

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXVIII

številk 2

VSEBINA

Razprave

- Jerca Vogel
Procesne metode pri pouku slovenskega jezika kot prvega jezika 3
- Alenka Žbogar
Metoda obrnjenega učenja pri pouku slovenščine (književnosti) 19
- Mária Dobriková in Svetlana Kmecová
Frazeosemantično makropolje 'bogastvo, bogat človek' v slovenskem in slovaškem jeziku 31
- Teja Zupančič
Raba polstavkov v prevodih Vernovega romana *V osemdesetih dneh okoli sveta* 43
- Katalin Munda Hirnök in Sonja Novak Lukanović
Slovenski jezik v dvojezičnih osnovnih šolah v Porabju danes 57
- Nataša Logar, Vojko Gorjanc in Špela Arhar Holdt
Korpus Gigafida 2.0: mnenje uporabnikov 75
- Andrejka Žejn
Legenda o sveti Genovefi Martina Cochemskega v slovenščini: stik slovenske rokopisne in knjižne kulture? 93
- Martin Peter Kastelic
Zeno Cosini – (ne)zanesljivi pripovedovalec svojega življenja 111

Prof. dr. Eriki Kržišnik ob življenjskem jubileju

- Nataša Jakop
Ob življenjskem jubileju prof. dr. Erike Kržišnik 127
- Mateja Jemec Tomazin
»Ni miru za Indijance!« (E. Kržišnik) 133
- Vera Smole
Pomen leksema oko kot sestavine frazemov v slovenskem vzhodnodolenjskem govoru Šentruperta 137
- Urška Valenčič Arh
Frazeologija v mladinskem romanu *Poletje pod lastovičjim zvonikom* 159
- Saška Štumberger
Frazeološki neologizmi v slovenskih in nemških slovarjih 171

Intervju

- Miran Hladnik
Timothy Pogačar, ameriški slavist, slovenist in tavčaroslovec 187

Ocene

- Lela Angela Mršek Bajda
Ocena knjig Anje Moric *Vilko Klepec*, *Mikulov vrag* in *Poljši možic* 195

- V branje vam priporočamo** 199

PROCESNE METODE PRI POUKU SLOVENSKEGA JEZIKA KOT PRVEGA JEZIKA

Tako didaktična literatura kot učni načrti za slovenščino kot prvi/materni jezik pri pouku jezika v zadnjih desetletjih priporočajo predvsem uporabo komunikacijske besedilnoanalitične metode. Vendar ta metoda ne odseva vedno procesov naravnega učenja, hkrati pa ne omogoča dovolj razvijanja kritične sporazumevalne zmožnosti. Kot ugotavljamo, je te pomanjkljivosti mogoče preseči, če pri pouku prvega jezika poleg besedilnoanalitične metode uporabljamo tudi procesne. V prispevku razpravljamo predvsem o problemski in projektni metodi, ki imata mnogo skupnih značilnosti, a se hkrati zaradi različnih težišč pomembno razlikujeta. V članku ju tako predstavljamo ločeno, pri čemer so v središče postavljene analitično prikazane faze učnega procesa pri posamezni metodi ter možnosti, ki ju ponujata za razvijanje kritične sporazumevalne zmožnosti. Razprava se zaključí s pregledom prednosti procesnega pouka in z opozorilom na nekatere pasti.

Ključne besede: pouk prvega jezika, procesne metode, problemski pouk, projektni pouk, kritična sporazumevalna zmožnost

1 Uvod

V didaktiki prvega jezika¹ (J1) se je v slovenskem prostoru v zadnjih desetletjih pozornost usmerjala predvsem v vprašanje, kaj je temeljni cilj pouka slovenščine kot J1, redkeje pa se je razpravljalo o metodah, s katerimi se zastavljene cilje dosega. Jezikovnodidaktična literatura in učni načrti (UN) tako kot temeljno metodo

¹ V prispevku se v okviru predmeta slovenščina osredotočamo na uporabo procesnih metod pri pouku jezika. Problemsko-ustvarjalne metode in njihovo operativizacijo pri pouku književnosti je predstavila A. Žbogar (2013: 93–122). Čeprav procesne metode na obeh področjih predmeta slovenščina povezujejo enaka izhodišča, se namreč njihova uresničitev zaradi različnih vsebin in ciljev razlikuje, tako da je o njih smiselno razpravljati posebej.

pouka J1 priporočajo predvsem induktivno komunikacijsko besedilnoanalitično metodo oziroma šolsko razčlemba (neumetnostnega) besedila, ki sta jo ob uva-
janju sprememb sredi 90. let 20. stoletja opredelili M. Križaj in M. Bešter Turk
(Križaj Ortar in Bešter 1994/5: 12–14; Bešter Turk in Križaj 2018; Vogel 2015a:
177). Ta metoda postavlja v središče besedilo in tako učiteljem omogoča lažjo
umestitev jezikovne rabe v neposredne okoliščine ter usmerjanje pozornosti tako
na pomensko-kontekstualno kot na jezikovno-izrazno stran jezikovnih elementov.

Vendar pa se že vse od 90. let opozarja, da ima besedilnoanalitična metoda tudi
pomanjkljivosti. Tako je s spoznavnega vidika včasih oddaljena od naravnega pro-
cesa učenja J1 (Kunst Gnamuš 1992: 69), še posebej ob spretnostih in znanjih, pri
katerih je mogoče izhajati iz učenčevega predznanja. Hkrati pa so z vidika kritične
sporazumevalne zmožnosti spregledane nekatere temeljne razsežnosti – od širše
kontekstualizacije do avtorefleksije, sistemizacije in ustvarjalnega prenosa znanja
v nove naloge (Vogel 2015a, 2021). Te omejitve je mogoče po mnenju O. Kunst
Gnamuš (1992: 81) preseči, če v središče namesto teorije ali že oblikovanega be-
sedila postavimo procesno učenje, ki temelji na opazovanju jezikovnih oblik med
njegovim nastajanjem oziroma izhaja iz procesa. Razmislek o dopolnjevanju uve-
ljavljenih analitičnih metod s procesnimi dodatno utemeljujejo izsledki raziskav
iz 80. in 90. let, ki so pokazali, da se učenci, ki niso motivirani, manj naučijo, pa
tudi, da se skoraj vsi učenci – celo tisti z najboljšimi rezultati – v šoli dolgočasi-
jo (Blumenfeld idr. 1991 v Krajcik in Blumenfeld 2006: 317). Prav tako se je v 90.
letih pokazalo, da dijaki v srednji šoli usvojijo le površinsko znanje in da celo
najboljši pogosto ne dosežejo globljega razumevanja vsebin. S tem problemom se
po Krajcik in P. Blumenfeld (2006: 317) učitelji srečujejo še danes.

2 Procesno učenje

Sodobno procesno učenje² je vrsta situacijskega učenja, ki temelji na (socio)kon-
struktivističnih ugotovitvah, da je razumevanje učencev globlje, če ga aktivno gra-
dijo ob delu in uporabi idej (Krajcik in Blumenfeld 2006: 318) in če nanj ne gleda-
mo zgolj kot na individualni miselni proces, temveč ga umestimo v posameznikov
celostni kontekst (prim. Plut Pregelj 2004: 25; Vogel 2015a: 179). Procesno učenje
tako temeljno opredeljuje 5 značilnosti (prim. Krajcik in Blumenfeld 2006: 319;
prim. Edens 2000: 55–56).

- Aktivno učenje zagotavlja globlje razumevanje, saj učenci pri njem gradijo in
na novo povezujejo znanje na podlagi izkušenj in predznanja (Krajcik in Blu-
menfeld 2006: 319) z raziskovanjem, opazovanjem in interakcijo s pojavi,
oblikovanjem povezav med starimi in novimi idejami, z razpravo z drugimi.

² V prispevku uporabljamo izraz procesno (problemsko, projektno) učenje kot širši pojem, ki se nanaša
na vsako učenje, ki vsebuje elemente procesnosti, bodisi v posameznih fazah bodisi skozi celotni učni
proces. Izraza problemska (projektna) metoda in pouk pa razumemo sopomensko, in sicer za procesno
učenje, ki je metodično izpeljano skozi vse faze učnega procesa (prim. Edens 2000: 55).

- Procesno učenje je osmišljeno, če so učenci postavljeni v avtentične situacije.³ Šele v njih se lahko vživijo v določene vloge, ki so povezane z njihovimi izkušnjami in znanjem. S tem se ohranja motivacija med raziskovalnim procesom, tudi ko usvajajo strokovno znanje; hkrati pa omogoča, da učenje ni usmerjeno zgolj v kognitivno raven, temveč tudi v čustveno-vrednotno, saj so stališča oziroma odnos na lestvici med pozitivnim in negativnim pomembna sestavina našega jezikovnega delovanja (Vogel 2015b: 24).
- Bistvena sestavina je tudi refleksija že usvojenega znanja v razmerju do novih ugotovitev, relevantnih virov (npr. strokovne literature ali analize in primerjave opazljivk), ustvarjalne uporabe znanja, pri čemer rabo jezika umeščajo ne le na lestvico prav – narobe, temveč tudi na lestvici ustrezno – manj ustrezno z vidika (prevladujoče) družbe oziroma kulture in veljavno – manj veljavno z vidika lastnega kritičnega premisleka (prim. Edens 2000).
- Rešitve so vedno variantne in zahtevajo učenčevo razlago, pojasnilo, utemeljitev, usklajevanje z drugimi, oblikovanje predlogov, zato procesno učenje vključuje pogovor na ravni učitelj – učenec ali učenec – učenec. Tako pogosto ponuja možnost govorne dejavnosti učencem, ki so pri pouku sicer tihi in le redko želijo prevzeti besedo.
- Kognitivna orodja ali učne tehnologije, med katera sodijo tudi računalniški programi s svojimi orodji, lahko okrepijo in razširijo to, česar se učenci zmorejo naučiti. Lahko jim pomagajo (1) zbrati določene podatke in informacije; (2) podatke grafično oziroma slikovno prikazati in jih analizirati; (3) jih predstaviti drugim in od njih pridobiti nove podatke; (4) načrtovati, graditi in preverjati modele; (5) oblikovati večpredstavnostne dokumente, ki ponazarjajo učenčevo razumevanje.

Te temeljne značilnosti so v učenje vključene na različne načine, pri čemer so cilji, koraki in vsebine vnaprej bolj ali manj določeni oziroma je dejavnost učencev bolj ali manj samostojna in kompleksna. Na tej podlagi lahko procesne metode okvirno razdelimo na analitične in sintetične (prim. Kunst Gnamuš 1992: 68, 81). Med analitične je mogoče uvrstiti zlasti metodo, ki izhaja iz reševanja nalog. Ta predvideva, da učenec značilnosti izbranega jezikovnega elementa ali procesa spoznava z lastnim tvorjenjem oblik, povedi ali besedil (prim. Kunst Gnamuš 1992: 69). Dejavnost pa je še vedno usmerjena z nizom bolj ali manj natančno predvidenih korakov, kar učitelju omogoča, da usmerja potek spoznavne dejavnosti in miselne procese.⁴ Čeprav je metoda reševanja nalog v primerjavi z besedilnoanalitično po-

³ Avtentične situacije so položaji, v kakršnih se, se bodo ali bi se lahko v različnih vlogah srečevali učenci kot govorci J1, npr. ob obravnavi seznamov se vživijo v vlogo organizatorja izleta, ki mora na podlagi različnih seznamov izbrati vsebinsko in časovno usklajene dogodke, ki jih bodo vključili v izlet, nato pa oblikovati nov seznam oziroma opis poti za udeležence.

⁴ Po tej metodi učenci jezikovne pojme usvajajo po posameznih korakih, pri čemer učitelj dejavnosti kontekstualizira, nato pa z nalogami učenca usmerja najprej v pomen ter zatem v obliko, funkcijo in morebitne posebne rabe danega jezikovnega sredstva. Tako glagolsko vezljivost usvajajo ob nepopolnem receptu za pripravo jedi, na katerem imajo navedene pripomočke in sestavine ter fotografije posameznih korakov, besedilo pa je nedokončano: prvemu odstavku, ki je dokončno oblikovan, sledita dva odstavka, v katerih je treba opis postopka dopolniti, četrti odstavek pa v celoti manjka.

gosto bližje naravnemu procesu spoznavanja in za učence zato bolj motivacijska, pa procesnosti ne zagotavlja v celoti. V prispevku se bomo tako usmerili zlasti v problemski in projektni pouk kot sintetični procesni metodi.

3 Problemski in projektni pouk slovenskega jezika kot J1

Tako problemska kot projektna metoda sta zasnovani procesno skozi celoten proces učenja od oblikovanja izziva in načrtovanja ter ponujata avtentično uporabo znanja in spretnosti. Izhajata iz pobudnega odprtega vprašanja oziroma izziva, ki ga ni mogoče povezati le s posameznim jezikovnim elementom ali področjem jezika. Zaradi te kompleksnosti ne omogočata le ozaveščanja o izbranih elementih, ampak spodbujata tudi kontekstualno osmišljen razmislek o umestitvi elementov v sistem ter o njihovem razmerju z istovrstnimi, istofunkcijskimi, so- ali protipomenskimi elementi/rabami oziroma sistemizacijo znanja (prim. CLEAR 2021; Segar 2021; Larmer 2018). Razlikujeta pa se v procesu raziskovanja in v rešitvah (Segar 2021). Ob problemskem učenju se dijaki soočijo z avtentičnim problemom in ga skušajo čim bolj celostno osvetliti. Zato je osrednje težišče proces raziskovanja (postavljanja hipotez, iskanja informacij, njihovega vrednotenja in ustvarjalne povezave ob predlogu rešitev). Njihov odgovor na izhodiščni problem je teoretičen, od njih se ne pričakuje, da bodo svoje načrte sami uresničili. Pri projektnem učenju pa je v središču proces izdelave končnega izdelka na podlagi ene ali dveh rešitev, ki so jih učenci izbrali izmed vseh možnih (Segar 2021).

Ker je torej mogoče problemski pouk zasnovati tako, da njegov rezultat ni oprijemljiv izdelek, ter projektni pouk izpeljati kot uresničitev vnaprej predvidenega projekta in ne nujno kot odgovarjanje na problemsko vprašanje, bomo v razpravi metodi obravnavali ločeno.

3.1 Problemski pouk prvega jezika

Problemski pouk se je razvil v 60. letih 20. stoletja v okviru medicinskega izobraževanja, saj se je zdelo, da tradicionalne metode, ki poudarjajo usvajanje znanja, učencev ne usposobijo dovolj za reševanje problemov, s kakršnimi se bodo srečevali v svojem poklicnem življenju (Othman in Shah 2013: 125). Temeljne spodbude za uveljavljanje problemskega pristopa so bile torej funkcionalno usmerjene (Edens 2000: 55). Kasneje pa se je kot utemeljitev za uvajanje problemskega pouka začelo poudarjati predvsem to, da se z analitičnimi metodami premalo razvija spretnost kritičnega mišljenja ter da je poučevanje še vedno preveč usmerjeno v usvajanje vsebin, kar lahko pri učencih vodi v nezanimanje in izgorevanje (Abdullah 2005).

Kot poudarja K. Edens (2000: 55–56), so se razvile številne različice problemskega učenja, vendar vse gradijo na temeljnih značilnostih procesnega pouka. Izhodiščna

pobuda je kompleksen problem, ki ga učenci rešujejo v avtentični situaciji, njegova rešitev pa zahteva več informacij, kot jih učenci imajo oziroma kot jim jih je danih, kar pomeni, da po eni strani zahteva priključitev že usvojenega znanja in zmožnosti ter po drugi strani spodbuja usvajanje novih (Edens 2000: 55; prim. tudi Allen, Duch in Groh 1996; Stepien in Pyke 1997). Pri pouku jezika morajo tako učenci za rešitev problema poglobiti in razširiti svoje znanje o načelih jezikovne rabe ter o značilnostih jezika. Hkrati pa morajo raziskati kontekst, v katerega so postavljeni, in na njegovi podlagi izmed vseh možnih strategij, različic jezika in sopomenskih/sofunkcijskih jezikovnih elementov izbrati tiste, ki so po njihovem mnenju najučinkovitejši, najustreznejši in najbolj etični, ter svojo izbiro argumentirati.

Učitelj ima med izvedbo problemskega pouka vlogo organizatorja, svetovalca in usmerjevalca, a izpeljava problemskega učenja od njega zahteva natančno pripravo. Po S. Sardar Ali (2019: 76) mora prepoznati tista z jezikom oziroma s sporazumevanjem povezana vprašanja, ki jih učenci občutijo kot »problemska«. Ti problemi lahko izhajajo iz resničnih težav (npr. *Ali je pravopisna pravilnost v spletnih besedilih enako pomembna kot v »klasičnih«?*⁵), dogodkov (npr. *Ali je ustrezna raba angleščine kot uradnega jezika na prireditvah v Sloveniji?*), pa tudi s predmetom povezanih vprašanj, tem, pojmov, navedenih v UN (npr. *Ali je tudi danes pomembno znanje o tvorjenju besed v J1?*) (prim. Edens 2000: 56). Ob vprašanjih učitelj določi cilje, znanje in spretnosti, ki so jih učenci že usvojili, ter tiste, ki jih bodo usvojili s problemskim učenjem; prav tako izbere za učence zanimivo problemsko situacijo, ki omogoča osmišljen priključitev predhodnega znanja in usvajanje novega. Predvidi tudi, ob katerih pojmi in postopkih bo potrebna refleksija, ali bo ta potekala na ravni posamezne skupine ali pa so pojmi oziroma strategije pomembni za vse učence. Končno še pred izvedbo problemskega pouka v razredu predvidi nekatere možne poteke raziskovanja (Edens 2000: 56), saj bo moral učence usmerjati tako, da bodo njihove dejavnosti vključevale (tudi) miselne procese na najvišjih ravneh (študij teoretičnih virov se ne zaokroži le s povzemanjem, temveč tudi s prikazi v grafičnih oblikah, izbiro relevantnih možnosti ipd.; iskanje podatkov v korpusih in besedilnih virih, z anketo ipd. se ne konča z obdelavo statističnih podatkov, temveč zahteva tudi kritično analizo in interpretacijo ...).

3.1.1 Potek problemskega pouka v razredu

Čeprav je potek problemskega pouka ciklični in se lahko faze tudi prepletajo ali večkrat ponovijo, ima po mnenju raziskovalcev (Edens 2000: 56; Žbogar 2013: 94–95) tri prepoznavne korake: oblikovanje problema, raziskovanje in rešitev problema. Tem bomo, ko govorimo o pouku jezika, kot 4. korak dodali predstavitev ugotovitev z refleksijo.⁶

⁵ V prispevku navedeni primeri so prilagojeni za pouk v srednjih šolah; ob prilagojenih vprašanjih in raziskovalnih dejavnostih pa je mogoče procesne metode uporabiti tudi v osnovni šoli.

⁶ Ta od učencev zahteva tvorjenje besedil, zato učitelj s problemskim poukom uresničuje tudi cilje, povezane z razvijanjem zmožnosti tvorjenja besedil.

1. Oblikovanje problema: motivacijsko vlogo ima po navadi problemsko vprašanje samo (npr. *Ali je tudi danes pomembno znanje o tvorjenju besed v J1?*), saj izhaja iz učenčevih sporazumevalnih izkušenj oziroma pričakovanj. V uvodni fazi tako učitelj najprej predstavi splošni problem in njegovi družbeno-kulturni kontekst (prim. Vogel 2019: 13) (izhodišče za razmislek o pomenu besedotvornega znanja je npr. *pogovor o najljubših mladinskih knjigah učencev in o tem, kakšna je po njihovem mnenju ob prevajanju fantastične literature, npr. romanov o Harryju Potterju, naloga prevajalca*). Nato pa skupaj z učenci natančneje določi problemsko situacijo in izoblikuje problem, ki mora odsevani kompleksnost dejanske jezikovne rabe ali jezika samega. (Edens 2000: 56). (Problemska situacija in problem ob obravnavi besedotvorja sta lahko npr.: *Zamislite si, da ste urednik za mladinsko književnost pri znani slovenski založbi. Na knjižnem sejmu otroških knjig v Bologni ste odkrili pravljično zgodbo. Ker predvidevate, da bo zgodba postala svetovna uspešnica, je vaša naloga, da izberete prevajalca.*) Učitelj mora ob tem upoštevati, da so resnični problemi spremenljivi in situacije, v kateri jih rešujemo, ni mogoče obravnavati statično (Edens 2000: 56). Zato bodo morali učenci ob iskanju odgovora na vprašanje razmišljati tudi o morebitni/verjetni projekciji v prihodnosti oziroma o drugačnem razpletu dogajanja v drugačnih okoliščinah (npr. *Kakšna bi bila vloga prevajalcev, če bi se mladi začeli še prej in pogostejše srečevati z angleščino?*).

Ob problemskem vprašanju učitelj skupaj z učenci opredeli vse možne vidike (npr. *Kako si predstavljate tipičnega prevajalca mladinskih knjig? Kakšen naj bi bil v taki književnosti jezik? Ali pričakujete, da bo prevod zvesto sledil izvirniku ali da ga bo pisec prilagajal slovenskim bralcem? Na prevajanje katerih izrazov bi bili posebej pozorni?*) in iz njih izhajajoče hipoteze (npr. *mlajši prevajalec bolje pozna svet bralcev romana; izkušeni prevajalci so navajeni reševati jezikovne težave*) ter razmisli o možnih poteh raziskovanja teme, iskanja podatkov (npr. strategijah študijskega branja ob pregledu učbenikov oziroma strokovnih virov, analizi odlomkov oziroma izbranih besed iz prevodov ali strategijah kritičnega branja, ki jih bodo učenci uporabili ob branju ocen knjig, ki so jih prevedli posamezni prevajalci, v medijih ter na različnih forumih; prim. Pečjak in Gradišar 2012; Vogel 2022).

2. Raziskovanje: ob načrtovanju strategij učenci izberejo eno od prej predvidenih hipotez ali oblikujejo svojo, ki bo usmerjala njihovo raziskavo. Zberejo vse, (1) kar o problemu že vedo, (2) kar morajo še izvedeti, in (3) kar morajo narediti, da bi to izvedeli. V tem koraku predvidijo tudi spoznavanje jezikoslovnih vsebin (npr. *načine tvorjenja besed in vrste tvorjenk, načela prevzemanja lastnih in občih imen iz danega jezika*) ter vire tega znanja (npr. *učbeniki, jezikovni priročniki, spletne zbirke besedil*).⁷ Sledijo načrtovanje dela, določitev nalog posameznih učencev ter časovni pregled poteka raziskovanja (prim. tudi z Othman in Shah 2013: 126).

⁷ Ob določitvi jezikoslovnih vprašanj in izbiri virov učence po navadi usmerja učitelj, tako da ob tem dosegajo cilje, predvidene z UN.

Učenci po predvidenem času drug drugemu predstavijo ugotovitve. Pri tem je zelo pomemben tudi razmislek o strategiji iskanja, izbiranja, analiziranja, povezovanja in interpretiranja informacij ob reševanju problema. Ob predstavitvah so pozorni na to, ali se je *Kaj moramo izvedeti?* med procesom reševanja problema spremenilo v *Kaj vemo?* (Ob obravnavi besedotvorja tako npr. *najprej skupaj pripravijo merila, na podlagi katerih bi izbirali prevajalca, pri čemer si pomagajo tudi z analizo kritik in forumskih odzivov. Razmislijo, katere od omenjenih jezikovnih vidikov že poznajo, za katere pa bodo morali usvojiti novo znanje. Skupaj preletijo gradivo o tvorjenkah in se odločijo, ali bodo raziskali vsak določen način tvorjenja ali pa bodo vsi študijsko prebrali celoten vir in v pogovoru strnili ugotovitve v grafični prikaz. Ker gre za usvajanje nove snovi, pred nadaljevanjem dela njihove ugotovitve preveri tudi učitelj.*) Hkrati so morda med reševanjem problema naleteali na nove pojme, vsebine, procese, ki jih morajo spoznati, in jih dodajali na spisek *Kaj moramo izvedeti?* (npr. *S katerimi obrazili izražamo nosilca stanja ali prostor, kjer dejanje poteka, in kakšna je pomenska razlika med njimi?*). Če je tako, bodo morali 2. korak deloma ponoviti.

3. Rešitev problema: v tej fazi učenci v skupini najprej oblikujejo vse možne rešitve in utemeljujejo njihovo veljavnost. Šele po tem premisleku se odločijo, katero možnost bodo zagovarjali in kako jo bodo argumentirali (npr. *vsaka skupina izbere prevajalca, ki bi po njihovem najbolje prevedel viteško pripoved za mlade; svoje mnenje podkrepijo tudi z analizo odlomka iz njegovega dela, pri kateri so bili posebej pozorni na to, kako obravnava osebna, stvarna in krajevna lastna imena*), predvidevajo pa lahko tudi nasprotno argumente in načrtujejo svoj odziv nanje. Ta faza torej vključuje končno ovrednotenje rešitve in ponoven pregled poti do nje (raziskovalnega procesa), kar omogoča učencem poglobljeno razumevanje konceptov (npr. *besedotvorni načini, izpeljanke, sestavljenke, zloženke; kritika*) in spretnosti (npr. *razumevanje tvorjenk in vloge njihovih sestavin; tvorjenje novih besed na podlagi opisov, presojanje danih tvorjenk glede na okoliščine rabe; kritično branje; oblikovanje veljavnih sklepov in dokazovanje*), ki so jih spoznali oziroma uporabili ob reševanju problema (Edens 2000: 56).
4. Predstavitev rešitve in razmislek o jezikovnem raziskovanju: problemsko učenje se zaključi s predstavitvijo in zagovorom rešitev. Ker pri problemskem pouku učenci ali skupine po navadi rešujejo isti problem, se predstavitve pogosto zaokrožijo s pisanjem besedil določene besedilne vrste (npr. *ocene, poročila, komentarja*) ali s soočenjem mnenj in argumentov v obliki okrogle mize oziroma debate ipd. Ob predstavitvi se morajo tako tisti, ki svoje rešitve zagovarjajo, kot poslušalci zavedati, da odgovori niso pravilni ali nepravilni ter da so stališča različna. Pomembno je predvsem, da učenci dobro in prepričljivo utemeljijo, zakaj se jim zdi izbrana možnost boljša kot druge (Deakin University 2019). Temeljni cilj tega koraka je tako razvijanje zmožnosti tvorjenja (prepričevalnih) besedil, pa tudi razmislek o tem, kako jim je pri odločanju pomagala na novo usvojena snov ter kako jim bo pomagala v prihodnje.

Ta razmislek zaokroži oblikovanje (pozitivnega) odnosa do obravnavanega jezikovnega/sporazumevalnega vidika in raziskovanja jezika, ki se je začel oblikovati z motivacijo, saj ga ozavešči skozi usmerjeno refleksijo na podlagi neposredne izkušnje.

3.2 Projektni pouk

Projektni pouk je Buckov inštitut za izobraževanje (2018) opredelil kot metodo poučevanja, ob kateri učenci razvijajo znanje in spretnosti, tako da dalj časa raziskujejo in iščejo najboljšo rešitev za dani izziv ter jo tudi udejanjijo. V središču projektnega pouka je torej dalj časa trajajoči projekt, pri čemer je osrednji proces bodisi ustvarjanje izdelka bodisi izvedba dogodka na podlagi predhodnega znanja (Larmer 2018). V nasprotju s problemskim poukom, ki od učencev pričakuje le argumentirano opredeljevanje ali iskanje »teoretičnih« odgovorov, projektno učenje – tudi kadar je izhodišče problemsko vprašanje – poudarja končne izdelke oziroma izvedbo predvidenih rešitev. Zato projektno učenje po navadi zahteva nekoliko več časa in vključuje sodelovanje s člani širše skupnosti (sošolci, šolsko skupnostjo, strokovnjaki, krajanji ipd.) (Segar 2021). Projektno učenje z usmerjanjem v uporabo oziroma izvedbo ideje učence ozavešča o pomenu znanja ter o lastni (so)odgovornosti za sporazumevalni uspeh. Hkrati so v njem učenci vključeni v dejavnosti, podobne tistim, s katerimi se v svojem delovnem okolju srečujejo strokovnjaki. Tako se osmišlja raziskovanje jezika in jezikovnega sistema ter razvija zmožnost kritičnega razmisleka o lastni in tuji jezikovni dejavnosti.

Učni proces izhaja iz projektne ideje. Ta je pri pouku jezika načeloma že v izhodišču povezana z jezikovnim vprašanjem, a hkrati za učence zanimiva in zanje osebno ali z vidika družbe pomembna (npr. *Kako bi mladim predstavili vlogo narječij/krajevnih govorov v sodobnem času?*). Vključevati mora torej jezikoslovne vsebine, ki so pomembne za razumevanje jezikovnega delovanja v resničnem svetu, in ponuditi kontekst, v katerem bodo učenci usvajali ne le predmetnospecifično znanje, temveč tudi procese in postopke, značilne za strokovno področje (prim. Krajcic in Blumenfeld 2006: 319).⁸ Ustreznost projektne pobude tako načeloma presojamo po petih merilih (Harding da Rosa 2018). Biti mora: 1. *izvedljiva*, tj. učenci morajo biti zmožni zastaviti in izvesti raziskavo, da bi prišli do rešitve; 2. *vredna*, da se z njo ukvarjamo, tj. vsebovati mora strokovno bogato vsebino, ki je usklajena s cilji UN za slovenščino in povezana s tem, kar strokovnjaki dejansko počnejo; 3. *avtentična*, tj. »vzeta iz« resničnega življenja, a ne trivialna in nepomembna; 4. *smiselna*, tj. zanimiva in vznemirljiva za učence; 5. *etična*, tj. z njo ne škodujemo nobenemu posamezniku, bitju ali okolju.

⁸ Podobno kot lahko za učenje naravoslovja trdimo, da morajo naloge odsevat znanstveni proces, lahko tudi za projektno učenje jezika rečemo, da mora odsevati dejansko dejavnost raziskovalcev jezika in jezikovnih svetovalcev. Učenci so tako postavljeni v vlogo gledališkega lektorja, pisca spletne jezikovne svetovalnice, slovarja ...

3.2.1 Potek projektnega pouka v razredu

Okvir projektnega pouka, primeren za poučevanje angleščine kot tujega jezika na višjih ravneh, ki ga je oblikovala J. M. Harding da Rosa (2018), je s prilagoditvami primeren tudi za pouk J1, zato ga bomo uporabili kot izhodišče pri shematskem opisu učnega procesa. Sestoji iz sedmih korakov, med katerimi se na površini nekateri prekrivajo s potekom problemskega pouka, vendar je ob natančnejšem pogledu mogoče poudariti pomembne razlike.

1. V uvodu učitelj postavi dejavnost učencev v avtentični kontekst, saj gre za vloge, s katerimi se učenci v svojem življenju dejavno večinoma (še) ne srečujejo, in učence usmerja pri izbiri zamisli, ki jo bodo skušali uresničiti (npr. *postavitev spletne strani, na kateri bodo krajevni govori in narečja predstavljeni skozi njihovo vključenost v popularno glasbo*). Skupaj z učenci oblikuje raziskovalna vprašanja ter predvidi vire, ob katerih bodo usvojili strokovno znanje (npr. *V katerih govornih položajih se srečujemo s krajevnimi govori? Kaj je narečje z vidika mladih? Kakšna so njihova stališča do narečij in kako na stališča vpliva jezikovno okolje, tudi popularna kultura?*).
2. V naslednjem koraku učitelj z učenci natančno opredeli projektne naloge. Ker v nasprotju s problemskim poukom ne gre za soočanje stališč, temveč za uresničitev zamisli, je dobro, da ima vsak učenec ali vsaka skupina posebno nalogo, usklajeno z interesi (prim. Harding da Rosa 2018).
3. Projektno načrtovanje zahteva natančnejšo opredelitev raziskovalnih korakov. Določimo, kaj bo kdo naredil (npr. *oblikoval anketni vprašalnik za dijake*) in kdaj, pa tudi, kateri koraki morajo biti opravljeni pred nalogo posameznega učenca (npr. *pred oblikovanjem anketnega vprašalnika za dijake je treba preučiti strokovne vire*) ter kateri koraki so neposredno odvisni od njegovega dela (npr. *izvedba ankete*). Naloge in dejavnosti morajo biti takšne, da nihče od učencev nima občutka, da mora delati več kot drugi ali da njegov prispevek za izvedbo projekta ni bistven. Na tej stopnji je tudi smiselno zapisati cilje, dejavnosti posameznega učenca in časovnico.
4. V procesu raziskovanja učenci izhajajo iz znanja in spretnosti, ki so jih že usvojili (npr. *Kaj vemo o narečjih, njihovih govorcih, okoliščinah rabe, vlogah in značilnostih?*), nato pa jih skozi raziskavo nadgrajujejo (npr. *Kakšno je stališče mladih do narečij, kdaj jih uporabljajo, kakšen je njihov odnos do drugih narečij in na podlagi česa ga oblikujejo; katere so posebnosti jezikovnih priložnikov, ki jih bodo uporabili?*). Pri obojem si pomagajo z orodji, ki se uporabljajo v resničnem življenju, ne samo s šolskimi prilagoditvami (uporabljajo tudi elektronske vire, namenjene splošnemu ali v višjih letnikih gimnazije celo specializiranemu uporabniku ...).⁹

⁹ Vendar Patsy Lightbown (v Harding da Rosa 2018) opozarja, da je sicer večino jezikovnih značilnosti mogoče usvojiti skozi osmišljeno rabo jezika, da pa so nekatere vendarle take, da jih učenci v zadostni meri ne morejo usvojiti sami. Zato je naloga učitelja, da jih »opremi« z jezikovnim znanjem, ki ga bodo potrebovali, oziroma da njihova opažanja, predvidevanja, ugotovitve ovrednoti ter jih povzame v splošnejša načela in pravila.

5. Bistven korak v raziskovanju so predstavitev, primerjava in izmenjava ugotovitev ter povratnih informacij, kar od učencev zahteva načrtno tvorjenje besedila. Učence je pri tem vsaj sprva smiselno vodeno usmerjati v pisanje povzetkov oziroma sklepov raziskave ter pojasnil, utemeljitev. Po Krajcik in P. Blumenfeld (2006) so namreč mnoge študije pokazale, da učenci hitro oblikujejo stališče, težave pa imajo pri uporabi dokazov, s katerimi argumentirajo ugotovitve, pri razumevanju, kaj šteje kot dokaz, in pri preseganju izhajanja zgolj iz svojega osebnega pogleda, kar zahteva kritično mišljenje. Z vidika jezikovnega pouka pa zahtevata oblikovanje in utemeljevanje sklepov tudi jasno izražanje logičnih razmerij, tako da je del procesnega pouka tudi razvijanje zmožnosti upovedovanja in ubesediljevanja.
6. Proces posamičnega raziskovanja se zaokroži s končnim pregledom prispevka. V tej fazi učenci razmislijo o celotnem projektu in se sprašujejo, s čim so zadovoljni in kaj bi naredili drugače, če bi se dela lotili ponovno. To jim pomaga tudi utrditi naučeno in presoditi, česa so se naučili.
7. Projekt nato učenci dokončajo in ga predstavijo drugim. (Spletno predstavitev, npr. posnetek ali dokument v različnih formatih, je mogoče predstaviti na svojih spletnih straneh,¹⁰ pa tudi na dijaških spletiščih, družbenih omrežjih, okoljih za delitev posnetkov, kot je YouTube ipd.) To od učencev zahteva izpeljavo kompleksnega procesa tvorjenja besedila v izbranem mediju, prepričljivega utemeljevanja svoje rešitve oziroma konstruktivnega pogovora o možnih izboljšavah, pa tudi razmislek o učinkovitosti in etičnosti rešitve.

4 Prednosti in pasti procesnega pouka prvega jezika

Procesni pouk ima, tako kot vsaka metoda jezikovnega pouka, svoje prednosti in pasti. Med prednostmi velja glede na slovenski šolski sistem, UN in težave, ki jih opažajo strokovnjaki, omeniti predvsem naslednje (prim. Sardar Ali 2019: 73; Kunst Gnamuš 1992: 70):

- Usklajenost z naravnim procesom spoznavanja: deduktivna in besedilnoanalitična metoda temeljita na opisu in analizi danih opazljivk, kar pomeni, da se učenci pojmov učijo tako, da se sprašujejo po nečem znanem, že oblikovanem. S tem sta včasih¹¹ oddaljeni od naravnega procesa učenja in za učenčevo raziskovanje jezika po eni strani manj motivacijski, po drugi pa zaradi abstraktnega mišljenja spoznavno zahtevni, čeprav ne razvijata nujno kritičnega mišljenja. Pri procesnem pouku pa učenci ne razčlenjujejo samo tujih besedil, temveč razmišljajo tudi o tem, kaj, kako in zakaj so nekaj z

¹⁰ Projekt, v katerem je kot končna rešitev predvidena spletna stran, je mogoče zasnovati in izvesti le, če so učenci pri pouku računalništva, v tečajih programiranja ali drugih oblikah zunajšolskega učenja pridobili potrebno znanje in spretnosti.

¹¹ O. Kunst Gnamuš (1992) na oddaljenost obeh metod od naravnega procesa spoznavanja opozarja predvsem ob razvijanju jezikovne zmožnosti in usvajanju jezikoslovnih pojmov, kjer se učenci ob povedih sprašujejo po danih podatkih, medtem ko se v naravnem procesu spoznavanja sprašujemo po novem, neznanem. Prav tako je po njenem mnenju za učence kot govorce J1 analiziranje abstraktnih jezikovnih oblik v besedilih drugih piscev zahtevnejše kot samostojno tvorjenje teh oblik na podlagi sobesedila.

jezikom naredili sami. Tako učenje hkrati omogoča, da učenci lažje razumejo pomen jezikovnega in metajezikovnega znanja.

- Večja motiviranost za učenje: naloge, problemi ali projekti, ki so postavljeni v osebne, družbene ali strokovne kontekste in jih učenci prepoznajo kot relevantne in pomembne, učence motivirajo za učenje ter olajšajo razvijanje pozitivnega odnosa do jezika, njegovega raziskovanja na splošno, pa tudi do jezikovne dejavnosti, ki je po njihovi presoji ustrezna, etična in zaželena.
- Trajnejše znanje: učenci pri procesnem pouku izhajajo iz svojega jezikovnega znanja in sporazumevalnih izkušenj, ki so temeljno izhodišče za reševanje naloge, novo znanje pa usvajajo kot pogoj za njeno dokončanje. Predmetnospecifično znanje, usvojeno ob reševanju problema oziroma kot pogoj za uspešno rešitev, je trajnejše (Othman in Shah 2013: 125), izhajanje iz predznanja, ki ga imajo kot govorci J1, pa prispeva k razvijanju jezikovne samozavednosti, tudi pri rabi knjižnega jezika.
- Celostno razvijanje kritične sporazumevalne zmožnosti: procesne metode, kot je ugotavljala že O. Kunst Gnamuš (1992: 81), omogočajo sočasno razvijanje jezikovnega znanja in jezikovne rabe. Z umeščenostjo učenčeve jezikovne dejavnosti v kontekste, v katerih so za uspešno rešitev potrebni iskanje, izbira, nadomeščanje ali pretvarjanje izraznih sredstev, s katerimi učenci pomene in namene v raznovrstnih kontekstih upovedujejo z izbirnimi izraznimi sredstvi, učenci razvijajo ne le splošno sociolingvistično zmožnost, temveč tudi slogovno (Kunst Gnamuš 1992: 70). Z metakognicijo o izbirah pa poglobljajo razumevanje jezikovnega sistema ter postajajo občutljivi za so- in protipomenska ali isto- oziroma raznofunkcijska razmerja, ki se oblikujejo bodisi znotraj sistema bodisi kontekstualno. Procesni pouk torej omogoča sočasno razvijanje vseh temeljnih sestavin sporazumevalne zmožnosti (strateške oziroma kognitivne, jezikovne in kontekstualne) v vseh razsežnostih (spoznavni, odnosno-vrednotni in aktivnostni) (prim. Vogel 2021).
- Kontinuirano razvijanje zmožnosti tvorjenja: zaradi reševanja problema ali oblikovanja projekta v skupinah procesne metode omogočajo aktivnejše razvijanje zmožnosti sprejemanja in tvorjenja besedil, in to tudi pri učencih, ki so ob frontalnem ali individualnem delu v razredu po navadi manj dejavni oziroma ne pridejo do besede (Othman in Shah 2013: 126).

Poleg prednosti ima procesno učenje tudi nekaj pasti. Med njimi so:

- Težje oblikovanje posplošitev: kot opozarja že O. Kunst Gnamuš (1992: 70), je pozornost učencev usmerjena v iskanje konkretnih rešitev, ni pa nujno, da bodo znali svoje ugotovitve prenesti na abstraktno raven definicije ali jih umestiti v sistem. Zato je procesne metode smiselno bodisi povezovati z deduktivno ali induktivno analitično metodo bodisi jih dopolnjevati s fazami sinteze in sistemizacije,¹² ki ju usmerja učitelj.

¹² S sintezo je mišljen povzetek oziroma abstrahiranje ugotovitev in opažanj v strokovno opredelitev oziroma definicijo. Sistemizacija pa nam pomeni umestitev definiranih pojmov in procesov v sistemski opis jezika oziroma sporazumevanja.

- Pretirano poudarjanje učinkovitosti in uporabnosti: učiteljevo usmerjanje je pri problemskem pouku potrebno tudi zato, ker lahko usmerjenost v iskanje razlogov za in proti ter v zagovarjanje lastnih rešitev utrjuje prepričanje, da so vse možnosti, ki jih ponuja jezik in s katerimi dosežemo določeni cilj, enako ustrezne in korektne (temeljno merilo je učinkovitost). Podobno lahko pri projektnem pouku prevlada funkcionalna usmerjenost v »poklicno relevantne probleme« oziroma neposredno uporabnost, pri čemer je znanje razumljeno le kot orodje za doseg praktičnega cilja, ne kot vrednota sama po sebi (Štefanc 2006: 68).
- Zahtevnost glede na učenčev predznanje: pogoj za uspešno izvedbo procesnega pouka je učenčev predznanje, zato moramo biti – ko usvajamo značilnosti knjižnega jezika – pozorni na to, da se njihova raba v učenčevem prvotnem govoru ne razlikuje (bistveno) od knjižne rabe. V nasprotnem primeru namreč lahko s procesnim usvajanjem spodbujamo utrjevanje v knjižnem jeziku napačnih vzorcev.
- Izhajanje zgolj iz učenčevih zanimanj: pri izbiri problema ali projekta nas po navadi usmerjajo interesi in izkušnje učencev. Vendar kot učitelji ne smemo pozabiti, da smo v prvi vrsti učitelji jezika, zato moramo v ospredje postaviti jezik in pri oblikovanju problemov in načrtovanju problemskega pouka upoštevati UN (Othman in Shah 2013: 125).

5 Sklep

Za procesni pouk slovenskega jezika se učitelji pogosteje odločajo v okviru projektne dni in tednov, po navadi ob medpredmetnem povezovanju, redkeje pa v okviru pouka pri predmetu slovenščina. Zdi se, da sta razloga predvsem dva. Prvi je povezan z ustaljenimi metodami pouka slovenskega jezika kot J1. Procesne metode so se namreč začele zaradi tradicionalne vsebinske zasnove UN do leta 1994 ter analitične predstavitve ciljev in vsebin v osrednjem delu sodobnih UN v pedagoški praksi uveljavljati precej pozno. Tako se, denimo, študenti med študijem ali učitelji ob stalnih izobraževanjih z njimi pogosteje srečujejo šele v zadnjih letih.¹³

Drugi razlog pa je v tem, da zahteva zasnova procesnega pouka od učitelja veliko več didaktičnega in organizacijskega dela kot načrtovanje obravnave izbranih tem po kateri od analitičnih metod, saj mora učitelj smiselno izbrati in povezati izobraževalne, funkcionalne in vzgojne cilje,¹⁴ ki se umeščajo na različna področja jezikovnega dela predmeta slovenščina. Izhodišče za procesni pouk, ki je izpeljan skozi vse faze, tako ni posamezna učna ura, temveč učni sklop. Ta je sestavljen

¹³ Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani se študenti slovenistike s procesnimi metodami pri pouku slovenskega jezika srečujejo pri jezikovnodidaktičnih predmetih, učitelji pa ob seminarjih v okviru stalnega strokovnega spopolnjevanja.

¹⁴ V UN za slovenščino so v poglavju *Procesnorazvojni in vsebinski sklopi jezikovnega pouka* opredeljeni predvsem izobraževalni in funkcionalni cilji, vzgojni cilji pa so razvidni iz splošnih ciljev in jih mora učitelj kontinuirano vključevati v pouk.

iz različnih enot in obsega več učnih ur pouka slovenskega jezika, ki so časovno določene z urnikom. Uspešna izvedba problemskega ali projektnega dela tako zahteva natančno načrtovanje na letni ravni, na ravni problemskega ali projektnega sklopa in na ravni posameznih učnih ur, pri čemer se učitelj večinoma ne more opreti na že oblikovano učno gradivo. Prav tako mora učitelj še pred izvedbo pouka predvidevati različne možnosti reševanja problema ali izpeljave projekta, načrtovati svoje vodenje učencev in tista mesta, kjer bo s sintezo novih ugotovitev posegel v proces, ter določiti, katere dejavnosti in kdaj bodo učenci izvajali v šoli in katere doma. Opredeliti mora načine spremljanja njihovega dela skozi vse korake in podajanja sprotnih povratnih informacij ter načrtovati končno dejavnost, ob kateri bodo učenci uporabili vse znanje in spretnosti, ki jih predvidevajo zastavljeni učni cilji, ter oblikovati merila, ki mu bodo omogočala ovrednotenje tako končnega dosežka kot procesnega dela učencev.

Zato se zdi, da je v slovenskem prostoru smiselno procesni pouk kot dopolnjevalno metodo besedilnoanalitični uvajati postopoma, predvsem ob temah, ki jih je lažje umestiti v širši družbeni kontekst in povezati na učenčeve izkušnje (npr. *ob obravnavi narečja in slenga ter prepričevalnega pogovora*). Ob drugih področjih pa je mogoče elemente kritičnega učenja vključevati v obravnavo, zasnovano po besedilnoanalitični ali celo deduktivni metodi, npr. s problemskim ali projektnim okvirjem, ko učitelj načrtuje procesno zastavljeni uvodno in zaključno fazo obravnave, osrednji del enote pa izpelje po kateri drugi metodi.

Literatura

- Abdullah, Mardziah Hayati, 2005: *Problem-Based Learning in Language Instruction: A Constructivist Model*. Eric Digest. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED423550.pdf>. (Dostop 1. 10. 2022.)
- Allen, Deborah E., Duch, Barbara J. in Groh, Susan E. 1996: The power of problem-based learning in teaching introductory science courses. Wilkerson, LuAnn in Gijsselaers, Wim (ur.): *Bringing problem-based learning to higher education: Theory and practice*. San Francisco, Calif: Jossey-Bass. 43–52.
- Bešter Turk, Marja in Križaj, Martina, 2018: *Jezikovni pouk: čemu, kaj in kako?* Ljubljana: Rokus Klett.
- Blumenfeld, Phyllis C., Soloway, Elliot, Marx, Ronald W., Krajcik, Joseph S., Guzdial, Mark in Palincsar, Annemarie, 1991: Motivating Project-Based Learning: Sustaining the Doing, Supporting the Learning. *Educational Psychologist* 26/3–4. 369–398.
- Buck Institute of Education 2018: What is Project-based learning? *Buck Institute of Education* https://www.bie.org/about/what_pbl. (Dostop 12. 4. 2023.)
- CLEAR (Center for Learning Experimentation, Application, and Research), 2021: *Problem-based learning vs. Project-based Learning*. Denton, Teksas: University of North Texas.
- Deakin University, 2019: Problem solving techniques: Steps and methods. *Deakin University* 29. 5. 2019. <https://credentials.deakin.edu.au/problem-solving-techniques-steps-and-methods/>. (Dostop 12. 4. 2023.)

- Edens, Kellah M., 2000: Preparing Problem Solvers for the 21st Century through Problem-Based Learning. *College Teaching* 48/2. 55–60.
- Harding da Rosa, Jane-Maria, 2018: Promoting Project-Based Learning. *Oxford University Press: English Language Teaching Global Blog* 14. 6. 2018. <https://oupeltglobalblog.com/2018/06/14/promoting-project-based-learning-qa/>. (Dostop 12. 4. 2023.)
- Krajcik, Joseph S. in Blumenfeld, Phyllis C., 2006: Project-Based Learning. *The Cambridge Handbook of the language Sciences*. 317–333.
- Križaj Ortar, Martina in Bešter, Marja, 1994/5: Prenova jezikovnega pouka pri predmetu slovenski jezik. *Jezik in slovstvo* 41/1–2. 5–16.
- Kunst Gnamuš, Olga, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: DZS.
- Larmer, John, 2018: Project-Based Learning in Social Studies. *Social Education* 82/1. 20–23.
- Othman, Normala in Shah, Mohamed Isamil Ahamad, 2013: Problem-Based Learning in the English Language Classroom. *English Language Teaching* 6/3. 125–133.
- Pečjak, Sonja in Gradišar, Ana, 2012: *Bralne učne strategije*. 2., razširjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Plut Pregelj, Leopoldina, 2004: Konstruktivistične teorije znanja in šolska reforma: učitelj v vlogi učenca. Marentič Požarnik, Barica (ur.): *Konstruktivizem v šoli in izobraževanje učiteljev*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. 17–40.
- Sardar Ali, Sheeba, 2019: Problem Based Learning: A Student-Centered Approach. *English language teaching* 12/5. 73–78.
- Segar, Sara, 2021: Project-based learning vs. problem-based learning. *SpacesEDU* 5. 1. 2021. <https://spacesedu.com/en/project-based-learning-vs-problem-based-learning/>. (Dostop 12. 4. 2023.)
- Stepien, William in Pyke, Sharon L., 1997: Designing problem-based learning units. *Journal for the Education of the Gifted* 20/4. 380–400.
- Štefanc, Damijan, 2006: Koncept kompetence v izobraževanju: definicije, pristopi, dileme. *Sodobna pedagogika* 57/5. 66–85.
- Vogel, Jerca, 2015a: Modeli jezikovnega pouka pri predmetu slovenščina od leta 1990 do danes. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 173–183.
- Vogel, Jerca, 2015b: Understanding language awareness in the first language teaching in Slovenia as a »traditional monocultural« society. *Journal of Language and Cultural Education* 3/2. 22–31.
- Vogel, Jerca, 2019: The importance of intra-linguistic diversity in teaching Slovenian as the first language. *Journal of Language and Cultural Education* 7/3. 1–17.
- Vogel, Jerca, 2021: Kritična sporazumevalna zmožnost – osrednji koncept sodobnega pouka prvega jezika. *Jezik in slovstvo* 66/1. 3–15.
- Vogel, Jerca, 2022: Razvijanje strategij kritičnega branja pri pouku prvega jezika. Žbogar, Alenka (ur.): *Branje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 58. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Založba Univerze. 9–16.
- Žbogar, Alenka, 2013: *Iz didaktike književnosti*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Process methods in teaching Slovene as a First Language

In recent decades, the text-based communicative method has been recommended as the most effective didactic approach in the didactic literature and in the curriculum for Slovene as a First Language. Nevertheless, this method does not always reflect the natural learning process, nor can it sufficiently enable students to develop critical communicative competence. The article claims that those deficits can be overcome by using process teaching methods, especially problem- and project-based teaching. Although both methods have many similarities, their different focus significantly impacts the learning process. Therefore, in the article, each is discussed separately regarding the phases of the learning process and possibilities for developing critical communicative competence. The article concludes with a reflection on some advantages and disadvantages of process-based learning.

Keywords: first language teaching, process teaching methods, problem-based learning, project-based learning, critical communicative competence

METODA OBRNJENEGA UČENJA PRI POUKU SLOVENŠČINE (KNJIŽEVNOSTI)

V prispevku razvijem v slovenskem prostoru novo metodo književnega pouka, ki jo po zgledu ameriške splošnodidaktične različice *flipped learning/flipped classroom* in upoštevajoč pri nas uveljavljeno poimenovanje imenujem metoda obrnjenega učenja. Ker se zdi primerljiva tako z metodo domačega branja kakor z metodo šolske interpretacije, jo z obema vzporejam in primerjam. Čeprav metoda obrnjenega učenja pri književnem pouku slovenščine na primarni in/ali sekundarni stopnji slovenskega vzgojno-izobraževalnega sistema še ni bila statistično relevantno preizkušana, skušam izpostaviti njene prednosti in pomanjkljivosti.

Ključni pojmi: metoda obrnjenega učenja, literarna zmožnost, pouk slovenščine (književnosti)

Dejavnosti za razvijanje literarne zmožnosti pri pouku slovenščine (književnosti)¹

Literarno zmožnost (kompetenco), uvrščeno na področje bralne zmožnosti (kompetence), pri pouku slovenščine razvijamo stopenjsko in sistematično po vsej vertikalni. Sestavljajo jo številne, raznolike in kompleksne sposobnosti in spretnosti,² ki bralce opolnomočijo za dejaven stik z leposlovnim besedilom. Ključni dejavniki, ki jo določajo, so literarno delo, učenec – bralec in ostali dejavniki literarnega sistema (zlasti učitelj – bralec, literarna kritika, postopki kanonizacije ipd.) (prim. Žbogar 2019: 73–83; Žbogar 2020: 38–51). Pri književnem pouku jo razvijamo

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² Pojma sta primerjalno pojasnjena v razlagi pojmov *spretnosti* v Terminološki svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

ob branju teksta in konteksta: umetnostnih in literarnovednih besedil kot izvirov informacij o leposlovju, kulturi dobe, duhu časa, v katerem so literarna besedila nastala, avtorjih, odzivih literarne kritike ipd. Dejavnosti, ki podpirajo razvijanje literarne zmožnosti, so branje, poslušanje, govorjenje³ in pisanje. Metoda obrnjenega učenja (prim. Terminologišče na zrc-sazu.si) vključuje tako individualno (samostojno) domače dejavnosti učencev kakor šolske dejavnosti. Pri pouku preko pogovorne metode spodbujamo zlasti analizo, sintezo, vrednotenje in aktualizacijo. Domača naloga je individualna, dejavnosti v šoli pa zajemajo tudi delo v dvojicah in skupinah. Gre torej za interaktivno in dinamično metodo, ki terja fleksibilno učno okolje, v katerem učitelj vodi učence k poglobljenemu in ustvarjalnemu stiku z novimi učnimi vsebinami. Pri pouku književnosti jo uporabljamo za branje umetnostnih besedil, lahko pa jo apliciramo tudi na branje neumetnostnih (razlagalnih literarnoteoretskih in zgodovinskih) besedil.

Metodično raznovrsten pouk književnosti

V Sloveniji od devetdesetih let 20. stoletja pri književnem pouku po vsej šolski vertikali uporabljamo metodo šolske interpretacije (prim. Krakar Vogel 2020: 84–88). Pomembna faza te metode je učiteljevo glasno interpretativno branje umetnostnega besedila ter prvotni doživljajski odziv učencev. Metoda je v praksi dobro preizkušena, potrdilo se je, da je tudi učinkovita (npr. Kerndl 2013; Krakar Vogel 2020: 84–89, 116–153, 234–248). Okoliščine današnjega zorenja in odraščanja pa so se v zadnjih tridesetih letih, odkar so splet in digitalne tehnologije splošno razširjene, bistveno spremenile. Navedeno vpliva tudi na pouk. Ena od možnosti za pritegnitev pozornosti učencev, stalno stimuliranih z digitalnimi dražljaji, je metodična raznolikost književnega pouka. Glede na to, da metoda obrnjenega učenja učencem nalaga samostojno branje krajšega, nehermetičnega literarnega besedila doma (to se od domačega branja loči, o čemer več v nadaljevanju), velja pretehtati, ali je ta metoda spričo vidnih in slušnih digitalnih dražljajev, povezav na privlačna slikovna in video gradiva, grafike, dinamičnih možnosti za rekreiranje besedil (kot v računalniških igricah) za mlade sploh privlačna. Argument v prid metodi obrnjenega učenja je možnost *poslušanja* leposlovja. Napredek digitalne tehnologije z zvočnimi knjigami (prim. zvočne knjige ZKP RTV Slovenija) in posnetki kakovostnih govornih interpretacij literarnih besedil, prosto dostopnih na spletu, odpirajo vrata poslušanju leposlovja tudi doma. Po metodi šolske interpretacije se namreč glasno interpretativno branje leposlovja izvaja v šoli. Priporočljivo je, da glasno bere učitelj, učenci prebrano poslušajo ob sočasnem spremljanju natisnjene besedila. Kombinira se jo z metodo domačega branja: tj. »učenčevo samostojno branje literarnega dela zunaj pouka (doma)« (Krakar Vogel 2020: 150), pri čemer poudarja ne le vsebinske vidike izbora del za domače branje, pač pa zlasti

³ Govorjenje vključuje zlasti govorne nastope in pogovore, kamor se poleg raziskovalnega pogovora umešča tudi diskusija kot prepričevalni pogovor. Pripovedovanje je način razvijanja teme, ki se na makroravni uresničuje ob govornih nastopih, na mikroravni pa seveda tudi v okviru pogovorov, pa tudi pisnih besedil. Podobno velja za opisovanje, razlaganje, pojasnjevanje ...

na didaktično razsežnost implementacije le-tega v šolsko prakso. Samostojno domače branje daljših besedil (npr. zahtevnejših romanov, dram, zbirk kratke proze, pesniških zbirk) naj se zaradi svoje zahtevnosti izvaja etapno: »učenci, ki so bili pri pouku seznanjeni s temeljnimi značilnostmi teksta in konteksta (gl. napoved besedila [po metodi šolske interpretacije (op. A. Ž.)] do določenega roka preberejo določeni del besedila.« (prim. Krakar Vogel 2020: 151) Domače branje običajno poseže po hermetičnih in daljših besedilih, torej literaturi, ki ni razumljiva širšemu krogu bralcev, ni razvedrilna in ne daje takojšnjega bralnega užitka. Zupan Sosič (2014) v članku Literarno branje ločuje med bralnim užitkom, tj. prvotnem občutju, ter bralnim ugodjem, ki je rezultat večkratnega razmišljanja o besedilu in interpretacijskega branja zahtevnejših literarnih besedil. O zahtevnosti domačih branj obstajajo številne polemike (prim. Krakar Vogel 2020: 150: kot problematična razpravljalci navajajo tako besedila kakor njihovo število). Učitelji slovenščine⁴ lahko pri pouku književnosti prispevamo k sistematičnemu in stopenjskemu razvoju literarne zmožnosti ndr. tako, da skušamo mlade, ki odraščajo ob zaslonih,⁵ »okužiti« z veseljem do branja kakovostnega leposlovja ter jim to intelektualno zahtevno dejavnost približati kot navdihujočo in razsvetljujočo. Metoda obrnjenega pouka pri pouku književnosti sovпада s t. i. recepcijsko didaktiko književnosti:⁶ za domačo nalogo, izvedeno *pred* obravnavo v razredu, učenci samostojno preberejo (lahko tudi poslušajo) krajše, nezahtevno besedilo, ki je blizu njihovemu doživljajskemu svetu in v zvezi s prebranim odgovorijo na kratka vprašanja, vezana na obnovo/povzetek. Poglobljena razčlemba poteka pri pouku in izhaja iz domače naloge. To lahko učence pritegne ter prispeva k prepoznavanju prednosti klasičnega branja kot prijetnega, zanimivega domišljjskega, čustvenega ter intelektualnega početja. Pri pouku izhajamo iz enakopravnega dialoga ob obojestranskem spoštovanju učencev in učitelja, kar je po Grosman (2009: 27) pogoj za pozitivno izkušnjo učenca z leposlovjem. Negativni odzivi na leposlovje lahko izvirajo iz slabe bralne samopodobe učencev. Grosman npr. navaja študije, ki potrjujejo, da samostojne dejavnosti z besedilom krepijo učenčevo pozitivno bralno samopodobo. Raziskave kažejo, da si ne zapomnimo svojih napačnih odgovorov, ampak nam v spominu

⁴ Brez poglobljenega poznavanja različic digitalnega leposlovja, ki jih učenci pogosto dobro poznajo, smo težko prepričljivi. Elektronske knjige vključujejo tridimenzionalne, kinestetične elemente, pa tudi hibridne žanre (npr. *vook* združuje video posnetke z animacijami, zvokom in zapisanim besedilom (*book*)). Strehovec (2013: 106) navaja, da nas elektronske knjige s pomočjo posebnih učinkov in s stilnimi prijemi, ki generirajo prepričljive kinestetične in motorične simulacije, navdajo z občutkom, da smo v besedilu.

⁵ Razlike med branjem leposlovja na zaslonu in v tiskani obliki najbrž obstajajo, a še niso scela raziskane, obstajajo pa raziskave, ki dokazujejo škodljiv vpliv digitalne tehnologije na mlade (prim. Spitzer 2017; Carr 2011).

⁶ Temeljno izhodišče za literarno socializacijo je komunikacija med učencem, bralcem in besedilom. Učenca stik z umetnostnim besedilom »senzibilizira za čutno, čustveno, domišljjsko sprejemanje besedil in izražanje svojih doživetij« (Krakar Vogel in Blažič 2013: 7). Literarno znanje je predvsem v funkciji »širjenja obzorja pričakovanj« (Krakar Vogel in Blažič 2013: 7), uspešnost pouka je odvisna od prilagoditve izbora besedil, ki naj bodo zlasti sodobna. Učinki takega pouka se kažejo v motiviranem bralcu in uspešnem doseganju širših vzgojnih ciljev: »oblikovanju učenčevih stališč, prepričanj, vrednot, nastavkov kritičnega mišljenja, vplivov na njegov moralni razvoj in karakterizacijo« (Krakar Vogel in Blažič 2013: 8).

bolj ostanejo pravilni, kar učencu kot bralcu potrjuje, da »zmore oblikovati in izraziti samostojno mnenje, da je njegovo mnenje slišano in da se z njim lahko uveljavi v krogu sošolcev« (Grosman 2009: 27). Vse to, navaja Grosman, ne prispeva le k pozitivni samopodobi, ampak tudi k motivaciji za samostojno branje, k sodelovalnemu učenju, celo k razvoju literarne zmožnosti in kritičnega mišljenja (PISA 2018 je pokazala, da imajo slovenski učenci to zmožnost slabo razvito). V metodo obrnjenega učenja je torej vgrajeno zaupanje, da učenec zmore za domačo nalogo prebrati krajše in nezapleteno besedilo (ali ga poslušati) ter pravilno odgovoriti na preprosta vprašanja, vezana na obnovo in povzetek prebranega. Domača naloga je izvedena *pred* obravnavo v šoli: pri pouku iz nje izhajamo in samostojno razčlemba preko govornih dejavnosti (pripovedovanja, pogovarjanja kot oblike t. i. spraševalnega dvogovora, v katerem učitelj postavlja vprašanja, učenci pa na ta vprašanja odgovarjajo, in diskutiranja, tj. posebne oblike skupinskega razpravljanja, v kateri vsi udeleženci aktivno preučujejo problem, si izmenjujejo različne poglede na problem, skušajo potrditi in/ali ovreči argumente drugih udeležencev v diskusiji)⁷ nadgradimo z analizo, sintezo, vrednotenjem in aktualizacijo. Metoda obrnjenega učenja pri književnem pouku torej izhaja iz prepričanja, da samostojen učenčev stik z leposlovjem ni le izvedljiv, pač pa celo stimulativen. Učenci se postopno, preko manj zahtevnih besedil in ob takojšnjih povratnih informacijah, opolnomočijo za dejaven stik z leposlovjem, kar prispeva k boljši bralni samopodobi. Metoda ima zato tudi izrazit vzgojni naboj – poleg krepitve bralne samopodobe in samozavesti krepí bralne navade, preko domačih nalog pa učencem nalaga odgovornost za lastno (ne)znanje. Metoda obrnjenega učenja torej podobno kot šolska interpretacija izhaja iz branja leposlovja, saj pri književnem pouku brez opolnomočenega branja težko razvijamo ostale dejavnosti, kot so govorjenje, pisanje in poslušanje. Po obeh metodah branje leposlovja spodbuja zmožnost upovedovanja misli, čustev, mnenj, refleksij o prebranem, nam da pobude za pogovor, diskusijo, polemiziranje, pisanje, razpravljanje o prebranem, krepí sprejemanje in reflektiranje tujih misli, čustev, mnenj, refleksij o prebranem, ponotranja pa tudi zavedanje, da je literatura kulturno bogastvo, nacionalna in globalna dediščina.

O metodi obrnjenega učenja

Imenuje se tudi metoda zvrnjene/obrnjene učilnice (*flipped learning/flipped classroom*). Razvijati so jo začeli v ZDA v devetdesetih letih prejšnjega stoletja na osnovi kratkih vnaprej posnetih predavanj, namenjenih učencem na primarni in sekundarni stopnji vzgoje in izobraževanja, ki so bili pri pouku iz najrazličnejših razlogov pogosto odsotni (bodisi zaradi bolezni, treningov, potovanja ipd.). Uveljavila se je zlasti v angloameriškem prostoru za poučevanje naravoslovja, sčasoma pa je prešla tudi v družboslovje in humanistiko. Ameriška različica je zasnovana

⁷ Gre za interaktivni pogovor med učiteljem in/ali učenci, ki temelji na samostojnem izražanju misli, podkrepjenih z argumenti, kar spodbuja razumevanje problema, o katerem diskutirajo, prakticira se raba strokovnega jezika, diskusija spodbuja vsakega udeleženca h konstruktivnemu in ustvarjalnemu razmišljanju o problemu, pa tudi k dejavnemu poslušanju.

na kratkih, največ sedemminutnih video posnetkih, opremljenih z vajami, nalogami, besedili, drsnicami. Posnetek učencem posreduje natančna navodila, kako novo učno snov samostojno predelati. Metoda je spričo svoje priljubljenosti postopoma prešla tudi na tercialno raven izobraževanja. Izhaja iz kognitivistične teorije o učenju in znanju, ki poudarja pomen človekovih mentalnih, tj. spoznavnih procesov pri učenju (predznanja, pričakovanj, pripisovanj), doseganje globljega razumevanja (Marentič Požarnik 2000: 17), glede na izpostavljanje diskusije in pogovora v kontekstu konstruiranja znanja pa tudi vpliv socialnega konstruktivizma. Kognitivistične in konstruktivistične teorije učenja temeljijo na prepričanjih, da je znanje družbeni konstrukt: izhajajoče iz predznanja je trajnejše.

Pandemija kovida je prispevala k razširjenosti in različnim variantam te metode ter je nekatere razvijalce digitalnih aplikacij, kot so *Loom*, *Screencast-O-Matic*, *Quicktime*, *Ezvid*, *Panopto*, ki omogočajo, da posnetek opremimo z besedilnimi, zvočnimi in spletnimi viri, spodbudilo k temu, da so omogočili brezplačno uporabo teh aplikacij v učne namene. Namen uporabe digitalnih tehnologij pri pouku književnosti ni v tem, da bi učence spodbudile k pisanju blogov, objavljanju na družabnih omrežjih, oblikovanju videov ali spoznavanju rabe različnih aplikacij, pač pa v omogočanju fleksibilnega učenja, dviganju samozvesti glede sposobnosti samostojnega učenja, odpiranju lastnih vprašanj glede novih učnih vsebin, spodbujanju dejavnega učenja in dejavnemu sodelovanju pri pouku. Digitalna tehnologija je torej orodje za pridobivanje znanja in ne cilj pouka književnosti. Učitelji pripravimo video posnetek z naloženimi učnimi listi za pisno nalogo po branju/poslušanju. Posnetek učencem posredujemo po elektronski pošti oziroma ga naložimo v elektronsko učilnico.

Šolska ura, ki sledi samostojni domači nalogi, temelji na govorjenju. V didaktiki velja pogovor za eno učinkovitejših učnih metod: spodbuja namreč razumevanje in soustvarja pomen, krepi sodelovalno učenje. Pazimo, da pri pregledovanju pisne domače naloge nismo negativistični in kritizerski (izogibamo se komentarjem, kot npr. niste pravilno razumeli besedila, slabi bralci ste ipd.) V pogovoru ostaja učitelj »učenčev razumevajoči sogovornik« (Grosman 2009: 126): učence navaja h kritičnemu razmisleku o prebranem, spodbuja učenčevo pozitivno samopodobo, izogiba se nenehnim jezikovnim popravkom. Preko pogovora o prebranem⁸ krepimo posameznikovo zmožnost upovedovanja, pripovednega urejanja lastnega izkustva in razumevanje povezanosti človeškega življenja, še dodaja Grosman (Grosman 2009: 126). O prebranem tudi diskutiramo. Diskusijo običajno moderira učitelj, v njej sodelujejo vsi učenci. Razred se lahko razdeli na dve ali več manjših skupin, ki konfrontirajo svoja stališča. Učitelj moderator mora dobro poznati temo diskusije, le tako jo bo učinkovito vodil. Pomembno je, da zna temo diskusije ustrezno vgraditi v kontekst obravnavane snovi: povzema temeljna spoznanja in prispevke

⁸ Prim. zbornik Bralnega društva Slovenije na temo *Pogovor o prebranem besedilu* (2003), v katerem npr. Slemenjak (2003: 157–160) poroča o pogovoru o prebranem domačem branju po načelu teza – antiteza, Zora A. Jurič (2003: 123) v prispevku *Govoriti bi bilo treba o radosti* poudarja, da je »branje vedno potovanje k sebi« in priporoča vprašanja, ki se nanašajo na to, kaj prebrano literarno delo pove meni, ne pa, kaj je avtor hotel povedati.

diskutantov, zna odpreti nova vprašanja. Seznanjen naj bo z možnimi težavami, ki lahko nastopijo med diskusijo, npr. da se diskutanti ne odzivajo na zastavljeni problem, ne sledijo diskusiji, diskusija poteka v preveč sproščenem ozračju, se oddaljuje od zastavljene teme in postaja brezpredmetna, udeleženci nimajo dovolj ustreznega znanja za argumentirano sodelovanje v diskusiji, se ne poslušajo in ne spoštujejo mnenj drugih, v diskusiji dominirajo posamezniki, ostali le poslušajo, se medsebojno verbalno napadajo (prim. Dillon 1995). Priporoča se postopno navajanje na diskusijo, zlasti pomembno je učenje argumentiranja. Diskutantom priporočimo, naj posegajo zlasti po objektivnih, tj. razumskih, logičnih argumentih, delež subjektivnega, tj. osebno zavzetega, čustvenoprepričevalnega utemeljevanja naj se manjša z višanjem stopnje šolanja. Poleg pogovora in diskusije o prebranem metoda obrnjenega učenja pri pouku književnosti spodbuja tudi pripovedovanje o prebranem besedilu. Boyd (2016) namreč ugotavlja, da obstajajo vzporednice med človekovim evolucijskim razvojem (predvsem razvojem in delovanjem možganov) ter njegovo ustvarjalnostjo. Dokazuje, da človekova sposobnost ustvarjanja zgodb po eni strani izjemno pozitivno vpliva na posameznikovo delovanje v skupnosti in na medsebojno komuniciranje znotraj nje, po drugi strani pa nam sposobnost imaginacije in predvidevanja različnih scenarijev v določenih situacijah omogoča lažje preživetje. Človeško evolucijo povezuje prav s sposobnostjo pripovedovanja zgodb: človek želi ugajati lastnemu umu in segati k drugim zaradi ugodja, ki ga čuti ob deljenju teh izkušenj na nikoli poprej videne načine. Branje leposlovja spodbuja zmožnost empatičnega odzivanja na prebrano (npr. vživljanja v literarne like in odzivanja na njihovo vedenje, kar terja strpno sprejemanje novega, drugačnega), spodbuja domišljijo, saj krepi sposobnost predstavljanja možnih (tj. fikcijskih) svetov in vživljanje v te svetove.

Pripovedovanje naj bo – ne le v primerih rabe metode obrnjenega pouka – v prvem in drugem triletju (poleg učiteljevega glasnega interpretativnega branja) ena osrednjih dejavnosti književnega pouka. Pripovedovanje zgodb, pravljic, pripovedk naj krepi stik s spoznavanjem kulturne dediščine okolja, v katerem se učenec šola, in navezovanje na ljudsko in nesnovno dediščino kraja. Poleg pripovedovanja velja spodbujati recitiranje in deklamiranje, saj krepi občutek za rimo, ritem, slog, jezik, bogatita besedni zaklad, učenci se urijo v nastopanju (tudi mimiki, telesni govorici, gibanju v prostoru, grajenju vzdušja in atmosfere), razvijajo retorične sposobnosti.

Faze metode obrnjenega učenja pri pouku književnosti

Predlagana operativizacija⁹ priporoča osredotočanje na sporočilo, grajenje literarnoteoretičnega aparata, ki služi razumevanju prebranega, ter literarnozgodovinsko

⁹ Metodo sem preizkušala med pandemijo pri delu na daljavo, saj se je izkazalo, da je branje umetnostnih besedil na daljavo časovno zamudno. Študenti so besedilo prebrali pred srečanjem, ki smo ga izkoristili za poglobljeno diskusijo o prebranem. O podobnih izkušnjah pri delu na daljavo so mi poročali tudi številni drugi učitelji slovenščine (književnosti).

umeščanje besedila v kulturno- in duhovnozgodovinski kontekst. Učenec umetnostno besedilo doma samostojno bere ali posluša zvočni posnetek glasnega interpretativnega branja.

1. **Izberite literarno besedilo.** (Primerno je kratko, nehermetično besedilo, ki je preprosto za razumevanje.)
2. **Sestavite domačo nalogo, ki jo učenci opravijo pred obravnavo literarnega besedila v šoli.** Domača naloga naj pripomore k učinkovitejšemu delu v šoli. Bodite pozorni na to, katere manj zahtevne analitične in interpretativne naloge lahko učenci izvedejo samostojno doma in kako bodo domače dejavnosti pripomogle k bolj poglobljenemu razmisleku o prebranem v šoli?
3. **Z domačo nalogo spodbujamo zlasti **doživljajski** odziv na prebrano in **razumevanje** na ravni motivov, tem, kraja in časa dogajanja, značaja literarnih oseb in povezanosti med njimi ...).** Razmislite:
 - a. Kako boste literarno delo napovedali in koliko časa bodo imeli učenci na razpolago za izdelavo domače naloge?
 - b. Na katere elemente besedila naj bodo učenci še posebej pozorni med lastnim branjem oziroma poslušanjem posnetega interpretativnega branja?
 - c. Kaj naj sami doma *naredijo* (po samostojnem individualnem branju in pred obravnavo v šoli)? Priporočamo, da zahtevnejše analitične in interpretativne postopke ter sintezo z vrednotenjem izvedete pri šolski uri. Učenci lahko samostojno:
 - preberejo literarno besedilo (v primeru, da je *krajše, jezikovno-slogovno ter sporočilno nezapleteno*),
 - v pisni obliki izrazijo prvotni doživljajski odziv na prebrano,
 - besedilo obnovijo, tj. odgovarjajo na vprašanja *kdo, kaj, kje, zakaj, kdaj, kako*, določijo kraj in čas dogajanja (glavne motive, temo), prepoznajo atmosfero/vzdušje, analizirajo zgradbo (členitev na poglavja, podpoglavja, okvirno oziroma vloženo pripoved, uvod, zaplet, vrh ...),
 - označijo literarne osebe in analizirajo odnose med njimi.
4. **Sestavite dejavnosti za nadaljnjo obravnavo besedila v šoli.** (Spodbujajte *kritični razmislek* o prebranem, *vrednotenje* in *aktualizacijo*.)
 - a. Določite načine preverjanja domače naloge (npr. pogovor, delo v skupinah, delo v parih z vrstniško povratno informacijo).
 - b. Kako boste domače dejavnosti uporabili pri obravnavi v šoli?
 - c. S katerimi dejavnostmi boste spodbudili kritični razmislek o prebranem, vrednotenje in aktualizacijo? Zastavljate lahko vprašanja, ki bodo učenca usmerila v razmislek o tem, kako je kaj ubesedeno, kako besedilo učinkuje na bralca, kakšen je ritem, kaj besedilo sporoča, kakšna je ideja besedila ... Opazujejo naj vzroke in posledice za dogajanje, ločujejo med dejstvi in mnenjem literarnih oseb, primerjajo prebrano z drugim literarnim besedilom, iščejo morebitne medbesedilne povezave. Usmerjajte jih v prepoznavanje umetniškosti, v etične, estetske in spoznavne odlike besedila, v razmislek o (ne)skladnosti le-teh z učenčevimi vrednotami

in pogledi na svet. Kako jih besedilo nagovarja, kaj jim sporoča, kako ga razumejo, se je njihov prvotni doživljajski odziv kaj spremenil? Ne pozabite na (po)ustvarjalne dejavnosti.

5. **Izvedba šolskih dejavnosti.**

6. **Sklepna koraka šolskih dejavnosti:**

- a. Oblikovanje miselnega vzorca, povzetka, izročka z bistvenimi spoznanji, opornih točk ipd.
- b. Preverjanje ciljev in standardov znanja: česa niso razumeli, kje so možnosti za *izboljšave*. Spodbujajte *metakognitivno* refleksijo (katere bralne strategije so bile (ne)učinkovite, kako se je učenčev prvotni doživljajski odziv preko logično-analitičnih interpretativnih postopkov, uporabljenih v šoli, spremenil, ali so bili uporabljeni zanesljivi viri in literatura, ali so domače dejavnosti pripomogle k poglobljanju in povezovanju znanja, katere miselne navade so pridobili, ali bodo pridobljeno znanje in kompetence lahko uporabili še pri katerem drugem predmetu in v vsakdanjem življenju ipd.). V tej fazi ponovno preverite, ali ste izbrali primerno besedilo za delo po metodi obrnjenega učenja.

7. Didaktični material in izdelke učencev **objavite** na spletni strani šole oziroma v e-učilnici.

Obrnjeno učenje in domače branje: dve plati istega kovanca?

Metodi se med seboj ločita na več ravneh in v več ozirih. Temeljne razlike so v motivaciji, dejavnostih učenca in učitelja (ob besedilu doma in v šoli), obsegu obravnave, motivaciji, lokalizaciji in medbralnih strategijah, tipu besedila, številu ur, namenjenih obravnavi v šoli. Obe pa se nanašata na obvezno kurikularno branje.

	Obrnjeno učenje	Domače branje
Tip besedila, obseg obravnave	UB, tudi literarnovedno NUB, krajše, nehermetično, doma bere naenkrat v celoti, v šoli obravnavamo v eni uri v celoti	UB, daljše, lahko hermetično, v celoti (kombiniramo z etapnim branjem in dolgim branjem), doma bere postopoma, po odsekih, v šoli obravnavamo etapno v več urah, prakticiramo tudi dolgo branje
Motivacija	ni obvezna	obvezna pred branjem, pestra
Lokalizacija	ni obvezna	obvezna pred branjem
Medbralne strategije	Niso vnaprej določene, učenec poseže po priučenih (ponotranjenih).	etapno domače branje (samostojno branje po krajših etapah)

	Obrnjeno učenje	Domače branje
Učenčeve dejavnosti doma	V celoti samostojno: branje/poslušanje UB, pisanje (obnova, povzetek).	Običajno izberemo daljše besedilo, npr. dramo, roman, pesniško/ kratkopроzno zbirko. Lahko metoda etapnega oz. dolgega branja. Pisanje dnevnika branja.
Učenčeve dejavnosti v šoli	Besedilo lahko znova v celoti preberemo, lahko ga le obnovimo in med obnavljanjem preberemo le kak citat. Za nezahtevno besedilo ne porabimo veliko časa z analizo z razumevanjem: večji poudarek je na sintezi z vrednotenjem: razvijanje kritičnosti in metakognicije: prepoznavanje estetske, etične, spoznavne funkcije besedila, aktualizacija.	Branje UB, pisanje (etapno: obnova, povzetek, razčlemba besedila, sinteza z vrednotenjem, aktualizacija), poudarek na analizi, sintezi, vrednotenju, aktualizaciji. Po branju pri pouku izčrpana obnova s preverjanjem razumevanja, skupna analiza zahtevnejših odlomkov ter sinteza z vrednotenjem.
Dejavnosti učenca v šoli	Lahko ponovno branje UB v celoti, govorjenje o prebranem (pripovedovanje, diskutiranje, pogovarjanje), tudi pisanje o prebranem, poslušanje (razprave sošolcev in učitelja, lahko tudi ponovnega branja UB), poudarek na analizi, sintezi, vrednotenju, aktualizaciji. (Meta)kognicija.	Lahko ponovno branje UB po odlomkih, govorjenje o prebranem (pripovedovanje, diskutiranje, pogovarjanje), tudi pisanje o prebranem, a pogosto za ocenjevanje (šolski esej), poslušanje (razprave sošolcev in učitelja, lahko tudi ponovnega branja odlomkov UB). (Meta)kognicija.
Dejavnosti učitelja	Izbere primerno UB. Pripravi učni list za domačo nalogo (vaje/naloge/ vprašanja za obnavljanje in povzemanje). Se pripravi na morebitno ponovno branje UB v celoti, preveri domačo nalogo, pripravi vprašanja za govorne dejavnosti o prebranem: analiza, sinteza, vrednotenje, aktualizacija. Preveri prvotno doživljajski odziv učencev in spodbuja k (meta)kogniciji. Pri razčlembi diferencira in individualizira naloge.	Pripravi vaje/naloge/ vprašanja za dejaven stik za učinkovit stik z daljšim besedilom (poudarek na analizi, sintezi, vrednotenju, aktualizaciji) – dnevnik branja. Eventualno DB izvaja po metodi dolgega branja. Preveri dnevnik branja. Pripravi vprašanja za govorne dejavnosti o prebranem: analiza, sinteza, vrednotenje, aktualizacija. Preveri prvotno doživljajski odziv učencev in spodbuja k (meta)kogniciji.
Število ur, namenjenih za obravnavo v šoli	ena šolska ura	vsaj 5 šolskih ur (običajno več)

Tabela 1: Primerjava metode obrnjenega učenja in domačega branja (UB – umetnostno besedilo, NUB – neumetnostno besedilo)

Kakor je razvidno iz tabele 1, se metodi med seboj razlikujeta, obe pa omogočata doseganje temeljnega cilja pouka književnosti, tj. dejaven stik z leposlovjem. Ker pri obrnjenem učenju motivacija ni obvezna, se upravičeno lahko sprašujemo, kako to vpliva na učence in njihov bralni proces, zdi pa se, da obrnjeno učenje prav preko odsotnosti zunanje aktivira notranjo motivacijo za branje. Lokalizacija se izvede v šoli (po branju) in ne pred branjem besedila.

Prednosti in slabosti metode obrnjenega učenja pri pouku književnosti

Eksperimentalno bi veljalo preveriti, ali metoda obrnjenega učenja pri pouku književnosti dejansko kakor koli prispeva h kakovosti znanja in razvitejši literarni zmožnosti. Prednosti metode so zlasti v izkoristku šolskega časa, saj se učenci na pouk doma predhodno pripravijo: preberejo umetnostno besedilo, odgovorijo na nekaj kratkih vprašanj, povezanih s prebranim, poslušajo zvočni posnetek interpretativnega branja besedila, pri pouku pa je mogoče več časa nameniti razvijanju višjih taksonomskih stopenj mišljenja ter raziskovalnemu delu v skupinah, tudi diskusiji ipd. Dejstvo pa je, da je metoda z vidika učenčeve obremenitve doma v kontekstu drugih predmetov, nalog in učenja lahko vprašljiva. Fleksibilnost, ki jo omogoča metoda obrnjenega učenja, zlasti kar zadeva kraj in čas učenja, hkrati sugerira vseživljenjsko učenje ter na učenca osredinjeno poučevanje. Od učitelja terja individualizacijo in diferenciacijo na področja, ki jih učenci lahko sami raziščejo, preučijo, preberejo, razmislijo ipd., ter področja, ki so zahtevnejša. Učitelju nalagajo neposredno oziroma sočasno prisotnost in vodenje (tudi samostojni del učenja izven šole je pri tej metodi seveda strukturiran in didaktično zasnovan). V tem prispevku opisana metoda sicer ne izhaja nujno iz posnetih učiteljevih navodil za učenčeve dejavnosti doma, čeprav ima posneto gradivo številne prednosti, saj učenec lahko posneta navodila večkrat zavrti, prekine ogled oziroma si nerazumljiv del večkrat predvaja. Prednost je npr., da se učenec vnaprej pripravi na obravnavo nove snovi, si zapiše, česa ne razume oziroma o čem bi želel pri pouku poglobljeno razpravljati. Prednosti so tudi v možnostih formativnega spremljanja napredka učencev ter učiteljevi sprotni samoevalvaciji in refleksiji lastnega dela. PISA 2018 navaja, da so se slovenski 15-letniki slabše odrezali v kritičnem vrednotenju, poleg tega poročajo, da jih učitelji slovenščine ne motivirajo za branje leposlovja. Metoda obrnjenega učenja utemeljeno poraja pomislek o motiviranosti učencev za domače dejavnosti, zato ne gre spregledati, da so možne tudi sodobnejše domače naloge, kot npr. izdelava vloge, bloga,¹⁰ Tiktok-a, stripa, kratkega video posnetka (tudi risanege filma), digitalizirane zgodbe (npr. v programu Canva), literarne kritike, intervjuja z avtorjem ipd. Ne glede na vrsto domače naloge pa je ključno, da pri delu v šoli iz te naloge izhajamo: učitelj mora zato temeljito razmisliti, kaj naj učenci naredijo sami, čemu pa se bodo posvetili v šoli (običajno analizi z

¹⁰ Blog ni mogoče razumeti kot nezapleten pisni izdelek, saj načrtno tvorjenje besedila oziroma vrednotenje in ustvarjalna uporaba in objava v digitalnem okolju od učenca terja angažma na vseh taksonomskih ravneh.

razumevanjem, sintezi z vrednotenjem, (meta)kogniciji, razvijanju kritičnosti in aktualizaciji). Doživljajski odziv je torej še vedno neobhoden in nujen sestavni del izražanja bralnih vtisov. Učencu zaupamo, da bo zmožegal kakovostno samostojno prebrati besedilo in ga na preprostejši ravni razčleniti. S tem se krepitako čustveno-motivacijska raven literarne zmožnosti (učenčeva stališča, vrednote in pripravljenost na aktivnost), kakor tudi spoznavna in vedenjska raven. Slednja se aktivira ob (meta)kognitivno-kritičnem branju: ob ponovnem (večkratnem) interpretativnem in logično-analitičnem branju, osmišljanju, refleksiji in evalvaciji lastnega procesa branja literarnega besedila.

Slabosti metode obrnjenega učenja za poučevanje književnosti so zlasti v tem, da metoda ni primerna za obravnavo zahtevnejših besedil. Problematična utegne biti tudi notranja motivacija učencev za samostojne dejavnosti doma: vprašanje je, v kolikšni meri, če sploh, so učenci motivirani za kakovostno opravljanje domačih nalog. Problem nastane tudi, če besedila ne preberejo, če imajo – zaradi slabe didaktične prognoze, ki botruje neprimernemu izboru besedila – med branjem težave z razumevanjem. Težave lahko nastopijo tudi, če učenci med samostojnim branjem ne uživajo. Ob tem se sicer velja vprašati, ali mora šola zagotavljati, da je pridobivanje znanja vedno in zgolj užitek, pa tudi, ali lahko učenčevopremagovanje neugodja, ki se utegne porajati ob učenju/branju, kakor koli pripomore k njegovemu dozorenju. Odprto ostaja tudi vprašanje, ali je metoda obrnjenega učenja primerna za pouk književnosti v osnovni šoli oziroma za programe z zelo heterogenimi razredi.

Literatura

- Boyd, Brian, 2016: *O izvoru zgodb: evolucija, mišljenje in fikcija*. Ljubljana: ZiFF.
- Carr, Nicholas G., 2011: *Plitvine: kako internet spreminja naš način razmišljanja, branja in pomnjenja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Dillon, James T., 1995: *Using discussion in classrooms*. Buckingham. Philadelphia: Open University Press.
- Grosman, Meta, 2009: Kaj je branje in kakšen je bralec v 21. stoletju? *Otrok in knjiga* 36/75. 21–34.
- Jurič, Zora A., 2003: Govoriti bi bilo treba o radosti: pravica učencev do različnega mnenja o literarnem delu. Ivšek, Milena (ur.): *Pogovor o prebranem besedilu: zbornik Bralnega društva Slovenije*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 123–132.
- Kerndl, Milena, 2013: *Diferenciacija in individualizacija pri pouku književnosti v tretjem triletnem osnovne šole: doktorska disertacija*. Mentorica Metka Kordigel Aberšek. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Kraker Vogel, Boža, 2020: *Didaktika književnosti pri pouku slovenščine*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Kraker Vogel, Boža in Blažič, Milena Mileva, 2013: *Sistemska didaktika književnosti: od teorije k praksi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Marentič Požarnik, Barica, 2000: *Psihologija učenja in pouka*. Ljubljana: DZS.

Obrnjeno učenje: <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/obrnjeno-ucenje>. (Dostop 30. 5. 2023).

Programme for International Student Assessment: <https://www.oecd.org/pisa/>. (Dostop 30. 5. 2023).

Rot, Veronika, 2003: Moja pripoved je zelena, tvoj smeh je rumen. Ivšek, Milena (ur.): *Pogovor o prebranem besedilu: zbornik Bralnega društva Slovenije*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 56–64.

Slemenjak, Tanja, 2003: Pogovor o prebranem domačem branju po načelu teza – antiteza. Ivšek, Milena (ur.): *Pogovor o prebranem besedilu: zbornik Bralnega društva Slovenije*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 157–161.

Spitzer, Manfred, 2017: *Digitalna demenca: kako spravljamo sebe in svoje otroke ob pamet*. Celovec: Mohorjeva.

Sposobnosti, spretnosti: <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/spretnosti>. (Dostop 30. 5. 2023.)

Strehovec, Janez, 2013: Elektronska literatura in nove družbene paradigme. *Primerjalna književnost* 36/1. 103–121.

Zupan Sosič, Alojzija, 2014: Literarno branje. *Jezik in slovstvo* 59/4. 47–65.

Žbogar, Alenka, 2019: Razvijanje literarne zmožnosti pri pouku književnosti. *Jezik in slovstvo* 64/1. 73–83.

Žbogar, Alenka, 2020: Razvijanje literarne zmožnosti s Hemingwayjevo kratko zgodbo. *Pedagoška obzorja: časopis za didaktiko in metodiko* 35/2. 38–51.

The Flipped Learning Method in Slovenian Literature Education

In the paper, a novel approach to teaching literature in Slovenian classrooms is established. It is based on an American didactic approach known as “flipped learning” or the “flipped classroom”, and because it is based on a widely recognized idea, I will refer to it as the “flipped learning method”. I compare it to the home reading approach and the school interpretation method because it seems comparable to both. Although the flipped learning approach has not yet been statistically relevantly tested in Slovenian literature classrooms at the elementary and/or secondary levels of the Slovenian educational system, I also highlight some of the method’s potential disadvantages in addition to its benefits.

Keywords: flipped learning, literary competence, Slovenian language and literature class

FRAZEOSEMANTIČNO MAKROPOLJE 'BOGASTVO, BOGAT ČLOVEK' V SLOVENSKEM IN SLOVAŠKEM JEZIKU

Ker je frazeologija vsakega jezika antropocentrična, se v njej na metaforičen način odražajo različni pojavi človeškega življenja, vključno s tistimi medčloveškimi odnosi, ki temeljijo na nesorazmerni porazdelitvi finančnih in materialnih virov in ki so značilni za vse stopnje razvoja človeške družbe. Zato sta frazeosemantični makropolji 'revščina, reven človek' in 'bogastvo, bogat človek' v posameznih jezikih zelo obsežni. V prispevku se avtorici ukvarjata z drugo skupino, tj. s frazeološkimi in paremiološkimi enotami, ki se nanašajo na različne vidike bogastva, pri čemer primerjata prisotnost enot iz preučevanega pomenskega spektra v slovaščini in slovenščini. Pridobljeno gradivo delita na več skupin glede na izvor, sestavine in pomen. Na podlagi primerjalne analize ugotavljata, da gre za strukturno in pomensko zelo raznolike stalne besedne zveze, ki v obeh jezikih z različnimi jezikovnimi sredstvi izražajo podobno ali enako miselno vsebino. V več primerih gre za starejše enote, ki se danes uporabljajo le še redko ali sploh ne več, vendar so kljub temu pomemben del kulturne dediščine obeh jezikovnih skupnosti.

Ključne besede: materialno bogastvo, frazeologija, paremiologija, slovaški jezik, slovenski jezik

0 Uvod v problematiko¹

Neenakomerna porazdelitev naravnih virov, materialnih dobrin in finančnih sredstev, revščina in bogastvo, ki sledita iz nje, ter odnos med bogatimi in revnimi so teme, ki spremljajo človeštvo tako rekoč od njegovega nastanka. Z njimi se z različnih vidikov ukvarjajo tako umetnost in književnost kot tudi mnoge znanstvene discipline. V frazeologiji, ki je kot del jezika antropocentrična in se nanaša

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta Ministrstva za šolstvo, znanost, raziskovanje in šport Slovaške republike VEGA 1/0666/21 *Percepcia nadprirodzena v jazykoch a kultúrach Slovanov s akcentom na západoslovanský a južnoslovanský areál II.*

predvsem na človeka, njegove lastnosti, videz ipd., najdemo sorazmerno veliko število enot, ki so povezane z omenjenimi pojavi. Omeniti velja, da se dejansko razmerje med nepremožnimi in premožnimi ljudmi neposredno odraža v večjem številu besednih zvez s pomenom 'revščina, reven človek', medtem ko so enote s pomenom 'bogastvo, bogat človek' slabše zastopane, kar pa ne pomeni, da jih je malo.² V prispevku se bomo ukvarjali s slednjimi, torej z nestavčnimi in stavčnimi frazeološkimi enotami v slovenskem in slovaškem jeziku, ki se nanašajo na pojav bogastva, in sicer s primerjalnega vidika; zanimala nas bo torej prisotnost posameznih enot v slovaščini in slovenščini, njihova ekvivalentnost, izvor, motivacija nastanka, današnja raba ipd. Viri, iz katerih smo črpali frazeme, so navedeni v seznamu literature, v relevantnih primerih pa se sklicujemo na izrazoslovje, ki ga uporabljata slovaška frazeološka teorija.³

1 Odraz materialnega položaja človeka v frazemih antičnega in svetopi-semskega izvora

Tako kot na drugih pomenskih področjih tudi na tem najdemo večje število enot antične ali biblijske proveniencie, ki so, podobno kot novejši aforizmi, sentence ali krilatice srednjeveških humanističnih izobražencev, prišle v oba jezika prek latinščine. Ta je bila v obeh kulturnih prostorih dolgo jezik sporazumevanja, umetnosti, znanosti, cerkve in tudi uradni jezik. Iz raziskovanega semantičnega polja spadajo v to skupino npr. enote *In terra summus rex est hoc tempore nummus*, v slovenščini *Denar je sveta vladar; Denar je gospodar*, v slovaščini *Peniaze sú dnes na svete najmocnejším pánom, Peniaze svetom vládnu; Nequit scire satur; ieiusus quid patiat*, v slovenščini *Siti lačnemu ne verjame; Sita vrana lačni ne verjame*, v slovaščini *Sýty nepochopí, ako hladný trpí; Sýty hladnému (lačnému) neverí*, ali *Aqua et panis – vita canis*, njen slovenski ustreznik je *Voda in kruh – pasje življenje* in slovaški *Život o chlebe a vode je psí život, Chudoba hotová psota* itd.

Bogastvo, denar v obeh jezikih lahko izrazimo s stalno besedno zvezo *zlaté tel'a* : *zlato tele*, ki izhaja iz *Svetega pisma*, »po kateri je zlato tele simbol površnih vrednot v obliki kipa v nasprotju do vere« (SSF 2011: 964). Gre za frazeološki internacionalizem oz. panevropizem, ki se pogosto uporablja tudi v glagolskih zvezah, npr. *častiti zlato tele, plesati okrog zlatega teleta* v slovenščini in *klaňat' sa zlatému tel'a'u* v slovaščini. Ljudje so se zavedali, da je bogastvo, tako splošno kot osebno, minljivo, kar je razvidno iz slovenskih frazemov *Sreča in bogastvo se selita* in *Bogastvo do tretjega roda ne pride rado* ter slovaške enote *Bohatstvo len do času a chudoba naveky*. Iz *Svetega pisma* izvirajo tudi frazemi, ki označujejo

² Npr. frazeološki slovar K. Habovštiakove in E. Krošlákove (1996) v razdelku *o chudobnom človeku* navaja več kot dvesto frazemov s tem pomenom, v razdelku *o bohatom človeku* pa samo dvainpetdeset enot (Dobříková 2017: 24), Kebrov SSF (2011) pa vsebuje več kot petdeset enot s pomenskega polja 'revščina, reven človek' in nekaj več kot trideset s pomenskega polja 'bogastvo, bogat človek'.

³ Gl. Mlacek 2007, Mlacek in Ďurčo idr. 1995.

obdobje blaginje na eni in obdobje pomanjkanja na drugi strani, to so frazemi *sedem debelih let* : *sedem hojnih (úrodných) rokov*, *sedem suhih let* : *sedem neúrodných (chudých, hladných) rokov*. V slovenščini se pogosto uporabljajo tudi frazeološke enote *čas (leta) debelih krav*, *čas (leta) suhih krav*, *debela leta* in *suha leta* z identičnima pomenoma. Pomen 'imeti veliko denarja, premoženja' neposredno izražata internacionalna frazema z izvorom v antični zgodovini *bogat kot krez* (*Krez*) v slovenščini : *byť bohatý ako Krézus* v slovaščini. Že sam apelativizirani leksem *krez* : *krézus* je v SSKJ (1994: 452) in SSJ (1959: 769) opredeljen kot 'velik bogataš', tudi SSS (2000: 50) ga navaja med sopomenkami leksema *boháč*.

2 Leksemi in frazemi, ki odražajo življenje človeka v blagostanju

Bogatega človeka v slovenščini najpogosteje nevtravno poimenujemo z leksemom *bogataš*, sopomenke z različnimi stilnimi oznakami pa so *bogatec*, *bogatin*, *bogatinec*, *denarnik*, *krez*, *nabob*, *petičnež*, *petičnik*, *premožnež*, *magnat*, *mogotec* itd.⁴ Kot sinonim je navedena tudi besedna zveza *človek s težko možnjo*. V slovaščini se uporablja leksikalna enota *boháč*, SSS (2000: 50) pa navaja sopomenke, večinoma le delne, kot so *magnát*, *magnáš*, *milionár*, *krézus*, *nabob*, *kapitalista*, *buržuj*, *pracháč*, *zbohatlík*, *zaperenec*, *zazobanec*, *pupkáč*. Podobna izkušnja ljudi, ki so živeli na ozemlju današnje Slovaške in Slovenije v obdobju gospodarske krize in lakote, ko so morali oditi služiti kruh onstran oceana, se zrcali v frazemu *stric iz Amerike* : *strýko z Ameriky*, ki v obeh jezikih označuje bogatega človeka, v slovaščini jo slovarji beležijo v glagolski obliki *mat' bohatého strýka (strýčka) z Ameriky* s semantiko 'imeti petičnega in radodarnega podpornika'. Medtem ko se v slovenščini po zgledih v korpusu *Gigafida 2.0* kar pogosto v pomenu 'premožna ženska, sorodnica' uporablja tudi zveza s feminativno sestavino *teta iz Amerike*, ki lahko redko označuje tudi menstruacijo (veliko pogostejše se v tem pomenu uporablja frazem *teta s Krvavca*), ima popoln ustreznik *teta z Ameriky* v slovaščini samo slednji pomen.

Poleg že navedenega frazema *byť bohatý ako Krézus* se v slovaščini uporablja tudi novejša enota z identičnim pomenom *byť bohatý ako Rothschild*. Imeni lidijskega kralja Kreza in ustanovitelja bančniške dinastije M. A. Rothschilda tu v vlogi frazeološke sestavine delujeta kot atributa najvišje mere bogastva, katerega največja stopnja je pomen 'imeti, premoči pravljično bogastvo'. Na identični asociaciji temelji slovaška enota *mat' <tak> tvoje starosti <a Rockefellerove peniaze>*, katere drugi, fakultativni del je neposredno povezan z osebnostjo ameriškega naftnega magnata J. D. Rockefellerja.⁵ V slovenščini frazemov z navedenima lastnoimen-skima sestavinama nismo zabeležili, iz zadetkov v korpusu *Gigafida 2.0* pa je razvidno, da se priimka znanih bogatašev uporabljata kot neka vrsta antroponimske metafore za človeka z izjemnim družbenim vplivom, ki izvira iz njegovega

⁴ Gl. <https://fran.si/208/sinonimni-slovar/4337948/bogatas?View=1&Query=bogataš> in https://viri.cjvt.si/sopomenke/slv/state?mw=bogataš&mid=3616&source=main_page.

⁵ Prim. Dobříková (2009: 170–171).

bogastva, npr. »/.../, potem pa so *Rothschildi* in *Rockefellerji* začeli ustanavljati zdravstvena združenja in tako je nastala alopatska medicina.«⁶ Take sestavine v nekaterih primerih izgubijo lastnoimenski značaj, se apelativizirajo in postanejo sestavine frazeoloških enot, iz dostopnega gradiva pa je razvidno, da do tega v slovenščini ni prišlo. Med podobne sestavine spada tudi *Onassis*, priimek grškega bogataša Aristotela Onassisa, po zgledih, najdenih v korpusu *Gigafida 2.0*, pa lahko sklepamo, da je na meji frazeologizacije v slovenščini tudi enota *bogat kot Bill Gates*.

Kolektivna predstava o življenju v blaginji in razkošju, ki so ga deležni pripadniki vladajočih družbenih slojev, je v obeh raziskovanih jezikih, in tudi v mnogih drugih, ubesedena v primerjalnih frazemih, v katerih kot primerjalna beseda z vlogo intenzifikatorja nastopajo leksemi, s katerimi poimenujemo vladarje ipd., npr. *živi kot grof (kralj, gospod, lord)* v slovenščini in *žit' <si> (mat' sa) ako král' (gróf, lord, pán)* v slovaščini. V ta sopomenski niz lahko uvrstimo tudi enoto *žit' <si> (mat' sa) ako paša*; v slovenščini je primer *živi kakor pravi paša* sicer naveden v razlagi gesla *paša* (SSKJ 1994: 824), vendar ne v frazeološkem gnezdu.⁸

V to skupino frazemov lahko uvrstimo še enoto *žit' <si> (mat' sa) ako malý boh*, izvorno s pomenom 'živeti v blaginji, imeti se izredno dobro', ki ima slovensko ustreznico *živeti kot mali bog*, pri čemer je pridevniška sestavina *malý* : *mali* obvezna, saj se brez nje pomen frazema absolutizira in spremeni, primera *kot Bog* pa ima v obeh jezikih, ne glede na primerjano sestavino, pomen 'absoluten, neomejen gospodar, vladar' oziroma tudi 'popolnoma, absolutno, najbolje, v največji možni meri' ipd. Zgledi v korpusih obeh jezikov pričajo, da se pomen enot *živeti (biti) kot mali bog* : *žit' <si> (mat' sa) ako malý boh* premika oziroma posplošuje proti pomenu, ki ga navaja SSF (2011: 89), in sicer 'biti zelo samozavesten, spoštovan, premožen, bogat, oblasten'.

Frazemi raziskovanega semantičnega polja pogosto vsebujejo tudi sestavine *denar*, *zlato* ipd. ali lekseme, ki so z njimi neposredno pomensko povezani, kot so npr. *mošnja*, *žep*, *denarnica* itd. Take so npr. enote *biti pri denarju* : *byt' pri groši (pri peniazoch)*; *imeti polne žepe (poln žep) <denarja>* : *mat' plné vrecká (plný mešec) <peňazi>*; *imeti debelo denarnico (mošnjo)*; *imeti denarja kot pečka*

⁶ Gl. <https://viri.cjvt.si/gigafida/Concordance/Search?Query=Rothschildi+in+Rockefellerji>.

⁷ Primerjalni frazem s to sestavino ni naveden v slovarjih, po zadetkih v korpusu *Gigafida 2.0* pa lahko sodimo, da ni znan.

⁸ V slovaški publicistiki in pogovornem jeziku najdemo poleg samostalniške sestavine *paša* tudi njegove lastnoimenske ali apelativne oblike *Ali paša*, *Alipaša*, *alipaša*, ki se poleg navedenih glagolov *mat' sa* in *žit' <si>* povezujejo tudi z glagolskimi sestavinami *cítit' sa*, *ležat'*, *usmievat' sa* itd. Iz primerov, ki smo jih našli na spletu, npr. »*cítit' som sa ... ako Alipaša* na vychádzke s hářemom«, je razvidno, da se je izvorni pomen frazema *žit' <si> (mat' sa) ako paša* (*Ali paša*, *Alipaša*, *alipaša*) prevrednotil oziroma premaknil, nov pomen pa izhaja prvotno iz asociacij o neizčrpnih možnostih in neomejeni oblasti vladajočih slojev osmanske države in se nadaljuje z aluzijami na njihov uživaški življenjski slog in predvsem na haremsko življenje ter ugodnosti poligamnega zakonskega sobivanja (Dobříková 2017: 28).

(*smeti, blata, gnoja*) : *mať peňazí ako maku (blata, pliev, šupiek)*; *imeti denarja kot <vrag> toče* : *mať peňazí ako čert pliev*; *kopati se v denarju* : *kúpať sa (topiť sa) v peniazoch (v zlate)*; *ne vedeti, kam z denarjem* : *nevedieť, čo s peniazmi* ali starejši stavčni frazemi, slovenski *Ima dnarjev, da mu možnja žulje dela*, slovaška *Peniaze sa mu kotia*; *Peniaze sa mu sypú ako z vreca* in mnogi drugi. Pomen 'biti bogat' izraža tudi slovenska frazeološka enota *imeti <veliko> pod palcem*, ki je po SSF (2011: 657) verjetno nastala s skrajšanjem pregovora *Kdor ima pod palcem groš, ta je mož*, nezanemarljivo pa seveda ni niti dejstvo, da se sestavina frazema *palec* uporablja skupaj s kazalcem pri štetju denarja. Slovaški frazem s skoraj identičnimi sestavinami *mať niečo pod palcom* izraža pomen, ki nima nič skupnega s temo našega prispevka, in sicer 'biti odgovoren za kaj, nadzorovati kaj', podobno kot slovensko *imeti koga (kaj) pod palcem*. Na življenje v razkošju se nanaša tudi enota *življenje na veliki nogi* oz. njegova glagolska različica *živeti na veliki (visoki) nogi*, ki prav tako kot prejšnji vsebuje somatsko komponento. V slovaščini se uporablja ustreznica *žiť na vysokej (veľkej) nohe*.

3 Lastnosti premožnega človeka

Čeprav so bogati ljudje v družbi nasploh spoštovani in jih štejemo za pametne ali vsaj iznajdljive, spretno in tudi srečne, nam frazeologija večinoma kaže popolnoma drugo sliko, in sicer najpogosteje v pregovorih in rekih, od katerih bomo za ilustracijo navedli le nekatere. Bogatim ljudem se tu v večji meri pripisujejo negativne lastnosti, kar je zelo jedrnato strnjeno v starejši slovenski enoti *Bogatin* – *rogatin* in slovaški delni ustreznici z identičnim pomenom *Bohatý* – *rohatý*. Razmeroma pogoste so enote, ki izrecno izražajo nasprotje *bogat* : *reven*, pri čemer govorijo v prid revnim ljudem (npr. *Potrpežljivosti naj se bogatin od siromaka uči* v slovenščini in *Skôr chudobný udelí ako bohatý* v slovaščini) oz. izražajo miselno vsebino, da so ljudje ne glede na svoje premoženje v najpomembnejših zadevah enakovredni, kot npr. v slovenskih pregovorih *Bodi revež ali bogatin, vsak je matere zemlje sin*; *Sonce sije vsem enako, revnim in bogatim*; *Bog je toliko trpel za berača kakor za bogatina* in slovaških enotah *Chudobný je tak dobre človek ako bohatý*; *I bohatý dve má v nose dierky*.

Najizrazitejši lastnosti bogatih ljudi, ki ju najdemo v frazeoloških enotah, sta verjetno skopuštvu in lakomnost, o čemer priča razmeroma veliko število zabeleženih zvez. Naslednje slovaške sopomenke temeljijo na hiperbolizaciji odnosa do denarja in slikovito izražajo pomen 'zelo lakomen človek': *Hnal by voš za grajciar (halier, filier) až do Trnavy*; *Poženie za grajciar kozu cez Tatry (horu)*; *Poženie za grajciar blchu na tretiu dedinu (do Pešti, do Viedne)*; *Dá si za korunu (grajciar) dieru do kolena vrtat' (oko vyklat')*;⁹ *Trasie sa za korunou (za grajciarom, za grošom) ako čert za hriešnou dušou* : *Trepeče za krajcar ko vrag za grešno dušo* itd. Večina jih je starejših in niso več prisotne v zavesti uporabnikov jezika, enota *Dá si za korunu (grajciar) dieru do kolena vrtat'* pa se še vedno uporablja. Besedna

⁹ Prim. Zátarecký (2005: 276–277), Habovštiaková in Krošláková (1996: 54–55).

zveza *dati si vrtati <luknjo> v koleno* je znana tudi v slovenščini, npr. »Pa ne mi prosim zdaj govoriti da imaš plačljivo Poštarco, ki so ti jo prodali, ker koliko izhaja iz tvojih postov, *bi si za 5 centov dala še luknjo vrtati v koleno*, ne pa da bi plačala 15–30 € za to, kar si lahko sama urediš zastoj pri UE.«¹⁰ Po drugih zgledih rabe, najdenih na spletu, npr. »Toda ne, četudi *bi jim vrtali v kolena*, javno ne bodo priznali svoje zmote«,¹¹ pa lahko sklepamo, da pomen frazema ni omejen samo na denar oziroma skopuštvu, ampak je širši, torej 'za nobeno ceno ne narediti česa, ne dopustiti, da se kaj zgodi' ali pa nasprotno 'narediti zaradi nečesa kar koli'. V frazeologiji najdemo še veliko več dokazov o skopuštvu in lakomnosti bogatašev, npr. *Če je večji bogatin, večji je skopuh; Več ima, več hoče; Prej ti smrt spregovori, kakor bogataš darilo podari* v slovenščini in *Chudobni nemajú, bohatí nedajú; Boháci najväčší lakomci; Bohatý nemá nikdy dosť* v slovaščini.

Slovenski pregovor pravi: *Z lastnimi žulji je malokdo obogatel*. Frazema *žit' (bohatnúť) z cudzích mozoľov* : *živetí od tujih žuljev* poznata oba jezika. Prepričanje, da bogati ljudje izkoriščajo revne in so oderuhi, je izraženo tudi v enotah *Bogatina naredijo reveži* : *Z chudobných páni zbohatli*. Domnevna nepoštenost bogatašev je razvidna tudi iz drugih slovenskih frazemov, kot so npr. *Kdor prehitro bogati, slabo leži; Pepelnik in bogataš – bolj ko sta polna, bolj sta umazana; Bogastvo iz odrtije se nenadoma razbije*. V nasprotju z bogataši so revni ljudje poštteni: slovensko *Reven lahko na pošten si način, kar reči ne more za se bogatin; Lažje gre kamela skozi šivankino uho kakor bogatin skozi nebeška vrata*, slovaško *Lepšia cnostná chudoba ako hriešne bohatstvo; Milšia cnosť s chudobou ako hriech s ozdobou; Lepšie chudé nebo ako masné peklo*. Še ena negativna lastnost bogatašev je domišljavost, kar izražata npr. slovenski pregovor *Prevzetnost je črv bogastva* ali slovaška stavčna frazeološka enota *Kto je bosý, toho pánboh nosí; kto je obutý, ten je nadutý*. Bogati ljudje so po izkušnjah naših prednikov pogosto tudi hudobni ali prepirljivi, zato živijo nesrečna življenja, prim. npr. slovensko *Veliko več sreče je pod slamnato streho doma kakor po visokih gradovih* in slovaško *Vysoký dom – zluo býva v ňom*.

4 Percepcija bogate žene in materialno preskrbljene neveste

Frazemi kot enote, ki so lahko in pogosto zares so nosilci kulturne konotacije (Kržišnik 2008: 36), zrcalijo poleg drugih dejstev tudi to, kakšne lastnosti, sposobnosti ali druge okoliščine ocenjuje jezikovna skupnost kot pozitivne ali negativne pri ljudeh na splošno ali tudi ločeno za moške in ženske. V obeh jezikih najdemo v paremioloških fondih nekaj enot, ki se nanašajo izrecno na bogato dekle, žensko oziroma bogastvo kot (ne)zaželen dejavnik v zvezi z žensko. S tega vidika spada med zelo relevantne slovaški frazem, ki združuje najvišje odlike in prednosti dekleta, in sicer *mat' všetkých pät' p*, kjer predstavlja kratica »p« prvo črko zaželenih lastnosti, atributov deklice, namreč poštena (v slovaščini *poctivá*), lepa (*pekná*),

¹⁰ Gl. <https://www.alter.si/tema/katera-banka.2668751/page-2>.

¹¹ Gl. <https://viri.cjvt.si/gigafida/Concordance/Search?Query=vrtati+v+koleno>.

pridna (*pracovitá*), petična (*peňazitá*) in pobožna (*pobožná*). Zveza je nastala z delovanjem procesa frazeološke derivacije oziroma sekundarne transpozicije frazemov iz paremiološke enote *Panna na pät' p: poctivá, pekná, pracovitá, peňazitá, pobožná*. Njen formalni prototip je bil latinski rek *Sit pia, pulchra, potens, pudica, prudens*.¹² Čeprav spada frazem *mat' všetkých pät' p* v starejši fond slovaške frazeologije, se še vedno uporablja in je deležen, kot dokazuje vpogled v *Slovaški narodni korpus*, številnih prenovitev.

Za bogato nevesto se je v slovaškem okolju uporabljal starejši frazem *hojná Dora*. Dober materialni položaj bodoče neveste se je štel za prednost,¹³ kot je razvidno iz slovaških paremioloških enot *Bárs i je hrbatá, keď je len bohatá* in *Hoci som ja rohatá, keď som ja len bohatá*. Hkrati pa se tudi v tem primeru ponavlja pripisovanje slabih značajskih lastnosti bogatemu človeku, v tem primeru ženski; v obeh jezikih namreč najdemo enote, ki izrecno svarijo, da je bogato dekle pogosto razvajeno ali hudobno: *Nevesta bogata je rada rogata; S prebogato ženo živi se tesno* v slovenščini ali *Od bohatej ženy nič horšieho neni* v slovaščini. Oba jezika v sestavinah *rogata* : *bogata* oziroma *rohatá* : *bohatá* uporabljata rimo, ki še stopnjuje učinek frazemov, v slovaščini pa se leksem *rohatá* lahko nanaša tako na videz kot tudi na značaj ženske. O zakonu z ženo, ki prinese več premoženja kot mož, pričajo tudi pregovori *Pri bogati ženi ima mož vedno culo zvezano; Pri bogati ženi je prazen mož revež* in *Kdor denar priženi, svojo voljo zaženi*. Izkušnja, da se bo dota v določenem času zapravila, ženska, ki jo je prinesla, pa ostane možu, se zrcali v enotah *Dota gre po potu, a hudič ostane v kotu; Dota se zmota, baba (revščina) pa ostane* v slovenščini ali *Oltár zostal a oferu čert vzal* v slovaščini.¹⁴

5 Življenje v blagostanju, izraženo s pomočjo živalskih sestavin

V vsakem jeziku najdemo tudi v tem frazeosemantičnem polju frazeme z živalskimi sestavinami, ki v frazeološkem fondu vsakega jezika tvorijo številno skupino. Poleg nekaterih frazemov, s katerimi smo se ukvarjali v prejšnjih delih besedila, smo zabeležili tudi druge z navedenimi sestavinami. Naslednje zveze temeljijo na primerjavi človekove blaginje z brezskrbnim življenjem nekaterih živali v določenih položajih. Taki frazemi tvorijo vrste sinonimov z identičnim pomenom 'dobro se godi komu' in izhajajo iz predstave, da je tako rekoč neomejena količina hrane

¹² V slovenščini dobesedno »Naj bo pobožna, lepa, bogata, poštena, pametna.«

¹³ A. P. Zátorecký v opombah k rekom in pregovorom, navedenim v zbirki *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovja a hádanky* (2005), v zvezi z dvema navedenima enotama piše, da je v preteklosti bogastvo dekletu zagotavljalo, da se bo poročila; žensko so namreč ocenjevali po tem, koliko premoženja je prinesla v zakon.

¹⁴ Kljub navedenim dejstvom pa lahko rečemo, da frazeologija kot ogledalo miselnosti, se pravi tudi vrednot jezikovne skupnosti, na splošno bolj ko ne zrcali mnenje, da denar in premoženje v življenju in v zakonu nista najpomembnejša, prim. npr. slovenska reka *Nevesti pridnost je najlepša dota* in *Dota je uno, kar pupa je, ne uno, kar pupa ima* in slovaški stavčni enoti *Dobrá žena nepotrebuje vena; Čert po vene, keď niet Boha pri žene*. V zvezi s tem in drugimi vidiki premoženjskih razmer med (bodočima) zakoncema v frazeologiji gl. tudi Kmecová (2016).

zagotovilo kakovostnega življenja. V slovaščini gre za primerjalne zveze *mať sa* (*je mu, je im ap.*) *ako v loji*, *mať sa* (*žiť si*) *ako červík v syre*, *mať sa* (*žiť si*) *ako slimák v chrene*, *mať sa* (*žiť si*) *ako mucha v mlieku* (*kyseli*), *mať sa* (*žiť si*) *ako prasa v žite*, pri čemer gre večinoma za starejše enote; aktivno se uporablja le še zadnji frazem.¹⁵ V slovenščini smo našli enoti *živeti kakor vrabec v prosu*, *goditi se komu kot črvu v loju*.¹⁶ Frazem s podobnimi sestavinami *živeti kot ptiček na veji* ima nekoliko širši pomen 'živeti svobodno, brezskrbno', kar pa lahko zajema seveda tudi materialni vidik. Frazem *pečene piške letajo <komu> v usta* ima po SSF (2011: 705) pomen 'brez truda se komu zelo dobro godi'. Z drugo živalsko sestavino je poznan tudi v slovaščini, slovarji pa ga navajajo v obliki *nikomu nelietajú* (*nepadajú*) *pečené holuby do úst* (*huby*).

O blaginji ali celo razvajanosti zelo slikovito pričajo tudi enote, ki vsebujejo neobstoječo sestavino, zabeležili smo jih v obeh jezikih in gre v tem primeru za delne ustreznice *Samo še ptičjega mleka manjka komu* : *Všetko má doma okrem vtáčieho mlieka*; *Nechybuje mu nič, iba lastovičie mlieko*. Kljub dejstvu, da gre za starejše enote, je iz primerov v korpusih obeh jezikov razvidno, da so kar pogosti, pomen in raba frazemov pa sta se nekoliko razširila.

Podobno so s prizori iz živalskega življenja, čeprav neposredno ne vsebujejo živalske sestavine, motivirani tudi zelo pogosti frazemi *biti pri koritu*, *priti do korita* v slovenščini : *byť pri koryte*, *dostať sa ku korytu* v slovaščini, ki izhajajo iz enega od pomenov leksema *koryto*, kot ga navaja SSSJ (2011: 752), in sicer slabšalno 'finančno ugoden položaj, donosna funkcija'. Frazemi so značilni predvsem za publicistiko, v slovaščini pa najdemo tudi podobne enote s sopomenko *válov*, torej *mastný válov* s pomenom 'donosno mesto, funkcija' in *byť pri plnom válove* 'imeti donosno mesto, položaj'.

6 Percepcija premožnega človeka, izražena s sestavinami s področja nadnaravnega

Bogastvo, predvsem nenadno bogatenje, se je pogosto povezovalo z nadnaravnimi pojavi in bitji (prim. npr. slovenski enoti *Kdor je bogat, je vragu podpisan*; *Kdor hoče obogateti, mora imeti hudiča za bratranca*). V slovaških vraževernih predstavah se v zvezi s tem omenja demonično bitje *zmok*, ki je imelo heteromorfno podobo, najpogosteje pa se ga je prikazovalo v obliki črnega piščeta (ponekod tudi ognjene verige, leteče skozi streho ali dimnik v hišo). Pridobil ga je lahko človek, ki je pod levo pazduho določeno število dni nosil jajce črne kokoši, pri čemer pa ni smel, preden se je zmok izvalil, spati, spregovoriti, iti v cerkev, moliti in se umivati. Človeku, svojemu gospodarju, je zmok v zameno za njegovo skrb izpolnil kakršno koli željo, prinašal mu je denar ali žito in skrbel za njegovo posestvo.

¹⁵ Npr. »Chceš si žiť ako prasa v žite? Bud' sviňa :-))« (gl. <https://pokec.azet.sk/belial162>).

¹⁶ *Razvezani jezik* navaja tudi pogovorno sopomenko *kot bubreg v loju*, ki pa ne vsebuje živalske, ampak somatske sestavine.

Po mnenju nekaterih je bil menda utelešenje samega vraga, njegov gospodar mu je moral zapisati svojo dušo. Kdor se ga je želel znebiti, mu je moral dati neizpolnljivo nalogo (ELKS2 1995: 350). Takrat se je od jeze spremenil v kolomaz ali je moral pobegniti drugam.

V slovenski slovstveni tradiciji smo zabeležili zgodbo o bitju *blagoniču*,¹⁷ ki spominja na slovaškega zmoka. M. Kropelj (2012: 170) piše, da so ljudje ponekod v Sloveniji (predvsem na Krasu) verjeli, da se iz jajca črnega petelina, rejenega v določenih razmerah, izvali blagonič, ki mora ostati skrit in dobro hranjen. Če je zadovoljen in sit, nosi svojemu gospodarju toliko denarja, kolikor ga potrebuje, če pa ga gospodar razjezi, prinese hiši nesrečo.¹⁸ V slovaščini je v podobni vlogi nastopal tudi *škriatok* ali *rarášok*, v slovenščini nosijo denar ljudem v določenih razmerah tudi *škratec*, *škratelj* ali tudi *škopnik*, ki se lahko prikažejo tudi v obliki žarka, ognjene metle, goreče ptice, repatice ipd. (Kropelj 2012: 171, 176).

Navedena dejstva se odražajo tudi v frazeologiji, čeprav gre v vseh primerih za starejše frazeološke enote. Leksem *zmok* je sestavina več frazemov, ki se nanašajo na bogastvo, pa tudi na fizični videz človeka, telesno držo ipd.; izmed njih bomo navedli samo tista dva, ki sta povezana s temo našega prispevka, namreč enoti *Musi mu zmok peniaze vláčit'*; *Vláči ako zmok*; frazeološki sopomenki sta tudi *Má škriatka, čo mu peniaze vláči* in *Tušim ti rarášok peniaze nosí*. V slovenščini frazema s sestavino *blagonič* nismo odkrili, našli pa smo stavčni zvezi *Kadar kura kriči*, *škrat čez streho denar nese* in *Ima dnarjev, kakor da bi mu jih škrat nanašal*. Pleteršnik (2006: 627) navaja primer *ima škratlja v žepu* z razlago 'o človeku, ki je nenavadno srečen', najbrž tudi v materialnem smislu.

Omeniti velja, da je bilo z zagotovitvijo bogastva in blaginje družine ter posestva pri naših prednikih povezanih veliko različnih magičnih dejanj, obredov, ritualov, predvsem ob velikih praznikih. Verjeli so tudi, da lahko nekatera znamenja ali določene živali napovejo bogastvo. Sledi teh vraževernih predstav v dostopnem gradivu nismo našli veliko. Mednje spada npr. slovenski pregovor *Kadar ob poroki dežuje, bogatija se snuje*. Tudi na Slovaškem ljudje še vedno verjamejo, da je dež na dan poroke dobro znamenje, pravijo, da *prší št'astie*, ali pa tudi, da bo zakonski par bogat. Dolžino življenja, število let do poroke, pa tudi dejstvo, da bo človek obogatel, je s svojim glasom lahko napovedala kukavica. Ta miselna vsebina je prisotna tako pri Slovencih kot pri Slovaki; v slovenščini je ubesedena v pregovorih *Če boš imel denar v žepu, ko slišiš peti kukavico, ga boš imel celo leto* ali *Če prvi slišiš kukavico peti, se primi za drobiž, če ga nimaš, celo leto ne boš imel denarja*.

¹⁷ V SSKJ leksema *blagonič* ne najdemo; v sodobnih besedilih se pojavlja kot priimek.

¹⁸ Zgodba je, kot navaja M. Kropelj (2012: 171), povezana z zgodbo o zmoku, ki se izvali iz petelinjega jajca. Na povezave kaže tudi etimologija, kot navaja npr. Dobříková (2019: 83).

7 Zaključek

Raziskava dostopnega slovenskega in slovaškega gradiva je pokazala, da je frazeo-semantično polje 'bogastvo, bogat človek' v obeh jezikih razmeroma obsežno. Eno-te, ki se v njem nahajajo, so zelo raznolike, in sicer tako z vidika zgradbe kot tudi s semantičnega vidika. Premožnost je v frazemih izražena neposredno z leksemoma *bogastvo*, *bogat*, izpeljankami iz njiju in sopomenkami, pa tudi z drugimi sestavinami, ki so z njo semantično povezane, npr. *denar*, *mošnja*. Več primerjav temelji na prispodobah iz živalskega sveta in v tem semantičnem polju najdemo tudi frazeme s somatskimi sestavinami (npr. *palec*, *noga*). V obeh jezikih obstajajo frazemi, ki se nanašajo na bogato nevesto oziroma na žensko nasploh, iz česar je razvidna potreba jezikovne skupnosti komentirati to dejstvo. Posebno skupino tvorijo frazeološke enote, ki nakazujejo povezavo med bogastvom in nadnaravnim svetom, v mnogih primerih nečistimi silami. V članku se zaradi omejene dolžine prispevka nismo mogli podrobno posvetiti vsem besednim zvezam preučevanega pomenskega polja, med njimi izstopa skupina, v kateri se kot simbol bogastva večkrat pojavljajo kot sestavine leksemi, povezani s hrano, npr. *med*, *mleko* (*med in mleko se cedi<ta> kje komu, z medom je namazano komu*), *žlica* (*roditi se s srebrno žlico v ustih, K lyžici sa dosta!*), ali celo njihova kombinacija (*žlica <sekira> je komu padla v med*¹⁹). Več frazeoloških enot, ki so bile analizirane, spada med starejše frazeme, ki niso več v aktivni rabi, so pa vendarle sestavni del obeh frazeoloških fondov in predstavljajo ne le izjemno jezikovno dediščino, temveč tudi pomemben vir informacij o kulturi, zgodovini, ljudski psihologiji, načinu razmišljanja ter o družbenih in medosebnih odnosih uporabnikov obeh primerjanih jezikov v preteklosti.

Viri

Buzássyová, Klára in Jarošová, Alexandra (ur.), 2006: *Slovník súčasného slovenského jazyka. A–G*. Bratislava: Veda.

Habovštiaková, Katarína in Krošlákova, Ema, 1996: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: VEDA.

Jarošová, Alexandra (ur.), 2015: *Slovník súčasného slovenského jazyka. M–N*. Bratislava: Veda.

Kocbek, Fran in Šašel, Ivan, 1934: *Slovenski pregovori, reki in prilike*. Celje: Družba svetega Mohorja.

Kocbek, Fran, 1887: *Pregovori, prilike in reki*. Ljubljana: Anton Trstenjak.

Korpus Gigafida 2.0: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 2. 10. 2022.)

Pleteršnik, Maks, 2006: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Razvezani jezik. Prosti slovar žive slovenščine: <http://razvezanijezik.org>. (Dostop 15. 10. 2022.)

¹⁹ V slovaščini ta frazem ni znan, po dostopnih podatkih ga najdemo predvsem v južnoslovenskih jezikih. Več o njem piše S. Babić (1978).

Slovar sopomenk sodobne slovenščine: <https://viri.cjvt.si/sopomenke/slv/>. (Dostop 28. 3. 2023.)

Slovenský národný korpus: <https://korpus.sk/>. (Dostop 2. 10. 2022.)

Snoj, Jerica, Ahlin, Martin, Lazar, Branka in Praznik, Zvonka, 2016: *Sinonimni slovar slovenskega jezika*: www.fran.si. (Dostop 2. 10. 2022.)

SSF = Keber, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: ZRC SAZU.

SSJ = Peciar, Štefan (ur.), 1959: *Slovník slovenského jazyka A–K*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

SSKJ = Bajec, Anton (ur.), 1994: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.

SSS = Pisárčiková, Mária (ur.), 2000: *Synonymický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.

SSSJ = Jarošová, Alexandra in Buzássyová, Klára (ur.), 2011: *Slovník súčasného slovenského jazyka. H–L*. Bratislava: Veda.

Záturecký, Adolf Peter, 2005: *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava: Slovenský Tatran.

Zbirka pregovorov Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana.

Literatura

Babić, Stjepan, 1978: Što pada u med: sjekira ili žlica? *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 26/2. 54–55.

Dobříková, Mária, 2009: Konceptuálna analýza frazém s významom bohatstvo: chudoba. Sedláková, Katarína (ur.): *Словацките и словакистиката в България/Slováci a slovaktika v Bulharsku*. Sofia: Vydavateľstvo Stigmati. 170–171.

Dobříková, Mária, 2017: Jazykový obraz bohatstva a chudoby vo svetle slovenskej frazeológie. Pekarovičová, Jana in Vojtech, Miloslav (ur.): *Studia Academica Slovaca* 46. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 23–37.

Dobříková, Mária, 2019: Zmok – poverové predstavy a ich percepcia z hľadiska etnofrazeológie. Dobříková, Mária (ur.): *Percepcia nadprirodzena vo frazeológii. Slavofraz 2019*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 82–89.

ELKS2 = Botík, Ján, Slavkovský, Peter idr. (ur.), 1995: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* 2. Bratislava: Veda.

Kmecová, Svetlana, 2016: Podpira žena tri vogale hiše? Krejčí, Pavel in Krejčová, Elena (ur.): *Jihoslovanská frazeologie kontrastivně*. Brno: MUNIpress. 45–58.

Kropej, Monika, 2012: *Supernatural Beings from Slovenian Myth and Folktales*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Kržišnik, Erika, 2008: Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovnstvo* 53/1. 33–47.

Mlacek, Jozef in Ďurčo, Peter idr., 1995: *Frazeologická terminológia*. Bratislava: STIMUL.

Mlacek, Jozef, 2006: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: STIMUL.

Phraseo-semantic macrofield “wealth, wealthy man” in Slovene and Slovak

Since the phraseology of any language is anthropocentric, it reflects in a metaphorical way various phenomena of human life, including interpersonal relationships based on the disproportionate distribution of financial and material resources that characterizes all the stages of the development of human society. Therefore, the phraseo-semantic macrofields “poverty, poor man” and “wealth, wealthy man” are very broad in all languages. In this paper, the authors deal with the second group, i.e. phrases referring to different aspects of wealth, comparing the presence of units from the studied semantic spectrum in Slovak and Slovene. They divide them into several groups according to their origin, components and meaning. On the basis of the comparative analysis, they conclude that the phrases are structurally and semantically very diverse, expressing similar or identical thought content in both languages by different linguistic means. Some of the phrasemes are older examples which are nowadays used minimally or not at all. Nevertheless, they are an important part of the cultural heritage of both linguistic communities.

Keywords: material wealth, phraseology, paremiology, Slovak language, Slovenian language

RABA POLSTAVKOV V PREVODIH VERNOVEGA ROMANA *V OSEMDESETIH DNEH OKOLI SVETA*

Članek se osredotoča na značilnosti polstavkov ter njihovo obravnavo in rabo v slovenskem jezikovnem prostoru. Po mnenju številnih jezikoslovcev so bili polstavki včasih pogosto rabljeno orodje za strnjevanje besedila, danes pa se v slovenščini uporabljajo redko. Za namene raziskave je bil sestavljen korpus iz francoskih polstavkov, zbranih iz romana Julesa Verna *Le tour du monde en quatre-vingts jours*, in njihovih prevedkov v slovenščino iz obstoječih prevodov. V podrobnejšo analizo smo vključili francoske gerundijske preteklodeležniške, sedanjedeležniške, predložno nedoločniške, pridevniške in samostalniške polstavke iz prvih dveh prevodov (iz let 1878 in 1959). S korpusno analizo smo preverili, kako pogosto so polstavki ohranjeni v prevodu in kaj je zanje značilno. Preučili smo tudi razlike med prevodom, zlasti z vidika ohranjenih polstavkov in prevajalskega sloga, in preverili, ali so polstavki ohranjeni tudi v ponatisih previda iz leta 1959. Izkazalo se je, da so polstavki ohranjeni v dobrih 10 % primerov in da je njihova raba vse redkejša, s čimer smo ugotovili, da gre za časovno pogojeno rabo polstavkov. Ker je prihajalo do razlik v prevodih polstavkov glede na avtorja (v prevodu iz leta 1878 so polstavki pogostejše ohranjeni oziroma so prevedeni s prirednimi in podrednimi stavki, medtem ko v prevodu iz leta 1959 prevladuje raba podredij in prislovnih določil), smo ugotovili, da gre tudi za slogovno pogojeno rabo polstavkov.

Ključne besede: polstavek, ohranjenost polstavkov, osebna glagolska oblika, prevajalska strategija, prevajalski slog

0 Uvod

V članku¹ bomo na kratko definirali polstavek in predstavili nejasnosti v zvezi z njegovimi definicijami oziroma zgledi rabe v slovenskih slovarskih priročnikih oziroma člankih (prim. Toporišič 2000; Hribar 2013, 2015). Orisali bomo

¹ Ta članek temelji na raziskavi avtorice, predstavljeni v magistrski nalogi (Kavčič 2022).

zgodovino rabe polstavkov v našem prostoru in predstavili sodobnejše raziskave, ki se ukvarjajo s polstavki (prim. Mezeg 2011, 2020b).

V drugem delu članka bomo na podlagi korpusa, ki ga sestavljajo francoski polstavki na začetku povedi in njihovi prevedki v slovenščino, predstavili težave pri prepoznavi francoskih polstavkov ter analizirali, ali so polstavki v slovenščini res ohranjeni redko, kaj je zanje značilno v posameznih prevodih in kako se najpogosteje prevajajo v slovenščino. Poleg tega bomo preverili, ali so polstavki ohranjeni tudi v ponatisih enega od zgodnejših prevodov, in na podlagi vseh izsledkov podali zaključke o časovni in slogovni pogojenosti polstavkov.

1 Definicija polstavčnosti

Polstavki niso slovenščini inherentna struktura; v našem jeziku so se uveljavili s prevodi iz tujih jezikov (Schlamberger Brezar 2005: 261), zlasti iz francoščine (Breznik 1967: 93). V francoščini so polstavke preučevali številni jezikoslovci (Mezeg 2020a: 268), najpodrobneje pa jih je analiziral jezikoslovec Bernard Combettes. Kot o tem izčrpno piše že Mezeg (2011, 2020a, 2020b, 2021), za polstavke po Combettesu (1998: 10–15; gl. Mezeg 2020b: 23–24) veljajo naslednji kriteriji polstavčnosti: 1) stavčna mobilnost, (2) *détachement*², (3) skriti nanosnik in (4) sekundarna predikacija. Pomenska vez, ki se vzpostavlja med polstavkom in glavnim stavkom (tj. sekundarna predikacija), je implicitna in ima lahko opisno ali prislovno vrednost (Combettes 1998: 47), njena interpretacija pa je odvisna od sobesedila (Combettes in Tomassone 1988: 91).

V slovenskem prostoru je obravnava polstavkov bolj »skop/a/« (Logar 2015: 47) oziroma nenatančna (Mezeg 2020b: 55). Slovski opisi (prim. Toporišič 2003: 203; Žagar 2001: 77–78) se večinoma nanašajo na strukturo polstavkov oziroma njihove sestavne dele. Kot ugotavlja Mezeg (2020a: 267), so takšni opisi pomanjkljivi, saj ne prinašajo informacij o možnih mestih polstavka v povedi niti o njegovem razmerju s preostalo povedjo.

Tudi glede vrst polstavkov, ki obstajajo v slovenščini, si jezikoslovci niso enotni; Toporišič (2003: 203) v svoji definiciji omenja le glagolske polstavke, čeprav med primeri rabe predstavi tudi pridevniške in samostalniške (2000: 632–633), Žagar (2001: 77–78) prepozna polstavke z različnimi jedri, denimo tudi nedoločnikom in namenilnikom, ne pa samostalnikom, po Logar (2015: 50) pa so v slovenščini edini polstavki tisti, katerih jedro predstavlja deležje, ki zahteva predmetno dopolnilo. Če bi po drugi strani upoštevali Breznika, polstavkov v slovenščini sploh ne bi smeli uporabljati in bi jih morali odpraviti (1967: 82), ker so slovenščini tuji. V prevodu jih je po njegovem treba izraziti z osebno glagolsko obliko (Breznik 1967: 82–88) ali jih spremeniti v »primerne odvisne in samostojne stavke« (Breznik 1967: 94). Najbolj zavzeto je preganjal prevzemanje

² Ločenost polstavka od preostalega besedila z nekončnim ločilom (Combettes 1998: 10).

samostalniških polstavkov, saj ti ne pretrgajo »samo jezikovn/e/ (slovnišk/e/) vez/i/, ampak tudi miseln/o/« (Breznik 1967: 93–94).

Problematični so tudi nekateri primeri rabe polstavčne vejice, ki je po Combettesu (1998: 9–10) eden od kriterijev polstavčnosti. Toporišič ob ponazoritvi primerov rabe polstavčne vejice uporabi strukture, ki niso zares polstavki, denimo razne prilastke (*po sreči hrepeneče srce* (2003: 40)), prislovne zveze (*ob slovesni poddelitvi bralnih značk* (2003: 40)), povedkova določila (*Tistikrat sem šel zgodaj spat* (2000: 633)) itd. Enako velja za nekatere primere, ki jih predstavi Hribar in ponazarjajo bodisi polstavčni prilastek (*osumljenec, star znanec policije* (2015: 31)) bodisi pristavek (*Aleksis Cipras, vodja Sirize* (2013: 31)). Primeri polstavkov v zvezi z rabo polstavčne vejice torej že sami po sebi niso dovolj nazorni oziroma sploh ustrezni, da bi si uporabnik slovenščine lahko z njimi pomagal, Toporišič (2000: 633–634) pa še nalaga, da polstavčno vejico uporabimo na podlagi svoje »občutenosti« polstavčnosti.

Velik korak k natančnejši opredelitvi polstavkov v slovenščini je naredila Mezeg; v svojih člankih (2011; 2020a; 2020b; 2021) na osnovi Combettesovih kriterijev polstavčnosti, ki so bolj natančni in določni od slovenskih definicij, opredeli vrste polstavkov v slovenščini – deležijski, deležniški in pridevniški (2020a: 280) –, in ugotavlja, da je v zvezi s polstavki potrebna posodobitev oziroma dopolnitev obstoječih slovarskih in jezikovnih priročnikov (2011: 279).

2 Raba polstavkov v slovenščini

Polstavki so v slovenščino zašli v 19. stoletju, in sicer s Küzmičevim prevodom Svetega pisma (Jesenšek 1998: 137–138), kar se je odražalo v pogosti rabi polstavkov v tisku, pa tudi v prevodih (predvsem iz slovanskih jezikov). V tem obdobju so se z Levstikom na čelu zavzemali za slavizacijo in arhaizacijo slovenskega jezika (Jesenšek 1998: 84), zato so polstavke vključevali v slovnice tistega časa, od koder so prodrli »v vse zvrsti knjižnega jezika« (Jesenšek 1998: 139). V obdobju med letoma 1877 in 1897 (v času izida Hostnikovega prevoda) so se oblike na -č in -ši, ki nastopajo tudi v vlogi polstavčnih jeder, razširile na »vse funkcijske zvrsti slovenskega jezika« (Jesenšek 1998: 145), predstavljale pa so »značilno knjižno sredstvo in znak višje jezikovne kultiviranosti« (Jesenšek 1998: 208). Slovenski avtorji in prevajalci, ki so delovali v tem obdobju, so te oblike uporabljali kot »knjižno sredstvo za izražanje časovnih razmerij v povedi« (Jesenšek 1998: 148). Prav prevajalci (zlasti iz slovanskih jezikov) so imeli največji vpliv na oživljanje teh oblik v knjižnem jeziku, saj so to storili »bolj naravno in neposredno« (Jesenšek 1998: 183); ko so drugi konec 19. stoletja večinoma opuščali njihovo rabo, so jih prevajalci še zadnjič poskusili ohraniti skozi prevode (Jesenšek 1998: 184).

Na prelomu iz 19. v 20. stoletje so oblike na *-č* in *-ši* zaradi purističnih teženj »izrin/ili/ iz slovenskega knjižnega jezika« (Jesenšek 1998: 15) in jih nadomeščali z drugimi jezikovnimi sredstvi (Jesenšek 1998: 321). Slovničarji, zlasti Breznik (1967), so njihovo rabo celo odsvetovali (Jesenšek 1998: 15) in zagovarjali pretvorbo v odvisne ali samostojne stavke (Breznik 1967: 94).

Kot opaža Jesenšek (1998: 322), te strukture danes vseeno niso »mrtve«; uveljavile so se v znanstvenem in publicističnem jeziku kot »učinkovit skladenjski strnjevalec in sredstvo za hierarhizacijo dejanj«. V knjižnem jeziku se vendarle uporabljajo redko (Schlamberger Brezar 2005: 264), saj prevladuje raba osebnih glagolskih oblik oz. razvezovanje v različna priredja in podredja (Schlamberger Brezar 2005: 264).

V prej omenjeni raziskavi je Mezeg (2011) preučevala pogostnost ohranjanja izhodiščnih polstavkov v sodobnih prevodih. Na podlagi dvodelnega korpusa je ugotovila, da so polstavki v slovenščino najpogosteje preneseni z osebno glagolsko obliko, vendar da v prevodni slovenščini vseeno niso rabljeni tako zelo redko: v publicističnem podkorpusu so bili ohranjeni v 5,5 % primerov, v literarnem podkorpusu pa v kar 11 % primerov, kar priča tudi o tem, da je raba polstavkov pogojena žanrsko (2011: 322–333).

3 Raziskava ohranjenosti francoskih polstavkov v prevodu

Cilj raziskave je bil določiti pogostnost ohranjanja polstavkov na začetku povedi v prevodu, opredeliti najpogostejše strategije za prenos francoskih polstavkov na začetku povedi v slovenščino in analizirati lastnosti slovenskih prevedkov, zlasti ohranjenih polstavkov (Kavčič 2022: 2). V ta namen je bil sestavljen korpus francoskih polstavkov na začetku povedi, ki so bili uporabljeni v romanu Julesa Verna z naslovom *Le tour du monde en quatre-vingts jours* (1872), in njihovih prevedkov iz naslednjih prevodov v slovenščino:

- *Potovanje okolo sveta v osemdesetih dneh* (1878) v prevodu Davorina Hostnika;
- *V osemdesetih dneh okoli sveta* (1959; 1969) v prevodu Franceta in Boga Stoparja;
- *Potovanje okoli sveta v osemdesetih dneh* (1970; 1978) v prevodu Franceta in Boga Stoparja;
- *V osemdesetih dneh okoli sveta* (1977; 1989; 1996; 2005) v prevodu Franceta Stoparja.

Ob upoštevanju Combettesovih kriterijev polstavčnosti (1998: 10–15) in njihovi interpretaciji v delih Mezeg (2011, 2020b) smo v analizo vključili francoske gerundijske, sedanjedeležniške, preteklodeležniške, predložne nedoločniške, pridevniške in samostalniške polstavke. Pri tem smo morali biti izjemno pozorni, saj so bile številne francoske strukture na videz podobne polstavkom, vendar niso imele polstavčne funkcije.

Taka sta, denimo, primera (1) in (2), v katerih okrepljena zveza močno spominja na gerundijski polstavek, vendar sta bili zvezi zaradi gramatikalizacije gerundija (Halmøy 2003: 114) reducirani na vezniško (1) oziroma prislovno (2) zvezo.³

- (1) **En admettant que** l'éléphant employât quinze heures à se rendre à Allahabad, c'était six cents livres (15 000 F) qu'il rapporterait à son propriétaire.
Če štejemo, da bi slon do Allahabada hodil 15 ur, bi svojemu lastniku prinesel 600 funtov.
- (2) **En attendant**, vous êtes libres sous caution.
Za zdaj morate za svobodo plačati varščino.

Na polstavek močno spominjata tudi naslednja primera. V primeru (3) bi na prvi pogled lahko šlo za sopostavitev dveh pridevniških in dveh samostalniških polstavkov, v primeru (4) pa za deležniški polstavek, vendar gre le za izpostavitev stavčnih členov (Toporišič 2000: 634; prim. Combettes 1998: 10) z nevtralnim zaimkom *ce* (primer (3)) in z osebnim zaimkom v tožilniku *le*, ki nadomešča predmetni odvisnik (*On n'eût pu dire qu'il était résigné*) (primer (4)).

- (3) **Calme, flegmatique, l'œil pur, la paupière immobile**, c'était le type achevé de ces Anglais /.../
Bil je miren in flegmatičen, imel je jasen pogled in nepremične veke – to je bila celostna podoba teh Angležev /.../.
- (4) **Résigné**, on n'eût pu le dire /.../.
Ne bi mogli reči, **da je bil ravnodušen** /.../.

Deležniškim polstavkom podobne strukture so *subordonnées participiales* (Combettes 1998: 22–23) oziroma *propositions participiales* (Riegel, Pellat in Rioul 1994: 510). Zanje velja, da jih sestavlja pretekli (primer (5)) ali sedanji (primer (6)) deležnik, ki se nanaša na osebek, ki je neodvisen od osebkla glavnega stavka (prav tam). Izrazito problematične so strukture s preteklim deležnikom, saj zelo spominjajo na eno od dveh vrst samostalniških polstavkov v francoščini, tj. *constructions absolues*; od njih se ločijo po rabi svojilnega (*sa*) ali kazalnega zaimka (Combettes 1998: 23–24), ki nakazuje neodvisni osebek.

- (5) **Cette narration devenant un peu longue**, les rangs des auditeurs s'éclaircissent encore /.../.
Ker je pripovedovanje **trajalo** precej dolgo, so se vrste poslušalcev še redčile /.../.
- (6) **Sa fortune faite**, il s'était établi en Europe /.../.
Ko je obogatel, se je ustalil v Evropi /.../.

Po izločitvi primerov, ki se uvrščajo v opisane kategorije in torej niso zares polstavki, je končni korpus obsegal skupno 118 francoskih polstavkov na začetku povedi in njihovih prevedkov v slovenščino. Natančneje smo analizirali

³ Prevodi primerov (1)–(6) so avtoričini.

prevedke v slovenščino, najdene v prevodu Davorina Hostnika iz leta 1878 ter v prevodu Franceta in Boga Stoparja iz leta 1959 – v kasnejših ponatisih namreč ni prihajalo do dovolj izrazitih razlik med prevajalskimi rešitvami, da bi jih vključili v podrobnejšo analizo, jih bomo pa omenili na mestih, kjer so relevantni (Kavčič 2022: 43).

Poleg že omenjenih ciljev raziskave smo na podlagi danih informacij o pogostnosti polstavkov v slovenščini in njihovem prevajanju zastavili naslednje raziskovalne hipoteze:

- H1: Za prevode v slovenščino je značilnejša eksplicitacija kot ohranitev polstavkov, pri čemer je več polstavkov ohranjenih v prevodu iz leta 1878.
- H2: Prevajalci so vsebino francoskih polstavkov v slovenščino večinoma prenašali z osebno glagolsko obliko v različnih stavčnih strukturah.
- H3: Za prevod iz leta 1878 je zaradi višje starosti prevoda značilnih več dobesednih rešitev in več z današnjega vidika slovenščini tujih struktur kot v prevodu iz leta 1959.

4 Analiza izsledkov raziskave

Podobno kot Mezeg (2011: 322–333) smo na podlagi korpusne analize ugotovili, da je za prevod francoskih polstavkov na začetku povedi značilna eksplicitacija. Hostnik je največji delež polstavkov z nedoločniško, sedanjedeležniško in preteklodeležniško obliko (tj. dobro tretjino) prevedel z osebno glagolsko obliko v prirednem ali podrednem stavku. Samostalniške polstavke je v skoraj polovici primerov izrazil s povedkovim določilom v različnih stavčnih strukturah, večino jeder pridevniških polstavkov pa je ohranil v obliki polstavčnih prilastkov. Francoske polstavke je torej večinoma prevajal stavčno (60 % primerov). Pri Stoparjih je tudi prevladoval prevod z osebno glagolsko obliko v podrednem stavku, in sicer za približno polovico francoskih gerundijskih, sedanjedeležniških, preteklodeležniških in nedoločniških polstavkov (53 % primerov). V prevodih druge polovice teh polstavkov je bila pogosta raba prislovnih določil (22 % primerov). Samostalniške polstavke sta večinoma prevedla v obliki povedkovnega prilastka v različnih stavčnih razmerjih, pridevniško polstavčno jedro pa sta ohranila v obliki polstavčnega prilastka.

Kar zadeva ohranitev polstavkov, je ta približno enako pogosta kot v literarnem podkorpusu, analiziranem v raziskavi Mezeg (2011), tj. 11 %. Stoparja sta v prevodu namreč ohranila 7 % polstavkov, Hostnik pa kar 13 %; za prevod gerundijskih francoskih polstavkov, denimo, je v polovici primerov (45 %) uporabil deležijske polstavke. Ne glede na vrsto jedra ohranjenih francoskih polstavkov (naj bo to gerundij, sedanji deležnik in predložni nedoločnik) je tega v slovenščini vedno (v 100 % primerov) izrazil z deležjem (na *-(v)ši*, *-aje* in *-č*).

- (7) En effet, **après avoir entrevu ce carnaval parsi**, Passepartout se dirigeait vers la gare /.../.
1878⁴: Zato korači, **ogledavši si tega parsíjskega pusta**, proti kolodvoru /.../.

Kot polstavke smo analizirali tudi strukture, na videz podobne polstavkom, pri katerih Hostnik ni uporabil vejice (takih je bilo osem od 15 ohranjenih polstavkov), saj so se nam zdele pomensko prepolne, da bi jih reducirali zgolj na prislovno določilo.

- (8) **En tombant**, cet homme s'écria : Nous sommes perdus, si le train ne s'arrête pas avant cinq minutes !
Padajoč zakriči ta mož: — »Izgubljeni smo, ako se vlak ne ustavi v petih minutah.«
- (9) **En quittant le bureau**, Fix offrit à son compagnon de se rafraîchir dans une taverne.
1878: **Zapuščaje pisarno** povabi Fix svojega tovariša, naj se gré z njim okrepčat v krčmo.

Po Toporišiču (2000: 633) strukture s takšnimi jedri občutimo kot polstavčne »le tedaj, kadar imajo ob sebi kako dopolnilo ali določilo, večinoma predmet ali prislovno določilo.« To razliko lahko opazimo na podlagi primera (8), ki ob sebi nima dopolnila ali določila, in primera (9), ki ima predmetno dopolnilo, zaradi česar bi bila ustrezna vejica.

Da Hostnik ni bil konsistenten glede stave vejice v zvezi s polstavki, smo predpostavili na podlagi primera (10).

- (10) **En quittant Omaha**, il longe la rive gauche de Platte-river /.../.
1878: **Zapuščaje Omaho**, teka ob levem bregu reke Plate /.../.

Če primerjamo primera (9) in (10), gre za enaki vrsti polstavka (gerundijsko oziroma deležijsko) z enakima polstavčnima jedroma (*en quittant* in *zapuščaje*). V primeru (10) je rabljena vejica, medtem ko v primeru (9) vejice za enako strukturo ni, zato ne moremo reči, da je Hostnik primer (10) občutil kot polstavek, primera (9) pa ne.

Tudi na splošno je za Hostnikov prevajalski slog značilna raba deležijskih polstavkov, o čemer priča primer (11).

- (11) En effet, **en arrivant à Yokohama**, l'agent, abandonnant Mr. Fogg qu'il comptait retrouver dans la journée, s'était immédiatement rendu chez le consul anglais.
1878: **Prišedši v Yokohamo** je šel skrivni policaj, zapustivši g. Fogg, k angleškemu konzulu, misleč, da bode svojega tatu že še našel med dnevom.

⁴ Oznaka za Hostnikov prevod, ki je izšel leta 1878.

Prevajalec je bodisi ohranil izhodiščne polstavke bodisi z njimi prevajal tudi stavčne strukture (v tem primeru predmetni odvisnik *qu'il comptait*). Prav zato smo v analizo vključili vse strukture, ki strukturno ustrezajo deležijskim polstavkom, četudi niso zamejene z vejico, saj jih je prevajalec uporabljal pogosto, zlasti pa zavedno in spretno. To je v skladu s smernicami slovničarjev iz obdobja, v katerem je izšel prevod; »pravi višek v rabi deležniško-deležijskih oblik« je bil dosežen prav v drugi polovici 19. stoletja (Jesenšek 1998: 14). To bi lahko pomenilo, da je raba polstavkov pogojena ne le žanrsko, temveč tudi časovno.

V nasprotju s Hostnikom sta Stoparja polstavke ohranjala manj pogosto.

- (12) **Tout en circulant au milieu de ce populaire**, Fix, par une habitude de sa profession, dévisageait les passants d'un rapide coup d'œil.
1959⁵: **Potikajoč se med tem ljudstvom**, je Fix iz poklicne navade s hitrim pogledom motril mimoidoče.

Primer (12) pripada skupini polstavkov v prevodu Stoparjev, ki imajo tipično polstavčno strukturo, prilagojeno slovenski skladnji. Nerodno, že celo okorno, pa sta videti spodnja primera.

- (13) **Certain d'y arriver**, comment en reviendrait-il ?
1959: **Prepričan, da bo prišel tja**, ni vedel, kako se bo od tam vrnil.
(14) **Vainqueur ou vaincu**, Mr. Fogg serait retardé, et...
1959: **Zmagovalec ali premaganec**, Mr. Fogg bi se zakasnil in ...

Oba primera priča o dobesednem prevzemanju izhodiščnih struktur in besednega reda, rezultat česar sta prevoda, ki v slovenščini zvenita izrazito nerodno, primer (14) celo tuje in nerazumljivo. Ob takih prevodih oziroma rabi polstavkov smo predpostavili, da je velik delež ohranjenih polstavkov v prevodu Stoparjev posledica dobesednega prevzemanja izhodiščnih struktur in da so prevedki slabo integrirani v ciljno poved (zlasti ob primerjavi s Hostnikom). V primeru (13) bi predlagali uporabo dopustnega podredja (*čeprav je bil prepričan*), v primeru (14) pa ločnega priredja, ki ga je uporabil Hostnik (*naj zmaga ali ne*).

Preverili smo tudi, ali so polstavki, ohranjeni v prevodu iz leta 1959, ostali nespremenjeni tudi v poznejših izdajah. V ponatisih, ki sledijo prevodu Stoparjev iz leta 1959, namreč prihaja do nekaj sprememb, kar zadeva zapis zemljepisnih in tujih imen, nadomeščanje leksemov s sopomenkami, rabo vejice in slogovno-skladenjske posege (Kavčič 2022: 38–41). Glede na Breznikovo pozivanje k razvezovanju polstavkov, denimo, ali ugotovitve jezikoslovcev (prim. Schlamberger Brezar 2005: 264), da so polstavki v slovenščini rabljeni redko, smo pričakovali, da bo do sprememb prihajalo tudi v zvezi s polstavki, in sicer da bodo polstavki (vsaj tisti problematični) v naslednjih ponatisih razvezani v stavek.

⁵ Oznaka za prevod Stoparjev, ki je izšel leta 1959.

Polovica ohranjenih polstavkov je v naslednjih ponatisih ostala nespremenjena; med njimi so polstavki, ki so ustrezno integrirani v slovensko poved (primer (15)).

- (15) Là, **abrités par un bouquet d'arbres**, ils pouvaient observer les groupes endormis.

1959: Tam so, **zavarovani za skupino dreves**, opazovali v sen zazibane skupine.

Poleg njih sta nespremenjena ostala tudi primera (13) (*prepričan, da bo prišel tja*) in (14) (*zmagovalec ali premaganec*), ki ju v nobenem od sedmih prevodov niso zamenjali s slovenščini bolj domačima strukturama.

Koreniteje pa sta bila v ponatisih spremenjena dva primera; eden izmed njiju je primer (12) (*potikajoč se med tem ljudstvom*). Polstavčna oblika je ohranjena v prevodu iz leta 1959 in tudi ponatisih iz let 1969, 1977, 1989, 1996 in 2005, v ponatisih iz let 1970 in 1978 pa je izhodiščni polstavek, kot kaže primer (16), razvezan v časovno priredje.

- (16) **Tout en circulant au milieu de ce populaire**, Fix, par une habitude de sa profession, dévisageait les passants d'un rapide coup d'œil.

1970 in 1978: **Ko se je potikal med tem ljudstvom**, je Fix iz poklicne navedbe s hitrim pogledom motril mimoidoče.

Za drugi primer (17) pa je značilnih še več sprememb.

- (17) **Bien différent du lac Asphaltite**, dont la dépression accuse douze cents pieds au-dessous, sa salure est considérable /.../.

1959, 1969 in 1977: **Zelo različno od Asfaltnega jezera**, katerega used predstavlja dvanajst sto čevljev podmorske globine, je njegova slanost znatna /.../.

1970 in 1978: **Zelo različna od Asfaltnega jezera**, katerega used predstavlja dvanajst sto čevljev podmorske globine, je njegova slanost znatna /.../.

1989, 1996 in 2005: **V nasprotju z Asfaltnim jezerom**, katerega usad predstavlja dvanajststo čevljev podmorske globine, je njegova slanost znatna /.../.

Osebek polstavka v primeru (17) ni izražen v tej povedi, temveč je nanosnik polstavka naveden v eni povedi prej; gre za *le Lac Salé* (*Slano jezero*). Prvi in drugi prevedek zvenita precej dobesedno, pri čemer se jedro prvega polstavka nanaša na implicitni *to* oziroma *kar*, jedro drugega polstavka pa na *slanost*. V tretjem prevodu je vendarle uporabljena slovenščini prijaznejša struktura (predložna zveza v *nasprotju z*), s katero je poved tudi precej razumljivejša.

5 Diskusija in sklep

V raziskavi smo po vzoru jezikoslovcev (prim. Mezeg 2011, 2020b; Logar 2015), ki so že obravnavali polstavke, potrdili potrebo po uskladitvi oziroma posodobitvi slovenskih jezikovnih priročnikov, v katerih je opisana le struktura polstavkov, ne pa tudi, denimo, njihova predikacijska vloga (prim. Toporišič 2003: 203; Žagar 2001: 77–78), in v katerih so uporabljeni neustrezni primeri rabe (prim. Toporišič 2000: 632–633).

Pokazali smo tudi, da so bili polstavki v 19. stoletju, ko so zašli v naš jezik (Jesenšek 1998: 137–138), učinkovito sredstvo za krajšanje kompleksnih povedi (Jesenšek 1998: 12). O tem pričajo številni deležijski polstavki v Hostnikovem prevodu, ki so bili bodisi ohranjeni v prevodu – med polstavki na začetku povedi je bilo takšnih kar 13 % – bodisi uporabljeni za prevod drugih struktur (podredij, denimo). V drugi polovici prejšnjega stoletja so slovničarji, zlasti Breznik (1967), njihovo rabo zavzeto odsvetovali, zato so danes, bi pričakovali, rabljeni redko. Kot pa smo ugotovili na podlagi korpusa (Kavčič 2022), je bilo v prevodu Stoparjev iz leta 1959 ohranjenih 7 % izhodiščnih polstavkov, od katerih sta bila v kasnejših ponatisih razvezana le dva od osmih. Zanimivo je, da so uredniki posegli v ohranjeni polstavek, ki je bil lepo integriran v poved (*potikajoč se med tem ljudstvom*), in ga razvezali v časovno podredje, polstavkov, kot sta *prepričan, da bo prišel tja* in *zmagovalec ali premaganec*, pa ne.

Če našo raziskavo primerjamo z raziskavo Mezeg (2011, 2020b), ugotovimo, da smo prišli do precej podobnih rezultatov. Polstavki na začetku povedi so v povprečju ohranjeni v 11 % primerov in najpogostejša strategija za prevod polstavkov je prevod z osebno glagolsko obliko, kar je v skladu s prvo in drugo hipotezo. Nasprotno od pričakovanega (tretja hipoteza) se je izkazalo, da Hostnikov prevod kljub starosti vsebuje precej lepše in slovenščini prijaznejše rešitve z vidika polstavkov kot prevod Stoparjev (1959) in da njegov prevod sploh ni tako dobeseden, kot bi pričakovali za tako zgodnje obdobje. Na drugi strani prevod Stoparjev veliko bolj sledi izhodiščnim strukturam in besednemu redu ter vsebuje več slovenščini tujih struktur.

Doprinos naše raziskave vidimo zlasti v tem, da smo raziskali rabo polstavkov skozi čas, in sicer na podlagi prevoda iz leta 1878, njegovega naslednika iz leta 1959 in vrste ponatisov, ki segajo vse do leta 2005. Na podlagi analize korpusa lahko zaključimo, da je za rabo polstavkov poleg žanrske (Mezeg 2011: 322–333) značilna časovna pogojenost, saj so se ti v izvorni in prevodni slovenščini veliko pogosteje uporabljali v preteklosti, natančneje v 19. stoletju (Jesenšek 1998: 13–14), v sodobni prevodni slovenščini pa se uporabljajo redko, vendar njihova raba ni zanemarljiva.

Na podlagi analize drugih prevodov Hostnika in Stoparjev bi lahko sklepali tudi o slogovni pogojenosti rabe polstavkov. Hostnik je namreč polstavke ohranjal pogosteje, poleg tega jih je uporabljal za prevode drugih struktur, ki niso polstavki.

Rabo polstavkov, ki so ohranjeni v prevodu Stoparjev, pa bi težko pripisali njunemu prevajalskemu slogu, saj so večinoma rezultat dobesednega prevajanja. Ali je dobesedni pristop k prevajanju polstavkov značilen za prevajalski slog Stoparjev, bi bilo mogoče preveriti v razširjeni analizi drugih njunih prevodov.

Na podlagi dodatnih raziskav bi bilo treba analizirati tudi pomembni vprašanji, ki se porajata ob teh zaključkih – ali so polstavki, ki so še vedno prisotni v literarnih prevodih, ohranjeni iz želje po poustvaritvi sloga avtorja izvirnika, odražajo slog prevajalca ali pa so preprosto rezultat dobesednega prevajanja ter kakšna je bila pravzaprav raba polstavkov v izvirni slovenščini v obdobjih, v katerih sta nastala obravnavana prevoda.

Viri

Verne, Jules, 1872: *Le tour du monde en quatre-vingts jours*. Pariz: Hetzel.

Verne, Jules, 1878: *Potovanje okolo sveta v osemdesetih dneh*. Ljubljana: Matica slovenska. Prev. Davorin Hostnik.

Verne, Jules, 1959: *V osemdesetih dneh okoli sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. France in Bogo Stopar.

Verne, Jules, 1969: *V osemdesetih dneh okoli sveta*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije. Prev. France in Bogo Stopar.

Verne, Jules, 1970: *Potovanje okoli sveta v 80 dneh*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. France in Bogo Stopar.

Verne, Jules, 1977: *V osemdesetih dneh okoli sveta*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije. Prev. France Stopar.

Verne, Jules, 1978: *Potovanje okoli sveta v 80 dneh*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. France in Bogo Stopar.

Verne, Jules, 1989: *V osemdesetih dneh okoli sveta*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije. Prev. France Stopar.

Verne, Jules, 1996: *V osemdesetih dneh okoli sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. France Stopar.

Verne, Jules, 2005: *V 80 dneh okoli sveta*. Ljubljana: Ljubljana: Tehniška založba Slovenije. Prev. France Stopar.

Literatura

Breznik, Anton, 1967: *Življenje besed*. Priredil Jakob Šolar. Maribor: Založba Obzorja.

Combettes, Bernard, 1998: *Les constructions détachées en français*. Pariz: Ophrys.

Combettes, Bernard in Tomassone, Roberte, 1988: *Le texte informatif, aspects linguistiques*. Bruselj: Prisme, De Boeck Université.

- Halmøy, Odile, 2003: *Le gérondif en français*. Pariz: Ophrys.
- Hribar, Nataša, 2013: Polstavki. *Pravna praksa* 32/22. 31.
- Hribar, Nataša, 2015: Polstavki in vejica. *Pravna praksa* 34/2. 31.
- Jesenšek, Marko, 1998: *Deležniki in deležja na -č in -ši. Razširjenost oblik v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Kavčič, Teja, 2022: *Analiza francoskih polstavkov na začetku povedi in njihovih prevedkov v slovenščino na primeru romana Julesa Verna Le tour du monde en quatre-vingts jours*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo.
- Logar, Nataša, 2015: Polstavčna vejica. Dobrovoljc, Helena, in Lengar Verovnik, Tina (ur.): *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC. 47–54.
- Mezeg, Adriana, 2011: *Korpusno podprta analiza francoskih polstavkov in njihovih prevedkov v slovenščini*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnost.
- Mezeg, Adriana, 2020a: Definicija polstavka in njegova raba v sodobni prevodni slovenščini (na gradivu prevodov iz francoščine). *Slavistična revija* 68/2. 265–282.
- Mezeg, Adriana, 2020b: *Polstavki v francoščini in njihovo prevajanje v slovenščino – korpusni pristop*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Mezeg, Adriana, 2021: L'apposition en français et en slovène: de la théorie à l'usage. *Vestnik za tuje jezike* 13/1. 51–65.
- Riegel, Martin, Pellat, Jean-Christophe in Rioul, René, 1994: *Grammaire méthodique du français*. Pariz: Presses Universitaires de France.
- Schlamberger Brezar, Mojca, 2005: Nekateri skladenjske značilnosti prevodov iz francoščine v slovenščino – lekcija iz kontrastivne slovnice. Mikolič, Vesna in Marc Bratina, Karin (ur.): *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije*. Koper: Založba Annales. 261–268.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, Jože idr., 2003: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstveno-raziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Žagar, France, 2001: *Slovenska slovnica in jezikovna vadnica*. Deseta pregledana in dopolnjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.

Use of Supplemptive Clauses in Translations of Verne's *Around the World in Eighty Days*

This article focuses on the characteristics of supplemptive clauses and their research and use in the Slovenian linguistic space. According to several linguists, supplemptive clauses were once widely used as a means of syntactic reduction, while they are rarely used in modern Slovenian. For research purposes, a corpus was created composed of supplemptive clauses from Jules Verne's *Around the World in Eighty Days* and their translations into Slovenian. A more detailed analysis included French supplemptive clauses with a gerund, past participle, present participle, prepositional infinitive, adjective and noun base from the first two translations in Slovene (from 1878 and 1959). Using a corpus analysis, we studied how often supplemptive clauses were retained in the translations and what was characteristic of them. We looked at the differences between the two translations, focusing on the supplemptive clauses retained and the translation styles adopted, and examined whether the supple-

mentive clauses were retained in the reprints of the 1959 translation. We determined that supplementary clauses were retained in approximately 10% of cases and that their use was declining, suggesting that the use of supplementary clauses is time-sensitive. Since author-related differences were found between the two translations (in the 1878 translation supplementary clauses are more often retained or translated with subordinate and coordinate clauses, whereas in the 1959 translation the use of subordinate clauses and adverbials predominates), we established that the use of supplementary clauses also depends on the translator's style.

Keywords: supplementary clause, retention of supplementary clauses, finite verb, translation strategy, translation style

SLOVENSKI JEZIK V DVOJEZIČNIH OSNOVNIH ŠOLAH V PORABJU DANES¹

Pri ohranjanju slovenskega jezika v Porabju ima pomembno vlogo manjšinski izobraževalni sistem. Prispevek na podlagi ankete, izvedene med učitelji slovenščine in drugih predmetov, ki se poučujejo dvojezično na dveh dvojezičnih šolah v Porabju (Dvojezična osnovna šola Jožefa Košiča na Gornjem Seniku in Dvojezična osnovna šola Števanovci), proučuje, kako anketiranci ocenjujejo lastno znanje in rabo jezikov v družini in javnem življenju, položaj slovenskega jezika v osnovnih šolah ter različne dejavnike, ki so v podporo pouku slovenskega jezika. Prispevek prikazuje tudi stališča anketiranih do slovenskega jezika ter podatke o izkušnjah s poukom na daljavo v času prvega vala covida-19.

Ključne besede: porabski Slovenci, slovenski jezik, izobraževalni sistem, stališča

1 Uvod

Uvodoma je treba izpostaviti, da so Slovensko Porabje zaznamovale različne zgodovinske in politične okoliščine, ki so vplivale tudi na jezik oziroma jezikovno identiteto prebivalcev obmejnega območja. Slovenski jezik v Porabju je po trianonski mirovni pogodbi, s katero je bilo Prekmurje priključeno h Kraljevini Srbije, Hrvatov in Slovencev (kasneje Kraljevina Jugoslavija), devet vasi Porabja pa je ostalo v okviru madžarske države, postopoma začel izgubljati na vitalnosti. Z vzpostavitev trianonske meje so se načele ali celo pretrgale že utrjene povezave s trgovskimi središči v Prekmurju. Meja je med drugim posegla tudi v sorodstvene

¹ Prispevek je nastal v okviru strokovno-razvojne naloge *Šolstvo narodnosti in zamejstva – podpora in razvoj slovenskega jezika v zamejstvu* (financer: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije) in raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

vezi, prijateljske stike in versko življenje prebivalcev na obeh straneh meje (Munda Hirnök 2020a). Po Vratuševih ugotovitvah za obdobje pred 2. svetovno vojno »državna meja še ni pokazala večjega vpliva: severni gorički govor se nadaljuje preko meje /.../« (Vratuša 1966: 20). Tudi po Riglerju so bili takoj po 2. svetovni vojni porabski in prekmurski dialekti še nerazločeni (Rigler 2001: 375). S postavitvijo železne zaves leta 1948, ki je za več desetletij onemogočila stike prebivalcev z bližnjim prekmurskim jezikovnim prostorom, je razvoj porabskega narečja potekal nekoliko drugače od prekmurskega. Na prekmurske govore je vplival slovenski knjižni jezik, na porabske pa madžarščina. Porabščina je danes del goričanskega podnarečja prekmurščine (Zorko 2009: 15–22; Just 2009: 28; Tivadar idr. 2022: 23). S postopnim odpiranjem obmejnega območja v šestdesetih letih dvajsetega stoletja so se pojavili dejavniki, ki so načeli v glavnem enojezično slovensko skupnost. Madžarski jezik je vedno bolj prodiral v vaško okolje, vitalnost slovenskega jezika pa je posledično pešala. K temu je prispevala tudi močna, bolj ali manj prikrita asimilacijska politika večinske družbe v preteklosti (Nečak Lük 2008: 67; Bernjak 2012: 104; Just 2015: 101–105). Šele po demokratičnih spremembah na Madžarskem smo bili priča pozitivnim premikom, zlasti kar zadeva pravni položaj manjšin (tudi jezikovnih)² in institucionalno podporo manjšinskemu jeziku na različnih področjih (slovenski manjšinski mediji, publicistična dejavnost, kulturna in politična organiziranost slovenske manjšine). Istočasno so se izoblikovale družbene in ekonomske razmere, ki pa ne vplivajo spodbujevalno na ohranjanje slovenskega jezika. Izsledki starejših in novejših raziskav in terenske izkušnje kažejo, da se v družini vedno manj uporablja porabščina, da jo govori predvsem starejša in deloma srednja generacija ter da jo mladi malo uporabljajo oziroma je niti ne znajo (Nečak Lük 1998: 240–248; Munda Hirnök 2017: 35; Munda Hirnök in Novak-Lukanović 2016, 2019: 193–204).

Pri rabi in ohranjanju slovenskega jezika v Porabju, kakor tudi v drugih zamejskih okoljih, ima pomembno vlogo manjšinski izobraževalni sistem. Pripadniki slovenske narodne skupnosti na Madžarskem imajo formalnopravno zagotovljeno pravico organiziranja učenja slovenščine, kar tudi izkoristijo v praksi. Pouk slovenščine je v različnih oblikah prisoten na celotni izobraževalni vertikali.

² Podatki kažejo, da so se na Madžarskem šele po političnih spremembah leta 1990 ustvarili relativno ugodni pogoji za uresničevanje manjšinskih pravic. Pravna zaščita manjšin, tudi status manjšinskih jezikov, je danes zagotovljena s *Temeljnim zakonom Madžarske* (ustavo) iz leta 2011 (Magyarország Alaptörvénye), s spremenjenim *Zakonom o pravicah narodnosti* (2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól) ter s številnimi drugimi pravnimi akti na različnih področjih. V kontekstu naše razprave je treba omeniti *Zakon o nacionalni vzgoji in izobraževanju* (2011. évi törvény a nemzeti köznevelésről), ki omogoča poleg madžarščine izobraževanje v jeziku manjšine, staršem pa zagotavlja izbiro šole glede na narodnostno pripadnost. Ko govorimo o slovenski narodni skupnosti na Madžarskem, je treba izpostaviti še bilateralni *Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji* (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 6/93) in druge pravne dokumente, ki jih je sprejela Slovenija v skrbni za ohranjanje in razvoj slovenske narodne skupnosti v sosednjih državah, gl. npr. *Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov* (Uradni list RS, št. 35/96), *Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja* (Uradni list RS, št. 43/06, 76/10 in 206/21 – ZDUPŠOP), *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko* (Uradni list RS, št. 94/21).

Slovenski jezik je v vzgojno-izobraževalnem procesu v Slovenskem Porabju prisoten od predšolske vzgoje do srednje šole. Učenje slovenščine na ravni predšolske vzgoje poteka v treh tako imenovanih narodnostnih vrtcih (Gornji Senik, Sakalovci, Števanovci),³ v monoštrskem vrtcu Játékvár pa imajo tako imenovano slovensko skupino. Učenci lahko izbirajo med dvema dvojezičnima šolama, in sicer Dvojezično osnovno šolo Jožefa Košiča (v nadaljevanju DOŠ Jožefa Košiča) na Gornjem Seniku in Dvojezično osnovno šolo Števanovci (v nadaljevanju DOŠ Števanovci).⁴ Slovenski jezik se je mogoče učiti še na Osnovni šoli Jánosa Aranya, Osnovni šoli in gimnaziji sv. Gotthárda⁵ in Srednji strokovni šoli Béla III. v Monoštru. V šolskem letu 2021/22 se je slovenski jezik učilo okrog 220 otrok.⁶

Na visokošolski ravni se je slovenščino mogoče učiti na Slavističnem oddelku Univerzitetnega središča Savaria (ELTE-SEK) v Sombotelu (madž. Szombathely) in na Filozofski fakulteti Univerze Eötvös Loránd (ELTE) v Budimpešti. Porabski dijaki imajo od sredine sedemdesetih let dvajsetega stoletja možnost nadaljevati študij (tudi študij slovenščine) v Sloveniji.

Prispevek prikazuje izbrane rezultate empirične raziskave *Slovenski jezik v vrtcih in šolah v Porabju na Madžarskem*,⁷ katere namen je bil proučiti, kako pedagoški delavci (vzgojitelji asistenti in učitelji asistenti iz Slovenije ter porabski učitelji⁸ slovenskega jezika in dvojezičnih predmetov) ocenjujejo položaj slovenskega jezika v vzgojno-izobraževalnih ustanovah ter različne dejavnike, ki vplivajo na rabo in učenje slovenskega jezika. Za potrebe pričujočega prispevka smo upoštevali samo rezultate anketnega vprašalnika za porabske učitelje na dveh dvojezičnih osnovnih šolah v Porabju, nismo pa vključili rezultatov pedagoških delavcev iz Slovenije.

Razprava je podkrepljena tudi z dognanji preteklih empiričnih raziskav, strokovne literature v povezavi s slovenskim jezikom in slovensko skupnostjo na Madžarskem ter objav v manjšinskih medijih.

³ Pomembno je pripomniti, da se število vrtcev v zadnjem desetletju zmanjšuje. V Slovenski vesi so vrtec zaprli leta 2010 (Perger 2010: 1), na Dolnjem Seniku pa leta 2018 (Sukič 2018: 3).

⁴ Na obeh šolah je slovenski jezik prisoten kot narodnostni jezik. Vsak učenec ima pet ur slovenščine tedensko in eno uro spoznavanja slovenstva. Pouk na dvojezični šoli naj bi pri polovici tedenskih ur potekal v slovenščini.

⁵ Od šolskega leta 2021/2022 je Osnovno šolo Istvána Széchenyija in gimnazijo Mihályja Vörösmartyja v Monoštru prevzela v upravljanje sombotelska škofija in deluje pod imenom Osnovna šola in gimnazija sv. Gotthárda (Szent Gotthárd Általános Iskola és Gimnázium). V izobraževalni ustanovi (čeprav v dveh stavbah) se lahko učenci učijo slovenski jezik od prvega razreda do mature.

⁶ Več o tem na spletni strani Državne slovenske samouprave: <https://slovinci.hu/>.

⁷ Raziskava je del strokovno-razvojne naloge *Šolstvo narodnosti in zamejstva – podpora in razvoj slovenskega jezika v zamejstvu*, ki ga je financiralo Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS (Munda Hirnök idr. 2020).

⁸ V besedilu bomo uporabljali moško obliko samostalnika.

2 Metoda dela in potek raziskave

Raziskavo s pomočjo anketnih vprašalnikov smo izvedli v šolskem letu 2020/2021 (oktobra in novembra). Anketni vprašalnik za učitelje slovenskega jezika in drugih predmetov, ki se poučujejo dvojezično na omenjenih dveh dvojezičnih šolah v Porabju, smo posredovali s pomočjo Državne slovenske samouprave (v nadaljevanju DSS), ki je upraviteljica šol in vrtcev v Porabju. Na obeh šolah je bilo razdeljenih 16 vprašalnikov (med desetimi zaposlenimi učitelji na DOŠ Jožefa Košiča Gornji Senik je bilo razdeljenih 9 vprašalnikov, med enajstimi zaposlenimi na DOŠ Števanovci pa: 7), vrnjenih pa 14 (8 iz DOŠ Jožefa Košiča, 6 iz DOŠ Števanovci), kar predstavlja 87,5-odstotno realizacijo. Zaradi majhnega⁹ števila vseh učiteljev slovenskega jezika in drugih predmetov, ki se poučujejo dvojezično, smo se odločili, da pri analizi podatkov šol ne bomo obravnavali ločeno.

Anketni vprašalnik za učitelje je vseboval 18 vprašanj, pretežno zaprtega tipa.¹⁰ Vprašanja so zahtevala odgovore o naslednjem: demografski podatki anketiranca, narodna pripadnost, materni jezik, znanje jezikov, raba jezika doma oziroma zunaj doma, znanje slovenskega jezika učencev, staršev in učiteljev, odnos in podpora okolja, manjšinskih struktur v Porabju in slovenskih institucij iz Slovenije, ustreznost organiziranosti šolstva, vpliv prisotnosti pedagoških delavcev iz Slovenije na kakovost poučevanja slovenščine itd. Zanimalo nas je tudi, kako je izbruh epidemije bolezni covid-19 vplival na delo v šolah.

V anketi v dveh osnovnih šolah (DOŠ Jožefa Košiča Gornji Senik, DOŠ Števanovci) je sodelovalo 14 pedagoških delavcev. Podatki o prebivališču anketiranih kažejo, da jih šest živi v Monoštru in prav tako šest v porabskih vaseh (trije na Gornjem Seniku, dva v Števanovcih, eden na Dolnjem Seniku), le en anketiranec pa prihaja iz vasi zunaj Porabja (Kercaszomor – slov. Krčica - Somorovci).¹¹ En anketiranec na vprašanje o stalnem bivališču ni odgovoril.

V anketi je sodelovalo osem žensk in trije moški, tri osebe pa na to vprašanje niso odgovorile. V največjem deležu (sedem oseb) je zastopana srednja generacija (31–55 let), ena oseba spada v mlajšo generacijo (5–30 let) in ena je starejša od 55 let. Pet oseb ni navedlo letnice rojstva. Težko ugibamo, zakaj nam učitelji niso zaupali letnice rojstva. Večina teh je s števanovske šole.

Izobrazbena struktura anketiranih kaže, da med njimi prevladujejo anketirani z visoko izobrazbo (57,2 % – osem oseb), 28,6 % (štiri osebe) jih ima diplomu 1. bolonjske stopnje in 14,3 % (dve osebi) višjo šolo.

Med anketiranimi se jih je največ opredelilo za Slovence (35,7 % oziroma pet oseb), 28,6 % (štiri osebe) za Madžare, v enakem deležu za Slovence in Madžare (28,6 %), en anketiranec pa na vprašanje ni odgovoril.

⁹ Gre za razmeroma majhni šoli, kjer je zaposlenih manjše število učiteljev.

¹⁰ To je omogočilo, da so se anketiranci lažje opredelili do obravnavanih tematik.

¹¹ Vas Kercaszomor upravno spada v podregijo Óriszentpéter v Železni županiji.

3 Rezultati raziskave

3.1 Znanje jezika/jezikov po lastni oceni

V raziskavi nas je naprej zanimala samoocena anketiranih učiteljev glede njihovega maternega jezika (graf 1).

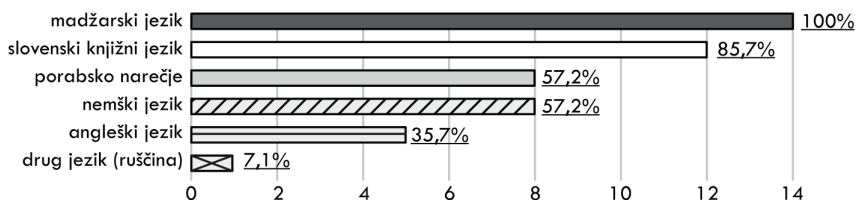
Med anketiranimi jih je največ (57,2 %) navedlo, da je njihov materni jezik madžarščina, slaba tretjina (28,6 %) je navedla slovenski jezik, 14,3 % pa porabsko narečje.

Graf 1: Materni jezik anketiranih (vir: Vprašalnik za učiteljice, učitelje na Dvojezični osnovni šoli Jožefa Košiča na Gornjem Seniku in Dvojezični osnovni šoli Števanovci, N = 14)

Poleg tega, kateri jezik/jezike anketirani opredeljujejo kot svoj materni jezik, nas je še zanimalo, katere posamezne jezike govorijo.

Pridobljeni podatki kažejo (graf 2), da vsi govorijo večinski jezik, kar je logično, saj je madžarščina uradni jezik države in tudi njihova primarna socializacija je potekala večinoma v madžarskem jeziku. Presenetil nas je podatek, da je večina (85,7 %) odgovorila, da govorijo slovenski knjižni jezik, medtem ko jih malo več kot polovica (57,2 %) govori porabsko narečje. Glede na starostno strukturo (v največjem deležu so anketiranci iz srednje generacije) bi pričakovali, da jih več govori porabsko narečje. Več kot polovica (57,2 %) jih govori nemško, dobra tretjina (35,7 %) angleško in eden rusko. Glede na bližino Avstrije in prisotnost tujega kapitala v Monoštru je hierarhija znanja tujih jezikov pričakovana.

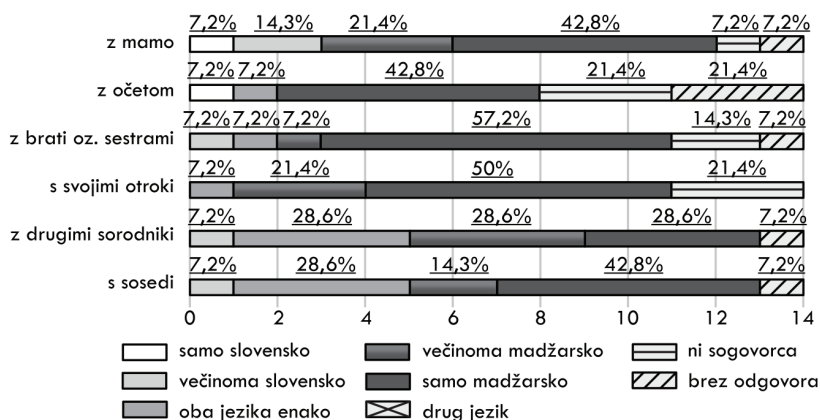
Graf 2: Odgovori anketiranih na vprašanje, kateri jezik/jezike govorijo (vir: Vprašalnik za učiteljice, učitelje na Dvojezični osnovni šoli Jožefa Košiča na Gornjem Seniku in Dvojezični osnovni šoli Števanovci, N = 14)

3.2 Raba jezika v družini

V uvodu smo omenili, da je raba slovenskega jezika v porabskih družinah zaradi nasilne in tihe asimilacije ogrožena, medgeneracijski prenos porabsčine/slovenskega jezika pa je pretrgan.

Zato nas pridobljeni podatki o rabi jezikov v družini niso presenetili.

Odgovori anketiranih o rabi jezikov v družini (graf 3) kažejo prevlado madžarskega jezika pri vseh sogovornikih. Največ vprašanih (71,4 %) uporablja večinoma oziroma samo madžarski jezik z otroki, 64,4 % z brati ali sestrami, 57,2 % s sorodniki, 42,8 % z mamo in v enakem deležu z očetom. Še največ slovenščine uporabljajo anketiranci v komunikaciji z mamo, takih je 21,5 %. Med anketiranci pa se nihče ne pogovarja z otroki samo ali večinoma slovensko. 28,6 % vprašanih uporablja pri sporazumevanju s sorodniki in sosedi oba jezika, 21,4 % z materjo, v še manjši meri z očetom (7,2 %), z brati ali sestrami (7,2 %) in z otroki (7,2 %).

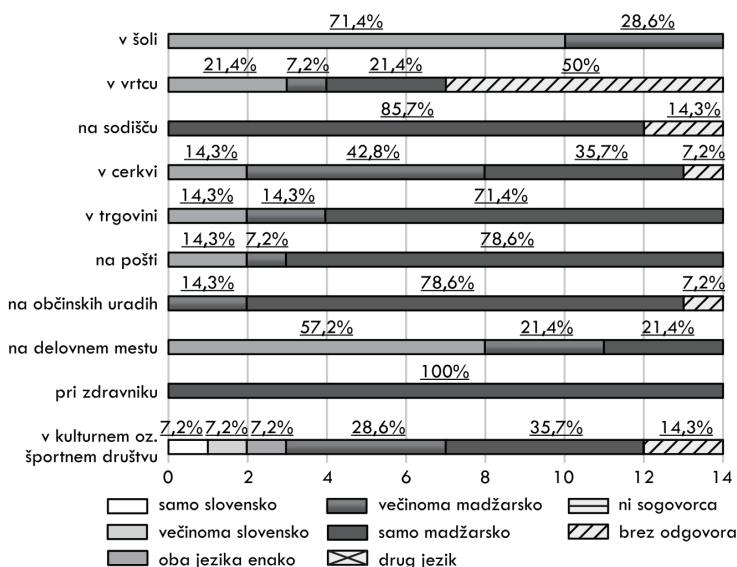
Graf 3: Odgovori anketiranih na vprašanje, kateri jezik govorijo doma (vir: Vprašalnik za učiteljice, učitelje na Dvojezični osnovni šoli Jožefa Košiča na Gornjem Seniku in Dvojezični osnovni šoli Števanovci, N = 14)

Proučevanju govornih navad pedagoških delavcev v Porabju je bilo v preteklosti namenjenih le nekaj študij. Primerjava pridobljenih podatkov z izsledki ankete o govornih navadah pedagoških delavcev (učitelji, vzgojitelji) v Porabju, izvedene v sklopu strokovnega izpopolnjevanja pedagoških delavcev leta 2008 (Perger 2008: 145–148), kaže na slabšanje slovenskih govornih navad učiteljev.

3.3 Raba jezika v različnih situacijah vsakdanjega (javnega) življenja

Preverjali smo tudi, v kolikšni meri anketirani uporabljajo slovenski ali madžarski jezik v nekaterih izbranih situacijah vsakdanjega življenja. Graf 4 kaže na prevlado madžarskega jezika v skoraj vseh situacijah življenja, z izjemo v šoli, vrtcu in na delovnem mestu. Vsi anketirani uporabljajo samo oziroma večinoma madžarski jezik pri zdravniku, 92,9 % na občinskih uradih, 85,7 % na sodišču, prav tako 85,7 % v trgovini, na pošti, 78,5 % v cerkvi, 64,3 % v kulturnem oziroma športnem društvu. Še največ slovenščine uporabljajo vprašani v kulturnem oziroma športnem društvu (14,4 %). 71,4 % anketiranih uporablja oba jezika v šoli, 57,2 % na delovnem mestu, 21,4 % v vrtcu in v enakem deležu v cerkvi, trgovini in na pošti (14,3 %). Ti podatki kažejo, da se pri anketirancih raba slovenščine v glavnem omejuje na šolo, vrtec in delovno mesto. Tukaj je treba izpostaviti, da imajo govorci slovenskega jezika v Porabju le malo priložnosti za rabo slovenščine v vsakdanjem življenju (deloma v cerkvi, trgovini, gostilni, kulturnih oziroma športnih društvih). Tako stanje so potrdile tudi predhodno opravljene raziskave o govornih navadah porabskih Slovencev (Munda Hirnök in Novak- Lukanovič 2016; Novak-Lukanovič idr. 2018).

Če primerjamo rezultate naše raziskave z rezultati pilotske raziskave, izvedene 2009 med porabskimi učitelji in kulturnimi delavci – udeleženci izobraževalnega seminarja (bilo jih je 13) (Tivadar 2012: 138), se pa pokaže, da učitelji na šoli v večji meri uporabljajo oba jezika (slovenskega in madžarskega), v manjšem deležu uporabljajo večinoma madžarski jezik, nobeden izmed anketiranih pa ne uporablja samo ali večinoma slovenski jezik.

Graf 4: Odgovori anketiranih na vprašanje, kateri jezik govorijo zunaj doma (vir: Vprašalnik za učiteljice, učitelje na Dvojezični osnovni šoli Jožefa Košiča na Gornjem Seniku in Dvojezični osnovni šoli Števanovci, N = 14)

4 Stališča anketiranih do slovenskega jezika

4.1 Stališča o znanju slovenskega jezika otrok, staršev in učiteljev

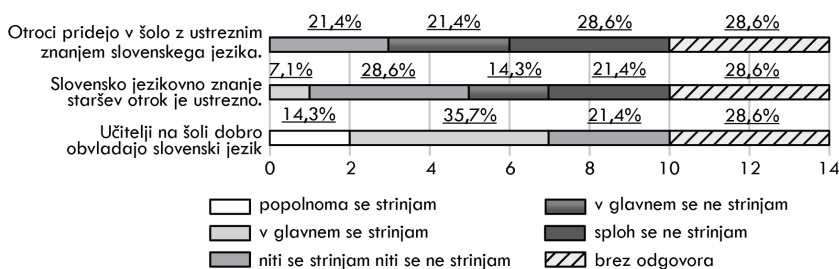
Nadalje nas je zanimalo, kako anketiranci ocenjujejo znanje slovenskega jezika otrok ob prihodu v šolo, znanje slovenskega jezika njihovih staršev in pedagoškega kadra na šoli (graf 5).

S trditvijo, da otroci pridejo v šolo z ustreznim znanjem slovenskega jezika, se ne strinja polovica anketirancev (skupno 50 %, od tega se jih 21,4 % v glavnem ne strinja, 28,6 % pa se jih sploh ne strinja), medtem ko jih dobra petina (21,4 %) izraža nevtravno stališče. Ker je medgeneracijski prenos jezika s staršev na otroke pretrgan, kot je bilo že omenjeno, se nam zdi nizka ocena realna.

Da je slovensko jezikovno znanje staršev otrok ustrezno, je potrdil le en posameznik (7,1 %), dobra četrtina (28,6 %) anketiranih izraža nevtravno stališče, dobra tretjina (35,7 %) pa se s trditvijo ne strinja. Če upoštevamo, da je velik del učencev na obeh šolah neslovenskega porekla,¹² je ocena anketirancev o slovenskem jezikovnem znanju staršev dokaj objektivna.

Trditev, da učitelji na šoli dobro obvladajo slovenski jezik, je visoko ocenjena (skupno 50 %, od tega se jih 14,3 % s trditvijo popolnoma strinja, 35,7 % pa se jih z njo v glavnem strinja). Dobra petina (21,4 %) izraža nevtravno stališče.

Presenetil nas je velik delež (28,6 %) vprašanih, ki se do trditve o znanju slovenskega jezika otrok, staršev in učiteljskega kadra niso opredelili.

Graf 5: Stališča anketiranih do trditev o znanju slovenskega jezika otrok, staršev in učiteljev (vir: Vprašalnik za učiteljice, učitelje na Dvojezični osnovni šoli Jožefa Košiča na Gornjem Seniku in Dvojezični osnovni šoli Števanovci, N = 14)

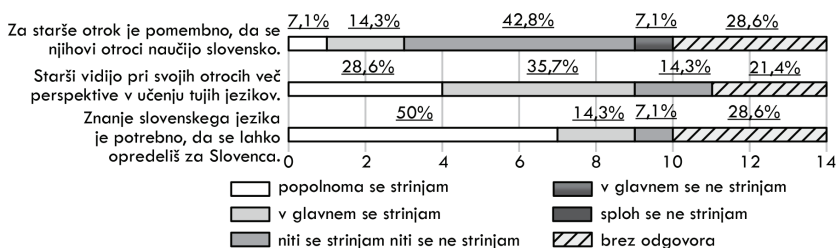
¹² Več o tem glej v Munda Hirnők 2019: 14–16.

4.2 Stališča anketiranih do trditev o pomenu slovenskega jezika

Graf 6 prikazuje stališča anketiranih do trditev o pomenu slovenskega jezika. Da je za starše otrok pomembno, da se njihovi otroci naučijo slovensko, je potrdilo 21,4 % anketiranih (7,1 % se jih s tem popolnoma strinja, 14,3 % se jih v glavnem strinja), le en posameznik (7,1 %) se s tem ne strinja, dobra četrtina (28,6 %) pa se glede tega ni opredelila. S trditvijo, da starši vidijo pri svojih otrocih več perspektive v učenju tujih jezikov, se strinja večina vprašanih (skupno 64,3 %, od tega se jih 35,7 % s tem v glavnem strinja, 28,6 % pa se jih popolnoma strinja). Le manjši delež (14,3 %) vprašanih se s trditvijo niti strinja niti ne strinja. Dobra petina (21,4 %) se do trditve ni opredelila.

Pridobljeni podatki so bili pričakovani in se skladajo z izsledki prejšnjih raziskav, ki kažejo, da se porabski Slovenci še vedno spoprijemajo z dediščino svoje obrobnosti, kar se danes še zmeraj kaže na vseh področjih, še posebej gospodarskem. Dokler se ne bodo ustvarile (in okrepile) ekonomske razmere, v katerih bo znanje slovenskega jezika prednost, ni pričakovati drugačnega stališča staršev glede učenja jezikov. Realizacija *Razvojnega programa Slovenskega Porabja*¹³ in *Programa spodbujanja gospodarske osnove slovenske narodne skupnosti na Madžarskem za obdobje 2021–2024*¹⁴ lahko pozitivno vpliva tudi na učenje (in rabo) slovenskega jezika.

Da je znanje slovenskega jezika potrebno, da se lahko opredeliš za Slovenca, je potrdila večina anketiranih (skupno 64,3 %, od tega se jih 50 % s tem popolnoma strinja, 14,3 % pa se jih v glavnem strinja). En posameznik (7,1 %) te trditve ni ocenil. Primerjava pridobljenih podatkov z izsledki raziskave *Stališča staršev v Porabju do slovenskega jezika oziroma dvo- in večjejezičnosti* kaže podobne vrednosti (Munda Hirnök 2017: 53).

Graf 6: Stališča anketiranih do trditev o pomenu slovenskega jezika (vir: Vprašalnik za učiteljice, učitelje na Dvojezični osnovni šoli Jožefa Košiča na Gornjem Seniku in Dvojezični osnovni šoli Števanovci, N = 14)

¹³ *Razvojni program* je madžarska vlada z vladnim odlokom potrdila oktobra leta 2019 (A Kormány 1618/2019. (X. 28.) Korm. Határozata), 15. julija 2020 pa sprejela sklep o izvajanju programa (1411/2020. (VII. 15.) Korm. határozat). Madžarska vlada je konec leta 2020 nakazala prva sredstva iz *Razvojnega programa*.

¹⁴ Sredstva iz *Slovenskega razvojnega programa* (osnutek je pripravljen za nadaljnje medresorsko usklajevanje) v višini 2,8 mio. evrov bodo namenjena gospodarstvu in podjetništvu, turizmu in lokalnim ponudnikom ter sofinanciranju ene ali dveh manjših slovenskih investicij (Eöry 2021: 2).

5 Sodelovanje, pogoji dela, ustreznost organiziranosti šolstva in podpora okolja kot dejavniki, ki vplivajo na učenje in rabo slovenskega jezika

V okviru raziskave *Slovenski jezik v vrtcih in šolah v Porabju na Madžarskem* so nas zanimala še vprašanja, ki se navezujejo na sodelovanje z različnimi akterji, strokovna usposabljanja, odnos in podpora okolja, manjšinskih struktur v Porabju in slovenskih institucij iz Slovenije do slovenskega jezika, ustreznost organiziranosti šolstva ter pomen prisotnosti pedagoških delavcev iz Slovenije (graf 7).

Da je sodelovanje s kolegi učitelji dobro, je potrdilo 71,4 % anketiranih (42,8 % se jih s tem popolnoma strinja, 28,6 % pa se jih v glavnem strinja), medtem ko se en posameznik (7,1 %) s tem niti strinja niti ne strinja.

Nekoliko nižje je bila ocenjena trditev, da je sodelovanje s starši otrok dobro (skupno 64,2 %, od tega se jih 21,4 % popolnoma strinja in 42,8 % v glavnem strinja). Le ena oseba (7,1 %) se s trditvijo niti strinja niti ne strinja.

S trditvijo, da se otroci radi učijo slovensko, se strinja dobra četrtina (28,6 %) anketiranih, medtem ko jih 50 % izraža nevtralno stališče.

Da so za pouk slovenskega jezika pomembna strokovna usposabljanja in seminarji, je potrdilo 64,3 % vprašanih (35,7 % se jih s tem popolnoma strinja in 28,6 % se jih v glavnem strinja). Enak rezultat smo pridobili pri trditvi, da je strokovnih usposabljanj dovolj.

71,4 % anketiranih soglaša s trditvijo, da je podpora slovenskih institucij, kot so Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS, Zavod RS za šolstvo itd., ustrezna.

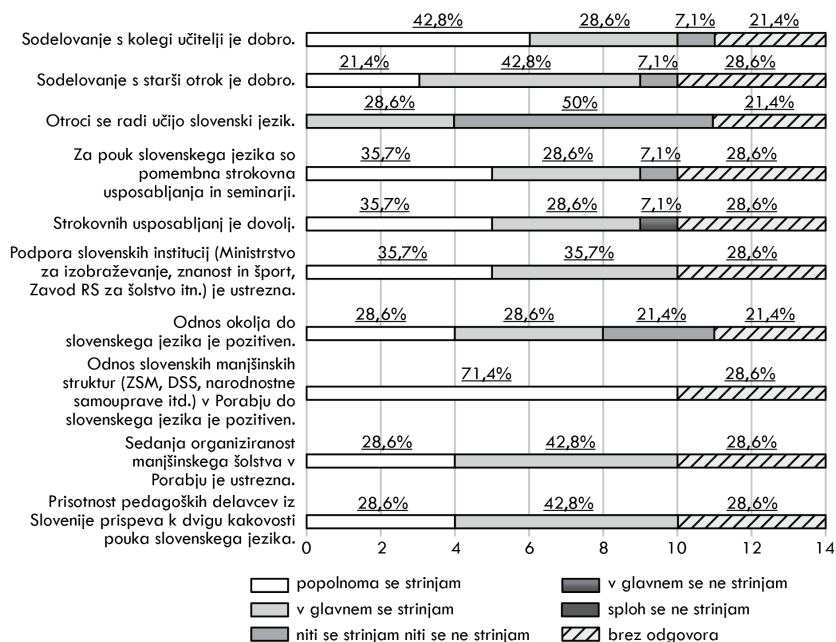
Nižje je bila ocenjena trditev, da je odnos okolja do slovenskega jezika pozitiven – 57,2 % anketiranih je to potrdilo, medtem ko dobra petina (21,4 %) izraža nevtralno stališče.

Trditev, da je odnos slovenskih manjšinskih struktur (Zveza Slovencev na Madžarskem – v nadaljevanju ZSM, DSS, narodnostne samouprave itd.) do slovenskega jezika pozitiven, je visoko ocenjena (71,4 % anketiranih se s tem popolnoma strinja).

Visoko je bila ocenjena tudi trditev, da je sedanja organiziranost manjšinskega šolstva v Porabju ustrezna (skupno 71,4 %, od tega se jih 28,6 % s tem popolnoma strinja in 42,8 % v glavnem strinja).

S trditvijo, da prisotnost pedagoških delavcev iz Slovenije prispeva k dvigu kakovosti pouka slovenskega jezika, prav tako soglaša 71,4 % anketiranih.

Tudi pri tem sklopu trditev opazamo znaten delež anketiranih (21,4–28,6 %), ki niso odgovorili. To nas preseneča, saj se trditve navezujejo na njihovo delo oziroma delovno okolje.

Graf 7: Strinjanje s trditvami (vir: Vprašalnik za učiteljice, učitelje na Dvojezični osnovni šoli Jožefa Košiča na Gornjem Seniku in Dvojezični osnovni šoli Števanovci, N = 14)

S sklopom vprašanj odprtega tipa smo skušali dobiti odgovore na vprašanja v zvezi s sodelovanjem porabskih šol s šolami v Sloveniji, vpetostjo šol v projekte (nacionalne, evropske) in izboljšavo pogojev za izvajanje pouka slovenskega jezika.

Anketirance smo povprašali, ali njihova šola sodeluje s šolami iz Slovenije. Podatki o sodelovanju kažejo, da obe šoli sodelujeta s šolami v Prekmurju. Gornjeseniška šola sodeluje z DOŠ Lendava, DOŠ Prosenjakovci, OŠ Kuzma in OŠ Grad, števanovska šola pa sodeluje z OŠ Puconci, OŠ Grad in DOŠ Dobrovnik. Gre za skupno dve do tri srečanja letno, v okviru katerih se izvajajo hospitacije, delavnice, kulturni in športni dogodki ter izleti. Postavlja pa se vprašanje, ali so dosedanje oblike sodelovanja z vidika rabe slovenščine dovolj učinkovite.

Brez dvoma bi morale šole razmisliti o večjem sodelovanju s šolami z obmejnega območja in v ta sodelovanja vključiti za učence bolj zanimive teme in načine (npr. vodenje učencev iz Prosenjakovcev po Gornjem Seniku in obratno, debatne krožke, kvize itd.).

Večji del (64 %) anketiranih na vprašanje, ali je šola, na kateri delajo, vključena v državne in evropske projekte, ni odgovorilo. Dobra petina (21,4 %) vprašanih je odgovorila pritrdilno, 14,3 % pa negativno. Le dve osebi (14,3 %) sta konkretno navedli skupni prekmursko-porabski projekt *Dvig jezikovnih kompetenc pedagoških delavcev v jeziku manjšin v dvojezičnih vzgojno-izobraževalnih zavodih Prekmurja in Porabja*, ki je bil sofinanciran s strani Evropske unije, in sicer iz Evropskega sklada.¹⁵

Porabske šole so še pred desetletjem in več imele težave s financiranjem. Finančna sredstva, zagotovljena iz državnega proračuna na podlagi normativov, in tudi dodatna sredstva za narodnostne šole so zadoščala zgolj za osnovno delovanje (Munda Hirnök 1999: 65–66). Voditelji manjšinskih struktur so menja, da se je v zadnjih letih odnos desnosredinske vlade do narodnih skupnosti močno izboljšal, kar se odraža tudi v občutnem povečanju finančnih sredstev (Munda Hirnök 2018: 174). Za porabske šole (in tudi vrtce) je bilo prelomno leto 2012, ko so Slovenci na Madžarskem izkoristili zakonske možnosti¹⁶ in je DSS postala upraviteljica porabskih šol in vrtcev.

Na vprašanje, ali menijo, da so se na šoli tehnični in drugi pogoji za izvajanje pouka (tudi slovenskega jezika) v zadnjih letih izboljšali, zlasti odkar sta DOŠ Jožefa Košiča Gornji Senik in DOŠ Števanovci v upravljanju DSS, je 78,6 % anketiranih odgovorilo pritrdilno, med njimi pa sta dva (16,6 %) navedla tudi konkretne razloge:

»Tehnični in drugi pogoji so se v zadnjih letih zelo izboljšali. Šola se nenehno obnavlja, dobivamo nove računalnike, interaktivne table itd.« (A11)¹⁷

»Pogoji so se zelo izboljšali, tako strokovno kot finančno.« (A14)

21,4 % anketiranih na to vprašanje ni odgovorilo.

Anketirance smo vprašali, kakšne izboljšave bi bilo treba izvesti na področju učenja slovenskega jezika v porabskih šolah oziroma katere pomanjkljivosti se pojavljajo.

Več kot polovica (57,1 %) anketiranih na vprašanje ni odgovorila. Lahko samo ugibamo, zakaj niso želeli odgovoriti na vprašanje. Tako vprašanje, ali so dejansko zadovoljni s trenutnim stanjem ali pa nam le niso želeli posredovati svojega mnenja, ostaja neodgovorjeno.

42,8 % anketiranih je v svojih odgovorih nanizalo vrsto predlogov za izboljšavo trenutnega stanja, kot na primer potrebo po primernih jezikovnih učbenikih in delovnih zvezkih, novih (mladih) učiteljih za pouk slovenskega jezika in drugih

¹⁵ Več o projektu glej na spletni strani Pomurske madžarske samoupravne narodne skupnosti: http://www.muravidek.si/?page_id=2519&lang=sl (dostop 14. 12. 2020).

¹⁶ Glej 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól (CLXXIX. zakon iz leta 2011 o pravicah narodnosti).

¹⁷ A = anketiranec, 11 = zaporedna številka anketiranja.

dvojezičnih predmetov, različnih dejavnostih v povezavi s slovenskim jezikom, štipendijah (za učence) in osebnih stikih porabskih učencev z učenci iz Slovenije.

6 Vpliv epidemije covid-19 na delovanje šol v Porabju

Madžarska je, podobno kot ostale evropske države, ob zaprtju države 16. marca 2020 uvedla pouk na daljavo. Novonastala situacija je tudi od porabskih šol zahtevala nenehno prilagajanje.

V okviru raziskave nas je zanimalo, kako je izbruh epidemije vplival na delo anketiranih oziroma kakšne so bile njihove izkušnje s poukom na daljavo v času prvega vala.

Večina anketiranih (71,4 % oziroma deset oseb) je odgovorila na odprto vprašanje. Dve osebi (14,3 %) sta podali splošno oceno vpliva epidemije na njuno delo, in sicer da je bilo zelo težko, ostali pa so svoje izkušnje konkretizirali. Tako so na primer navedli, da so priprave na pouk od njih zahtevale veliko časa, pogrešali so vsakodnevne interakcije z otroki, zaradi majhnega števila učencev so bili stiki z njimi lažji, pouk na daljavo sicer ni bil učinkovit, ampak ta oblika je bila vseeno boljša kot nič, nekateri učenci so dosegli slabše učne rezultate, negativen vpliv pouka na daljavo se najbolj kaže pri slovenskem jeziku tudi zaradi odpadlih dejavnosti, ki so v podporo slovenskemu jeziku (delavnice, krožki, srečanja s šolami v Sloveniji itd.).

28,6 % vprašanih na vprašanje ni odgovorilo.

Tudi slovenske manjšinske organizacije so se zavedale, da je jezikovni pouk prek računalnika in brez osebne prisotnosti učiteljev, še zlasti pedagoških delavcev iz Slovenije, neučinkovit. Pri večini učencev se je zaradi učenja na daljavo znanje slovenskega jezika poslabšalo. Tako je ZSM (kot organizator ali soorganizator) v poletnih mesecih, ko so bile epidemiološke razmere dovolj ugodne, izvedla dva jezikovna tabora za porabske učence, ki sta bila zlasti z vidika socializacije in možnosti rabe slovenskega jezika v živo izredno pomembna (Munda Hirnök 2020b: 168–169).

7 Zaključek

Ugotavljamo, da pravni okvir omogoča široke možnosti učenja slovenskega jezika, kar so pripadniki slovenske narodne skupnosti tudi izkoristili, saj v Porabju pouk slovenskega jezika poteka od vrta do srednje šole.

Vzgojno-izobraževalne ustanove v Porabju imajo zahtevno nalogo, saj morajo po eni strani poskrbeti, da otroka motivirajo za učenje slovenskega jezika, po drugi strani pa spodbuditi starše, ki še znajo porabsko, k rabi narečja v družini in jih ozaveščati, da učenje slovenskega jezika za otroka lahko predstavlja določeno prednost (npr. možnost študija v Sloveniji).

Le dobra petina (21,4 %) anketiranih se je strinjala s trditvijo, da je za starše pomembno, da se otroci naučijo slovensko, medtem ko se jih je 64,3 % strinjalo, da starši vidijo pri svojih otrocih več perspektive v učenju tujih jezikov. Manjšinske strukture (ZSM, DSS) se zavedajo, da dokler slovenski jezik ne postane ekonomski dejavnik, ni pričakovati premikov v percepcijah staršev. Z realizacijo *Razvojnega programa Slovenskega Porabja* in *Programa spodbujanja gospodarske osnove slovenske narodne skupnosti na Madžarskem* je pričakovati spremembe na bolje.

Z ozirom na dejavnike, ki so v podporo učenju in rabi slovenskega jezika (gl. poglavje 5) ugotavljamo, da anketirani zaznavajo pomembnost le-teh. Slabi dve tretjini (64,3 %) anketiranih se je strinjalo s trditvijo, da so za pouk slovenskega jezika pomembna strokovna usposabljanja in seminarji. Večina anketiranih (71,4 %) je bila mnenja, da je podpora slovenskih institucij, kot so MIZŠ, Zavod RS za šolstvo itd., ustrezna. Izražen je bil tudi visok odstotek (71,4 %) strinjanja s trditvijo, da prisrčni pedagoških delavcev iz Slovenije prispeva k dvigu kakovosti pouka slovenskega jezika. Zato bo treba te oblike podpore še naprej ohraniti ali celo okrepiti. Le dobra polovica (57,2 %) anketiranih je odnos okolja do slovenskega jezika ocenila pozitivno, kar nas je presenetilo in opozorilo, da je potrebno to področje poglobljeno raziskati in ugotoviti razloge za tak rezultat.

Visoko je bila ocenjena (71,4 %) tudi trditev, da je odnos slovenskih manjšinskih struktur do slovenskega jezika pozitiven. Enak delež (74,1 %) anketiranih je menil, da je sedanja organiziranost manjšinskega šolstva ustrezna.

Predloge s strani anketiranih za izboljšavo trenutnega stanja na področju šolstva bi bilo treba v sodelovanju stroke in lokalnih akterjev (zlasti DSS) temeljito proučiti.

Analiza podatkov kaže, da bi manjšinske strukture morale okrepiti medgeneracijske aktivnosti, ki bi spodbudile rabo porabščine oz. slovenskega knjižnega jezika. Prav tako bi morale izdelati strategijo za okrepitev lastnih kadrov z znanjem slovenskega jezika na številnih področjih, tudi na področju vzgoje in izobraževanja, kar bi prispevalo k vitalnosti slovenskega jezika in slovenske narodne skupnosti.

Viri

1411/2020. (VII. 15.) Korm. határozat A szlovén Rába-vidék térségfejlesztési program megvalósításához nyújtandó célzott pénzügyi támogatás felhasználásának feltételrendszeréről, 2020. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/index.php?menuindex=200&pageindex=kozltart&ev=2020&szam=171>. (Dostop 1. 8. 2020.)

A Kormány 1618/2019. (X. 28.) Korm. határozata a szlovén Rába-vidék térségfejlesztési program megvalósításának támogatásáról, 2019. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/520643f27db28df824844b9a727a3de6bffe2e3/megtekintes>. (Dostop 21. 8. 2020.)

2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól, 2011. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100179.TV>. (Dostop 18. 1. 2020.)

2011. évi CXc. törvény a nemzeti köznevelésről, 2011. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100190.TV>. (Dostop 21. 1. 2020.)

Državna slovenska samouprava, 2021. Szlovén nyelvoktatásban,- nevelésben részesülő diákok. <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fslovenici.hu%2Fwp-content%2Fuploads%2F2023%2F02%2FSzloven-nyelvoktatásban-reszesulok-letszama-20222023-2023.02.03.xlsx&wdOrigin=BROWSELINK>. (Dostop 12. 9. 2023.)

Eöry, Silva, 2021: Generalna konzulka RS v Monoštru Metka Lajnšček. „Samo skupnost je tista, ki lahko ohrani slovenstvo na tem območju”. *Porabje* 31/4, 28. januar 2021. 2.

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), 2011. https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV. (Dostop 15. 1. 2020.)

Perger, Valerija, 2010: Rekviem za vrtec v Slovenski vesi. *Porabje* 20/24, 17. junij 2010. 1.

Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov 1996. *Uradni list RS*, št. 35/1996.

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko. *Uradni list RS*, št. 94/21.

Sotočja, Radio Slovenija, Prvi program, Ljubljana, 2. 11. 2020, 2020. <https://www.rtv slo.si/rtv365/arhiv/174729474?s=mmc>. (Dostop 7. 12. 2020).

Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. *Uradni list RS – Mednarodne pogodbe*, št. 6/93.

Sukič, Marijana, 2018: Zasedal občni zbor DSS. *Porabje* 28/23, 7. junij 2018. 3.

Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja. *Uradni list RS*, št. 43/06, 76/10 in 206/21 –ZDUPŠOP.

Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja. *Uradni list RS*, št. 43/06, 76/10 in 206/21 –ZDUPŠOP.

Literatura

Bernjak, Elizabeta, 2012: Etnolingvistična revitalizacija slovenske manjšine na Madžarskem. *Anali PAZU* 2/2. 103–107.

Just, Franci, 2009: *Slovensko Porabje*. Murska Sobota: Franc-Franc.

Just, Franci, 2015: Zakaj porabščina in kako dolgo še? Tivadar, Hotimir (ur.): *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 51. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 101–109.

Munda Hirnök, Katalin, 1999: Slovenci na Madžarskem ob koncu 90-ih let. *Razprave in gradivo* 35. 61–75.

Munda Hirnök, Katalin, 2017: Stališča staršev v Porabju do slovenskega jezika. *Slovenščina* 2.0 5/2. 33–63.

Munda Hirnök, Katalin, 2018: Pomen bilateralnega sporazuma – pogled pripadnikov slovenske narodne manjšine na Madžarskem. Komac, Miran in Vizi, Balázs (ur.): *Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin: primer Sporazuma o zagotavljanju*

posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Budapest: l'Harmattan. cop., Budapest. 168–181.

Munda Hirnök, Katalin, 2019: *Analiza stanja porabskih Slovencev in perspektive njihovega razvoja: zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Munda Hirnök, Katalin, 2020a: Porabski Slovenci 1919. Štih, Peter, Ajlec, Kornelija in Kovács, Attila (ur.): »Mi vsi živeti ščemo«: *Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.–30. maj 2019*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 442–462.

Munda Hirnök, Katalin, 2020b: Impact of the covid-19 coronavirus disease pandemic on Slovene organisations and institutions in the Raba region. *Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies* 85. 165–179.

Munda Hirnök, Katalin in Novak-Lukanovič, Sonja, 2016: Slovensčina v Porabju: stopnja vitalnosti. Grafenauer, Danijel in Munda Hirnök, Katalin (ur.): *Raznolikost v etničnosti: izbrani pogledi*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 192–219.

Munda Hirnök, Katalin in Novak-Lukanovič, Sonja, 2019: Slovenski jezik med mladimi v slovenskem zamejstvu na Madžarskem. Novak-Lukanovič, Sonja (ur.): *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Trst: Slovenski raziskovalni inštitut. 193–244.

Munda Hirnök, Katalin, Novak-Lukanović, Sonja, Fon Jager, Pia, Malnar, Ana, Sorgo, Lara, 2020: *Šolstvo narodnosti in zamejstva – podpora in razvoj slovenskega jezika v zamejstvu (Madžarska): slovenski jezik v vrtcih in šolah v Porabju na Madžarskem*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Nečak Lük, Albina, 1998: Jezik in etnična pripadnost v Porabju. Nečak Lük, Albina in Jesih, Boris (ur.): *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru I: izsledki projekta*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 231–252.

Nečak Lük, Albina, 2008: Oris jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja v panonskem prostoru na dveh tromejeh. Klopčič, Vera in Vratuša, Anton (ur.): *Živeti z mejo, Panonski prostor in ljudje ob dveh tromejeh: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v Murski Soboti, 9.–11. novembra 2007*. Narodne manjšine 6. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za narodnostna vprašanja. 51–73.

Novak-Lukanovič, Sonja idr., 2018: *Priložnosti in možnosti za ohranjanje oziroma za revitalizacijo slovenščine med slovensko manjšinsko skupnostjo v sosednjih državah: zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja idr.

Perger, Valerija, 2008: Ohranjanje slovenščine v narodnostni šoli v Porabju. Medkulturnost slovenske književnosti na avstrijskem Koroškem. Košuta, Miran (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 19. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 137–149.

Rigler, Jakob, 2001: *Zbrani spisi 1. Jezikovno zgodovinske in dialektološke razprave*. Ur. Smole, Vera. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Tivadar, Hotimir, 2012: Slovanskost, slovenskost med Muro in Rabo v 3. tisočletju s pogledom v preteklost. Stankovska, Petra, Wtorkowska, Maria in Pallay, Jozef (ur.): *Individualna in kolektivna dvojezičnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 135–142.

Tivadar, Hotimir, Sedar, Klaudija, Novak, Valentina, Panker, Suzana, Hajdinjak, Maja in Lutar Ivanc, Aleksandra (ur.), 2022: *Prekmurščina, kinč predragi: živa prekmurska kulturna dediščina v zvoku in pisavi*. 1. izd. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Vratuša, Anton, 1966: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in Slovenskem Porabju. Zadavec, Franc (ur.): *Panonski zbornik*. Murska Sobota: Pomurska založba. 20–28.

Zorko, Zinka, 2009: Prekmursko goričko podnarečje v Porabju na Madžarskem. Novak-Popov, Irena (ur.): *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 13–27.

The Slovene Language in Today's Bilingual Primary Schools in Raba Region

A key role in the preservation of Slovene in the Raba Region is played by the minority educational system. Based on a survey conducted among teachers of Slovene and other subjects taught bilingually in the two bilingual schools of the Raba Region (the Jožef Košič Bilingual Primary School in Gornji Senik and the Bilingual Primary School in Števanovci), the paper presents how the respondents evaluate their knowledge and use of languages in family and public life, the status of the Slovene language in primary schools, and various factors that support Slovene language teaching. In addition, the results show the respondents' opinions on the Slovene language and their experiences with remote learning during the first wave of COVID-19.

Keywords: Raba Slovenes, Slovene language, educational system, opinions

Nataša Logar
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede
Oddelek za komunikologijo

UDK 811.163.6'322:004.5
DOI: 10.4312/jis.68.2.75-91
1.01

Vojko Gorjanc
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za prevajalstvo

Špela Arhar Holdt
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta, Fakulteta za računalništvo in informatiko
Oddelek za slovenistiko, Laboratorij za kognitivno modeliranje

KORPUS GIGAFIDA 2.0: MNENJE UPORABNIKOV

Prispevek prikazuje rezultate tretje uporabniške evalvacije slovenskih referenčnih korpusov, tokrat evalvacije korpusa Gigafida 2.0. Evalvacijo v obliki spletne ankete smo izvedli med junijem in oktobrom 2021. Izpolnila sta jo 302 anketirana. Med drugim so nas zanimali namen iskanja po korpusu, zadostnost iskalnih možnosti, preglednost vmesnika, pa tudi pomanjkljivosti in razmerje do uporabe nekaterih drugih novejših jezikovnih virov za slovenščino. Podatki kažejo, da se korpus Gigafida 2.0 največ uporablja za jezikoslovno in širše raziskovanje jezika, da so uporabniki z njim zadovoljni in da drugi novejši jezikovni viri večinoma niso zmanjšali potrebe po korpusnem poizvedovanju.

Ključne besede: anketa, korpusna besedila, korpusni vmesnik, konkordančnik, jezikovni viri za slovenščino

1 Uvod

Uporabno jezikoslovje se je za uporabnike svojih virov zanimalo (in se še vedno zanima) predvsem v povezavi s slovarji. Znano je, da je postala ta tema v tujini raziskovalno aktualna v 80. letih 20. stol., v 90. letih pa so se anketne in druge oblike proučevanja potreb uporabnikov močno razširile zlasti pri slovarjih, ki so nastajali za namen učenja angleščine kot tujega jezika (npr. Béjoint 2000: 140–141; Tono 2003; Bergenholz in Johnsen 2005; Müller-Spitzer 2014). Pri nas je tovrstni »raziskovalni vrvež hitro razvijajočega se področja uporabniških raziskav

v slovaropisnih krogih /.../ dolgo/ ostal neopažen« (Arhar Holdt 2015: 138), tako da šele v zadnjem desetletju prinaša prve ugotovitve (prim. pet prispevkov v Gorjanc idr. 2015: 136–217; Kosem idr. 2018; Pori idr. 2020). Za razliko od slovarskih uporabnikov pa smo brez zamudništva, kot bo podrobneje pojasnjeno v nadaljevanju, načrtno in redno zbirali mnenja uporabnikov korpusov.

Pred 15 leti je bila v *Jeziku in slovstvu* predstavljena takrat še sveža, »nova generacija« slovenskega referenčnega pisnega korpusa: FidaPLUS (Arhar in Gorjanc 2007).¹ Šlo je za razširjeno in posodobljeno različico leta 2000 nastalega prvega takega korpusa slovenščine, korpusa FIDA (Stabej 1998). Prispevek iz leta 2007 uvodoma izhajala iz dejstva, da so »/o/srednji segment jezikovne infrastrukture /.../ jezikovni viri, med njimi predvsem korpusi« in da so ti »nepogrešljiv del jezikoslovnega raziskovalnega dela« (Arhar in Gorjanc 2007: 96), nato pa med drugim poročajo o tem, da so bila pri pripravi FidePLUS dodana nova besedila v obsegu več kot pol milijarde besed, da je korpus označen po predhodno izboljšanem postopku lematizacije, da sta bila štirim načinom iskanja dodana še dva in da so viri konkordančnih vrstic v vmesniku po novem obarvani, tako da uporabnik v npr. kodi zelene barve takoj prepozna časopisni vir.

Tudi naslednja nadgradnja niza FIDA – FidaPLUS, tj. korpus Gigafida (2012; Logar idr. 2012/2020), je v marsičem sledila predhodniku, prinesla pa je precejšnjo spremembo še na uporabniški strani. Dotedanji Konkordančnik ASP32 z vmesnikom, ki se ga prvi slovenski korpusni jezikoslovci spominjajo po njegovi temno rdeči ukazni vrstici s sivimi ikonami, je po 12 letih zamenjal Konkordančnik SSJ. Zamenjava konkordančnika je prinesla opustitev dotedanjega zahtevnega iskanja po šestih kanalih, ki je npr. za prvi kanal (iskanje besede v vseh njenih oblikah) pomenilo vpis razmeroma enostavnega pogoja *#1beseda*, pri drugem kanalu pa je zahtevalo že precejšnje poznavanje morfosintaktičnih oznak (npr. iskanje vseh občnih besed moškega spola v tožilniku ednine za nežive samostalnike je pomenilo vpis pogoja *#2somet??n*). Zamenjava konkordančnika je bila uspešna tudi zato, ker je sledila povratnim informacijam tistih, ki so slovenske korpuse (pa tudi tuje) že takrat dejavno uporabljali. Namreč, z željo, da bi bil Konkordančnik SSJ – in z njim novi vmesnik, ki je nastajal ob gradnji Gigafide – primeren za splošnega uporabnika, so se razvijalci odločili izvesti uporabniško evalvacijo, tedaj seveda še z vprašanji o FidiPLUS (Arhar 2009; Logar idr. 2012/2020: 99–108).

Anketa o FidiPLUS je pokazala, katere poklice uporabniki tega korpusa opravljajo, za kateri namen ga uporabljajo, kako pogosto po njem iščejo, kaj menijo o enostavnosti konkordančnika in vmesnika ter katere izboljšave si želijo. Sledeč anketnim podatkom o odvečnosti registracije, prezahtevnem iskanju z regularnimi izrazi, ne najboljši preglednosti prikaza podatkov idr., so v letih 2010–2012

¹ Referenčnega v smislu vsebine (velika obsežnost, ažurnost, zvrstna heterogenost), jezikoslovne označenosti, iskalnih orodij in dostopnosti, predvsem pa dejstva, da je načrtno namenjen raziskovanju sodobnega jezika v široki javni rabi ter je zato vir za izdelavo sodobnih slovarjev, slovnice in različnih jezikovnih priročnikov.

nastale rešitve, ki so postale del načina iskanja po korpusu in prikaza rezultatov korpusnih poizvedb najprej, kot rečeno, pri Gigafidi, nato pa z manjšimi izboljšavami še pri Gigafidi 2.0 (2019; Krek idr. 2019). Tudi te zadnje je spodbudila uporabniška evalvacija, in sicer druga po vrsti (2014–2015; Arhar Holdt, Dobrovoljc in Logar 2019).

Junija 2021 smo avtorji tega prispevka v okviru projekta *Razvoj slovenščine v digitalnem okolju* (RSDO, 2020–2022) uporabnike slovenskih korpusov še tretjič povabili k izpolnitvi ankete – tokrat seveda o Gigafidi 2.0, dostopni prek vmesnika na spletni strani Centra za jezikovne vire in tehnologije Univerze v Ljubljani (CJVT UL). Kot že v predhodnih dveh anketah nas je tudi tokrat zanimalo:

1. Za katere namene se uporablja korpus Gigafida 2.0?
2. Kako uporabniki ocenjujejo posamezne lastnosti korpusa Gigafida 2.0?
3. Kaj je uporabnikom pri korpusu Gigafida 2.0 najbolj všeč in kaj bi spremenili?

Dejstvo, da je v preteklih letih na podlagi podatkov iz Gigafide in Gigafide 2.0 nastalo več slovarskih in podobnih virov, nas je vodilo še k dodatnemu vprašanju:

4. Kakšno je razmerje med uporabo korpusa Gigafida 2.0 in šestih drugih jezikovnih virov za slovenščino?

2 Raziskava

2.1 Anketa in vzorec

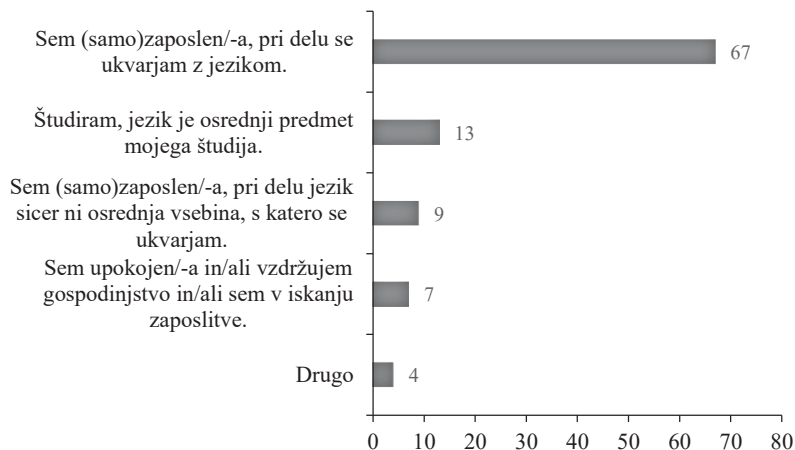
Spletno anketo, pripravljeno v orodju *IKA*, je sestavljalo 18 vprašanj. Od tega je bilo 13 vprašanj namenjenih Gigafidi 2.0, dodatnih pet pa še korpusu Janes (2017; Fišer 2018; odgovori o Janesu sicer v prispevku niso obravnavani).

Anketa je bila odprta od 16. junija 2021 do 15. oktobra 2021, skupaj torej štiri mesece. Vabilo k izpolnitvi smo objavili na korpusovi spletni strani in med novicami projekta RSDO ter ga razposlali na naslove forumov slovenistov in prevajalcev, lektorskega društva, učiteljev slovenščine kot drugega/tujega jezika, društva učiteljev tujega strokovnega jezika, prevajalcev v institucijah EU, naročnikov na novice o jezikovnih virih CJVT UL, študentov slovenščine in prevajalstva na različnih fakultetah idr. Anketo sta izpolnila 302 anketirana, od tega je bilo 234 anket izpolnjenih v celoti, 68 pa delno. Povprečni čas izpolnjevanja je bil 5 minut in 38 sekund.

V povezavi z vzorcem smo v anketi zastavili dve vprašanji. Prvo se je glasilo: *Kako bi opredelili svojo dejavnost?* Anketiranim smo dali na voljo osem odgovorov. Pri dveh odgovorih smo dodali še podvprašanji, in sicer (a) vprašanje o študijski smeri in stopnji študija pri študentih ter (b) vprašanje o področju dela pri

tistih, ki so bodisi označili, da se ukvarjajo z jezikom, bodisi so izbrali odgovor, da jezik pri njihovem delu ni osrednja vsebina.

Slika 1 kaže deleže anketiranih glede na dejavnost, tabela 1 pa še podrobneje število ter porazdelitev anketiranih po dejavnosti in področju dela. Ker so bile tri dejavnosti izbrane v manj kot 1 % (*obiskujem osnovno šolo; obiskujem srednjo šolo; študiram, a jezik ni osrednji predmet mojega študija*), smo jih na sliki 1 izpustili.²

Slika 1: Anketirani po dejavnosti, deleži v %

Podatki kažejo, da dve tretjini (67 %) vzorca sestavljajo anketirani, ki se pri delu ukvarjajo z jezikom. Izmed teh imajo po približno 40-odstotni delež lektorji in prevajalci, dalje učitelji slovenščine na različnih stopnjah šolanja oziroma v tujini (skupaj 53 %) ter raziskovalci jezika (28 %). Ker je bilo možnih izbir več, ti deleži seveda kažejo tudi kombinacijo dejavnosti. Dalje je bilo v vzorcu 13 % študentov jezikoslovnih smeri. Ti so pripisali, da večinoma na drugi ali tretji stopnji študirajo slovenščino ali kateri drug slovanski jezik, tudi prevajanje, posamezno npr. še angleščino, nemščino, italijanščino. Slaba desetina anketiranih (9 %) prihaja še iz nejezikovnih poklicev: trženja in odnosov z javnostmi, javne uprave, novinarstva, računalništva, turizma ipd. V najmanjšem obsegu (7 % oziroma 4 %) sta bili izbrani zadnji dve kategoriji v tabeli 1.

² Predhodni anketi sta vključevali tudi vprašanja o spolu in starosti, v tej anketi pa po teh dveh podatkih nismo spraševali, kajti tudi v preteklosti nanju nismo vezali nobenih zaključkov.

Dejavnost; področje dela	Število odgovorov	Deleži v %
Obiskujem osnovno šolo.	0	0
Obiskujem srednjo šolo.	1	0
Študiram, jezik je osrednji predmet mojega študija.	38	13
Študiram, a jezik ni osrednji predmet mojega študija.	1	0
Sem (samo)zaposlen/-a, pri delu se ukvarjam z jezikom.	201	67
Področje dela (možnih več odgovorov): • lektoriranje • prevajanje • poučevanje slovenščine kot prvega jezika – OŠ • poučevanje slovenščine kot prvega jezika – SŠ • poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika • predavanje jezikoslovnih predmetov na višji/univerzitetni ravni • raziskovanje jezika • raziskovanje književnosti • ustvarjanje leposlovnih del • esejistika • drugo	75 81 17 37 30 25 57 5 6 0 10	37 40 8 18 15 12 28 2 3 0 5
Sem (samo)zaposlen/-a, pri delu jezik sicer ni osrednja vsebina, s katero se ukvarjam.	28	9
Področje dela (možnih več odgovorov): • novinarstvo • pisanje, branje, vodenje oddaj ipd. na radiu in/ali televiziji • trženje in odnosi z javnostmi • osebni poslovni trening, učenje komunikacijskih veščin • pravo • bibliotekarstvo • javna uprava • administracija • menedžment • blogerstvo, vlogerstvo • strokovno in znanstveno pisanje, vendar ne na področju jezikoslovja ali književnosti • ljubiteljsko raziskovanje jezika • gledališče • delo v kulturi • drugo	2 2 5 0 2 0 4 2 0 0 3 3 0 1 8	8 8 21 0 8 0 17 8 0 0 13 13 0 4 33
Sem upokojen/-a in/ali vzdržujem gospodinjstvo in/ali sem v iskanju zaposlitve.	21	7
Drugo	12	4
Skupaj	302	100

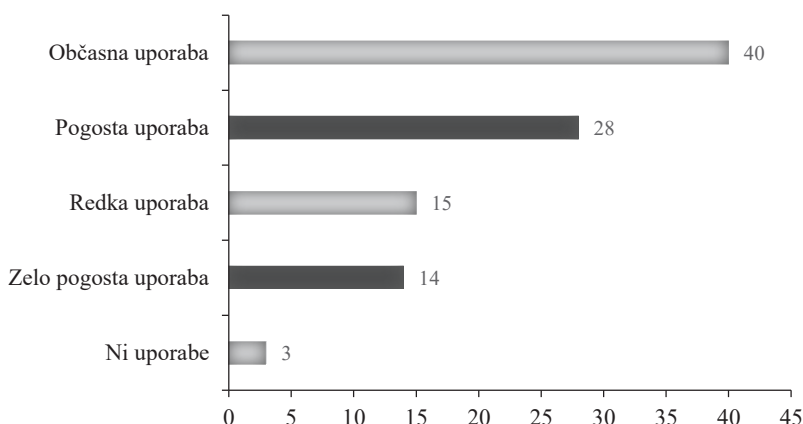
Tabela 1: Anketirani po dejavnosti in področju dela, število in deleži v %

Da bi lažje ocenili, kolikšno težo pripisati povratnim informacijam, ki jih bo dala anketa, smo anketirane v nadaljevanju vprašali še, /k/ako pogosto /so/ v zadnjem letu dni uporabljali korpus *Gigafida 2.0*. Na izbiro smo jim dali osem odgovorov,

označili so lahko le enega. Z izjemo odgovora *Ne morem oceniti* (zanj se je odločilo 17 anketiranih oziroma 6 %) lahko vse druge odgovore prevedemo v petstopenjsko Likertovo lestvico:

- *Vsak (delovni) dan* = zelo pogosta uporaba
- *Nekajkrat tedensko* = pogosta uporaba
- *Nekajkrat mesečno; Enkrat mesečno* = občasna uporaba
- *V vsem letu dni skupaj enkrat do štirikrat; V vsem letu dni skupaj pet- do enajstkrat* = redka uporaba
- *V zadnjem letu dni nikoli, sem pa dostopal/-a prej* = ni uporabe (v času, za katerega smo spraševali)

Anketirani so se po odgovorih razporedili, kot kaže slika 2.

Slika 2: Anketirani po pogostosti uporabe korpusa Gigafida 2.0 v zadnjem letu, deleži v % (N = 265; stolpca v temni barvi kažeta redne uporabnike)

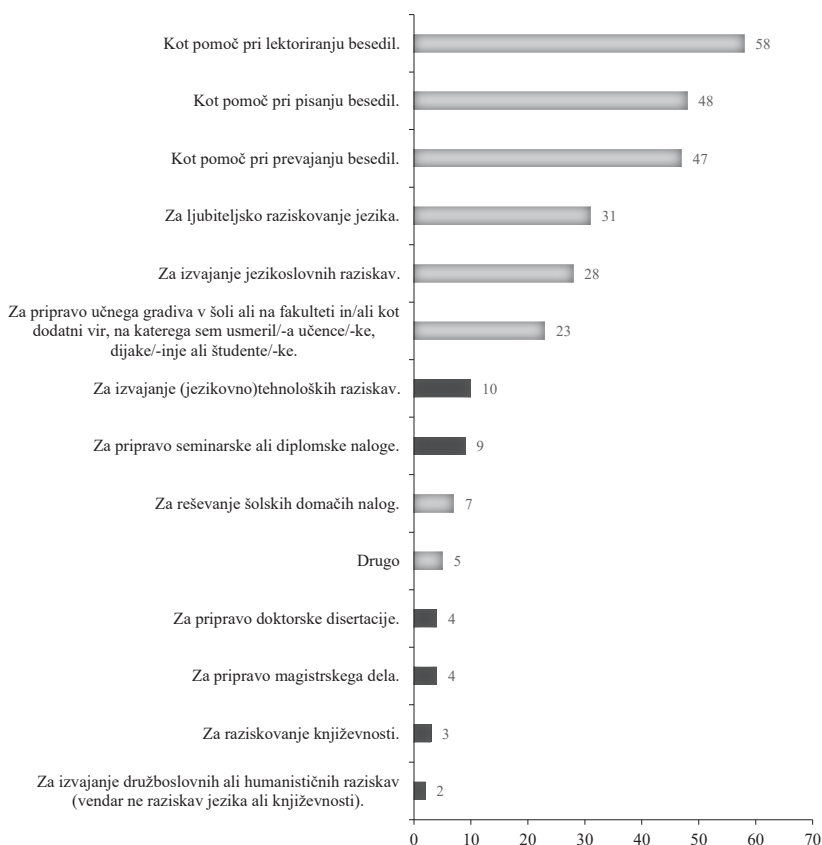
Ugotovimo lahko, da si je največ (40 %) anketiranih z Gigafido 2.0 v preteklem letu pomagalo *občasno*. Dobra četrtina anketiranih je dalje *pogostih* uporabnikov, 15 % je *redkih* uporabnikov, zelo podoben 14-odstotni delež je *zelo pogostih* uporabnikov. Če seštejemo deleža pogostih uporabnikov in zelo pogostih uporabnikov (temna stolpca na sliki 2), dobimo 42 % anketiranih, ki jim lahko rečemo redni uporabniki. Svoje mnenje o Gigafidi 2.0 so sicer v anketi podali tudi posamezniki, ki v zadnjem letu dni tega vira niso uporabljali (bilo jih je 7 oziroma 3 %).

Zgornji podatki o vzorcu povedo, da smo anketno povratno informacijo o korpusu Gigafida 2.0 večinoma pridobili od ljudi, ki se poklicno ukvarjajo z jezikom (prevajanje, lektoriranje, poučevanje, raziskovanje) in ki so Gigafido 2.0 v zadnjem letu dni uporabljali dovolj pogosto, da so jo dodobra spoznali. Gre torej večinoma za zahtevne uporabnike in precejšnje poznavalce tega jezikovnega vira, zato smo anketne odgovore obravnavali kot merodajne.

2.2 Rezultati

2.2.1 Namen uporabe

Takoj za vprašanjema o vzorcu smo zastavili vprašanje o namenu uporabe korpusa. Vprašanje o dejavnosti (gl. razdelek 2.1) in vprašanje o namenu sicer dajeta deloma prekrivne odgovore, vendarle pa so nameni lahko tudi drugačni od poklicnih statusov ali pa poklicni statusi o namenih ničesar ne povedo (npr. *sem upokojena*), zato nas je izrecno zanimalo: *Za katere namene ste v zadnjem letu dni večkrat uporabili korpus Gigafida 2.0?* Anketiranim smo ponudili 13 odgovorov, od katerih so jih lahko izbrali po več ali pa so vpisali lastnega (*Drugo*). Deleže izbir kaže slika 3.

Slika 3: Namen uporabe korpusa Gigafida 2.0 v zadnjem letu, deleži v % (N = 283; stolpec v temni barvi je skupen namen *raziskovanje*, a ne izrecno jezikoslovno)

Na prvem mestu po namenu uporabe Gigafide 2.0 je *lektoriranje*, ki ga je izbralo 58 % anketiranih. Sledita odgovora *pisanje besedil* in *prevajanje* – ta dva je izbrala skoraj polovica anketiranih. Manj, a še vedno v obsegu 31 %, je bilo poizvedb

zaradi *ljubitelskih* jezikovnih vzgibov, sledita še približno četrtninska obsega uporabe Gigafide 2.0 za potrebe *raziskovanja jezika* in za *pripravo učnih gradiv*. Preostali nameni so bili izbrani pri manj kot 10-odstotnem deležu anketiranih, je pa skoraj v vseh teh »redkejših« namenih (gl. šest temnih stolpcev na sliki 3) prisotno raziskovanje v širšem smislu. Če njihove deleže seštejemo, dobimo obseg 32 %, in če te prištejemo k že omenjenemu ožjemu namenu *izvajanja jezikoslovnih raziskav*, ugotovimo, da je Gigafido 2.0 v letu pred anketiranjem za jezikoslovno ali širše raziskovanje (jezika) uporabljalo kar 60 % anketiranih. Ta številka namen *raziskovanje* uvršča celo na prvo mesto na lestvici.

2.2.2 Ocena vsebine, konkordančnika in vmesnika

Uporabnike smo nato prosili za oceno naslednjih sedmih lastnosti Gigafide 2.0: 1. uporabnost, 2. preglednost, 3. hitrost, 4. možnosti iskanja, 5. uporabniška prijaznost, 6. razumljivost informacij v zavihku »O viru« in 7. vizualna podoba vmesnika. O naštetem smo podali trditve, ki so jih anketirani ocenjevali z ocenami od 1 do 5, pri čemer je 1 pomenila, da se s trditvijo *niti slučajno* ne strinjajo, 5 pa, da se s trditvijo *izredno, popolnoma* strinjajo. Možen je bil še šesti odgovor, tj. odgovor *Ne vem*. Neposredno za tabelo z ocenami so lahko anketirani svojo oceno še pojasnili.

V tabeli 2 je za vsako lastnost prikazana dosežena povprečna ocena v razponu od 1 do 5 (odgovora *Ne vem* pri tem nismo upoštevali, v tabeli zgolj pripisujemo število in delež anketiranih, ki so ga izbrali).

Trditev, s katero se <i>niti slučajno ne strinjam</i> , <i>/.../, se izredno, popolnoma strinjam</i>	Povprečna ocena	N	<i>Ne vem</i>
Korpus je uporaben za moje delo.	4,28	249	4 (2 %)
Prikaz rezultatov iskanj je pregleden.	4,15	247	5 (2 %)
Prikaz rezultatov iskanj je hiter.	4,01	248	5 (2 %)
Na voljo imam vse možnosti iskanj, ki jih potrebujem za svoje delo.	3,58	235	18 (7 %)
Delo s korpusom je uporabniku prijazno.	4,06	245	7 (3 %)
Informacije o korpusu, ki so na voljo v vmesniku (»O viru«), so razumljive.	4,36	185	66 (26 %)
Korpus (natančneje: vmesnik, v katerem je korpus na voljo) mi je vizualno všeč.	3,95	242	11 (4 %)

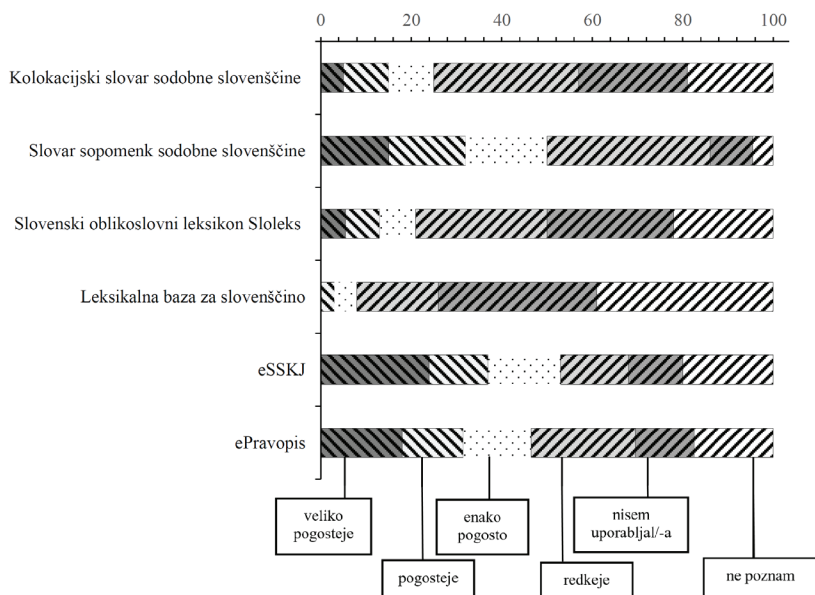
Tabela 2: Povprečna ocena posameznih lastnosti korpusa Gigafida 2.0 in število anketiranih, ki so podali oceno oziroma odgovorili *Ne vem*; ocenjevalna lestvica: 1 = *niti slučajno*; 5 = *izredno, popolnoma*

V šolski terminologiji bi lahko povzeli, da je korpus kot celota (vsebina, konkordančnik, vmesnik) dobil skupno oceno *prav dobro* (4). Najbolje (s 4,36) so bile sicer ocenjene informacije, dostopne v zavihku »O viru« (tu gre predvsem za kratek opis vsebine korpusa in seznam glavnih publikacij o njem), s tem da je ravno pri tej lastnosti kar četrtina anketiranih (66 od 251) oceno izpustila (odgovorila torej z *Ne vem*). Najslabšo povprečno oceno so anketirani dali iskalnim možnostim (3,58), o čemer so pod oceno (pa sicer še na koncu ankete, gl. dalje) podali tudi največ komentarjev, 17 od 35.

2.2.3 Razmerje do rabe drugih jezikovnih virov

Če so bila vprašanja o namenu in posameznih lastnostih korpusa (skoraj) enaka že v predhodnih anketah, pa se je zdlo tokrat nujno dobiti vsaj osnovni vpogled tudi v razmerje med uporabo Gigafide 2.0 in nekaterih drugih, novejših jezikovnih virov, in to tistih, ki so nastali z upoštevanjem podatkov iz tega istega korpusa ali predhodne Gigafide. Predpostavljali smo, da prisotnost drugih virov zmanjša potrebo po iskanju odgovorov na jezikovna vprašanja neposredno v korpusu.

Anketiranim smo o tej temi zastavili dve vprašanji. Prvo vprašanje se je glasilo: *V zadnjih letih je na podlagi podatkov iz Gigafide in Gigafide 2.0 nastalo več jezikovnih virov. /N/ekaj /smo jih/ našli. Ocenite, kako pogosto ste jih v zadnjem letu dni uporabljali v primerjavi z Gigafido 2.0.* Na sliki 4 in v tabeli 3 je razvidno, katere vire smo našli in kako so se anketirani razporedili po odgovorih.

Slika 4: Pogostost uporabe šestih drugih jezikovnih virov v zadnjem letu glede na pogostost uporabe korpusa Gigafida 2.0, deleži v %; *Ta vir sem uporabljal/-a ... kot Gigafido 2.0*

	Deleži v %						N
	1	2	3	4	5	6	
Ta vir sem uporabljal/-a ... kot Gigafido 2.0.	veliko pogostejše	pogostejše	enako pogosto	redkeje	Ta vir sicer poznam, a ga nisem uporabljal/-a.	Tega vira ne poznam.	
Kolokacijski slovar sodobne slovenščine (2018, CJVT)	5	10	10	32	24	19	243
Slovar sopomenk sodobne slovenščine (2017, CJVT)	15	17	18	36	9,5	4,5	243
Slovenski oblikoslovni leksikon Sloleks (2015/2019, CJVT)	5,5	7,5	8	29	28	22	240
Leksikalna baza za slovenščino (2013, CJVT)	0	3	5	18	35	39	239
eSSKJ* (2016–, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU)	24	13	16	15	12	20	242
ePravopis** (2014–, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU)	18	13,5	15	23	13	17,5	243

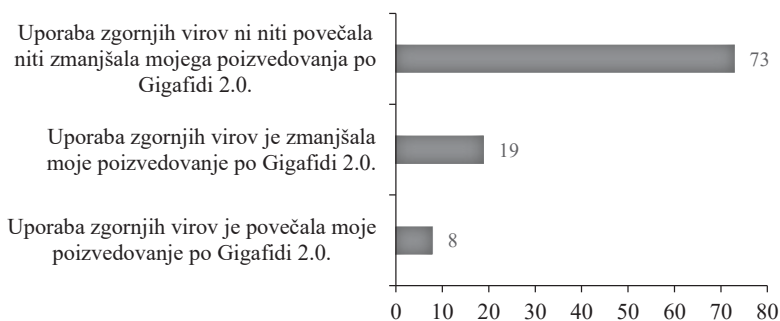
Tabela 3: Pogostost uporabe šestih drugih jezikovnih virov v zadnjem letu glede na pogostost uporabe korpusa Gigafida 2.0, deleži v % in število anketiranih, ki so podali oceno

* V anketi je bil dodan pripis: Sprašujemo o tretji, še nastajajoči izdaji SSKJ, ki trenutno obsega dobrih 1600 iztočnic (torej ne sprašujemo o SSKJ ali SSKJ2, dostopnih na portalu Fran ali na lastnem e-naslovu). Če pri iskanju na portalu Fran niste izrecno pozorni na to, kateri vir gledate ali kateri vir vam ponuja odgovor, izberite možnost »Tega vira ne poznam.«.

** V anketi je bil dodan pripis: Sprašujemo o zbirki normativnih pravopisnih zadreg, ki trenutno obsega pribl. 6700 iztočnic in je bila do leta 2017 imenovana Slovar pravopisnih zadreg (torej ne sprašujemo o Slovenskem pravopisu 2001, dostopnem na portalu Fran ali na lastnem e-naslovu). Če pri iskanju na portalu Fran niste izrecno pozorni na to, kateri vir gledate ali kateri vir vam ponuja odgovor, izberite možnost »Tega vira ne poznam.«.

Na prvi pogled so odgovori zelo razpršeni. Skrajna desna stran slike 4 (bela barva polij) sicer kaže, da je bila anketiranim najmanj znana *Leksikalna baza za slovenščino* (odgovor *Tega vira ne poznam* je tu izbralo 39 % anketiranih), medtem ko le redki (5 %) niso poznali *Slovarja sopomenk sodobne slovenščine*. Na nasprotni strani slike, levi strani (najbolj temna siva barva), je na prvem mestu *veliko pogostejša* uporaba *eSSKJ*-ja, ki jo je označilo 24 % anketiranih (verjetno pa je treba tu dopustiti možnost, da del anketiranih ni upošteval ali razumel opombe, ki smo jo dodali; morda velja isto tudi za *ePravopis*). Bolj poveden odgovor dobimo, če povežemo deleže (a) obeh odgovorov, ki govorita v prid pogostejše uporabe drugih virov (gl. šrafitiranje s črto v levo), ter deleže (b) treh odgovorov, ki so v prid Gigafidi 2.0 (šrafitiranje s črto v desno), vmesni odgovor »enako pogosto« (pikčasto polje) pa zanemarimo. V tem primeru se pri vseh virih tehnica pogostosti uporabe (ali sploh poznavanja vira) prevesi v korist korpusa: pri *ePravopisu*, *eSSKJ*-ju in *Slovarju sopomenk sodobne slovenščine* je to »pretehtanje« približno v razmerju 50 % : 33 %, pri *Sloleksu* in *Kolokacijskem slovarju sodobne slovenščine* približno v razmerju 77 % : 14 %, pri *Leksikalni bazi za slovenščino* pa, kot že rečeno, skoraj popolno.

V naslednji točki smo anketirane prosili še, naj podajo skupno oceno o tem, ali je uporaba pri prejšnjem vprašanju naštetih virov povečala ali zmanjšala njihovo poizvedovanje po Gigafidi 2.0. Anketirani so izmed vnaprej ponujenih odgovorov izbirali, kot kaže slika 5 (pri prikazu smo 39 odgovorov *Ne morem oceniti* in dva odgovora *Drugo* odšteli). Takoj za tem so lahko anketirani svoje mnenje tudi pojasnili.

Slika 5: Skupno povečanje, zmanjšanje ali enakost uporabe korpusa Gigafida 2.0 v razmerju do uporabe virov, naštetih na sliki 4 in v tabeli 3, deleži v %

Večinski odgovor v obsegu 73 % je bil »srednji«, uporaba drugih virov torej ni niti povečala niti zmanjšala poizvedovanja po Gigafidi 2.0. Najmanj anketiranih (8 %) je poročalo o povečanem korpusnem poizvedovanju.

Iz pripisanih 14 pojasnil je razvidno mnenje, da se Gigafida 2.0 in ostali našteti viri med seboj dopolnjujejo ter kot celota prinašajo temeljitejši razgled po rešitvi jezikovne zadrege ali naloge.

2.2.4 Korpusove močne in šibke točke

Zadnji dve anketni vprašanji, povezani z Gigafido 2.0, sta se glasili: *Kaj vam je pri korpusu Gigafida 2.0 najbolj všeč, česa v prihodnje nikakor ne bi spreminjali?* in *Kaj pri korpusu Gigafida 2.0 najbolj pogrešate, katere spremembe bi si želeli v prihodnje?* Odziv na vprašanji je bil dokaj obsežen: pri prvem je svoj odgovor pripisalo 91 anketiranih, pri drugem 99.

Anketiranim je bila najbolj všeč preglednost vmesnika (30 vpisov), različne možnosti iskanja (20), sodobna, žanrsko različna besedila in velikost korpusa (15) ter vizualna podoba vmesnika (11). Po nekajkrat so bile omenjene še možnost ogleda sobesedila, enostavnost konkordančnika, brezplačnost in odsotnost oglasov ter hitrost.

všeč mi je preglednost rezultatov in jasen prikaz metapodatkov (Anketa 509)
prikazuje dejansko sodobno rabo jezika (Anketa 486)
grafična podoba (dobri kontrasti, prijetne barve, dobro berljiva pisava) (Anketa 515)

Med spremembami, ki si jih želijo v prihodnje, so anketirani največkrat izrazili željo po rednem posodabljanju korpusa z novimi besedili, po večji žanrski in tematski pestrosti oziroma po več leposlovja in nasploh uravnoteženosti (skupaj 36 vpisov). Na drugem mestu z 21 vpisi je bila želja po izboljšanju naprednega iskanja, sledilo je 13 opozoril o tem, da se iskalni pogoj v iskalnem okencu ne da popraviti, temveč v celoti zahteva nov vpis. Anketirani so nekajkrat napisali tudi, da je treba na rezultate kompleksnejših iskanj čakati zelo dolgo, predlagali pa so še pomoč za manj večše uporabnike. Drugih redkejših ali posameznih vpisov je bilo še nekaj čez 20.

hitrejša dopolnjevanje z novejšimi besedili (Anketa 623)
natančnejše napredno iskanje (Anketa 586)
včasih zna biti zelo počasen ali pa se sploh ne naloži (Anketa 588)
sam sem iskalnika že vajen, a mislim, da ni najbolj samoumeven za nove uporabnike (Anketa 643)
zelo koristna bi bila možnost izrisa grafa po letih /.../; ob absolutnih številkah bi moral biti v vseh kategorijah podan tudi delež /.../ (Anketa 607)

2.3 Ključne ugotovitve in komentar

Zgornje zelo podrobne odgovore na vprašanja iz Uvoda (razdelki 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3 in 2.2.4) lahko strnemo v krajše: 1. korpus Gigafida 2.0 se največ uporablja za jezikoslovno in drugo raziskovanje jezika, lektoriranje, pisanje ter prevajanje; 2. uporabniki so posamezne lastnosti korpusa ocenili s skupno oceno *prav dobro* (4); 3. uporabnikom je najbolj všeč preglednost vmesnika, spremembi, ki si ju najbolj želijo, pa sta redno posodabljanje besedil in izboljšanje njihove zvrstne pestrosti; 4. v primerjavi s šestimi drugimi jezikovnimi viri za slovenščino se korpus Gigafida 2.0 še vedno uporablja pogosteje oziroma njihov obstoj večinoma ni prinesel niti povečanja niti zmanjšanja iskanja po korpusu.

V primerjavi z anketo, izvedeno v letih 2014–2015, je bil tokratni odziv na vabilo k sodelovanju nad pričakovanji, saj 302 anketirana precej presegata takratno število 111. Dolžina odprtosti anket na to ni vplivala, saj je bila predhodna anketa odprta le pol meseca manj (3,5 meseca, 4 meseci). Razliko gre pripisati dejstvu, da smo vabilo poslali na nekaj dodatnih naslovov, verjetno pa tudi temu, da je bila anketa o Gigafidi 2.0 del potekajočega projekta s skupno kar 12 sodelujočimi ustanovami. Kljub večjemu številu anketiranih pa so si ugotovitve o namenu in povprečna ocena posameznih lastnosti korpusa iz obeh evalvacij zelo podobne (naj še dodamo, da je zelo podoben tudi največji del takratnega in tokratnega vzorca anketiranih: v takratnem se je 68 % anketiranih poklicno ukvarjalo z jezikom, v tokratnem 67 %). Natančno sicer lahko primerjamo samo tri ocene, saj sta se ankete v ostalih trditvah o lastnostih razlikovali, in ugotovimo rahel padec: pri *Korpus je uporaben za moje delo* s povprečne ocene 4,60 na 4,28; pri *Prikaz rezultatov iskanj je pregleden* s 4,30 na 4,15 in pri *Delo s korpusom je uporabniku prijazno* s 4,30 na 4,06. Padec lahko pripišemo večji kritičnosti uporabnikov, pa tudi temu, da so bile zelo visoke ocene Gigafide s takrat povsem novim konkordančnikom in vmesnikom glede na predhodno FidoPLUS odraz navdušenja nad novostmi.

Rezultati dalje opozarjajo, da bo treba pri prihodnjem razvoju korpusa uporabnikom predvsem prisluhniti pri iskalnih možnostih (ocena 3,58). Kažeta se dve težavi. Eno – začetno zahtevnost za nevešče uporabnike – bi bilo mogoče nasloviti že s poljudno pomočjo, kakršna je bila pred leti dostopna pri Gigafidi; za rešitev druge, očitno uporabniško specializirane, pa bi bilo treba od posameznih profilov jezikoslovcev najprej pridobiti dodatne informacije še z drugačno metodologijo, npr. s polstrukturiranimi intervjuji ali metodo sledenja zaslonu. Dodatni podatki bi konkretno pokazali, ali in kje je poseg v konkordančnik v smeri večje iskalne zahtevnosti res nujen.

Zadnja dva komentarja namenjamo odgovoru na 4. raziskovalno vprašanje. Najprej naj pojasnimo, da v nabor virov, pri katerih smo spraševali o pogostosti uporabe v razmerju do pogostosti uporabe korpusa, namenoma nismo vključili celotnega portala Fran, saj se nam je zdelo upravičeno sklepanje, da bi pri njem močno prevladala izbira odgovora *veliko pogosteje* (nekateri anketirani bi to izbiro lahko razumeli celo kot podcenjujočo). Obenem smo ocenili, da odločanje o dveh izrecnih virih znotraj Frana glede na (a) pričakovano strukturo vzorca (ki se je potem tudi uresničila, saj se kar 80 % anketiranih poklicno ali študijsko ukvarja z jezikom) in (b) z dodanima opombama (gl. zapis pod tabelo 3) ni prezahtevno ali varljivo. Seveda pa je mogoče, da je za koga tako še vseeno bilo. Kako pa razumeti tukajšnjo izbiro večine (73 % anketiranih), ki je pri razmerju pogostosti uporabe *drugi viri* – *korpus* kliknila na možnost *niti – niti* (slika 5)? Celovitejši odgovor na to vprašanje bo v resnici prišel šele čez nekaj let, ko bo tudi zavedanje o prisotnosti novih virov v skupnosti višje. Ostajamo pri predpostavki, da se bo trenutni petinski delež tistih, katerih iskanje po drugih virih je zmanjšalo njihovo poizvedovanje po Gigafidi 2.0, v prihodnje povečal. Seveda če bodo že obstoječi in še nastajajoči jezikovni viri za slovenščino ostajali kakovostni ter ažurni.

3 Sklep

To, na kar slovenski korpusni jezikoslovci opozarjamo že leta, je povsem jasno tudi uporabniški skupnosti: v prvi vrsti je treba zagotavljati stalno besedilno posodabljanje referenčnega korpusa. Na drugem mestu je nenehno nadgrajevanje »orodij/ za njegovo oblikovanje in označevanje /.../ /ter/ analizo« (Arhar in Gorjanc 2007: 106). Uporabniške evalvacije so pri tem dragocen vir predlogov za spremembe, mestoma pa na najlepši način poplačajo tudi trud vsakokratnih ustvarjalcev, prim.:

želim si le, da bi število vključenih besedil v korpus konstantno raslo. »potrebujemo več podatkov!« :) drugače pa le tako naprej, projekt je čudovit za slovenščino in temelj razvoja za sodobno slovensko jezikoslovje. lp, hvaležen uporabnik (Anketa 600)

Anketirani so »korpusistom«, kot se je izrazil eden od njih, pred pripravo naslednje različice korpusa Gigafida naložili premislek o obojem omenjenem: vsebini korpusa na eni strani ter konkordančniku in vmesniku na drugi. Drugi premislek se zdi razmeroma lagoden, saj so uporabniki z obema orodjema v glavnem zadovoljni, čeprav se kaže niša pri zahtevnejših posameznikih, ki jih Gigafida 2.0 na spletni strani CJVT UL z iskalnimi možnostmi ne zadovolji povsem, konkordančnik NoSketch Engine (CLARIN.SI, 2022), v katerem je Gigafida 2.0 prav tako prosto dostopna, pa je zanje verjetno prezahteven (ali pa ga ne poznajo).

Kaj pa tisti prvi, samoumevni del – vključitev novih besedil? V projektu RSDO³ smo v povezavi z njimi poskrbeli, da pri prihodnjem zbiranju besedil ne bo več potreben ponoven podpis pogodbe o avtorskih pravicah tudi z vsemi besedilodajalci, ki so besedila prispevali že (ali zgolj) v predhodne različice korpusa, k čemu nas je obvezovala dosedanja, na posamezne projekte vezana pravna ureditev; dalje smo posodobili seznam potencialnih besedilodajalcev in pa razvili portal, ki zbiranje precej poenostavlja (prim. Portal za oddajanje besedil Gigafida, 2023), medtem ko je premislek o tem, katera besedila in koliko njih, ostal za prihodnost.

Pri razpravi o reprezentativnosti in uravnoteženosti korpusov si še vedno – kot že v preteklih desetletjih – konkurirata dve načeli: (a) načelo uravnoteževanja obvladljive količine korpusnih besedil in (b) načelo »več je boljše«, pri katerem so merila vključevanja besedil ohlapnejša (Corpas Pastor in Seghiri Domínguez 2010: 114, 120–125). Slednji pristop je v zadnjih dveh desetletjih privedel do vrste obsežnih korpusov na spletu dostopnih besedil, pri čemer si morajo tako ustvarjalci kot njihovi uporabniki priznati, da »ne vedo, katera besedila in jezikovne variante vsebuje /tak/ korpus« (Stefanowitsch 2020: 38). Hkrati so ponovne premisleke o prvem omenjenem načelu spodbudile nove sociolingvistične okoliščine. Razpravljalci tu izhajajo iz jasnega zavedanja o omejenem poznavanju razmerij med diskurzi in besedili v določeni govorni skupnosti, zato se v analizah teh razmerij osredotočajo prav na njihovo kompleksnost ter skušajo merila za korpusno uravnoteženost

³ Podrobnejše projektno poročilo o aktivnostih, povezanih z referenčnim korpusom, je dostopno v Arhar Holdt idr. (2023).

utemeljiti na njej (Stefanowitsch 2020: 29–30). Konkretno za naslednico Gigafide 2.0 to pomeni, da bo treba premisliti njen trenutni zelo majhen, niti 4-odstotni delež stvarnih in leposlovnih besedil ter nesorazmerno velik delež dnevno poročevalskih besedil, ki poleg podkorpusa *Časopisi* predstavljajo tudi velik del podkorpusa *Internet*; na drugi strani pa pozornost nameniti regionalni zastopanosti besedil, kakršna so občinska glasila, in ponovni vključitvi besedil, ki nastajajo v zamejstvu – vse to v navezavi na siceršnje in nenehno prisotno vprašanje, kolikšen ter kakšen vpliv imamo besedila različnih zvrsti in oblik na jezik vsakega izmed nas. Tega imajo nedvomno tudi besedila spletnih strani in besedila t. i. spleta 2.0 (uporabniško ustvarjene vsebine, objave na družbenih omrežjih), ki so bila v slovenski referenčni korpus do sedaj vključena zgolj poskusno (Gigafida) ali pa sploh ne oziroma so bila naknadno izločena (Gigafida 2.0). Ko bomo dobili odgovor na našeta vprašanja, bo treba ob njegov rob pristaviti še premislek o vzporedni izgradnji uravnoteženega korpusa v kombinaciji, kakršno sta leta 2012 prinesla Gigafida in Kres.

Nič od navedenega pa ne more biti uresničeno, če ne bo za več prihodnjih desetletij urejeno vprašanje stalnega infrastrukturnega financiranja. Šele tako financiranje bo omogočilo nadgrajevanje in urejanje referenčnega korpusa na način, ki bo prinesel oziroma ohranil (najmanj) precejšnje zadovoljstvo na obeh straneh: tako pri ustvarjalcih kot pri uporabnikih.

Zahvala

Delo je nastalo v okviru projekta »Razvoj slovenščine v digitalnem okolju«, ki sta ga financirala Ministrstvo za kulturo RS in Evropska unija v okviru Evropskega sklada za regionalni razvoj, ter treh raziskovalnih programov: »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215), »Digitalna humanistika: viri, orodja in metode« (P6-0436) ter »Jezikovni viri in tehnologije za slovenski jezik« (P6-0411). Raziskovalne programe je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Viri

Ika: Enklik anketa, različica 17.05.02: <https://www.ika.si/>. (Dostop 20. 10. 2021.)

Center za jezikovne vire in tehnologije Univerze v Ljubljani, 2022: <https://www.cjvt.si/>. (Dostop 10. 5. 2022.)

CLARIN.SI, 2022: *NoSketch Engine*: <https://www.clarin.si/noske/>. (Dostop 15. 4. 2022.)

Gigafida 2.0: korpus pisne standardne slovenščine, 2019. Ljubljana: Center za jezikovne vire in tehnologije, Univerza v Ljubljani: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 10. 5. 2022.)

Portal za oddajanje besedil Gigafida, 2023: <https://zbiranje.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 17. 4. 2023.)

Razvoj slovenščine v digitalnem okolju (RSDO), 2020–2022: <https://www.slovenscina.eu/>. (Dostop 10. 5. 2022.)

Literatura

Arhar Holdt, Špela, 2009: Uporabniška evalvacija korpusa FidaPLUS: zasnova vprašalnika, prvi rezultati. Stabej, Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 19–26.

Arhar Holdt, Špela, 2015: Uporabniške raziskave za potrebe slovenskega slovaropisja: prvi koraki. Gorjanc, Vojko idr. (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 136–148.

Arhar Holdt, Špela, Bordon, David, Chitrakar, Rok, Dobrovoljc, Helena, Gliha Komac, Nataša, Gorjanc, Vojko, Ježovnik, Janoš, Krek, Simon, Logar, Nataša, Race, Duša in Žele, Andreja, 2023: *Referenčni korpus pisne standardne slovenščine Gigafida: poročilo projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju*: https://www.cjvt.si/rsdo/wp-content/uploads/sites/18/2023/03/RSDO_Kazalnik_Gigafida-1.pdf. (Dostop 17. 4. 2023.)

Arhar Holdt, Špela, Dobrovoljc, Kaja in Logar, Nataša, 2019: Simplicity Matters: User Evaluation of the Slovene Reference Corpus. *Language Resources and Evaluation* 53/1. 173–190.

Arhar Holdt, Špela in Gorjanc, Vojko, 2007: Korpus FidaPLUS: nova generacija slovenskega referenčnega korpusa. *Jezik in slovstvo* 52/2. 95–110.

Béjoint, Henri, 2000: *Modern Lexicography: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Bergenholz, Henning in Johnsen, Mia, 2005: Log Files as a Tool for Improving Internet Dictionaries. *Hermes: Journal of Linguistics* 34. 117–141.

Corpas Pastor, Gloria in Seghiri Domínguez, Miriam, 2010: Size Matters: A Quantitative Approach to Corpus Representativeness. Rabadán, Rosa, Fernández López, Marisa in Guzmán González, Trinidad (ur.): *Lengua, traducción, recepción en honor de Julio César Santoyo*. León: Universidad de León Área de Publicaciones. 111–145.

Fišer, Darja (ur.), 2018: *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Gorjanc, Vojko, Gantar, Polona, Kosem, Iztok in Krek, Simon (ur.), 2015: *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Kosem, Iztok, Wolfer, Sascha, Lew, Robert in Müller-Spitzer, Carolin, 2018: Attitudes of Slovenian Language Users towards General Monolingual Dictionaries: An International Perspective. *Slovenščina* 2.0 6/1. 90–134.

Krek, Simon, Arhar Holdt, Špela, Erjavec, Tomaž, Čibej, Jaka, Repar, Andraž, Gantar, Polona, Ljubešić, Nikola, Kosem, Iztok in Dobrovoljc, Kaja, 2019: *Specifikacije izdelave korpusa Gigafida 2.0, v1*. Ljubljana: Center za jezikovne vire in tehnologije, Univerza v Ljubljani: https://www.cjvt.si/gigafida/wp-content/uploads/sites/10/2019/06/Gigafida2.0_specifikacije.pdf. (Dostop 20. 4. 2022.)

Logar, Nataša, Grčar, Miha, Brakus, Marko, Erjavec, Tomaž, Arhar Holdt, Špela in Krek, Simon, 2012/2020: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in cc-Kres: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko;

Fakulteta za družbene vede; Znanstvena založba Filozofske fakultete. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610603542>. (Dostop 23. 4. 2022.)

Müller-Spitzer, Carolin (ur.), 2014: *Using Online Dictionaries*. Berlin, Boston: De Gruyter.

Pori, Eva, Čibej, Jaka, Arhar Holdt, Špela in Kosem, Iztok, 2020: The Attitude of Dictionary Users towards Automatically Extracted Collocation Data: A User Study. *Slovenščina* 2.0 8/2. 168–201.

Stabej, Marko, 1998: Besedilnovrstna sestava korpusa FIDA. *Uporabno jezikoslovje* 6. 96–106.

Stefanowitsch, Anatol, 2020: *Corpus Linguistics: A Guide to the Methodology*. Berlin: Language Science Press.

Tono, Yukio, 2003: Research on Dictionary Use: Methodological Considerations. Hartmann, Reinhard Rudolf Karl (ur.): *Lexicography: Dictionaries, Compilers, Critics, and Users*. London, New York: Routledge. 394–412.

The Gigafida 2.0 corpus: users' opinion

This paper presents the findings of the third user evaluation study of Slovene reference corpora, with a focus on the Gigafida 2.0 corpus. The study was conducted between June and October 2021 and collected responses from 302 participants. The questionnaire aimed to understand the corpus's purpose, the suitability of the search options, interface clarity, and limitations, as well as its use in comparison to other, newer language resources for Slovene. The data indicates that users mostly employ the Gigafida 2.0 corpus for linguistic and other language-related research purposes, and they expressed satisfaction with it. Additionally, the study found that other recent language resources have not significantly reduced the need for corpus queries.

Keywords: survey, corpus texts, corpus interface, concordancer, language resources for Slovene

LEGENDA O SVETI GENOVEFI MARTINA COCHEMSKEGA V SLOVENŠČINI: STIK SLOVENSKE ROKOPISNE IN KNJIŽNE KULTURE?

Predmet prispevka je slovenska knjižna izdaja legende o sveti Genovefi z naslovom *Ena Lepa lubezniva inu branja vredna historja od te po nadovžnu ven izgnane svete Grafije Genofefe iz tega mesta Pfalz*, izdana okrog leta 1800 v Kranju. Uvodoma povzamemo genezo legende o Genovefi ter verzije legende Martina Cochemskega, po čigar besedilu je nastal tudi slovenski knjižni prevod. Domneve, da je legendo o Genovefi v knjižni izdaji prevedel Pavel Knobl, so bile vsaj deloma ovržene. V članku postavimo tezo, da bi knjižna izdaja legende o sveti Genovefi lahko nastala tudi kot natis že obstoječega rokopisa, ki bi lahko nastal v okviru slovenske rokopisne kulture 18. stoletja in danes ni poznan. Izhodišče teze sta dejstvi, da so se dela Martina Cochemskega v slovenščini v 18. stoletju prevajala in širila v mediju rokopisne kulture, za ta medij pa je značilen tudi specifičen jezik, zaznamovan z večjo narečenostjo, variantnostjo in močnim vplivom nemškega jezika. Primerjava jezika knjižne izdaje legende o sveti Genovefi z dvema rokopisnima prevodoma pripovednih del Martina Cochemskega v slovenščino – tj. koroškega rokopisa *Dober legent teh svetnikov* iz sredine ali druge polovice 18. stoletja in gorenjsko-rovtarskega *Poljanskega rokopisa* s prehoda iz 18. v 19. stoletje – razkrije določena ujemanja, ki bi lahko nakazovala obstoj predhodnega rokopisa, nastalega v okviru rokopisne kulture. Obravnavano knjižno izdajo in rokopisno kulturo povezuje tudi kratka ljudska pobožnost v dodatku na koncu knjige, ki je v nemškem izvirniku ni.

Ključne besede: Martin Cochemski, slovenski rokopisi, 18. stoletje, sveta Genovefa

Izvor in verzije legende o sveti Genovefi Martina Cochemskega

Legenda o sveti Genovefi se je od nastanka v srednjem veku po Evropi in kasneje tudi v Ameriko širila v številnih verzijah in žanrih.¹ Izvorna verzija je opisovala

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave (P6-0024), ki ga iz državnega proračuna financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

zgodbo francoske kraljice, kasneje pa je bila transformirana v svetniško legendo z osrednjim likom Genovefo iz Brabanta. Srednjeveška zgodba se je sprva razvijala v dveh verzijah v latinščini, bila nato prevedena in prirejena v francoščino, prva nemška jezuitska prevoda francoske verzije sta nastala v letih 1660 in 1685. Ključni prevod v nemščino je nastal v drugi polovici 17. stoletja, ko je legendo iz francoščine v nemščino z upoštevanjem tudi starejših latinskih verzij na novo priredil kapucinski pisatelj Martin Cochemski. Legendo o sveti Genovefi je prvič objavil leta 1687 v knjigi svetniških legend ter svetopisemskih in posvetnih zgodb z naslovom *Außerlesenes History-Buch* [Knjiga izbranih zgodb]. Legenda o Genovefi z naslovom *Von einer unschuldig - verfolgten Gräfin / welche durch S. Ulrich von ihrer Schmach ist erlöst worden* [O po nedolžnem preganjani grofici, / ki je bila rešena sramote s pomočjo svetega Ulrika (Urha)]² je uvrščena v prvo od štirih knjig v sklop legend o nedolžno preganjanih (Žigon 2020: 400–405; prim. še z Rebol 1908b: 425–426; Blamires 1999: 112–113 in Wacke 2017: 425).³ Glavni akterji Cochemove verzije so grofica Genovefa, njen mož grof Sigfrid ter Golo, Sigfridov služabnik in lažni prijatelj. Potem ko gre Sigfrid v vojno, Golo po krivem obdolži Genovefo in kuharja prešuštva in ju zatoži Sigfridu, ki ukaže, da mora Genovefa za kazen umreti. Genovefi uspe pobegniti v gozd in tam s sinom, rojenim v zaporu, v zasilnem prebivališču preživi dolga leta, lakoto in mraz pa premaguje s pomočjo gozdnih živali. Družina se ponovno združi, potem ko Sigfrid spozna Golovo prevaro in ga do Genovefinega prebivališča v gozdu vodi srna. Vendar sreča ne traja dolgo; Genovefa kmalu umre, mož na kraju njenega prebivališča v gozdu postavi cerkev, v kateri Genovefo pokopljejo, in skupaj s sinom se v njen spomin odločita za puščavniško življenje v gozdu.

Cochemski je legendo o sveti Genovefi leta 1705 uvrstil tudi v zbirko svetniških legend za vsak dan v letu z naslovom *Verbesserte Legend der Heiligen* [Izboljšane legende svetnikov]. Osnova zbirke so legende Dionizija Luksemburškega, ki jih je Cochemski »očistil napak in stilno izboljšal«, izločil je »čisto kratke in slabo napisane legende« o življenju mučnikov ter »dodal 130 novih lepih legend«, ki opisujejo življenje spokornikov in svetnic (von Cochem 1726). Ena od dodanih legend je tudi legenda o sveti Genovefi z naslovom *Das Leben der H. Genovefa / einer gebornen Herzogin aus Brabant* [Življenje svete Genovefe, / rojene vojvodine iz Brabanta], uvrščena na tretji dan aprila. V primerjavi s starejšo verzijo Cochemskega v *Außerlesenes History-Buch* je po modelu krajših legend v *Verbesserte Legend der Heiligen* dodan krajši opis družinskega izvora in otroštva, v celoti gledano pa je besedilo v mlajši zbirki legend precej okrajšano na račun podajanja podrobnosti dogajanja in opisovanja čustvovanja oseb. Deloma je okrajšana tudi sama zgodba, ki se konča s smrtjo Genovefe in ne opisuje življenja moža in sina po njeni smrti.

² Sveti Ulrik se v sami legendi ne pojavlja, omenjen je le še v kratkem uvodnem odstavku kot zavetnik nedolžno preganjanih, po čigar čudežih je bila dokazana Genovefina nedolžnost.

³ Izvor, vsebino in recepcijo legende o sveti Genovefi v evropskem, nemškem in slovenskem prostoru je v slovenščini nedavno podrobno predstavila Žigon (2020), za starejšo literaturo v slovenščini o razvoju legende gl. Rebol 1908b: 425–426.

Legenda o sveti Genovefi iz *Außerlesenes History-Buch* je izšla v 18. stoletju v nemščini tudi kot samostojna ljudska knjiga z naslovom *Eine schöne, anmuthige und lesenswürdige Historie von der unschuldig betregnten heiligen Pfalzgräfin Genoveva, wie es ihr in Abwesenheit ihres Herzlieben Ehegemahls ergangen* [*Lepa zanimiva in branja vredna zgodba o nedolžno preganjani sveti pfalški grofici Genovefi, kako se ji je godilo v odsotnosti njenega ljubljenega moža*], vendar brez navedbe avtorjevega imena (Görres 1898: 74–75). V knjižni izdaji bistvenih vsebinskih sprememb glede na prvo izdajo v zbirki izbranih zgodb ni, ima pa spremenjen in razširjen naslov,⁴ tako da povzema vsebino, besedilo pa je razdeljeno na štiri poglavja z naslovi, ki ravno tako na kratko povzemajo dogajanje (Staritz 2005: 143–146; Žigon 2020: 403–404, 411).

Slovenska knjižna izdaja legende o sveti Genovefi: avtor izvirnika in prevajalec

Slovenski prevod ljudske knjige legende o sveti Genovefi po Cochemskem⁵ je izšel v slovenščini v Kranju pri Ignacu Kremžarju z nekoliko krajšim naslovom: *Ena lepa lubesniva inu brania vredna historia od te po nadoushnu ven isgnane svete grafnie Genofefe is tega mesta Pfalz* (prim. Rebol 1908b: 425; Burian 1930: 241–242 in Žigon 2020: 408).⁶ Pribesedil je poleg kraja izida in založnika navaja še, da je knjiga prevedena iz nemščine v »krajnski jezik«. Po dosedanjih raziskavah (prim. Burian 1930: 242; Žigon 2020: 409–411) slovenski prevod legende o sveti Genovefi v knjižni izdaji dokaj zvesto sledi nemški predlogi. V primerjavi z enim od ohranjenih nemških izvirnikov, ki je hranjen v NUK-u,⁷ ima slovenski prevod le nekoliko drugačno členitev poglavij: zadnje poglavje v nemškem izvirniku, *Wie Genovefa wieder gefunden / bey dem Grafen gelebt und gestorben sey* [*Kako je Genovefa, znova najdena, / pri grofu živela in umrla*], je v slovenskem prevodu členjeno na dve poglavji, ki sta naslovljeni *Koku je Genovefa spet najdena bla, per temo grofu shivela, inu umerla* (predzadnje poglavje) in *Genovefa je supet perfhla v' nieni grad is velikem vefelam* (zadnje poglavje).⁸ Poleg tega slo-

⁴ V skladu s spremembo naslova, ki ne omenja več svetega Urha, je tudi iz uvoda odstranjena poved, v kateri je omenjen kot pomočnik nedolžno preganjanih.

⁵ V slovenščini je bil bolj razširjen nekoliko kasnejši knjižni prevod verzije Christopha Schmidta, v nemščini prvič objavljene leta 1810. V slovenščino je bila Schmidova *Genovefa* prevedena leta 1841 in nato izšla v več ponatisih.

⁶ Leta 1818, vendar ravno tako brez navedbe avtorja oz. prevajalca, je bila ponovno izdana v Celju in Mariboru. Skupno je bila ta knjižna izdaja *Genovefe* slovenščini v 18. in začetku 19. stoletja ponatisnjena še trinaestkrat (prim. Žigon 2020: 406).

⁷ V NUK-u je ohranjena nemška knjižna izdaja iz leta 1724, ki so jo raziskovalci že primerjali s slovensko knjižno izdajo (prim. Burian 1930: 241 in Žigon 2020: 405). Tudi v tem izvodu avtor ni naveden.

⁸ V nemškem izvirniku na mestu, kjer je v slovenskem prevodu dodan naslov poglavja, ni mogoče najti utemeljitve za začetek novega poglavja. Besedilo v nemščini se le nadaljuje v novem odstavku. Glede na naslov zadnjega poglavja v nemškem izvirniku (v slovenskem prevodu predzadnjega poglavja), ki napoveduje Genovefino smrt, dodani opisni naslov v slovenskem prevodu vsebinsko ne ustreza, saj se prejšnje poglavje ne konča z Genovefino smrtjo.

venska knjižna izdaja vsebuje kratka dodatka, ki ju v nemškem izvirniku ni: ljudsko pobožnost na dveh straneh z naslovom *J. N. R. J.* in krajšo molitev z naslovom *Zdihovanje k Jezusu*. Prvi dodatek – kratka ljudska pobožnost je, kot ugotavlja že Grafenauer (1973: 215), znan iz koroške *Duhovne brambe*.

Bistveno težje rešljivo kot vprašanje avtorstva izvirnika je vprašanje identitete prevajalca. Konec 19. stoletja je Jereb (1892: 673) prevod pripisal Pavlu Knoblu z le posrednimi argumenti: 1. pri istem založniku kot knjižna izdaja legende o Genovefi so leta 1801 izšle Knoblove pesmi, 2. v času izida *Genovefe* je bil Knobl edini pisatelj v Kranju in 3. Knobl je bil tudi prevajalec iz nemščine. Jerebova domneva o identiteti prevajalca in okvirnem času objave okrog 1800, določenem po obdobju Knoblovega učiteljevanja v Kranju, se je v slovenski literarni zgodovini bolj ali manj uveljavila,⁹ aktualnejše primerjave jezika prevoda *Genovefe* in Knoblovih pesmi pa so pokazale, da prevoda Knoblu ni mogoče pripisati z gotovostjo (Ritonja 2013: 49), tako da vprašanje prevajalca ostaja brez zanesljivega odgovora. Kot eno od možnosti je mogoče upoštevati domnevo, da bi knjižna objava lahko nastala po enem od rokopisnih besedil, ki so se med ljudmi in pokrajinami širila s prepisovanjem in izposojami ter primarno niso bila namenjena za knjižno objavo in so kot taka kreirala slovensko rokopisno kulturo (prim. npr. Ogrin 2017a: 43–44 in Ogrin 2017b: 9). Sklepamo lahko, da bi domnevani rokopis lahko nastal in se s preoddajami širil v 18. stoletju, torej v obdobju, ko sta po Ogrinu (2017a: 45) v slovenščini še vedno enakovredno sobivali rokopisna kultura in kultura tiskane besede.¹⁰

To možnost je mogoče utemeljiti z dosedanjimi raziskavami slovenske rokopisne kulture, ki med drugim ugotavljajo, da so se Cochemova dela v slovenskem jeziku v 18. stoletju (z eno izjemo) prevajala in širila v mediju rokopisov, ter s primeri prehajanja besedil iz slovenske rokopisne kulture v tiskane izdaje. K tem izhodiščem poskušamo dodati jezikovni argument: dosedanje ugotovitve o značilnostih jezika rokopisne kulture, kratke oznake jezika ter primerjava jezika slovenske knjižne izdaje legende o Genovefi z izbranimi rokopisnima pripovednima besediloma, in sicer s koroškim rokopisom *Dober legent teh svetnikov* in rovtarsko-gorenjskim *Poljanskim rokopisom*, namreč pokažejo, da je jezik knjižne izdaje na več ravneh primerljiv z jezikom rokopisov. Poleg tega je slovenski knjižni izdaji legende o Genovefi priložena ljudska pobožnost, ki je bila nedvomno del rokopisne kulture, o čemer pričajo podobni zapisi v več ohranjenih slovenskih rokopisih.

⁹ Marn (1884: 77) knjigo navaja med anonimnimi deli in ji pripiše letnico izida med 1774 in 1818, vendar časovnega razpona slovenske izdaje ne obrazloži, sta pa leta 1818 izšla ponatisa izdaje brez navedbe letnice v Celju in Mariboru.

¹⁰ »Rokopis« v okviru kulture tiskane besede, zlasti pa v obdobju, ko je rokopisna kultura že zamrla, sicer označuje besedilo, ki je napisano in predloženo za tisk, medtem ko v prispevku govorimo o hipotetičnem rokopisu, ki se uvršča v okvir rokopisne kulture, torej ni bil (primarno) namenjen tisku.

Nastanek in širjenje prevodov Martina Cochemskega v slovenskem jezikovnem prostoru

Na anonimizacijo avtorstva prevoda legende o sveti Genovefi je zagotovo vplivalo dejstvo, da je bil avtor izvirnika Martin Cochemski, v drugi polovici 18. stoletja in še v prvih desetletjih 19. stoletja eden od največkrat navedenih avtorjev v indeksih prepovedanih knjig habsburške monarhije (prim. Ogrin 2020: 128; Dović 2022: 274). Cochemski je bil eden najplodovitejših in najbolj priljubljenih baročnih piscev literature duhovne izgradnje, svoja dela je objavljajl v drugi polovici 17. stoletja, v naslednjih desetletjih so izšli številni ponatisi in priredbe, bodisi pod njegovim imenom, anonimno ali pod imeni drugih avtorjev. Razsvetljenstvo je njegova dela označilo za praznoverna in krivoverska, njihov obstoj, širitev in recepcijo pa je omogočala ravno rokopisna kultura (Ogrin 2020: 130). Cochemova besedila so namreč prodrli na Slovensko kot rokopisni prevodi¹¹ v eno od slovenskih regionalnih jezikovnih različic, bodisi po izvirnih besedilih Cochemskega ali po že skrajšanih in adaptiranih besedilih v nemščini (Lausegger 1990: XVI). Z izposojami, trgovanjem ter s preoddajami, tj. prepisovanjem po obstoječih slovenskih rokopisnih predlogah, so se rokopisi širili znotraj ožje skupnosti in v širšem slovenskem jezikovnem prostoru. Razširjanje in množenje so spodbujali gospodarski in kulturni stiki med slovenskimi pokrajinami, zlasti v koroško-gorenjsko-štajerskem stičnem prostoru (Maurer-Lausegger 2016: 45).

Od Cochemovih del je v obdobju razsvetljenstva poleg *Genovefe* v tiskani izdaji izšel le še *Marijin pasijon*. Leta 1811 ga je na Koroškem objavil bukovnik Andrej Šuster Drabosnjak, vendar ne brez posledic – zaradi objave prepovedanega avtorja je Drabosnjak padel v nemilost pri oblasteh.¹² *Marijin pasijon* naj bi domnevno nastal po nekem danes neznanem rokopisnem osrednjeslovenskem ali gorenjskem besedilu, prirejenem po Cochemovem *Jezusovem življenju* (Grafenauer 1973: 216; Lausegger 1990: XVII), ki ga je Drabosnjak jezikovno približal rožanskemu naslovniku.

Prehajanje iz medija rokopisne v medij tiskane kulture: primer *Duhovna bramba* in *Kolomonovega žegna*

V nadaljevanju predstavljamo primer preoddaje bukovniških besedil *Duhovna bramba* in *Kolomonov žegen*. Obe besedili podobno kot Drabosnjakov *Marijin pasijon* pričata o prehodu iz rokopisne kulture v tisk,¹³ saj sta sestavljeni iz rokopisov, prevedenih v slovenščino po nemških predlogah, ki so krožili med ljudstvom

¹¹ Med znanimi besedili Martina Cochemskega, ki so se v slovenskem jezikovnem prostoru širila v mediju rokopisne kulture, so še prerokovanja o antikristu (prim. Kotnik 1944) in premišljevanja o štirih poslednjih rečeh.

¹² Povod za to je bila tudi ostala Drabosnjakova tiskarska in ustvarjalna dejavnostjo (Dović 2022: 386).

¹³ Za širšo obravnavo razmerja med rokopisnim in tiskanim medijem gl. Ogrin 2017a.

in bili v 18. in 19. stoletju¹⁴ posredovani tiskarju za natis (Ramovš 1920: 288; prim. še Grafenauer 1943: 264–265 in Kotnik 1952: 87). Poleg tega *Duhovna bramba* vsebuje besedilo, ki je vsebinsko sorodno ljudski pobožnosti na koncu knjižne izdaje legende o sveti Genovefi (Grafenauer 1973: 215).

Duhovna bramba in *Kolomonov žegen* sta zbirki apokrifnih, »magičnih« besedil, kakršna je razsvetljenstvo zavračalo podobno kot baročno duhovnost (prim. Ogrin 2020: 124). V *Duhovni brambi* so zbrane molitve, ki naj bi človeka obvarovale pred nesrečo in »coprnijami«, nastale po zgledu poganskih zagovorov, vendar s krščanskimi svetniki, Kristusom in Marijo, *Kolomonov žegen* pa poleg obrambnih »žegnov« vsebuje še razne zagovore, rotenja in navodila, kako klicati duhove ali si pridobiti denar. Obe knjižici sta pisani v rožanskem narečju z jezikovnimi prviniami iz tedanjega osrednjeslovenskega knjižnega jezika (Grafenauer 1907: 3, 39). O širši razširjenosti rokopisnih besedil, ki so bila podlaga za tiskani izdaji *Kolomonovega žegna* in *Duhovne brambe*, pričajo ugotovitve, da so bile z isto rokopisno predlogo oz. predlogami kot ti dve knjižici povezani še vsaj dve do danes ohranjeni rokopisni besedili iz sredine oz. druge polovice 18. stoletja, in sicer *Sadnikarjev rokopis*, ki izvira iz okolice Zagorč na avstrijskem Koroškem (prim. Maurer-Lausegger 2016: 42), in *Leški rokopis* iz Leš na Koroškem (prim. Kotnik 1929: 184–187, podrobneje gl. še Maurer-Lausegger 2016: 41–45).

Koroške tiskane izdaje *Duhovne brambe*, *Kolomonovega žegna* in *Marijinega pasijona* niso bile zadnja postaja na poti teh besedil, saj so se naprej ponovno širila v rokopisnih verzijah, preoblikovana z mislijo na novega naslovnika. *Kolomonov žegen* je bil izpričano rokopisno preoddan na Gorenjsko in v laško podnarečje (Navratil 1894: 179; Orožen 2009: 265), z odlomki mlajše koroške tiskane *Duhovne brambe* se deloma vsebinsko pokriva Drabosnjakova rokopisna različica z naslovom *Duhovna vahta* (Maurer-Lausegger 2016: 44), medtem ko je jezikovno prilagojena štajerska *Duhovna bramba*, tudi z upoštevanjem koroške predloge, izšla v tisku okrog leta 1835. Za Drabosnjakov *Marijin pasijon* je izpričano širjene v rokopisnih priredbah po Koroškem in na Gorenjsko (Kotnik 1952: 94; Lausegger 1990: XVI–XVII).

Raziskovalci so na podlagi vsebinskih in fragmentarnih jezikovnih analogiji izpeljali tudi domneve o obstoju veznih členov, skupnih starejših rokopisnih predlog *Duhovne brambe* in *Kolomonovega žegna*, ki se do danes niso ohranile.

¹⁴ Kraj in letnica izida sta v slovenskih izdajah *Duhovne brambe* in *Kolomonovega žegna* enostavno prepisana iz nemških predlog, torej nista verodostojen vir podatkov. Po raziskavah Ivana Grafenauerja (1943: 210–264) je slovenska koroška tiska mogoče uvrstiti v 18. in začetek 19. stoletja: po letu 1740 naj bi bila prvič natisnjena koroška *Duhovna bramba*, s ponatisi 1810 in 1820, okrog leta 1750 prvič natisnjen *Kolomonov žegen*, ponatis okoli leta 1830.

Dva prevoda Cochemskega v slovenščino: zbirka legend in mistično *Jezusovo življenje*

Knjižne izdaje legende o Genovefi ni mogoče primerjati neposredno z določeno starejšo rokopisno verzijo, saj o njej zgolj domnevamo, zato bomo jezik knjižne izdaje *Genovefe* po verziji Martina Cochemskega primerjali z jezikom dveh rokopisov, ki sta prevoda del Martina Cochemskega v slovenščino, *Dober legent teh svetnikov* in *Poljanski rokopis*.¹⁵ Poleg avtorja izvirnika oba rokopisa s knjižno izdajo *Genovefe* povezuje tudi zvrst pripovedne proze, ki opisuje življenja svetnikov (hagiografije) ali Jezusovo življenje (vita Christi) (prim. Avsenik Nabergoj 2016: 587): rokopis *Dober legent teh svetnikov* je zbirka svetniških hagiografij, vključno z eno od verzij legende o sveti Genovefi, *Poljanski rokopis*, meditativno pripoved o Jezusovem življenju, pa s knjižno izdajo *Genovefe* družijo med drugim poudarek na prikazovanju notranjega sveta likov in vzbujanju sočutja ob opisih njihovega trpljenja.

Rokopis z naslovom *Dober legent teh svetnikov* je prevod že navedene zbirke legend Cochemskega *Verbesserte Legend der Heiligen*. Nastal je v sredini ali drugi polovici 18. stoletja na današnjem avstrijskem Koroškem, vsebuje le legende za prvo polovico leta, vključno z legendo o sveti Genovefi z naslovom *Tu s. življenje te Genofefe, ene rojene firštine iz Brabanta*, ki je skladno z izvirnikom določena za 3. april (Ogrin 2022a). Legenda vsebinsko sledi izvirniku v zbirki legend, torej ni predloga za obravnavano knjižno izdajo. Jezikovna podoba priča tako o kraju najdbe rokopisa in prilagajanju jezika rokopisa (koroškemu) naslovniku kot tudi o povezanosti koroškega jezikovnega prostora z osrednjeslovenskim: v jeziku prevladujejo koroške narečne in nadnarečne značilnosti (najbolj opazno je zagotovo švapanje), ki se izmenjujejo z osrednjeslovenskimi knjižnimi variantami, zlasti v skladnji in do določene mere v besedišču je prepoznaven močan vpliv nemškega izvirnika. »Pravopisna« urejenost besedila, npr. raba ločil in velike začetnice, zagotovo bolj kot na »samouka« kaže na jezikovno izobraženega pisca in potrjuje domnevo Ogrina (2011: 69), da je bil rokopis pripravljen za tisk.

Kot *Poljanski rokopis. Jezusovo življenje v sto postavah*¹⁶ (gl. Ogrin 2022b) je naslovljen rokopis, ki je nastal po eni od izdaj najslavnejšega in najbolj razširjenega dela Martina Cochemskega, *Das grosse Leben Christi* (prva izdaja leta 1676 v Kölnu) – *Jezusovo življenje*. Izvira najverjetneje iz Poljan nad Škofjo Loko, časovno ga je mogoče uvrstiti na konec 18. ali začetek 19. stoletja. Nastal je kot preodaja starejšega rokopisa, kar dokazuje ohranjena starejša predloga (prim. Ogrin in Žejn 2016). Vsebinsko gre za pripoved o Jezusovem življenju od rojstva in otroštva do njegovega javnega delovanja ter Jezusovega pasijona, ki je predstavljen

¹⁵ Knjižna izdaja legende o Genovefi in oba rokopisa so bili skupaj z drugimi slovenskimi izvirniki in v slovenščino prevedenimi pripovednimi besedili od sredine 17. do sredine 19. stoletja vključeni tudi v stilometrično analizo slovenske pripovedne proze tega obdobja (prim. Žejn 2021).

¹⁶ Besedilo je členjeno na 100 oštevilčenih poglavij, ki so v rokopisu poimenovana »postava«. Vsaki oštevilčeni »postavi« sledi opisni naslov poglavja, ki na kratko povzema vsebino. Rokopis ni ohranjen v celoti, saj se začne s peto postavo (odhod svete družine v Betlehem, Jezusovo rojstvo) in se konča z 99. postavo (Ogrin 2022b).

najbolj obširno in poglobljeno. Zgodba sicer sledi dogajanju v Novi zavezi, vendar ga tudi nesorazmerno dopolnjuje s komentarji *Svetege pisma*, kanoniziranimi deli cerkvenih očetov in učiteljev, pa tudi apokrifnimi spisi in srednjeveškimi mističnimi razodetij o Jezusovem in Marijinem življenju in trpljenju. Jezik *Poljanskega rokopisa* se naslanja na osrednjeslovensko pa tudi protestantsko knjižno tradicijo, a so v njem obenem prisotni številni gorenjski in rovtarski narečni razvoji, npr. asimilacije, disimilacije in redukcije, močnejši vpliv nemške predloge je zaznaven v skladnji in besedišču (Žejn 2016: 415).

Primerjani rokopisni besedili sta torej nastali na različnih področjih slovenskega jezikovnega prostora, ta prostor je zaznamoval tudi jezik rokopisov, v obeh pa obenem najdemo sledi več tako narečnih kot tudi osrednjeslovenskih jezikovnih varietet. V nadaljevanju po literaturi povzemamo temeljne značilnosti jezika rokopisov, nato pa s primerjavo med jezikom knjižne izdaje legende o Genovefi in jezikom obeh rokopisov na izbranih primerih pokažemo analogije med jezikom tiskane izdaje in rokopisnih besedil. S tem bomo podali jezikovne indice za tezo, da bi tudi knjižna izdaja Genovefe lahko sprva nastala in se širila v mediju rokopisne kulture.

Jezik slovenskega prevoda Genovefe v luči jezika rokopisov

Jezik rokopisnih besedil je preplet več dejavnikov, zato o enotni podobi jezika rokopisnih besedil ne moremo govoriti niti znotraj posameznih pokrajin. Poleg avtorjevega jezikovnega znanja in čuta za jezik so sledi v jeziku pustile tudi nemške predloge, po katerih so nastali prvi prevodi, in slovenske predloge, po katerih so nastale preoddaje. Zlasti koroški bukovniki so v veliki meri upoštevali protestantsko knjižno tradicijo, iz katere so primarno izhajali, ta pa se je prepletala z aktualnim osrednjeslovenskim knjižnim jezikom. Pri preoddajah rokopisov so pisci jezik prilagajali svojim in naslovnikovim krajevnim, regionalnim ali nadregionalnim normam (Lausegger 1990: IX): »tuje« regionalne jezikovne prvine so bile povečini izločene in nadomeščene z »domačimi«, do določene mere pa tudi ohranjene (Orožen 2009: 265). Poleg tega je bilo za rokopisne preoddaje poleg jezikovnih prilagoditev značilno tudi ustvarjanje nove besedilne celote, ki je bila rezultat prepletanja kopiranja in lastnega variiranja predloge (Ogrin 2017a: 55). Posledice prepleta naštetih dejavnikov so visoka variantnost jezikovnih pojavov, npr. soobstoj variant iz različnih narečij, številni regionalizmi, dialektizmi in sposojenke, v posameznih primerih tudi spontani kalkirani neologizmi. Vpliv nemških predlog je še najbolj razviden v skladnji. V primerjavi s tiski je za rokopise na splošno značilen večji vnos sočasnih govorjenih glasoslovnih in oblikoslovnih pojavov ter narečnega besedišča in germanizmov (prim. Orel 2003: 554–555, 558; Maurer-Lausegger 2007: 242, 245; Žejn 2016: 422).

Z vidika razmerja med rokopisnim in knjižnim jezikom so za knjižno izdajo legende o sveti Genovefi povedne že Šafárikove (1846: 130) in kasnejše Rebolove (1908b: 427) ocene, da je jezik »slab«, pomenljiv je tudi opis, da je prevajalec uporabljal povsem običajno kmečko slovenščino (prim. Burian 1930: 242), več

analiz prepozna izrazit vpliv nemške skladnje in rabo številnih germanizmov (prim. Rebol 1908b: 427; Burian 1930: 242; Žigon 2020: 410–411). Že te kratke oznake jezika slovenskega prevoda *Genovefe* nakazujejo, da je jezik bliže jeziku rokopisov kot uveljavljeni knjižni normi konca 18. stoletja in da vsebuje več narečnih (po Burianu »kmečkih«) prvin, ter s tem ponujajo izhodišča za tezo, da bi knjižna izdaja *Genovefe* pred natisom lahko primarno nastala in se širila v okviru rokopisne kulture 18. stoletja.

V nadaljevanju navajamo primere iz knjižne izdaje *Genovefe*, za katere je mogoče najti analogije v izbrani rokopisni tradiciji, bodisi v rokopisu *Dober legent teh svetnikov*, sicer zaznamovanem s koroškimi jezikovnimi prvinami, bodisi v *Poljanskem rokopisu*, ki je nastal na širšem področju Škofje Loke. Nekatere jezikovne pojave, za katere v primerjavi ugotavljamo, da so značilni za jezik primerjanih rokopisov ali rokopisov na splošno, je zagotovo mogoče zaslediti tudi v drugih (neknjižnih) varietetah v besedilih tega obdobja (npr. *mo* 'mu'), ki niso strogo upoštevala kodificirane variante. Z navedenimi jezikovnimi ujemanji pa je tudi mogoče pokazati, da so bili ti pojavi značilni (tudi) za jezik rokopisne kulture. Kot referenčno delo za osrednjeslovenski knjižni jezik upoštevamo »Japljev« prevod *Svetega pisma*, ki je izhajal v letih od 1784 do 1802.¹⁷

1. Za izvorno palatalni *l* je v knjižni izdaji *Genovefe* z redkimi izjemami (dvakrat *povelje*, od tega enkrat na naslovnici, in dvakrat *vefselje*) zapisan *l* (*lubesnivi*) (prim. še Žigon 2020: 408), kar se bistveno ne razlikuje od sočasnega knjižnega jezika, medtem ko je za zapis izvorno palatalnega *ń* nasprotno značilna bistveno večja variantnost: v odvisnih sklonih osebnih in osebnih svojilnih zaimkov je načeloma zapisan *nj* (*njenimu*, *njega*), po večini v glagolnikih in nekaterih drugih besedah se pojavljajo zapisi *nj* (npr. *ufmilenje*, *sazhudenje*, *konj*, *grafnjo*), *jn* (npr. *jokajne*, *shivlejne*, *shalvajnu* in *klagvajnu*), pri čemer je manj pogost zapis razvoja *jn*, poleg tega se v dveh primerih pojavi še *jnj* (*Krajnju*, *shivlejnju*). Zelo podobne ugotovitve o variantnosti v zapisovanju izvorno palatalnega *ń* izhajajo tudi iz analize jezika v *Poljanskem rokopisu* (prim. Žejn 2016: 417), pa tudi na splošno je visoka variantnost ena od značilnosti jezika rokopisov.

2. Zapis razvoja *tj > k*, npr. *h' trekmo* v knjižni izdaji se ujema z zapisi v *Poljanskem rokopisu*, npr. *k trekimo*, oboje v pomenu 'tretjič'.

3. Dajalniška oblika osebnega zaimka *on* na -o, npr. *mo* 'mu', enaka oblika je značilna tudi za *Poljanski rokopis* in *Dober legent*.

4. Oblika *na* za nikalnico *ne* (e-jevsko akanje) in pisanje skupaj s sledečim, glagolom, npr. *nabom*, *namorem*, značilna tudi za *Poljanski rokopis*.

5. Sklop *deb* 'da bi', nastal po prehodu *a > e* in samoglasniški redukciji, značilen tudi za *Poljanski rokopis*.

¹⁷ V elektronski obliki z možnostjo iskanja dostopen na <https://www.biblija.net/>.

6. Germanizmi¹⁸ in nemški skladenjski kalki:¹⁹ v knjižni izdaji Genovefe so rabljene številni germanizmi ter nemški besedotvorni in skladenjski kalki. Za ilustracijo navajamo take, ki se pojavljajo tudi v enem ali obeh primerjanih rokopisih: *krucifiks* 'križ, razpelo': *Crucifix* (Gk), *Crusifix* (Pr), *Kruzeifix* (Dr); *lavter* 'čist': *lauter* (Gk in Dr); *cajtenge* 'vesti': *zaitenge* (Gk in Dr); *naprejestoječi* 'prihodnji': *naprei stojezh smert* (Gk), *naprei stojezhem martram* (Dr), *napreistojezhe Terpleine* (Pr); *roženfarbana (kri)* 'rdeča (kri)': *roshenfarbane Kry* (Gk), *roshenfarbano kry* (Dr), *ta roshenfarbana Kry* (Pr); *glid* 'ud, okončina': *na ufseh glideh* (Gk), *u usfeh glidih* (Pr), *vfi glidi* (Dr); *gartelj* 'vrt': *Gartelna* (Gk in Dr); *polonati* 'poplačati, povrniti': *je polonou* (Gk), *je polonu* (Pr); *gor ofrati* 'darovati': *gor ofrala* (Gk), *gorofram* (Pr), *gor ofrau* (Dr);²⁰ *okoli prinesiti* 'umoriti': *okulpernefsite in umorite* (Gk), *okul pernesti in umoriti* (Pr), *okul pernesheni bili* (Dr); *k smrti/ob življenje pripraviti* 'umoriti': *k'eni strašhni smerti perpraviti* (Gk), *bojo jamernu delal inu grosoviten ob shiulene perpraul* (Pr), *nje ni otou ob shiulene perpraviti* (Dr).

7. Raba vprašaja na koncu poročanega govora: *ona je prafshala to dekelzo: sa-kai ona joka?* (Gk), *Te zefar bara dele, kai se pravi tu ime, Theophorus?* (Dr), *pak vender meni povei moj Joanes, al morem jest moiga lubga Synu she shiuga naidti?* (Pr).

8. Variantni zapisi lastnih imen: *is Brabanta* in iz *Prabanta* ter *Sigifrid* in *Sigifridus* (Gk), variantno tudi *Braband* in *s' Brabanta* ter *figifridus*, *figifrid* in *sigifrid* (Dr). Pomenljivi sta tudi varianti imena *Genofefa* in *Genovefa* v knjižni izdaji, čeprav je v vseh delih Cochemskega dosledno zapisovano *Genovefa* (prim. še Žigon 2020: 411). V zbirki *Dober legent teh svetnikov* se pojavljajo zapisi *Genovefa* (najmanj zapisov, le štirje), *Genofeva* (30 zapisov) in *Genofefa* (13 zapisov, tudi v naslovu). Zapis imena *Galo* v knjižni izdaji se razlikuje tako od zapisa v nemškem izvirniku (*Golo*) kot zapisa v rokopisnem prevodu *Dober legent teh svetnikov*, ki sledi izvirniku (*Golo*).

9. Močna vokalna redukcija, kar je na splošno značilnost jezika rokopisov, npr. *mesz* 'mesec', *zelša* 'zeli, zelenje' (Gk).

10. Zapis nekaterih narečnih pojavov, ki jih v primerjanih rokopisih sicer ni zaslediti, npr. analogično menjavanje med *l* in *v*, značilno za koroška in gorenjska narečja v nekaterih odvisnih sklonih besede *cerkev*: *k te sveti cerkli, te cerkle* (Gk).

¹⁸ V knjižnem jeziku tega obdobja so marsikateri germanizem ali nemške skladenjske kalke že nadomestile besede slovanskega izvora in slovenske skladenjske konstrukcije, druge pa so se še ohranjale. Npr. *trosht* v pomenu 'tolažba, upanje' ali *zviabl* 'dvom' oz. *zviablali* 'dvomiti', *fhtrafenga/fhtrafa/fhtrafinga* 'kazen', ki se pojavljajo tako v knjižni izdaji *Genovefe*, obeh rokopisih in tudi v Japljevem prevodu *Svetega pisma*.

¹⁹ Najprej sta navedeni poknjižena oblika besede in pomen, nato pa citatna navedba zapisa v posameznem viru, navedenem v oklepaju (Gk = knjižna izdaja *Genovefe*, Pr = *Poljanski rokopis*, Dr = *Dober legent teh svetnikov*).

²⁰ Pri Japlju je zapisana oblika *óffrati* brez kalkirane nemške predpone.

Vsebina in tradicija ljudske pobožnosti na koncu knjige

Še bolj nedvoumne povezave knjižne izdaje *Genovefe* s slovensko rokopisno kulturo predstavljata dodatka na koncu knjige, ki ju v nemškem izvirniku ni, zlasti prvi, ljudska pobožnost z naslovom *J. N. R. J.* Kot je že bilo omenjeno zgoraj in bo podrobneje prikazano v nadaljevanju, sorodna besedila najdemo v drugih rokopisih in rokopisnih zbirkah.

Dodatek *J. N. R. J.* v knjižni izdaji *Genovefe* uvajajo sledeče besede:

Spifaine, katiru je JESUS CHRISTUS letem treim Fravam Elifabethi, Brigiti, nu Mechtildi refodeu, katero fo flkus neh profhno, inu sbele od Jezusa pogiervale veidi od negovga velkiga terpenja, inu smerti inu on je nem sam nasnaine del rekozh.

[Pisanje, katero je Jezus Kristus le-tem trem ženam Elizabeti, Brigiti in Matildi razodel, katero so po njihovi prošnji in želji od Jezusa zahtevale, vede[ti] od njegovega velikega trpljenja in smrti. In on je njim sam povedal, rekoč.]

Že Rebol (1908b: 430) ugotavlja, da je ta vsebina nastala pod vplivom *Jezusovega življenja* Martina Cochemskega, tj. nemške predloge *Poljanskega rokopisa*. V tem Cochemovem besedilu so namreč mistična razodetja svetnic (Elizabete, Brigite in Matilde) pogosto vir za navajanje številnih podrobnosti, kot so precizni in pretirani kvantitativni podatki o razdaljah (v številu korakov), o krvavih potnih kapljah, udarcih, padcih ali solzah. Ravno ta tip naštevanja v 13 točkah sledi v nadaljevanju ljudske pobožnosti v knjižni izdaji *Genovefe*. Prim. odlomek:

4. Na moje plezha moiga shvota, inu noge sem jeft tridefet fhlakov prejel. 5. Sem jeft tri inu sedemdesetkrat vmoje Oblizhje sapluvan bil. 6. Sem jeft is moiga ferza ftu, devet inu dvaifetkrat fdiehnu. 7. Sem jeft sa brado tridefetkrat gori vlezhen biu. 8. V' mojemu gaihflenju fem jeft 6666 slakou prejev.

[4. Na moja pleča mojega telesa in noge sem jaz trideset udarcev prejel. 5. Sem jaz trinsedemdesetkrat v moje obličje zapljuvan bil. 6. Sem jaz iz mojega srca stodevetindvajsetkrat vzdihnil. 7. Sem jaz za brado tridesetkrat vlečen bil. 8. V mojem bičanju sem jaz 6666 udarcev prejel.]

Variante tovrstnega naštevanja najdemo zapisane tako v natisnjenih koroški in štajerski *Duhovni brambi* (prim. Grafenauer 1907: 17) kot v rokopisu iz Leš pri Prevaljah, in sicer v *Razodetju sv. Brigite* (prim. Kotnik 1929: 187), pa tudi v rokopisnem ljudskem križevem potu, ohranjenem v rokopisni zapuščini gorenjskega bukvnika Matije Nagliča iz prve polovice 19. stoletja.²¹ Gre torej za vsebino, ki je bila razširjena v rokopisih na širšem slovenskem jezikovnem ozemlju in v širšem časovnem obdobju.

²¹ Križev pot je zapisan v Nagličevem rokopisu, ki ga hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani, sign. LV122, str. 145–146, prepis v Rebol 1908a: 377.

Sklepni del ljudske pobožnosti *J. N. R. J.* v knjižni izdaji *Genovefe* je varianta molitve za obrambo pred nesrečo, kakršne so nastale po zgledu poganskih zagovorov in so zapisane tudi v *Duhovni brambi* (prim. Grafenauer 1907: 3). Prim. odlomek iz dodatka v *Genovefi*:

Inu vsi taifti, kateri bodo vľaki dan 7 Ozhanashov, 7 Ave Marii, inu eno viro molili, toko dolgo de bo leto stiveine letih Kapelz tie roshenfarbane Kervi dopovnnenu k' zhafti mojemu terplenju, le[t]em, jeřt ozhem pervezh piet posebnih gnad dodeliti. /.../ Letu fe je sneshlu v' Jerufalemu per bořhjem Grobu, jen katiri leto perfebi nořsi, temu na more řkhoduvat ta hudizh.

[In vsi tisti, kateri bodo vsak dan 7 Očenařev, 7 Avemarij in eno vero molili tako dolgo, da bo le-to řtevílo le-teh kapljic te rdeče krvi dopolnjeno v čast mojemu trpljenju, le-tem jaz hočem prvič pet posebnih milosti dodeliti /.../. Le-to se je našlo v Jeruzalemu pri Bořjem grobu, in kateri le-to pri sebi noři, temu ne more řkodovati hudič.]

Kot celota je dodatek *J. N. R. J.* vsebinsko ře najbolj prekriven z rokopisom »Spisvanje« iz leta 1832, pisanem v meřanici bovřkega, kobariřkega in tolminskega narečja. Tako ga je deloma citiral oziroma kritično prepisal v gajico in deloma povzel Navratil (1894: 182):

„Spisuanje (sic), katera (sic) je Jezus Christus le tem trem řenam Elizabeti, Brigidi in Megtildi razodeu“ i. t. d. — Potém nařteva Jezus (po njihovi řeljji), koliko je dobil od judov, „řlafernc“, kolikokrat je bil udarjen s „pestio“ na usta, kolikokrat na glavo itd. itd. Naposled (na 2. str.) napisano je pa: „Letu se je „řneřlu“ v Jeruzalemu per bořjimu grobu (?), in kateri letu per sebi noři, temu „na more“ řkodovati hudič, inu kateri bo tu derřau „nabo“ svojga lona zgubil dovekumai. Amen.“ [Pořevni tisk v izvirniku.]

Navratil (1894: 182) poroča ře, da je na Tolminskem in Bovřkem »premnogo takih prepisov in mnogo drugih praznoverskih molitev«.

Knjiřni izdaji *Genovefe* je torej prilořena ena od variant teh rokopisnih besedil, ki so bila razřirjeni na več področjih in v več jezikovnih variantah, na podlagi česar bi bilo mogoče sklepati, da je imel tisti, ki je poskrbel za knjiřno izdajo *Genovefe*, na voljo tudi druga besedila, ki so bila del rokopisne kulture;²² med njimi bi lahko bil tudi domnevani rokopisni prevod legende o Genovefi.

Sklepne ugotovitve

V prispevku smo skuřali utemeljiti mořnost, da bi knjiřni prevod legende o sveti Genovefi po Martinu Cochemu lahko bil natis besedila, ki bil lahko sprva nastalo in se mogoče tudi řirilo v okviru slovenske rokopisne kulture 18. stoletja. To mořnost odpirata dejřvi, da so prevodi nemřkih del Martina Cochemskega v 18. in ře

²² Pri tem ni mogoče določiti, ali so ohranjeni rokopisi nastali kot prepisi in prilagoditve po dodatku v knjiřni izdaji *Genovefe* ali so bili predloga zanj.

19. stoletju tako zaradi cenzure kot zaradi priljubljenosti v slovenščini nastali in se širili v prevodih ter da je za obdobje od 17. pa vse do 19. stoletja dokazano prehajanje besedil med rokopisno kulturo in kulturo tiska, podpirajo pa jo tudi ocene več raziskovalcev o »slabem« in »kmečkem« jeziku knjižne izdaje ter ugotovitve o izrazitem vplivu nemščine v jeziku knjižne izdaje legende. Ena od Cochemovih verzij legende o sveti Genovefi je sicer bila prevedena v slovenščino kot del rokopisne zbirke legend *Dober legend teh svetnikov*, vendar kot pokaže vsebinska primerjava, to rokopisno besedilo ni predloga knjižne izdaje. Knjižna izdaja je namreč nastala kot prevod daljše verzije legende iz nekoliko starejše Cochemove zbirke, ki je bila objavljena že v nemščini tudi kot samostojna knjiga.

S primerjavo jezikovnih značilnosti knjižne izdaje *Genovefe* ter rokopisne zbirke legend *Dober legend teh svetnikov* in *Poljanskega rokopisa*, katerih skupni točki sta Cochemski kot avtor nemškega izvirnika in pripovedni žanr, je mogoče najti tudi jezikovne indice, s katerimi bi bilo mogoče povezati knjižno izdajo z rokopisno tradicijo. Domnevo, da je bilo besedilo najprej rokopisno preoddajano kot del rokopisne kulture in ne prevedeno neposredno za tisk, podpirajo zlasti variantni zapisi imen *Genovefa* in *Genofefa* ter *Sigifrid* in *Sigifridus* v knjižni izdaji, saj je za preoddaje značilna nedoslednost pri spreminjanju oz. prilagajanju jezika, kar pušča v rokopisu sledi starejših predlog. Variante *Genofefa* ter *Sigifrid* in *Sigifridus* so nedvomno že obstajale v rokopisni tradiciji, saj so zapisane v rokopisu *Dober legend teh svetnikov*. Jezik tiskane izdaje *Genovefe* se v luči značilnosti jezika rokopisnih besedil pokaže kot tipičen jezik rokopisnih besedil druge polovice 18. in začetka 19. stoletja, ki ga opredeljuje zlasti variantnost kot posledica vplivov različnih zgodovinskih in narečnih varietet, več narečnih pojavov in močan vpliv nemščine v besedišču in skladnji. Še bolj nedvoumno je knjiga z rokopisno kulturo povezana preko ljudske pobožnosti v dodatku na koncu knjige, ki je v različnih variantah izpričan v več ohranjenih slovenskih rokopisnih zbirkah.

O genezi in širjenju domnevanega rokopisnega prevoda lahko le ugibamo in sklepamo. Po analogiji s primerom *Marijinega pasijona* bi bilo mogoče sklepati, da je bila legenda o sveti Genovefi kot samostojno besedilo najprej prevedena iz nemščine v eno od regionalnih jezikovnih varietet slovenščine in pred knjižno objavo morda preoddana v drugo regionalno različico. Glede na povezave med koroškim in gorenjskim prostorom, ki so spodbujale tudi širjenje rokopisov, bi bilo mogoče na to relacijo umestiti tudi nastanek in širjenje domnevanega rokopisa.

Odprto ostaja tudi vprašanje, kdo bi lahko posredoval domnevno rokopisno besedilo *Genovefe*, skupaj z dodatkom, tiskarju oz. založniku Kremžarju za natis. Tudi ni mogoče odgovoriti, kdo oz. v kolikšni meri bi lahko neposredno pred samim tiskom posegal v domnevno že obstoječe rokopisno besedilo. Vse domneve o akterjih ostajajo lahko le na ravni ugibanja, pri tem pa seveda ni mogoče izključiti možnosti, da je že obstoječe rokopisno besedilo, o katerem domnevamo, Kremžarju posredoval oz. pripravil za tisk prav Pavel Knobl, ki je bil, kot smo pokazali v uvodu, povezan s Kremžarjem, saj je Knobl pri njem izdal svoje pesmi.

Za tezo, da bi bila legenda o sveti Genovefi v slovenščino lahko bila sprva prevedena in se širila v okviru rokopisne kulture in nato v določeni točki postala rokopisna podlaga za natis knjižne izdaje *Genovefe*, ni mogoče podati materialnih ali drugih trdnih dokazov, omogoča jo le preplet in sovplivanje več zgodovinskih, družbenih, kulturnih in jezikovnih dejavnikov.

Viri

Cochem, Martin von, 1726: *Verbesserte Legend der Heiligen, das ist, Eine schöne, klare und anmüthige Beschreibung des Lebens, Leydens und Sterbens von den lieben Heiligen Gottes: auf alle und jede Täg des gantzen Jahrs*. Köln, Frankfurt.

[Cochemski, Martin], [1800]: *Ena lepa lubesniva inu brania vredna historia od te po nadoushnu ven isgnane svete grafnie Genofefe is tega mesta Pfalz: je is nemshkiga na krajnski jesik preobernena*. V Krainju: per Ignaz Kremshari.

Cochemski, Martin, OFM Cap [b. l.]: Dober legent teh svetnikov. RRSS 014. Ogrin, Matija (ur.): *Register rokopisov slovenskega slovstva*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2022. https://rrss.manuscripta.zrc-sazu.si/rrss_ms_014.

Cochemski, Martin, OFM Cap [b. l.]: Poljanski rokopis. Jezusovo življenje v sto postavah. RRSS 023. Ogrin, Matija (ur.): *Register rokopisov slovenskega slovstva*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2022. https://rrss.manuscripta.zrc-sazu.si/rrss_ms_023.

Literatura

Avsenik Nabergoj, Irena, 2016: Izvori in tradicija literarne zvrsti vita Christi v Poljanskem rokopisu. *Bogoslovni vestnik* 76/3–4. 585–596.

Blamires, David, 1999: The Later Texts in Gustav Schwab's 'Volksbücher': Origins and Character. *The Modern Language Review* 94/1. 110–121.

Burian, Václav, 1930: Počátky slovinské zábavné prósy [+ Úvodní kapitola z chystané knihy »O slovinské novelistice«]. *Časopis pro moderní filologii* 16. 239–258.

Dović, Marijan, 2022: Bukovniki, cenzura in Drabosnjak, »poredni paur« iz Korotana. *Slavistična revija* 70/3. 373–388.

Görres, Franz, 1898: Neue Forschungen zur Genovefa-Sage: Beiträge zur Kirchen-und Kulturgeschichte des Rheinlandes. *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein* 66. 1–39.

Grafenauer, Ivan, 1907: O »Duhovni brambi« in nje postanku. Donesek k zgodovini praznoverja med Slovenci. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 4. 1–70.

Grafenauer, Ivan, 1943: »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«. Nove najdbe in izsledki. *Razprave* 1/4. 203–399.

Grafenauer, Ivan, 1973: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba.

Jereb, Gregor, 1892: Pavel Knobelj, slovenski pisatelj in skladatelj. *Ljubljanski zvon* 12/9, 12/11. 555–562, 672–678.

Kotnik, France, 1944: Bukovniški rokopisi antikrista. Velikonja, Narte, Borko, Božidar, Debeljak, Tine in Simčič, Zorko (ur.): *Zbornik Zimske pomoči*. Ljubljana: Zimska pomoč. 415–424.

Kotnik, France, 1952: Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci. Grafenauer, Ivan in Orel, Boris (ur.): *Narodopisje Slovencev II*. Ljubljana: Klas. 86–102.

Kotnik, Janko, 1929: Slovenski rokopis z Leš pri Prevaljah iz sredine 18. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34/3–4. 174–189.

Lausegger, Herta, 1990: Koroško bukovništvo in Drabosnjakov Marijin pasijon. Lausegger, Herta (ur.): *Andrej Šuster Drabosnjak: Zbrana bukovniška besedila I. Marijin pasijon 1811*. Celovec: Mohorjeva družba. VII–XXI.

Marn, Josip, 1884: *Jezičnik: Knjiga Slovenska v XVIII. veku* 22. Ljubljana: J. Rudolf Milic.

Maurer-Lausegger, Herta, 2007: Sprachliche Charakteristika apokrypher Texte des 18. und 19. Jahrhunderts (Slovenisch, Deutsch). Balaskó, Maria in Szatmári, Petra (ur.): *Sprach- und Literaturwissenschaftliche Brückenschläge. Vorträge der 13. Jahrestagung der GE-SUS in Szombathely, 12.–14. Mai 2004*. München: Lincom Europa. 241–252.

Maurer-Lausegger, Herta, 2016: Koroško bukovništvo skozi čas. *Jezik in slovstvo* 61/3–4. 35–48.

Navratil, Ivan, 1894: Slovenske národne vraže in prazne vére (Dalje). Bartel, Anton (ur.): *Letopis Slovenske matice za leto 1894*. Ljubljana: Slovenska matica. 138–201.

Ogrin, Matija (ur.), 2022a: *Register rokopisov slovenskega slovstva, RRSS 014: Martin Cochemski, OFM Cap, Dober legent teh svetnikov*. Ljubljana: ZRC SAZU. https://rrss.manuscripta.zrc-sazu.si/rrss_ms_014.

Ogrin, Matija (ur.), 2022b: *Register rokopisov slovenskega slovstva, RRSS 023: Martin Cochemski, OFM Cap, Poljanski rokopis. Jezusovo življenje v sto postavah*. Ljubljana: ZRC SAZU. https://rrss.manuscripta.zrc-sazu.si/rrss_ms_023.

Ogrin, Matija in Žejn, Andrejka, 2016: Strojno podprta kolacija slovenskih rokopisnih besedil: variantna mesta v luči računalniških algoritmov in vizualizacij. Erjavec, Tomaž in Fišer, Darja (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 29. september - 1. oktober 2016, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, Slovenija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 125–132.

Ogrin, Matija, 2011: Dober Legent teh Suetnikov, Koroški rokopis iz 18. stoletja. *Primerjalna književnost* 34/3. 65–79.

Ogrin, Matija, 2017a: O vlogi rokopisov v dolgem prehodu iz rokopisne v tiskano knjigo v slovenski književnosti. *Primerjalna književnost* 40/1. 43–58.

Ogrin, Matija, 2017b: Rokopisi slovenskega slovstva kot nov in bogat raziskovalni predmet. Bjelčevič, Aleksander, Ogrin, Matija in Perenič, Urška (ur.): *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 9–11. (Obdobja 36).

Ogrin, Matija, 2020: Poznobaročni slovenski rokopisi – literarna tradicija v spoprijemu z razsvetljensko cenzuro. Vidmar, Luka (ur.): *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: ZRC SAZU. 119–150.

Orel, Irena, 2003: Slovenski pisni jezik nekdanj in danes – med izročilom in govorom. Vido-
vič-Muha, Ada (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*:

ob 450-letnici izida prve slovenske knjige. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 551–562. (Obdobja 20).

Orožen, Martina, 2009: Rokopisne *Kolomonove in Zdravilske bukve* s Kovka nad Hrastnikom. *Slavistična revija* 57/2. 263–276.

Ramovš, Fran, 1920: Zanimiv koroško-slovenski rokopis. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 2/1. 282–295.

Rebol, Frančišek, 1908a: Matija Naglič in njegova rokopisna ostalina. Prispevki za slovensko zgodovino 1. 1680.–1830. *Čas* 2/7–8. 374–380.

Rebol, Frančišek, 1908b: Matija Naglič in njegova rokopisna ostalina. Prispevki za slovensko zgodovino 1. 1680.–1830. *Čas* 2/9. 423–430.

Ritonja, Nejka, 2013: *Primerjava prevodov Svete Genovefe iz let 1800, 1857 in 1884: Diplomsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.

Staritz, Simone, 2005: *Geschlecht, Religion und Nation: Genoveva-Literaturen 1775–1866*. St. Ingbert: Röhrig Universitätsverlag.

Šafařík, Pavel Jozef, 1864: *Paul Jos. Šafařík's Geschichte der südslawischen Literatur*. Jireček, Josef (ur.). Prag: F. Tempsky.

Wacke, Andreas, 2017: *Die Genoveva-Legende aus der Osteifel und die Todesstrafe durch Vierteilung in der Rechtsgeschichte*. Holcman, Borut in Steppan, Markus (ur.): *Festschrift für Gernot Kocher zum 75. Geburtstag*. Maribor: University Press. 421–455.

Žejn, Andrejka, 2016: Jezik Poljanskega rokopisa: jezik rokopisa na prehodu iz 18. v 19. stoletje. *Slavistična revija* 64/4. 407–425.

Žejn, Andrejka, 2021: *Izhodišča slovenske pripovedne proze. Dvestoletna tradicija slovenske pripovedne proze: od sredine 17. do sredine 19. stoletja*. [Spletni vir.] Ljubljana: Založba ZRC. <http://ispp.zrc-sazu.si>.

Žigon, Tanja, 2020: Traduzioni di libri per il popolo in sloveno. *Acta Histriae* 28/3. 397–416.

Martin of Cochem's Legend of Saint Genevieve in Slovenian: A Point of Contact between Slovenian Manuscript and Book Cultures?

This article deals with the Slovenian book edition of the legend of Saint Genevieve titled *Ena Lepa lubesniva inu brania vredna historja od te po nadoushnu ven isgnane svete Grafnie Genofefe is tega mesta Pfalz* (A Pleasant Account, Worthy of Reading, of the Wrongfully Banished Holy Countess Palatine Genevieve), published in Kranj around 1800. The article starts by summarizing the genesis of the legend of Genevieve and Martin of Cochem's version of the legend that was used as the basis for the Slovenian book translation. The assumption that the translator of the legend of Saint Genevieve was Pavel Knobl has been partially refuted. A hypothesis is then put forward that the book edition of the legend may be a printed version of an earlier manuscript in Slovene, which was created as part of Slovenian manuscript culture and is no longer extant. The hypothesis is based on the fact that in the eighteenth century works of Martin of Cochem were translated into Slovenian and spread via Slovenian manuscript culture with a specific language determined by dialect features, variety and a strong influence of German. A linguistic comparison of the book edition of the legend of Saint Genevieve with two manuscript translations of Martin of Cochem's works into Slovenian – that is, the Carinthian manuscript *Dober Legent teh Suetnikou* (Good Legends of the Saints) from the middle or second half of the eighteenth century and the Upper Carniolan-Rovte Poljane manuscript from around 1800 – shows some matchings that may indicate the existence of an earlier

manuscript created as part of the Slovenian manuscript culture. The book edition can also be linked to the manuscript culture by a short folk piety in the addition in the printed book which is not a part of the German original.

Keywords: Martin of Cochem, Slovenian manuscripts, eighteenth century, Saint Genevieve

ZENO COSINI – (NE)ZANESLJIVI PRIPOVEDOVALEC SVOJEGA ŽIVLJENJA

Osrednje vprašanje, s katerim se soočimo ob branju romana *Zenova zavest* (1923) italijanskega pisatelja Itala Sveva (s pravim imenom Ettore Schmitz) (1861–1928), je vprašanje (ne)zanesljivosti glavnega pripovedovalca Zena Cosinija. Predstavili bomo nekatera naratološka teoretska izhodišča, ki obravnavajo pojem (ne)zanesljivosti, kot tudi v ožjem smislu, ko to teorijo apliciramo na Svevov roman. Raziskave, ki so bile narejene na področju (ne)zanesljivosti in ki jih predstavljamo, so interdisciplinarne narave in spadajo v polje postklasične teorije pripovedi, čeprav je nastavke zanje postavila že klasična naratologija. Zato se z vprašanjem (ne)zanesljivosti pripovedovalca ukvarjamo tudi v navezavi na delo dveh klasičnih naratologov, in sicer Gérarda Genetta (1930–2018), znotraj katerega je relevanten trihotomični koncept pripovedne resničnosti, in Mieke Bal (1946–), ki posebno pozornost posveča fokalizaciji, ter Urija Margolina (1942–), ki se v svojih novejših študijah neposredno ukvarja s konceptom (ne)zanesljivosti. Svevov roman *Zenova zavest* zaznamuje večravninska nezanesljivost in fokalizacijska kompleksnost osrednjega pripovedovalca. V postklasičnem določanju (ne)zanesljivosti najdemo (ne)zanesljivost v vseh treh fazah: semantični, pragmatški in psihološki fazi. Pri Zenu pripovedovalcu meje med njegovim intencionalnim zavajanjem in neintencionalno zavedenostjo niso preprosto določljive kot tudi ne prototipske značilnosti nezanesljivega pripovedovalca, kar odraža zapletenost delovanja zavesti kot take in poskusov njenega predstavljanja.

Ključne besede: naratologija, (ne)zanesljivi pripovedovalec, fokalizacija, Italo Svevo, *Zenova zavest*

1 Uvod v (ne)zanesljivost

Presojanje (ne)zanesljivosti je nekaj, kar je inherentno človekovemu delovanju. Ocena (ne)zanesljivosti je tako sestavni del vsakodnevne življenja. Če ocenjujemo, da je nekaj zanesljivo, pomeni, da vnaprej predpostavljamo, da ne more biti napačno ali da nas ne more zavesti, hkrati pa na podlagi takšnega zaupanja

sprejemamo naše odločitve ter načrtujemo in uresničujemo naša dejanja. Takšnemu ocenjevanju (ne)zanesljivosti je podvržena tudi besedna komunikacija, kar lahko opazujemo med drugim na osnovi pripovednih književnih besedil, kot bo razvidno iz pričujoče razprave, v kateri se bomo posvetili predvsem vprašanju (ne)zanesljivosti znotraj literarnega oziroma fikticijskega univerzuma.

1.1 (Ne)zanesljivost pripovedovalca

Koncept (ne)zanesljivega pripovedovalca vpelje Wayne C. Booth v svoji knjigi *The Rhetoric of Fiction* (1961: 158). Nezanestljivega (za razliko od zanesljivega) pripovedovalca opredeli kot pripovedovalca, ki ne govori in ne deluje v skladu z normami dela, to pa so norme implicitnega avtorja (tj. neke vrste moralno vrednostna opredelitev in intencionalen »vpis« prepričanj konkretnega oziroma zgodovinskega avtorja (Zupan Sosič 2017: 259)). Ocena (ne)zanesljivosti literarnega besedila je v nekem smislu proces drugega reda, saj o (ne)zanesljivosti lahko sklepamo na podlagi posameznih ravni besedila. Ocenjevanje je kompleksno in multidisciplinarno, saj poteka prek uporabe *kriterijev, signalov in verifikacijskih metod*, ki so univerzalni, odvisni od konteksta ali pa so kombinacija obojega. Interpretaciji besedila glede (ne)zanesljivosti se lahko približamo iz smeri zanesljivosti, kar lahko poimenujemo *hermenevtika zaupanja*, ali pa iz smeri nezanestljivosti, kar lahko poimenujemo *hermenevtika dvoma* v duhu Paula Ricoeurja (Ricoeur 1970: 32; Felski 2011: 216). V naratoloških raziskavah sicer prevladuje slednja, ki izhaja iz suma oziroma nezaupljivosti, poznamo pa tudi naratologe, ki izhajajo iz primata zaupanja (Margolin 2017: 34–35).

Ocenjevanje (ne)zanesljivosti literarnega pripovedovalca se v klasični naratologiji umešča znotraj koncepta t. i. »narativne resničnosti«. Ta se deli na i) *zgodbo* (fr. *histoire*), tj. vsebino pripovednega besedila, ii) *pripoved* (fr. *récit*), tj. pisno ali ustno besedilo, ki podaja zgodbo, in iii) *pripovedovanje* (fr. *narration*), tj. pripovedno dejanje sámo in sklop realnih ali fiktivnih okoliščin, v katerih poteka (Genette 2007: 15; Koron 2014: 87). Takšna trihotomična delitev »pripovedne resničnosti« izhaja iz pripovedne teorije Gérarda Genetta, ki trdi, da brez pripovednega dejanja (*pripovedovanja*) ni pripovednega besedila (*pripovedi*), včasih pa tudi ne pripovedne vsebine (*zgodbe*). Če pripovedovalca ocenimo kot nezanestljivega, se pomen pripovednega dejanja še poveča, kajti od pripovednega dejanja ni odvisen več le obstoj pripovedi, temveč tudi zgodba, o kateri pripoved »poroča« (Genette 2007: 14). Genette tako s konceptom (ne)zanesljivosti dodatno poudari pomen pripovedovalca, ki še toliko bolj zaznamuje »pripovedno resničnost«, če se izkaže, da je nezanestljiv. Genette se namesto na posamezne ravni osredotoča na razmerja med *pripovedjo in zgodbo, pripovedjo in pripovedovanjem ter zgodbo in pripovedovanjem*. Pripoved s poudarjanjem njeje imanentne logike izvzame iz referencialnih interpretacij in povezav z zunanjo realnostjo (Koron 2014: 88), saj:

»je edino pripoved tista, ki nas na eni strani obvešča o dogodkih, o katerih poroča, na drugi pa o aktivnosti, ki naj bi jo ustvarjala oziroma ki naj bi odgovarjala za njen

nastanek: povedano drugače, naše poznavanje prvih in druge je lahko samo nasprotje neposrednega, torej nam mora biti nujno posredovano prek pripovednega diskurza, saj so dogodki predmet diskurza, aktivnost pa pusti sledi, znamenja ali dokaze, ki jih je mogoče določiti in interpretirati /.../ Zgodbo in pripovedovanje lahko torej spoznamo le tako, da nam jo posreduje pripoved sama« (Genette 2007: 16–17).¹

Genette ločuje pripovedovalce glede na to, kakšno vlogo imajo na a) pripovedni ravni in b) kakšno povezavo imajo z zgodbo. Na pripovedni ravni uvede koncepta i) t. i. *ekstradiegetskega* oziroma »prvostopenjskega« pripovedovalca, ko je pripovedovanje *zunajzgodbeno*, in ii) t. i. *intradiegetskega* oziroma »drugostopenjskega« pripovedovalca, ko je pripovedovanje *znotrajzgodbeno*. Pripovedna instanca takšne prvostopenjske pripovedi je po definiciji *ekstradiegetska*, pripovedna instanca takšne drugostopenjske oziroma *metadiegetske* pripovedi pa *intradiegetska* (Genette 2007: 238–239). Na ravni zgodbe Genette uvede koncepta i) t. i. *heterodiegetskega* pripovedovalca, ko je ta odsoten iz zgodbe, ki jo pripoveduje, in t. i. ii) *homodiegetskega* pripovedovalca, ko je ta prisoten kot oseba v zgodbi, ki jo pripoveduje. Slednjega ločuje še na *avtodiegetskega*, ko je pripovedovalec tudi junak lastne pripovedi, in *opazovalca*, ko je pripovedovalec udeležen v zgodbi kot priča.

1.2 Fokalizacija in (ne)zanesljivost

S pripovedovalcem je tesno povezan koncept *fokalizacije*, ki ga prvi uvede Gérard Genette, nadgradi pa Mieke Bal. »Fokalizacija je posredovanje in hkrati "manipulacija" pripovednih informacij oziroma njihovo usmerjanje skozi oči, ki so lahko tudi pripovedovalčeve.« Ločujemo tako »subjekt govora, tj. pripovedovalca, in subjekt gledanja, tj. fokalizatorja« (Zupan Sosič 2017: 185). Mieke Bal uvede dva tipa fokalizatorja, tj. i) *pripovedovalec-fokalizator* in ii) *lik-fokalizator*. Pri prvem gre za t. i. *zunanjega*, *ne-na-lik-omejenega/vezanega fokalizatorja* oziroma *EF* (ang. *external focalizer*), pri drugem pa za t. i. *lik-fokalizator*, ki je *znotraj zgodbe* tudi akter oziroma *CF* (ang. *character-bound focalizer*) (Bal 2017: 135–136). Bal uvede tudi t. i. fokalizacijske ravni, ko se sprašujemo, kdo pravzaprav omogoča, da nekdo lahko nekoga gleda, tako da govorimo o i) fokalizaciji na prvi ravni in ii) fokalizaciji na drugi ravni oziroma t. i. »vstavljeni fokalizaciji« (ang. *embedded focalization*). Prav s fokalizacijskimi ravnmi Bal prikaže, da ni bistvene razlike med t. i. i) *tretjeosebno* in ii) *prvoosebno* pripovedjo. V primeru prve je fokalizacija likov, ki so označeni s *CF*, vpeta znotraj vseobsegajoče fokalizacije pripovedovalca *EF*, ki vseskozi fokalizira. V primeru druge pa zunanji fokalizator – ponavlja gre za t. i. »starejši jaz« – od zunaj podaja videnje pripovedovanega, v katerem nastopa kot akter oziroma kot »mlajši jaz«. Na trenutke »starejši jaz« prepušča pogled lastnemu »mlajšemu alter egu«, tako da ta fokalizira na drugi ravni. V primeru tretjeosebne pripovedi je tako pripovedovalec *EF* na prvi ravni, zato oznaka *EF1*, fokalizacija lika/ov pa poteka na drugi ravni, zato oznaka

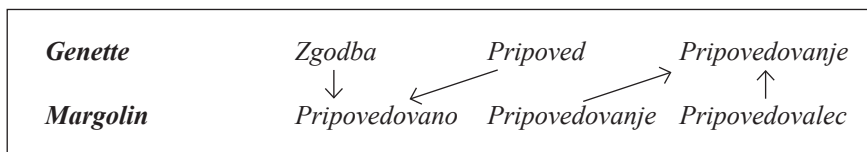
¹ Vsi prevodi iz tujih virov so delo avtorja tega članka razen navedka v razdelku 3.3, ki izhaja iz nedavne slovenske verzije Svevovega romana (Svevo 2018).

CF2. V primeru prvoosebne pripovedi je takšen »starejši jaz« na prvi ravni in zato označen s CF1, »mlajši jaz« pa na drugi, z oznako CF2. Razločevanje posameznih ravni fokalizacije ni vedno enoznačno, saj v primeru večravninskih oziroma kompleksnih fokalizacij prihaja tudi do prekrivanja, ko lahko pride do posamičnih primerov t. i. i) *dvojne fokalizacije* (ang. *double focalization*) in ii) *dvoumne fokalizacije* (ang. *ambiguous focalization*), kar lahko označimo pri prvi kot EF1+CF2 za tretjeosebno oziroma CF1+CF2 za prvoosebno pripoved, pri drugi pa kot EF1/CF2 za tretjeosebno oziroma CF1/CF2 za prvoosebno pripoved. Pri takšni prvoosebni pripovedi gre za posebno vrsto fokalizacije, saj imamo opraviti z vprašanjem spomina. Spominjanje je samo po sebi dejanje »videnja« preteklosti, ki pa kot dejanje poteka v sedanosti, zato gre pogosto za pripovedno dejanje, v katerem iz ohlapno povezanih elementov sestavimo zgodbo, da bi se jih lahko spomnili in morda o njih tudi pripovedovali. Spomini so v razmerju do zgodbe nezanesljivi, in ko jih enkrat ubesedimo, jih tudi sporočilno in retorično oblikujemo, da se z njimi lažje poveže publika, na primer terapevt, sodnik itd. Pripoved, ki se je nekdo spominja, tako ni enaka pripovedi, ki jo je nekdo izkusil (Bal 2017: 145).

1.3 Različne ravni (ne)zanesljivosti

Na kakšen način lahko ocenimo, ali je pripovedovalec (ne)zanesljiv? Ko govorimo o konkretnem pisnem diskurzu, se (ne)zanesljivost tako i) *pripovedovanega* (ang. *narrated*) kot ii) *pripovedovanja* (ang. *narration*) lahko ocenjuje, ne da bi se morali osredotočati na iii) *pripovedovalca* (ang. *narrator*) – najsi gre za resničnega ali fiktivnega –, ki takšen diskurz proizvaja. Še več, ocena (ne)zanesljivosti proizvajalca diskurza nastane na podlagi naše ocene (ne)zanesljivosti samega diskurza. (Ne)zanesljivost je tako prisotna na vseh treh ravneh. Prva in primarnejša smer analize poteka hierarhično in zajema najprej i) semantično fazo, ki zajema *pripovedovano* (»kaj?«), nato ii) pragmatško fazo, ki zajema *pripoved* (»kako?«), na koncu pa iii) psihološko – vedénjsko-kognitivno in psihoanalitično – fazo, ko opredelimo značilnosti *pripovedovalca* (»kdo?«). Druga smer analize pa poteka retroaktivno, ko na podlagi našega oblikovanega mnenja o pripovedovalcu vzročno sklepamo o pragmatški in semantični fazi. Tudi Uri Margolin (2017: 36) opiše obe smeri ocenjevanja (ne)zanesljivosti, to je od semantične faze do psihološke in obratno ter opozori na nevarnost cirkularnosti, posebej pri premočnem retrogradnem sklepanju s psihološke na druge ravni pripovedi. Ob odsotnosti dodatnih zunanjih in neodvisnih podatkov o pripovedovalcu, kar je v fikciji nekaj neizbežnega, se nikakor ne moremo izogniti določeni krožnosti pri sklepanju o (ne)zanesljivosti.

V nadaljevanju tako predstavljamo ocenjevanje (ne)zanesljivosti po zgoraj naštetih ravneh. Predhodno velja omeniti, da se toravninskosti Genetta in Margolina prekrivata, in sicer Genettovo *pripovedovanje* (fr. *narration*) vsebuje Margolinova *pripovedovanje* (ang. *narration*) in *pripovedovalca* (ang. *narrator*), medtem ko Margolinovo *pripovedovano* (ang. *narrated*) vsebuje Genettovi *zgodbo* (fr. *histoire*) in *pripoved* (fr. *récit*) (za ponazoritev glej prikaz 1).

Prikaz 1: Genettova in Margolinova trihotomična delitev »pripovedne resničnosti« in njuno medsebojno prekrivanje

2 (Ne)zanesljivost glede na posamezne ravni

2.1 (Ne)zanesljivost pripovedovanega

(Ne)zanesljivost *pripovedovanega* (ang. *narrated*) spada na semantično raven oziroma raven vsebine, saj ocenjujemo resničnost in veljavnost trditev glede področja, ki se nahaja v dejanskosti ali fikciji. Glede na osnovne funkcije trditev, ki so i) *poročanje* (ang. *reporting*), ii) *razlaganje* (ang. *interpreting*) in iii) *vrednotenje* (ang. *evaluating*) (Phelan in Martin 1999: 88–109), lahko razdelimo tudi teoretske osnove ocenjevanja (ne)zanesljivosti pripovedovanega. Tako lahko skladno z Margolinom ločimo tri osnovne modalitete, in sicer i) *aletsko* (gr. *aletheia*, resnica oziroma razkritje), ii) *epistemološko* (gr. *episteme*, znanje) in iii) *aksiološko* (gr. *axios*, vrednost). Na i) *aletski ravni* so lahko trditve *resnične*, *lažne* ali pa *nedoločljive*. Resničnost trditev določajo štirje pogoji, ki so a) resničnost posameznih trditev, b) konsistentnost, c) koherentnost in semantična relevantnost ter d) celovitost ali razumljivost informacij. Aletsko maksimalno zanesljivo pripoved torej določajo naslednji štirje pogoji: aa) vse trditve so resnične, bb) ni inkonsistentnosti med trditvami, cc) koherentnost pripovedi je maksimalna in dd) informacije so popolne, vsaj glede glavnih dogodkov. Na ii) *epistemološki ravni* so trditve posledica sklepanja ali interpretacije oziroma hermenevtike ter so lahko *veljavne* ali *neveljavne* in *možne* ali *nemožne*. Na iii) *aksiološki ravni* pa trditve ocenjujemo z vrednotenjem dejanj, dogodkov ali oseb glede na določene vrednostne sisteme, kot so etični, estetski, utilitarni, intelektualni in drugi. Ocenjevanje slednjih poteka na osi *primeren* ali *neprimeren* oziroma *sprejemljiv* ali *nesprejemljiv*. Če sklenemo, trditve v pripovedi so lahko aletsko, epistemološko in/ali aksiološko (ne)zanesljive (Margolin 2017: 39–40).

2.2 (Ne)zanesljivost pripovedovanja

(Ne)zanesljivost *pripovedovanja* (ang. *narration*) se odvija na pragmatški ravni, tj. ravni pripovednega dejanja oziroma njegove izvedbe, ko ocenjujemo, ali ta v svoji ustrezni oblikovanosti in komunikacijskem statusu zadošča nekaterim osnovnim zakonitostim t. i. komunikacijskega sodelovanja. Pri oceni (ne)zanesljivosti komunikacije se Margolin nasloni na Griceovo komunikacijsko teorijo, ki je zajeta v njegovih štirih maksimah. Te so: i) maksima kvalitete (ang. *quality*),

tj. resnicoljubnosti, ii) maksima kvantitete (ang. *quantity*), tj. informativnosti, iii) maksima relacije (ang. *relation*), tj. relevantnosti, in iv) maksima načina (ang. *manner*), tj. jasnosti. S kršenjem naštetih maksim prihaja do t. i. zbujanja (ne)zanesljivosti (ang. *unreliability engendering violations*). Kršenje maksim kvalitete in kvantitete lahko povežemo z napačnim (ang. *miss-*) in premajhnim (ang. *under-*) poročanjem, razlaganjem in vrednotenjem Jamesa Phelana in Mary Patricie Martin (1999: 88–109). Kršenja maksim relacije in načina povezujemo z retoričnimi in stilističnimi značilnostmi pripovedovanja. Za oceno (ne)zanesljivosti pripovedovanja pa so pomembne še t. i. *metanarativne izjave* oziroma *metalepse*, to so izjave drugega reda, ki se nanašajo na sama dejanja ali procese pripovedne produkcije oziroma jih komentirajo.

Poleg pragmatске oziroma komunikacijske ravni poteka ocenjevanje (ne)zanesljivosti tudi z vidika zasnove oziroma ekspozicije pripovedi, katere funkcija je uvajanje bralca v pripovedno resničnost posameznega literarnega dela. Poznamo različne načine in časovne razporeditve podajanja oziroma zasnove pripovedi, ki lahko sami na sebi ustvarjajo nezanesljivost pomenov in napotujejo k nezanesljivemu viru pripovedi, tj. pripovedovalcu, katerega nezanesljivost je tako ekspozicijske narave (Pettersson 2017: 109–129).

2.3 (Ne)zanesljivost pripovedovalca

2.3.1 (Ne)zanesljivost pripovedovalca glede na intencionalnost

(Ne)zanesljivost *pripovedovalca* (ang. *narrator*) ocenjujemo na podlagi predhodnega mnenja o (ne)zanesljivosti *pripovedovanega* (ang. *narrated*) in *pripovedovanja* (ang. *narration*). Ocena (ne)zanesljivosti pripovedovalca je ocena njegove duševnosti, saj se sprašujemo o pripovedovalčevih vedénjskih, čustvenih in kognitivnih sposobnostih, ki so potrebne za tvorjenje zanesljivih trditev. Ocena pripovedovalčeve duševnosti retroaktivno zaokroži vnovično vrednotenje pripovedovanja in pripovedovanega. Pripovedovalec je tako osrednja pripovedna kategorija tako v širšem komunikacijskem smislu (značilnem za postklasično teorijo pripovedi), ki pripovedovanje pojmuje kot proces komunikacije na osi »avtor–bralec« oziroma »pripovedovalec–pripovedovanec«, kot tudi v ožjem naratološkem smislu (značilnem za klasično teorijo pripovedi), ki pripovedovanje pojmuje kot pripovedovalčevo produkcijo pripovedovanega. *Pripovedovanec* (ang. *narratee*) je novejši koncept, ki označuje besedilni konstrukt znotraj širšega komunikacijskega modela *resnični avtor*→*implicitni avtor*→*pripovedovalec*→*pripovedovanec*→*implicitni bralec*→*resnični bralec*. Najlažje ga prepoznamo, če hkrati nastopa tudi kot zgodbeni lik, čeprav le v vlogi poslušalca. Predstavlja drugo stran komunikacijske osi, tj. dramatično drugo osebo, h kateri pripovedovalec usmerja in glede na katero ureja svojo pripoved. Pripovedovalec je torej »posrednik« oziroma »vodnik« in gibalo pripovedi (Zupan Sosič 2017: 159–161).

(Ne)zanesljivost pripovedovalca lahko skladno z Margolinom razlagamo tudi s pomočjo koncepta »intencionalnosti« (ang. *intentionality*). Intencionalnost je strogo fenomenološko gledano temeljna značilnost zavesti v smislu »zavest je vedno zavest o nečem«. V primeru nezanesljivosti v naratološkem smislu pa je intencionalnost mišljena kot »zavestno« (*zavajanje*) oziroma »nezavedno« (*zmotljivo* in *zaslepljeno*) udejanjanje zavesti (Margolin 2017: 53). Fenomenološka definicija intencionalnosti je torej bazična, pri njej pa se vsako doživljanje in delovanje, tudi zavedeno in zaslepljeno, pojmuje kot intencionalno, medtem ko v naratologiji obravnavamo koncept (ne)zanesljivosti kot »zavestno« oziroma »namerno« delovanje. Vsako takšno pripovedovalčevo nezanesljivost lahko tako razdelimo na i) *intencionalno* in ii) *neintencionalno*, tj. glede na pripovedovalčevo (samo)zavedanje ali odsotnost le-tega v zvezi z nezanesljivo naravo lastne pripovedi, pri čemer lahko prvo nadalje razdelimo na a) *igrivo* oziroma *ironično* in b) *zavajajoče* (Margolin 2017: 53). Pripovedovalca torej lahko razvrstimo na t. i. *lestvici intencionalnosti*, in sicer glede na to, ali gre za i) *zmotljivega* (ang. *fallible*), ii) *zaslepljenega* (ang. *deluded*) ali pa iii) *zavajajočega pripovedovalca* (ang. *deceptive narrator*) (Pettersen 2017: 109–112). Prva dva spadata torej v polje odsotnosti intencionalnosti, tretji pa v polje intencionalnosti. V posameznih literarnih delih redko srečamo čiste prototipe teh kategorij nezanesljivih pripovedovalcev, pač pa lahko pri nezanesljivih pripovedovalcih opazujemo različne stopnje razvitosti in prepletov oziroma razmerij posameznih kategorij nezanesljivosti. Tako je na primer *zmotljivi pripovedovalec* redko povsem zmotljiv. Lahko je zmotljiv, hkrati pa je tudi zavajajoč. Njegova zmotljivost je lahko moralne narave, in ta je hujša od faktične. Lahko je pameten, a se vseeno zmoti in pozneje kljub svoji inteligenci ne preseže svoje zmote. Zmotljiv pripovedovalec morda nima namena zavajati, a so pripovedovanci lahko tako *zaslepljeni* (ali *blodnjavi*), da mu vseeno verjamejo, in jih tako nehote zavede. Lahko pa je pripovedovalec neinteligenten in ga ostali zmotno odpišejo, na koncu pa vseeno dokaže svojo vrednost in druge preseže. Včasih je težko potegniti mejo med *zmotljivostjo* in *zaslepljenostjo*. Recimo kot v primeru dokazovanja obstoja nadnaravnih pojavov. Če do takšnih pojavov pride in pripovedovalec zagovarja njihov obstoj, se izkaže za zanesljivega, če pa jih zanika, se izkaže za zmotljivega. Če do takšnih pojavov ne pride in pripovedovalec izreka pomisleke o njihovem obstoju, se izkaže za zanesljivega, če pa verjame v njihov obstoj, se izkaže za zmotljivega, ko neuspešno išče in preverja podatke, ali pa blodnjavega, če slepo in brez preverjanja verjame vanje. Meja med *zaslepljenim* in *zavajajočim pripovedovalcem* prav tako ni vedno očitna, saj velja rek, da moraš, preden lahko zavedeš druge, znati zavesti samega sebe. Vseeno gre pri zavajajočem pripovedovalcu za zavestno podajanje napačnih informacij z namenom vplivati na prejemnika takšnih informacij.

2.3.2 Druge kategorije (ne)zanesljivega pripovedovalca

Poleg delitve pripovedovalca glede na stopnjo intencionalnosti poznamo še nekatere druge pomembne kategorije (ne)zanesljivosti, ki doprinesejo k panoramskemu pregledu obravnavane tematike. Eno ključnih delitev je podala Vera Nünning

(2017: 83–108), ki ločuje tri oblike nezanesljivosti, in sicer i) razliko med pripovedjo in dejstvi v pripovedovanem (zgodbi), ta pa je lahko a) intratekstualna (razkorak med diskurzom in občutji, besedami in dejanji) ali b) ekstratekstualna (razkorak med elementi zgodbe in splošnim znanjem ali implicitnimi teorijami osebnosti), ii) pomanjkanje iskrenosti, ki kaže na razkorak med pripovedjo in verjetji oziroma prepričanji pripovedovalca, ter iii) nekompetentnost pripovedovalca oziroma nesposobnost razumevanja in razlaganja svojih občutij ter podajanja razumljive pripovedi.

Rimmon-Kenan kot vire za nezanesljivost pripovedovalca vidi v i) osebni vpletenosti pripovedovalca, ii) v pripovedovalčevem omejenem znanju in iii) pripovedovalčevi problematični vrednostni lestvici (Rimmon-Kenan 2005: 103–106). V tem duhu tudi Biti (1987: 16) z naslonitvijo na distanco, ki jo tematizira Genette (2007), ločuje med i) pripovedovalcem »razsodnikom«, ki je »obseden« s predmetom svojega pripovedovanja, in ii) »oddaljenim« pripovedovalcem, ki je od predmeta svojega pripovedovanja distanciran in vanj ni tako vpet.

Riggan (1981: 171–183) ločuje štiri prototipe nezanesljivega pripovedovalca, in sicer i) pikara (špa. *pícaro* oziroma potepuh, slepar, navihanec), ii) blazneža, iii) naivneža in iv) klovna. Podobno navaja standardne primere nezanesljivih pripovedovalcev tudi Zupan Sosič (2017: 174), in sicer: i) psihični bolnik (norec), ii) posebnež na razvojni stopnji otroka, iii) otrok, iv) naivnež, v) lažnivec, vi) hinavec, vii) slepar in viii) moralno vprašljivi pripovedovalec.

3 (Ne)zanesljivost v romanu *Zenova zavest*

Zadnji Svevov roman *Zenova zavest* se danes v italijanski literarni vedi obravnava kot ključni roman iz »obdobja krize« na prehodu v 20. stoletje, predvsem v smislu krize vrednot ter načinov spoznavanja in predstavljanja resničnosti, ki so bili v veljavi v 19. stoletju. Svevu se pripisuje, da je »spravil v krizo« tradicionalno pojmovanje romana, s tem ko je »avtorjevo samozavedanje« in »razumevanje mehanizmov pripovedovanja« pripeljal do skrajnih meja ter »uničil« iluzijo, prisotno v delih bolj tradicionalnih avtorjev (Briosi 2020: 34). Čeprav je bil Svevo dolgo časa prezrt in spregledan, danes uživa status enega ključnih avtorjev italijanskega modernizma, vidno mesto pa zaseda tudi v širši evropski zavesti, predvsem znotraj književnosti Srednje Evrope. V slovenščini imamo dva prevoda Svevovega romana (v izvirniku naslovljenem) *La coscienza di Zeno*, in sicer kot *Zeno Cosini* v prevodu Silvestra Škerla (1961) in kot *Zenova zavest* v prevodu Gašperja Maleja (2018).

3.1 *Zenova zavest* – pripovedne ravni in fokalizacija

Če uporabimo Genettovo terminologijo, lahko *Zenovo zavest* »klasično« opredelimo kot dvoravninsko pripoved. Pripovedna instanca na prvi stopnji je doktor S.,

zdravnik-psihoanalitik, ki v predgovoru zapiše, da objavlja »memoarske« zapiske svojega pacienta Zena Cosinija, ker je ta predčasno zapustil terapijo. Zeno Cosini je pripovedna instanca na drugi stopnji, ki opisuje pretekle in polpretekle dogodke (tj. do začetka terapije), kot so nezmožnost prenehati kaditi, odnos z očetom, poroka, ljubezenska afera ter družinska in poslovna tragedija, ki ji prisostvuje. Ti dogodki v obliki ločenih poglavij predstavljajo jedro njegove pripovedi. Roman se zaključí v obliki »dnevniških zapisov« in končnega sovpadanja zgodbe in pripovedi (tj. od prekinitve terapije do t. i. pripovedi »zdaj«), ko se Zeno znajde v novi realnosti, ki jo prinese izbruh vélike vojne. Z vidika pripovednih ravni imamo tako na prvi ravni doktorja S., *ekstradiegetskega* in *homodiegetskega* pripovedovalca, hkrati pa tudi *intradiegetskega pripovedovanca* – saj so v osnovi Zenovi zapiski namenjeni boljšemu začetku in poteku terapije –, ki se nam predstavi v vlogi »nepooblaščenega urednika in založnika« Cosinijevih spominov; pacienta in pripovedovalca, ki je kot tak *intradiegetski* (in *homodiegetski*) *pripovedovalec* na drugi ravni ter kot nastopajoči junak v svojih spominih (oziroma mladosti) *metadiegetski* junak na tretji ravni. Mieke Bal (2017: 36) govori o t. i. *primarnem* in *vstavljenem* oziroma *uokvirjenem* tekstu. *Primarno pripoved* pripoveduje *okvirni pripovedovalec* doktor S., medtem ko *vstavljeno* oziroma *uokvirjeno pripoved* pripoveduje *primarni pripovedovalec* Zeno Cosini. Fokalizacijo bi zato lahko skozi naratološko optiko Mieke Bal opredelili kot: doktor S. kot *okvirni pripovedovalec-fokalizator* svojo *primarno pripoved* (prva raven) »prepusti« *uokvirjeni pripovedi primarnega (akterja in) pripovedovalca-fokalizatorja* Zena Cosinija »starejšega« (druga raven), ki jo v nadaljevanju (tretja raven) »prepušča« (v glavnem) samemu sebi, *liku-fokalizatorju* Zenu Cosiniju »mlajšemu«. Razlikovanje med Zenom »starejšim« in Zenom »mlajšim« tako ni vedno enostavno, saj pogosto prihaja do prekrivanj, ko ne vemo, kdo od njiju pravzaprav fokalizira, tako da imamo dvojne in dvoumne fokalizacije. Že sama večravninskost pripovedi (doktor S., Zeno »starejši« in Zeno »mlajši«) in fokalizacijska kompleksnost (Zeno pripovedovalec-fokalizator in Zeno lik-fokalizator ter dvojne in dvoumne fokalizacije) sta jasen signal višje stopnje nezanesljivosti, ki – paradoksalno – izpričuje višjo stopnjo iskrenosti, saj odpre možnosti prepraševanja, kdo pripoveduje in kdo fokalizira ter s tem ponudi možnosti poglobitve v strukture doživljanja sebe, svojega jaza in zavesti kot take.

3.2 Zenova (ne)zanesljivost – semantični, pragmatški in psihološki vidiki

Pri Margolinovem postklasičnem določanju (ne)zanesljivosti *Zenove zavesti* lahko to storimo v treh krožnih fazah, in sicer v semantični, pragmatški in psihološki fazi. V semantični fazi ocenjujemo trditve o pripovedovanem glede na njihovo aletsko, epistemološko in aksiološko modaliteto. V *Zavesti* se prepletajo vse tri modalitete, vseeno pa so poudarjene zlasti trditve iz zadnjih dveh. Aletske trditve so tako v glavnem nedoločljive, saj ne moremo z gotovostjo trditi, ali so resnične ali lažne, saj nimamo možnosti, kot jo ima doktor S., pa še ta je ne izkoristi, čeprav – kot nam pove Zeno – v nekem trenutku preverja njihovo resničnost, tako da želi govoriti z nekaterimi od vpletenih oseb. Kljub temu pripovedovalcu ne moremo

očitati, da v svojih trditvah ni konsistenten, koherenten in celovit, kar pa so tudi pogoji za maksimalno zanesljivost pripovedi. Prevladujejo epistemološke trditve, ki so veljavne, saj predstavljajo Zenov legitimni pogled, niso pa vselej edine mogoče, o čemer nas na začetku opozori doktor S., ko pravi, da je pripoved polna neresnic. Pri aksioloških trditvah meje med primernostjo in neprimernostjo ter sprejemljivostjo in nesprejemljivostjo niso več tako jasne oziroma postajajo vedno bolj zabrisane, v nekaterih primerih, zlasti v poglavju o zakonski nezvestobi, pa jih lahko označimo za neprimerne in nesprejemljive, kljub pogostemu izražanju občutka krivde pripovedovalca. Po drugi strani pa je tistih nekaj trditev doktorja S., ki iz »maščevanja« objavi Zenove zapiske, z aletskega vidika resničnih, a prej nedoločljivih, z epistemološkega vidika možnih, a neveljavnih, z aksiološkega pa neprimernih in nesprejemljivih, saj ni govora o nikakršni zaupnosti med terapevtom in pacientom ter o varovanju podatkov slednjega. In že tu se pokažeta določeni stopnji paradoksa in ironije romana *Zenova zavest*.

V pragmatiski fazi se lahko osredotočimo na pripovedovanje, ki ga skladno z Griecem ocenjujemo glede na njegove kršitve maksim kvalitete, kvantitete, relacije in načina. V *Zenovi zavesti* so kršene vse prej naštete maksime. Za kvaliteto oziroma resnicoljubnost se na koncu izkaže, da je povezana zagotovo s premajhnim, delno ali pa tudi v celoti z napačnim poročanjem, razlaganjem in vrednotenjem, če vzamemo Phelanovo in Martinovo (1999: 88–109) razdelitev, medtem ko je kvantiteta oziroma informativnost prej povezana zlasti s premajhnim, delno pa tudi napačnim poročanjem, razlaganjem in vrednotenjem. Relacija in način, ki sta tesno povezana s stilom in retoriko, sta vrhunsko izpeljana, a zato nič manj nezanesljiva, zlasti z uporabo številnih metaleps, ko pripovedovalec bralca vseskozi vabi, naj se vendarle skuša postaviti v njegove čevlje, hkrati pa tudi z nadvlado retoričnih sposobnosti nad zgodbo samo.

V psihološki fazi si na podlagi predhodne analize pripovedovanega in pripovedovanja lahko ustvarimo vtis o samem pripovedovalcu. Skladno s konceptom intencionalnosti lahko sklepamo na dva možna pogleda na Zena Cosinija. Prvi je, da Zeno Cosini doživi napredek in se iz zmotljivega in zaslepljenega »Zena mlajšega« prelevi, zlasti tekom zadnjega, »dnevniškega« poglavja, v zavajajočega »Zena starejšega«, ko ta jasno izkaže svojo intenco po preživetju, ko po izbruhu vojne postane čez noč vojni dobičkar, in to na tako preprost in lahek način, da bi lahko rekli, da je pravzaprav našel svoje poslanstvo, medtem ko se je v preteklosti zaman trudil dokazati sebi in drugim svojo trgovsko žilico. Drugi pogled na Zena, ki se nam utrne ob ponovnih branjih in razumevanjih romana, pa je, da je bil Zeno pravzaprav zavajajoč ves čas, zlasti takrat, ko postavlja pod vprašaj svojo vlogo v družinski oziroma poslovni tragediji, povezani s svakom Guidom Speierjem, in to ne glede na opozorilo doktorja S., ki je tudi sam poglavje zase, kar se tiče zanesljivosti, na samem začetku romana. Stalno pripovedovalčevo zavedanje in udejanjanje zavajanja za Sveva ni nenavadno, saj je žanr »psihološke detektivke« ubesedil tudi v nekaterih drugih delih, kot je npr. v kratki zgodbi *Umor v ulici Belpoggio*.

3.3 Drugi vidiki Zenove (ne)zanesljivosti

Z vidika ekspozicijske (ne)zanesljivosti Svevo tako tudi z zasnovo romana doseže t. i. *procesno/parcialno ekspozicijsko nezanesljivost* (Pettersson 2017: 121), ko s preobratom na koncu romana razberemo prehod od zaslepljenega fokalizatorja »Zena mlajšega« k zavajajočemu fokalizatorju »Zenu starejšemu«, paradoksalno pa takšen prehod, značilen za razvojne romane oziroma *Bildungsromane* (ti sledijo razvoju glavnega junaka od otroštva do odraslosti, npr. *Umetnikov mladostni portret* [1916] Jamesa Joycea, *Čarobna gora* [1924] Thomasa Manna, *Varuh v rži* [1951] Jeroma D. Salingerja itd.), lahko zbudi občutek prehoda iz smeri nezanesljivosti v zanesljivost.

Na podlagi orisa nezanesljivosti Vere Nünning (2017: 83–108) je za *Zenovo zavest* značilen predvsem razkorak med dejanskimi in izpovedanimi prepričanji, čustvi in motivi glavnega pripovedovalca Zena, kar se razkrije zlasti proti koncu romana. Njegova nezanesljivost ne izhaja iz njegove nezmožnosti podajanja razumljive pripovedi, saj se nasprotno izkaže za nadvse spretnega »vodnika«. Če že, bi ga za nekompetentnega lahko označili predvsem zaradi nepoznavanja lastnih občutij v mladosti zaradi nezrelosti, kar mu je kot mlademu človeku onemogočalo, da bi na dogajanje v življenju imel panoramski pogled. Zeno svojo nezanesljivost intratekstualno izpričuje kar sam, ko nas s pogosto uporabo ironije napeljuje k dejstvu, da verjetno prav nobena izpoved, tudi njegova ne, ni v celoti objektivna. Vendar pa paradoksalno to ne pomeni, da v svoji nezanesljivosti ne išče resnice, še več, da je mestoma tudi preveč iskren, na kar pa nas nasprotno s svojo sumničavostjo opozarja doktor S., nekakšen ekstratekstualni glasnik razuma, ki nas želi obvarovati pred pripovedovalčevimi lažmi, hkrati pa nas tako tudi on na nek način zavede že na samem začetku. Še več: vprašanje, ki se (lahko) postavlja, je, kdo je končni (glavni) pripovedovalec. Ali je to doktor S.? Ali je to Zeno Cosini? V osmem poglavju v pismu z dne »24. marca 1916« pride do sovpada Zena pripovedovalca in Zena junaka. »Od lanskega junija se nisem več dotaknil te knjižice. In zdaj mi iz Švice piše doktor S. in me prosi, naj mu pošljem, kar sem si zabeležil. Prošnja je nenavadna, vendar nimam nič proti, da mu pošljem tudi to knjižico, iz katere bo jasno razbral, kaj si mislim o njem in o njegovem zdravljenju.« (Svevo 2018: 437) Zakaj bi Zeno poslal takšno pismo doktorju S.? Torej, kdo je pisec teh vrstic? Če je to Zeno, kdo je potem doktor S.? Ali ta sploh obstaja? Če ni Zeno, in je te vrstice v prvoosebno pripoved pretvoril doktor S., kaj to pove o vsem prej napisanem? Kakšni so torej doktorjevi posegi v »izvirno« *Zenovo besedilo*? Ali gre morda v celoti za nekakšno (ekstradiegetsko) metalepso?

Zeno je vsekakor pripovedovalec, ki je skladno z razdelitvijo Rimmon-Kenan (2005: 103–106) osebno vpleten pripovedovalec in je zato po Bitiju (1987: 13–14) »obseden« s predmetom pripovedovanja, hkrati pa z ironijo ustvarja vtis »oddaljenosti«. Po Rimmon-Kenan (2005: 103–106) ustreza tudi kriteriju pripovedovalca, čigar nezanesljivost izvira iz problematične vrednostne lestvice in je tako moralno vprašljivi pripovedovalec (Zupan Sosič 2017: 174), a to ne pomeni, da ga lahko kot takega tudi odpišemo, saj z neprestanim samo-razkrivanjem in vračanjem na

vprašanja krivde razpira témo moralnosti v več možnosti interpretacij. Pri določanju prototipskosti Zena kot nezanesljivega pripovedovalca nas ob upoštevanju klasifikacij Riggana (1981: 171–183) in Zupan Sosič (2017: 174) vznemirja dilema, zakaj se je Zeno v razmeroma poznih letih odločil za psihoanalitično terapijo, kar bi lahko pomenilo pripovedovalca, ki je v duševni stiski. Hkrati pa ga v pripovedovanju o lastnem življenju lahko prepoznamo kot pripovedovalca naivneža v luči njegove nezrelosti zaradi mladosti, spričo zavajanja pa kot pripovedovalca pikara oziroma sleparja, ki se pretvarja, da je psihični bolnik.

Ne glede na to, katera vizija pripovedovalčeve nezanesljivosti bi lahko obveljala, lahko zaključimo z mislijo, da je Svevo metanarativno obračunal tudi s svojima prvima dvema romanoma – o Svevu se namreč govori, da je vseskozi pisal en in isti roman, – s tem, ko je pravzaprav naslovnega junaka Zena odrešil samomora zaradi težnje po resnicoljubnosti za vsako ceno, kot se je to zgodilo z Alfonsom Nittijem v prvem romanu *Življenje*, kot tudi nesrečne, skoraj zasvojene ljubezni do ženske, ki je za Emilija Brentanija iz drugega romana *Senilnost* na koncu pomenila duševno smrt, medtem ko v *Zenovi zavesti* Zeno razdor z ljubico preživi in živi svoje življenje nemoteno naprej.

4 Zaključek

Morda se na prvi pogled zaključki analize glede (ne)zanesljivosti pripovedovalca Zena Cosinija zdijo nedoločljivi in nas zato toliko bolj napotujejo k neposrednemu branju romana *Zenova zavest*, v katerem pa je ravno nedoločljivost velika kvaliteta. Z njo se odpira večkratno in večplastno prevpraševanje poročanja o dogodkih v življenju posameznika, zanesljivost spomina in razlag, ki se oblikujejo skozi čas, ter tudi vrednotenja lastnega življenja in posameznih dejanj oziroma dogodkov v njem. *Zenova zavest* je torej pripoved o zavesti in njenih zakonitostih.

Zavedenost in zavajanje sta, kot smo videli, intrinzični značilnosti Zena pripovedovalca. Morda je bila zanj to edina strategija preživetja v svetu, kjer ni nič zanesljivega ali pa je zanesljivost le navidezna, ko se kršijo tudi osnovni kodeksi zaupnosti. V luči njegovih prvih dveh romanov, *Življenje* (1892) in *Senilnost* (1898), lahko razmišljamo tudi o nasprotju zavajanja, natančneje o tem, kam je pripeljala resnicoljubnost in s tem »samozavajanje« za vsako ceno naslovna junaka Alfonsa Nittija v prvem in Emilija Brentanija v drugem romanu. Zeno-va odsotnost dajanja pomembnosti stvarem v absurdov polnem življenju se na koncu paradoksalno izkaže kot njegova odrešitev. V horizontu obeh skrajnosti – skrajnega zavajanja in skrajne resnicoljubnosti – se tako ponovno izrisuje Briosijeva misel, da je bistvo romana *Zenova zavest* prikaz človekove zavesti kot take, ki je, skladno z našo tematiko, v svojem bistvu za drugega skoraj vedno *kriptična* in *nezanesljiva*.

Viri

- Svevo, Italo, 2004: *Romanzi e continuazioni*. Milano: Arnoldo Mondadori Editore.
- Svevo, Italo, 2018: *Zenova zavest*. Ljubljana: Studia Humanitatis. Prev. Gašper Malej.
- Svevo, Italo, 1961: *Zeno Cosini*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Prev. Silvester Škerl.
- Svevo, Italo, 2014: *Življenje*. Celje: Mohorjeva družba. Prev. Dean Rajčič.
- Svevo, Italo, 2001: *Senilnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Prev. Teo Šinkovec.

Literatura

- Bal, Mieke, 2017: *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative. Fourth Edition*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Biti, Vladimir, 1987: *Interes pripovednog teksta: prema prototeoriji pripovijedanja*. Zagreb: Liber.
- Booth, Wayne C., 1983 (1961): *Rhetoric of Fiction*. 2nd Edition. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Booth, Wayne C., 2005: *Retorika pripovedne umetnosti*. Ljubljana: LUD Literatura. Prev. Nada Grošelj.
- Briosi, Sandro, 2020: *Commento a La coscienza di Zeno. Con il testo integrale dell'opera*. Roma: Carocci editore.
- Felski, Rita, 2011: Suspicious Minds. *Poetics Today* 32/2. 215–234.
- Genette, Gérard, 2007: *Discours du récit*. Paris: Éditions du Seuil.
- Koron, Alenka, 2014: *Sodobne teorije pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Margolin, Uri, 2017: Theorising Narrative (Un)reliability: A Tentative Roadmap. Nünning, Vera (ur.): *Unreliable Narration and Trustworthiness. Intermedial and Interdisciplinary Perspectives*. Berlin, Munich, Boston: De Gruyter. 31–58.
- Nünning, Vera, 2017: Reconceptualising Fictional (Un)reliability and (Un)trustworthiness from a Multidisciplinary Perspective: Categories, Typologies and Functions. Nünning, Vera (ur.): *Unreliable Narration and Trustworthiness. Intermedial and Interdisciplinary Perspectives*. Berlin, Munich, Boston: De Gruyter. 83–108.
- Pettersson, Bo, 2017: Kinds of Unreliability in Fiction: Narratorial, Focal, Expository and Combined. Nünning, Vera (ur.): *Unreliable Narration and Trustworthiness. Intermedial and Interdisciplinary Perspectives*. Berlin, Munich, Boston: De Gruyter. 109–129.
- Phelan, James in Martin, Mary Patricia, 1999: The Lessons of »Weymouth«: Homodiegesis, Unreliability, Ethics and The Remains of the Day. Herman, David (ur.): *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. Columbus: Ohio State University Press. 88–109.
- Ricoeur, Paul, 1970: *Freud and Philosophy. An Essay on Interpretation*. New Haven, London: Yale University Press.
- Riggan, William, 1981: *Picaros, Madmen, Naïfs, and Clowns. The Unreliable First-Person Narrator*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.

Rimmon-Kenan, Shlomith, 2005: *Narrative Fiction. Contemporary Poetics*. London, New York: Routledge.

Zupan Sosič, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.

Zeno Cosini – The (Un)reliable Narrator of His Own Life

The key issue when reading the novel *Zeno's Conscience* (1923) by the Italian writer Italo Svevo (whose real name was Ettore Schmitz) (1861–1928) arises when we try to define its main hero and narrator, Zeno Cosini, and specifically the degree to which he is (un)reliable. Some key theoretical considerations that deal with the concept of (un)reliability will be addressed, and these tools then applied to Svevo's novel. The research that has been done in the field of (un)reliability is of an interdisciplinary nature and belongs to postclassical narrative theory. However, since the issue of (un)reliability in general, and especially in the case of *Zeno's Conscience*, is closely related to the concept of the narrator, the analysis will also take into account the findings of Gérard Genette (1930–2018) and his trichotomic concept of narrative reality, Mieke Bal (1946–) and her concept of focalization, and Uri Margolin (1942–) and his more recent classification of (un)reliability, which are all directly relevant to the study of the narrator's (un)reliability. Svevo's novel *Zeno's Conscience* is marked by multi-layered (un)reliability. In the postclassical definition of (un)reliability, this quality can be found in all three phases when dealing with a narrative text: the semantic, pragmatic and psychological phases. In the case of Zeno, the narrator and main focalizer, the boundaries between his intentional deceptions and his unintentional self-delusions are neither easily definable nor is it straightforward to define the prototypical characteristics of such an (un)reliable narrator. This opens up many possibilities for questioning one's own life and the workings of human consciousness as such.

Keywords: narratology, (un)reliable narrator, focalization, Italo Svevo, *Zeno's Conscience*

PROF. DR. ERIKI KRŽIŠNIK OB
ŽIVLJENJSKEM JUBILEJU

OB ŽIVLJENJSKEM JUBILEJU PROF. DR. ERIKE KRŽIŠNIK

Profesorica doktorica **Erika Kržišnik** je utemeljiteljica frazeologije kot jezikoslovne vede na Slovenskem, njena vodilna razvijalka in raziskovalka ter predavateljica. S svojo raziskovalno žilico, strokovno vedoželjnostjo, nenehnim preizpraševanjem in kritičnim razmišljanjem je vplivala na več generacij študentov slovenistov in jezikoslovcev, ki jim je odpirala vrata v večplasten in zapleten jezikovni in jezikoslovni svet.

Ob njenem življenjskem jubileju – **70-letnici** – se ji želim s tem kratkim in fragmentarnim zapisom pokloniti, se ji zahvaliti in čestitati za vse dosežke, predvsem pa srčno voščiti vse najboljše, obilo zdravja, življenjske moči in neusahljive energije.

Erika Kržišnik je bila rojena 4. 5. 1953 v Škofji Loki, kjer je obiskovala osnovno šolo in gimnazijo. Profesorica to obdobje opisuje kot lepo in brezskrbno otroštvo, v katerem je veliko in zelo rada brala. Po uspešno opravljeni maturi se je vpisala na **ljubljsko Filozofsko fakulteto**, kjer je diplomirala iz slovenskega jezika in književnosti ter ruskega jezika in književnosti. Njena iskriva in zvedava narava jo je študijsko gnala naprej, da je najprej v magistrskem delu (Kržišnik 1988), nato v doktorski disertaciji (Kržišnik 1996a) prva pri nas izčrpno pojasnila in analizirala nekatera **poglavja iz slovenske frazeologije**. Obe deli sta bili nepreštevno krat fotokopirani, izposojeni, brani, izpisovani, citirani – in v več pogledih še vedno predstavljata naš arzenal temeljnih frazeoloških del. Njena odločna in jasna argumentacija iz disertacije, zakaj izraz *frazem* in ne *frazelogem* ali kaj drugega, je tako rekoč ponarodela. *Frazem* za poimenovanje osnovne enote frazeologije in

mnogi drugi frazeološki pojmi, npr. *prenovitve* kot namerne in sobesedilno pogojene spremembe pomena in/ali oblike frazemov, so se pod vplivom njenih del sčasoma ustalili in usidrali v slovenski jezikoslovni pojmovni sistem.

Predavateljska pot, ki jo je Erika Kržišnik začela leta 1996, ko je postala docentka, ni bila asfaltirana hitra cesta do **redne profesure**, ki jo je na Katedri za slovenski knjižni jezik in stilistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani dosegla leta 2007, je pa bila trdno in stabilno tlakovana pot s prepoznavnimi in vedno aktualnimi rezultati, ki so ostali objavljeni v mnogih še danes visoko citiranih jezikoslovnih delih doma in v tujini. Nekaj ključnih želim izpostaviti v nadaljevanju z namenom, da ob tej slavnostni priložnosti spodbudim k branju, študiju, interpretaciji ali zgolj ponovnemu pozitivnemu odmerku frazeologije iz del prof. dr. Erike Kržišnik. Njihova sporočilna vrednost ni le bogata in izčrpna, temveč ob vsakem prebiranju nudi kak nov hevreka moment in na mnogo mestih ostaja sodobna in univerzalna.

Objavljati je začela v 80. letih prejšnjega stoletja. Kot članica aktivnega **debatnega krožka slavistov**, ki je deloval od konca 80. let 20. stoletja do začetka 21. stoletja, je svoje prve frazeološke študije objavljala v debatnem listu *Slava* (Kržišnik 1987a; Kržišnik 1987/88; Kržišnik 1989/90a).

Zanimanje za frazeologijo, skladnjo, normativistiko in literaturo je ohranjala v vseh obdobjih svojega raziskovalnega življenja in teme med seboj pogosto tudi prepletala. Od 90. let 20. stoletja dalje je objavila 17 izvirnih znanstvenih prispevkov, največ v *Slavistični reviji* in *Jeziku in slovstvu*, 43 znanstvenih prispevkov s konferenc, 25 samostojnih znanstvenih sestavkov oziroma poglavij v monografijah ter več drugih strokovnih in poljudnih del.

Zgodaj je začela opozarjati na problematiko frazeologije v učbenikih (na to temo je imela leta 1990 več radijskih intervjujev) in poučevanja frazeologije v šolah, tudi pri pouku slovenščine kot tujega jezika (Kržišnik 2019). Z **metodo ankete** je že konec 80. let 20. stol. preverjala poznavanje in razumevanje frazeologije pri dijakih (Kržišnik 1989/90b). Anketo o poznavanju oblike, pomena in rabe frazemov je po skoraj 30 letih ponovila in ugotovila, da se je poznavanje frazemov današnjih dijakov zmanjšalo za skoraj 20 % (Kržišnik 2015).

Frazeologijo kot **stilno opazno prvino** je sprva analizirala v literarnih besedilih, in sicer v Kosmačevi prozi (Kržišnik 1987b), Cankarjevi prozi (Kržišnik 1990; Kržišnik 2018a), kratki pripovedni prozi 19. stoletja (Kržišnik 1994), v kasnejših delih pa sta jo zanimali zlasti raba in funkcija **frazeologije v časopisju** (Kržišnik 1991; Kržišnik 1996b), pri čemer ni zanemarila publicistične dejavnosti pri slovenskih izseljencih (Kržišnik 2003a).

Izpostaviti je treba tudi njene raziskave **zgodovinske frazeologije**. Kronološko gledano, je njena sploh prva objava znanstvenega prispevka povezana ravno z

obdobjem 16. stoletja, ko je na mednarodnem simpoziju *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ki je leta 1984 potekal v Ljubljani, nastopila s prispevkom, v katerem je iz Trubarjeve *Cerkovne ordninge* skušala tipološko razvrstiti frazeologijo v širšem smislu (Kržišnik 1986). Kasneje je izluščila in analizirala še frazeologijo iz dveh zgodovinskih slovarjev, Gutsmanovega (Kržišnik 1997) in Murkovega (Kržišnik 1999). **Slovarski vidik frazeologije** jo je namreč od samega začetka vznemirjal, zato je k frazeologiji v sodobnih slovarjih, kot so SSKJ, *Slovenski pravopis* 2001, *Slovar slovenskih frazemov*, pristopala kritično (Kržišnik 1987/88; Kržišnik 2003b; Kržišnik 2004a; Kržišnik 2009). Vprašanju, kako v frazeologiji določati, kaj je prav in kaj narobe, je posvetila posebno pozornost, ob tem pa opozarjala, da ni vse napaka in da je treba razumeti tudi nekatere funkcionalne posege v frazeologijo ter zgodovinskorazvojno pogojene spremembe, ki so tako odraz kot posledica naravnega spreminjanja jezikovne norme (Kržišnik 1996c; Kržišnik 2004b).

Metodološko je v svojem več kot 40-letnem raziskovanju preizkusila različne pristope in metode, od strukturalističnega v svojih zgodnejših delih do pragmatičnega (Kržišnik 2015), korpusnega (Kržišnik 2005; Kržišnik 2018b), kognitivnega (Kržišnik in Smolić 1999; Kržišnik 2008b) in (lingvo)kulturološkega pristopa (Kržišnik 2008a; Kržišnik 2010; Kržišnik 2016). V zadnjem raziskovalnem obdobju ostaja zvesta natančni in temeljiti **korpusni preverbi** lastnosti in rabe sodobne slovenske frazeologije. Njeni prispevki so zato bogati tudi s konkretnimi številčnimi podatki, ki omogočajo še mnoge nadaljnje raziskave in interpretacije frazeologije 21. stoletja.

Profesoričina angažiranost tudi na področju vzpostavljanja in ohranjanja strokovno-prijateljskih stikov s **frazeologi z vsega sveta** – ne glede na to, ali se združujejo v okviru Evropskega združenja za frazeologijo (Europhras) ali se srečujejo na konferencah Slavofraza – je prispevala k temu, da je danes slovenska frazeologija enakovredno z drugimi frazeologijami vključena na frazeološki zemljevid sveta.

Za konec sem pustila profesoričino mentorstvo. Je predana in odlična **Mentorica**. Njen dosednji izkupiček je 73 diplomskih nalog, 16 magistrskih del ter 6 uspešno zaključenih doktorskih disertacij (Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin, Mojca Žagar Karer, Urška Valenčič Arh, Katarina Rigler Šilc, Lara Godec Soršak). Njene študentke in študenti vseh generacij povedo, da je bila profesorica na izpitih neposredna in stroga, a vedno iskrena, poštena in željna izmenjave globljih jezikovnih in jezikoslovnih premislekov, ne zgolj površinske izmenjave naučenih podatkov. Letošnja generacija študentov slovenistike je zadnja, ki je profesorico imela priložnost poslušati na rednih predavanjih. Prepričana sem, da bodo njeni dosežki služili kot **vzor in navdih** tudi prihodnjim generacijam, predvsem pa, da vabil in priložnosti za radoživo izmenjavo frazeoloških misli ne bo (z)manjkalo.

Hvala, spoštovana profesorica Erika Kržišnik, za vso **ljubezen do frazeologije**, jezika in življenja! **Voščim še na mnoga zdrava in čudovita leta!**

V besedilu navedena dela:

Kržišnik, Erika, 1986: Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi Cerkovni ordningi. Pogorelec, Breda in Koruza, Jože (ur.): *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 27. do 29. junija 1984*. Obdobja 6. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 435–445.

Kržišnik, Erika, 1987/88: Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slava: debatni list* 2/2. 143–162.

Kržišnik, Erika, 1987a: Prenovitev kot inovacijski postopek. *Slava: debatni list* 1/1. 49–56.

Kržišnik, Erika, 1987b: Prenovitve stalnih besednih zvez v Kosmačevi prozi 30. let. Zdravec, Franc idr. (ur.): *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1985*. Obdobja 7. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 517–532.

Kržišnik, Erika, 1988: *Frazeologija v moderni: magistrska naloga*. Ljubljana.

Kržišnik, Erika, 1989/90a: Frazeologija po seminarsko. *Slava: debatni list* 4/2. 162–168.

Kržišnik, Erika, 1989/90b: Frazeologija v osnovni in srednji šoli. *Jezik in slovstvo* 35. 134–141.

Kržišnik, Erika, 1990: Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih proznih besedilih. *Slavistična revija* 38/4. 399–420.

Kržišnik, Erika, 1991: Frazeologija v slovenskem časopisju 1991. Počaj-Rus, Darinka idr. (ur.): *XXVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 89–98.

Kržišnik, Erika, 1994: Frazeologija v kratki pripovedni prozi druge polovice 19. stoletja. Orožen, Martina (ur.): *XXX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 53–67.

Kržišnik, Erika, 1996a: *Slovenski glagolski frazemi: ob primeru frazemov govorjenja: doktorska disertacija*. Ljubljana.

Kržišnik, Erika, 1996b: Frazeologija v slovenskem časopisju štiri leta po osamosvojitvi. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 175–189.

Kržišnik, Erika, 1996c: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/2. 133–154.

Kržišnik, Erika, 1997: Gutsmanovo razumevanje stalnih besednih zvez. Pogorelec, Breda (ur.): *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave: zbornik referatov 6. srečanja slavistov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–37.

Kržišnik, Erika, 1999: Frazeologija v Murkovem slovarju. Jesenšek, Marko (ur.): *Murkov zbornik: referati s Simpozija Anton Murko in njegov čas*. Zora 9. Maribor: Slavistično društvo. 312–347.

Kržišnik, Erika, 2003a: Frazeologija in njena funkcija v časopisu slovenskih izseljencev v Argentini. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve slovenske knjige*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 107–126.

Kržišnik, Erika, 2003b: Frazeologija v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 221–237.

Kržišnik, Erika, 2004a: Poskusni zvezek slovenskega frazeološkega slovarja. *Slavistična revija* 52/2. 199–208.

Kržišnik, Erika, 2004b: »Fehler« beim Gebrauch von Phrasemen – Gründe für Entstehung und (Nicht)Erkennen: eine empirische Untersuchung. Palm-Meister, Christine (ur.): *Europhras 2000: Internationale Tagung zur Phraseologie vom 15.-18. Juni 2000 in Aske/Schweden*. Tübingen: Stauffenburg. 245–256.

Kržišnik, Erika, 2005: Predvidljivost sintaktičnih transformacij frazemov v slovenskem jeziku. Alekseenko, M. in Val'ter, Hari (ur.): *Grani slova: sbornik naučnih statej k 65-letju prof. V. M. Mokienko*. Moskva: Izdatel'stvo Elpis. 215–222.

Kržišnik, Erika, 2008a: Jezikovno izražanje konceptualne metafore BESEDA JE X ... v besedilih 16. stoletja. Merše, Majda (ur.): *Trubarjeva številka. Slavistična revija* 56–57/2008–4/2009–1. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 253–267.

Kržišnik, Erika, 2008b: Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovstvo* 53/1. 33–47.

Kržišnik, Erika, 2009: Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju. Perdih, Andrej (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 53–60.

Kržišnik, Erika, 2010: Kaj se pometa pod preprogo in zakaj?: (kulturološka in sociolingvistična analiza frazema). Ivanou, Jaugen Jaugenavič in Mokienko, Valerij Mihajlovič (ur.): *Slavjanskaja frazeologija i paremiologija v XXI veke: sbornik naučnih statej*. Minsk: Zmicer Kolas. 92–98.

Kržišnik, Erika, 2015: Frazeologija v šoli – drugič. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 131–142.

Kržišnik, Erika, 2016: Slovenskaja frazeologija v svete kul'tury = Slovenian phraseology in the light of culture. Krasnyh, V. V. in Izotov, A. I. (ur.): *Jazyk, soznanie, komunikacija: sbornik naučnih statej posvjaščennyh pamjati V. N. Tel'ja*. Moskva: MAKSS Press. 194–211.

Kržišnik, Erika, 2018a: Vinjete in Podobe iz sanj – mejnika v stilistični izrabi frazeologije. Smolej, Mojca (ur.): *1918 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–19.

Kržišnik, Erika, 2018b: Skladnja v frazeologiji med sistemom in rabo. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 35–47.

Kržišnik, Erika, 2019: Mesto frazeologije v pridobivanju in preverjanju znanja slovenščine kot neprvega jezika. Macan, Željka (ur.): *Frazeologija, učenje i poučavanje: zbornik radova s Međunarodne znanstvene konferencije Slavofraz održane od 19.-21. travnja 2018. godine u Rijeci. Slavofraz 2018 »Frazeologija, učenje i poučavanje«*. Reka: Filozofska fakulteta. 185–196.

Kržišnik, Erika in Smolič, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. Kržišnik, Erika in Lokar, Metka (ur.): *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 61–80.

Nataša Jakop

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

»NI MIRU ZA INDIJANCE!« (E. KRŽIŠNIK)

Profesorico Eriko Kržišnik sem spoznala v prvem letniku študija slovenistike leta 1996. Predavala nam je slovenski knjižni jezik, poleg uvoda še glasoslovje in oblikoslovje, in bili smo njena prva generacija po vrnitvi z lektorskega mesta v Gradcu na Filozofsko fakulteto. To je bil čas, ko so se še uporabljali grafoskopi, ko prosojnice niso bile prav poceni in so bile temu primerno gosto popisane. Zapiske s tistih predavanj imam še danes, ampak za študente je bil prvi stik z resnimi predavanji, obsegom znanja, navedki in vedno znova dodano temeljno literaturo vseeno malo strašljiv. V predavalnici št. 2 na ljubljanski Filozofski fakulteti nas je sedelo veliko, tudi zgornje klopi so bile (vsaj sprva) zasedene in intenzivno smo skušali zabeležiti vse, kar smo slišali. Izpit v prvem letniku mi je ostal v spominu, na vprašanja sem nekako (prav nič suvereno in verjetno pomanjkljivo) odgovarjala in potem sem doživela pristen profesoričin odziv – pošteno mi jih je napela, da naj se zresnim in sistematično naučim, če se mislim ukvarjati s slovenščino. Bila sem poparjena, izpit sem sicer naredila, toda šele čez kakšen mesec ali dva sem si bila sposobna priznati, da je imela profesorica prav. V drugem letniku smo pragmatiko in skladnjo poslušali pri Martini Križaj Ortar in v tretjem letniku nas je vsaj tiste, ki smo ostali, dovolj srečala pamet, da smo se študiju resneje posvetili. In poslušanje predavanj ter ukvarjanje s slovenskim knjižnim jezikom pri frazeologiji je postalo čudovito, zanimivo, privlačno. Seminar nam je odstiral najbolj sočen del jezika, ukvarjali smo se s čustvi in konceptualno metaforo, postajalo je vse bolj neverjetno in vse bolj del mene. Frazeologija je pač ljubezen, sploh če že od malega okoli sebe človek ne sliši skoraj nič drugega kot, da je *nekdo prekmalu rojen* (in zato ni sposoben nečesa narediti »prav«), da je *nekdo drug vso pamet*

tega sveta požrl, tretji pa hodi z glavo v oblakih in sliši travo rasti. Že takrat me je profesorica spodbudila, da naj iz gradiva za seminarsko nalogo za *Jezik in slovstvo* napišem članek. In sem ga, še dobro. V četrtem letniku smo organizirali brucovanje in takrat nas je profesorica Erika Kržišnik povabila k sebi domov, da smo šli nekaj iskat. Ne vem več, kaj je to bilo, v njenem stanovanju pa smo se po tistem frazeologinje dobile še večkrat. Opazovati jezik skozi podobe, je postalo neločljivi del mene in končno je napočil čas za diplomu. Seveda sem si za mentorico izbrala Eriko Kržišnik in se potem lotila še učenja poljščine, da bi lahko prebirala literaturo o kognitivnem jezikoslovju tudi v poljščini. Začetna vnema nemalokrat popusti in tako je tudi mene po nekaj mesecih zbiranja in ne prav dosti pisanja malo minilo. Pa mi mentorica napiše: »Kaj mislite, kolegica?« Vsekakor ji ni bilo treba napisati še česa drugega, da se je delo premaknilo. Po diplomi sem odšla za lektorico slovenščine v München in ohranjala stike prek e-pošte in sodelovanja na podiplomskem študiju, kjer sem se želela ukvarjati s pravnim jezikom. Dopisovanja so bila strokovna pa tudi malo bolj zasebna, saj je izkušnja bivanja v tujini nekaj, kar bolj razumejo tisti, ki so to tudi sami izkusili. Po dveh letih me je življenje pripeljalo nazaj, no, spoznala sem nekoga, s katerim sem želela preživeti večji del življenja in pogovarjala sva se o poroki, natančneje o poroki septembra 2005, ne še zelo natančno, ampak okvirno. Pa pokliče draga mentorica, da ima zame predlog, in sicer če bi bila tajnica mednarodne frazeološke konference, ki bo v okviru združenja Europhras potekala septembra 2005. In sem seveda pristala, bodočemu možu povedala, da je pač poklicala mentorica in da imajo natančnejši datumi prednost. Organizacija konference nas je vse, takrat še doktorske študentke, močno povezala in priložnost sem imela osebno spoznati tudi imenitne znanstvenike, ki se ukvarjajo s frazeologijo in so hkrati veliki ljudje ter dobri prijatelji, kar je v akademskem svetu vseeno posebnost. In tako smo doktorandke skupaj z mentorico začele z našimi novoletnimi srečanji, kjer frazeologijo nadgradimo tudi s tuzemsko hrano. Poroko sva z možem predstavila za pol leta, prispevke za konferenco pa smo zbiral, recenzirali in postavljali toliko časa, da je nazadnje na svet pohitel moj prvi sin in čeprav sem se opravičevala, da ne bom mogla končati začetega dela, me je profesorica razumevajoče pomirila. Seveda ni imela druge izbire, vendar so takšni trenutki lahko zelo kočljivi, pri njej pa sem vedno čutila iskreno podporo, ki je presegala mentorske obveznosti in dolžnosti.

Poseben podvig je bila slovanska frazeološka konferenca na Rabu, ki jo je vodila še ena imenitna profesorica in dobra prijateljica slavljenke, dr. Željka Fink Arsovski. Ko smo bile na trajektu, ki je s celine plul na Rab, je mentorica izvedela, da so njeno hčer prepeljali v porodnišnico in čez nekaj ur se je (prekmalu) rodil vnuk Aljaž. Čeprav pretresena in v skrbeh, je zmogla življenjski odziv, poln humorja in vitalnosti: »Sem ji rekla, da ne sme (še) roditi, pa seveda otroci ne ubogajo.«

In prav ta drža je njena največja odlika. Treba je delati resno in odgovorno, za tem pa si je treba vzeti tudi čas za smeh in sprostitve (na nivoju, seveda!). Med frazeologi po vsem svetu je vedno moč opazovati pristne odnose. Prijateljstva, ki so se začela pred mnogimi leti, vsi negujemo naprej. Leta 2013 smo organizirali

Frazeološko simfonijo, mednarodno srečanje, kjer smo odstrli nekatere frazeološke zanimivosti in spet prepletli prijateljske vezi, leta 2014 so zagrebške frazeologinje organizirale manjše slovansko frazeološko srečanje, ki ga je graški frazeolog, dr. Heinrich Pfandl, poimenoval Slavofraz. In naslednje leto – 2015 – je bil Slavofraz v Ljubljani. Vedno, ko smo se lotile kakšne konference, smo se kljub stresu, ki ga takšni dogodki zahtevajo, še močnejše povezale in spoznale.

V nemščini mentorju pri doktorski disertaciji pravijo Doktorvater, Erika Kržišnik v mojem strokovnem, poklicnem in zasebnem življenju predstavlja mentorico, ki bi bila v najžlahtnejšem pomenu Doktormutter. Rek v naslovu je eden njenih legendarnih, ki ga je izrekla vedno, ko se je pojavila nova težava. Vedno odločna, nepopustljiva in nikoli polovičarska, hkrati pa vedno pripravljena priznati, da potrebuje pomoč in je zanjo prosila. Moje delo je danes bolj povezano s terminologijo, toda tudi tam še vedno iščem povezavo s frazeologijo. Po strunjanski konferenci se takratne članice organizacijskega odbora še vedno dobivamo. Pogovori, ki jih imamo, tudi o novih podvigih, so še vedno zelo resni, pa tudi zelo zabavni in slikoviti in prav nikoli dolgočasni, zato spoštovana in draga profesorica, hvala za vse in res vse najboljše!

Mateja Jemec Tomazin

*Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša*

POMEN LEKSEMA OKO KOT SESTAVINE FRAZEMOV V SLOVENSKEM VZHODNODOLENJSKEM GOVORU ŠENTRUPERTA¹

Tukajšnja obravnava narečnih frazemov s sestavino OKO ima naslednje namene: 1) z naborom frazemov s to sestavino v vzhodnodolenjskem govoru Šentruperta prispevati k slovenski (narečni) gradivski zbirki (somatičnih) frazemov in pojavnost v njem primerjati s tisto v knjižnem jeziku; 2) na osnovi tega gradiva izpeljati poskus sintetičnega pomenskega kategoriziranja leksema *oko*, *oči* z možnostjo aplikacije na druge narečne govore in na slovenski knjižni jezik; 3) ugotoviti tipične značilnosti leksema *oko*, *oči* v frazemih s to sestavino v vzhodnodolenjskem govoru Šentruperta.

Ključne besede: narečna frazeologija, somatični frazem, dolensko narečje, semantična kategorizacija, oko

I Uvod²

Leksem *oko* je že praslovanski (**ōko*, *G* **ōčese*, *Ndu* **ōči*) in izpeljan iz ide. korena **h₃ok^u*- s pomenom 'gledati'. Glagolske izpeljanke iz tega ide. korena pa v različnih jezikih izražajo tudi metaforične pomene v smislu 'slutiti, gledati (v duhu), prerokovati; nadzorovati; zaznavati (ne samo vidno), dojemati' ipd. (Snoj

¹ Raziskovalni program št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave) je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² Članek je bil pod istim naslovom, a pomotoma brez gradiva objavljen v Novem Sadu leta 2007, v *Zborniku Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 50, str. [853]–862. Z opravičilom uredništva je prišel tudi predlog oziroma dovoljenje, da se članek objavi še enkrat. V tej objavi je nekoliko aktualiziran, gradivu pa dodana še pojavnost v *Slovarju slovenskih frazemov* Janeza Kebra, ki je v knjižni obliki izšel leta 2011, od 2015 pa je dostopen tudi na portalu Fran. Dopolnitev članka je nastala v okviru PS P6-0215 Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave.

2003: 468). O tem nam govori tudi simbolika očesa v različnih kulturah in verah, saj ima oko poleg sposobnosti sprejemanja svetlobe tudi sposobnost sprejemanja duhovne svetlobe: »Oko, organ vidne zaznave, je skoraj povsod in vedno simbol intelektualne narave« (Chevalier in Gheerbrant 1995: 405) in je simbol dvojnosti in združevanja, simbol biti (vira) in božjega spoznanja (resničnosti), budnosti in znanja, celotnega zunanjega zaznavanja in intuicije – edini čut, ki lahko zamenjuje vse druge. Obstaja pa tudi »hudobno, zlobno oko«, ki (v islamskem svetu) simbolizira polastitev koga ali česa z zavistjo ali zlobnim namenom, in naj bi bilo »krivo smrti polovice človeštva, saj prazni hiše in polni grobove« (povzeto po Chevalier in Gheerbrant 1995: 405–407).

Slovar slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ) III (1979: 356–358)³ ima za leksem *oko* v pomenu 'parni organ vida' tri glavne pomene: 1. 'čutilo za vid' s podpomeni: a) 'to čutilo glede na svojo sposobnost', b) nav. eks., z glagolom 'izraža dejavnost tega čutila, kot jo določa glagol', c) 'to čutilo glede na izražanje čustev, razpoloženja',⁴ 2. nav. ekspr., z oslabljenim pomenom, s prilastkom 'oseba, zlasti glede na sposobnost opazovanja', npr. *Marsikatero oko se je ustavilo na njej* in 3. s prilastkom 'očesu podoben del česa', npr. *oko pri trti*. SSKJ navaja tudi veliko frazeoloških in nefrazeoloških besednih zvez, pogosto s kvalifikatorjema *ekspr.* (ekspresivno) in manj pogosto s *pog.* (pogovorno), vendar te zveze pomensko razlaga kot celoto – pri frazemih torej navaja pomen frazema, ne pa pomena leksema *oko*, kakršnega v teh zvezah ima. V tem prispevku skušam narediti prav to: frazeme in pregovore iz šentruperskega govora najprej razvrstiti po pomenskih kategorijah leksema *oko*, *oči*, dodati slovarsko razlago, poleg tega pa še natančnejši opis frazema in okoliščine, v katerih se najpogosteje rabi, saj to dostikrat nezadostno ponazarja celo stavčni kontekst, dodan v priloženem gradivu. Potrditev in nekatere rešitve⁵ za tako pomensko razvrščanje smo našli npr. v velikem francoskem enojezičnem slovarju *Grand Larousse de la langue française* (en sept volumes), O-PSI (1976: 3738–3742).⁶

³ V spletni različici SSKJ² na portalu Fran pomenskih razlik s prvo tiskano izdajo ni.

⁴ S tem podpomenom SSKJ v omejenem obsegu zajame sicer širok in po mojem mnenju prenesen, metaforičen, simboličen pomen leksema *oko*; vsekakor pa to ni več 'čutilo za vid', torej ne more biti podpomen 1. pomena, saj ne vsebuje kategorije 'vid, videnje, gledanje' oziroma osnovne funkcije očesa, tj. zaznavati svetlobo/temo in barve, s tem pa predmetni in pojavni svet v manjši ali večji oddaljenosti. Prav tako ne more pomeniti očesa kot (fizičnega) organa (predmeta), saj npr. jezne oči ≠ svetle oči, kajti jezen za razliko od svetel pomeni le občasno, spremenljivo lastnost oči.

⁵ Slovar upošteva pomene leksema *oko* v vseh kontekstih (ne samo v frazemih), zato se število in zapolnjenost pomenskih kategorij v njem in dobljenih iz našega gradiva precej razlikujeta.

⁶ Na tem mestu se pristržno zahvaljujem kolegici mag. Alenki Gložančev, dolgoletni sodelavki iz leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: za prevode francoskih pomenov in nekaterih zgledov ter vse nasvete in sugestije v zvezi z razvrščanjem frazemov v posamezna pomenska polja.

Frazemi s sestavino *oko*, *oči*⁷ se uvrščajo v širšo skupino t. i. somatičnih frazemov, ki so v večini jezikov in v njihovih narečjih⁸ zelo številni, saj so tudi poimenovanja za dele telesa del jedrnega besedja. Največ frazemov (skupaj s 3 pregovori) s kakšno od sestavin smo (do sedaj) v šentruperskem govoru našli prav z leksemom *oko* – kar 70; to vsekakor potrjuje bogato semantiko tega leksema tudi v enem od narečnih govorov slovenskega jezika.⁹

Iz analize frazemskega gradiva, navezujoč se na pomene iz SSKJ², lahko izpostavimo nekaj tipičnih značilnosti leksema *oko*, *oči* v šentruperskem govoru:¹⁰

1) Čeprav je *oko* ‘parni organ vida’ oziroma ‘čutilo za vid’ in ‘del telesa’ tako pri ljudeh kot pri živalih, pa leksem *oko* v šentruperskih frazemih nastopa izključno kot človeški organ oziroma čutilo, torej kot del človeškega telesa.

2) V šentruperskem govoru se z izjemo treh primerov (10 **imeti dobro oko**, 33 **na oko**, 63 **zamižati na eno oko**) leksem *oko* v frazemih pojavlja vedno v množinski obliki *oči*.

3) Frazemi ne izražajo tretjega slovarskega pomena leksema *oko*, *oči* in le enkrat, v pregovoru (62), izražajo drugega, prvi pomen pa lahko razdelimo na dva osnovna pomena s precej več podpomeni:

⁷ Edninsko in množinsko obliko navajam zato, ker se leksem *oko* kot ‘parni organ vida’ v frazemih pogostejše pojavlja v množinski obliki, ki je običajna za parne organe, kljub temu da je slovenščina jezik z dvojino.

⁸ Za slovenski knjižni jezik ne morem navesti številčnih dokazov, saj je primerjava s *Slovarjem slovenskih frazemov* (SSF) (Keber 2011) pokazala, da frazemi s sestavino *oko*, *oči* zagotovo niso zadovoljivo obdelani (vsebovanih je le 19) in da manjkajo celo frazemi, ki so v SSKJ navedeni (skupaj 36), podobno velja tudi za druge somatizme oziroma druge lekseme. Iz istega razloga frazomom vedno ne navajam knjižnih ustreznice, pač pa – zaradi lažjega razumevanja glasovno precej kompliciranega govora – samo glasovno poknjižene variante narečnih frazemov.

⁹ Šentruperski krajevni govor je govor vzhodnodolenjskega podnarečja dolenjskega narečja in ga govori približno 2000 prebivalcev iz prek 20 vasi in zaselkov, posejanih v eni od razširjenih kotlin doline rečice Mirne in po gričevju ob njenem pritoku potoka Bistrice; to je moj narečni govor. Njegovo glasoslovje, naglas in oblikoslovje so bili po letu 1990 večkrat predmet obravnav v strokovni literaturi, od leta 2007 pa v posamičnih segmentih tudi njegova frazeologija. Večina frazemov je bila zapisana v letu 2004, ko sem začela s sistematičnim zbiranjem frazemov najprej v svojem govoru. Glavna informatorica je bila moja mama Slavka Kovač (1940–2015). Osnova za zbiranje je bilo ponazarjalno (ekspresivno) gradivo iz SSKJ in *Hrvatski frazeološki rječnik* (2003) Antice Menac, Željke Fink-Arsovske, Radomirja Venturina; SSF – *Slovarja slovenskih frazemov* (2011) Janeza Kebra takrat še ni bilo.

¹⁰ Z drugega zornega kota je frazeme s sestavino *roka* v slovenskem knjižnem jeziku obdelala Erika Kržišnik (Kržišnik 1990); zanimalo jo je razmerje pomena sestavin frazema do celovitega pomena frazema.

1 Oko v osnovnem pomenu – parni organ za vid

- 1.1 oko kot del obraza oz. telesa
 - 1.1.1 oko kot celota
 - 1.1.2 oko po svojih specifičnih gibih
- 1.2 oko kot čutilo za vid (oko = vid)
- 1.3 oko glede na svojo dejavnost (oko = pogled)

2 Oko v prenesenem (simboličnem, metaforičnem) pomenu

- 2.1 oko glede na sposobnost odražanja dojemanja človekovega notranjega sveta
 - 2.1.1 oko glede na sposobnost odražanja čustev, razpoloženja
 - 2.1.2 oko glede na sposobnost odražanja lastnosti, značaja
 - 2.1.3 oko glede na sposobnost odražanja dojemavanja
 - 2.1.4 oko glede na sposobnost odražanja neprijetnega občutka zaradi videza česa
- 2.2 oko glede na opravljanje zanj neobičajnih dejavnosti
 - 2.2.1 oko glede na sposobnost opravljanja pozornosti, nadzora
 - 2.2.2 oko glede na sposobnost izražanja bližine
 - 2.2.3 oko glede na sposobnost izražanja budnosti, življenja
 - 2.2.4 oko glede na sposobnost izražanja izpostavljenosti
 - 2.2.5 oko glede na sposobnost priklica neke (neprisotne) pojavnosti

[3 Oko kot oseba, ki opazuje, gleda (sinekdoha: menjava dela s celoto ali *pars pro toto*)]¹¹

[4 Stvar, podobna očesu (v šentruperskem govoru ni primerov)]

Na ta način je izpeljan poskus indukcije posameznih pomenov leksema *oko*, *oči* v frazemih šentruperskega govora¹² na nekaj osnovnih pomenskih polj (pomenskih kategorij) in postavljeni skupni pomenski imenovalci za vsakega od teh polj; lahko bi rekli, da je izpeljan poskus sintetičnega semantičnega kategoriziranja. Preden ta polja nekoliko podrobneje opišem in vanje uvrstim vseh 69 frazemov (oziroma 66 frazemov in 3 pregovore), bi veljalo omeniti še prve rezultate analize s stališča pomenov frazemov kot celote.¹³ Pomen leksema *oko*, *oči* se v šentruperskem govoru najpogosteje realizira na treh osnovnih stopnjah frazeološkega procesa:¹⁴

¹¹ V šentruperskem govoru se ta pomen kaže samo v pregovoru (62) **Vsake oči imajo svojega malarja** 'vsakdo ima drugačna lepotna merila, drugačen okus'; *oči* so sinekdoha tipa zamenjava dela s celoto (*pars pro toto*): vsake oči = vsak človek, vsakdo (Vidovič Muha 2000: 135).

¹² Prav gotovo pa v veliki meri to velja tudi za slovenski knjižni jezik.

¹³ Analiza ni izpeljana dokončno, kljub temu pa se nam zdi vredno opozoriti vsaj na osnovne ugotovitve.

¹⁴ Iz zgornjega razloga so za vsako od stopenj navedeni le osnovni zgledi. Pri tem moramo opozoriti še na to, da so natančni kriteriji za razvrščanje včasih težko določljivi oziroma da nekateri frazemi lahko zadoščajo delnim kriterijem dveh stopenj; posebej izrazito je to pri večpomenskih frazemih.

1) na stopnji konkretnega pomena; ta je možen sam po sebi (pomen vsote posameznih pomenov leksemov je enak pomenu besedne zveze, ko ta ni frazem), ima pa še dodatni pomen, nastal v frazeološkem procesu, npr. v frazemu (60) **videti na svoje/lastne oči** 'biti priča čemu, biti zraven';

2) na stopnji pridobljenega vzporednega figurativnega pomena, izhajajočega iz konkretnega, npr. v frazemu (44) **odpreti oči komu** 'omogočiti, pomagati komu, da zagleda, spozna stvar, kakršna dejansko je'; gre za figurativno rabo z močno naslonitvijo na prvotno konkretno izhodišče, pri tem pa je figurativni pomen v jeziku leksikaliziran že do te mere, da vzbudi asociacijo s prenesenim pomenom kot osnovnim;

3) na stopnji prenesenega pomena, temelječega na leksično neizraženi primerjavi (kod da bi, da bi), npr. v frazemu (4) **bosti v oči** 'ne biti všeč komu kaj, ne pristajati komu kaj /ker je preveč opazno, kričeče/'.

II Pomenske kategorije leksema *oko*, *oči* v frazemih s to sestavino v šentruperskem govoru

1 Oko v osnovnem pomenu – parni organ za vid¹⁵

1.1 Oko kot del obraza oziroma telesa

1.1.1 Oko kot celota

Sem se uvrščajo štirje primerjalni frazemi in se nanašajo na videz oči: 1) na njihovo barvo¹⁶ – (13) **imeti oči kot maček** 'imeti svetle oči' in (14) **imeti oči kot oglje** 'imeti črne, zelo temne oči', ter 2) na velikost – (15) **imeti oči kot sova** 'imeti velike oči' in (1) **biti koga same oči** v svojem 1. pomenu 'imeti velike oči' in posledično tudi v prenesenem 2. pomenu 'biti zelo shujšan /in zato ustvarjati videz velikih oči/'.

Pogojno bi sem uvrstili lahko tudi dva pregovora:¹⁷ (61) **Vrana vrani ni še nikoli izkljuvala oči** 'tisti, ki so (navadno v nepoštenih zadevah) enakega mišljenja, prepričanja, drug drugemu ne nasprotujejo, ne škodujejo', rekli bi lahko: mu ne uničijo tako življenjsko pomembnega organa, kot so oči, ali še bolj naravnost: podobni se med sabo ne onemogočajo¹⁸ in (56) **Strah ima velike oči** 'če se kdo česa

¹⁵ Številke v oklepaju se nanašajo na zaporedno številko frazema v pridanem gradivu. Podčrtane so besede, pod katerimi bi se frazem nahajal v frazeološkem slovarju.

¹⁶ Obarvana je pravzaprav samo šarenica, torej sestavni del očesnega zrkla, vendar dojemamo njeno barvo kot barvo oči v celoti; zato sta primera uvrščena pod ta razdelek.

¹⁷ Pregovori so del širše frazeologije in jih zaradi popolnosti gradivske zbirke navajam in zato poskušam razvrstiti v pomenske kategorije.

¹⁸ Blizu temu pomenu bi bil tudi šentruperski pregovor: **Iste sorte ptiči skup(aj) letajo**.

boji, se mu zdi to še nevarnejše, kot je v resnici', kar pomeni, da strah občutek nevarnosti/ogroženosti stopnjuje, velike oči pa so tu metafora za opazovano stvar¹⁹ in pomeni 'videti nekaj večje in nevarnejše, kot je to v resnici'²⁰.

1.1.2 Oko po svojih specifičnih gibih

Oko je organ, ki ima sposobnost gibanja (npr. obračanja), skupaj s pomožnimi deli, tj. vekami, trepalnicami in solznimi žlezami, pa tudi sposobnost zapiranja/odpiranja in solzenja. Edini frazem, ki izraža gibanje očesa oziroma njegovih delov (v tem primeru vek) in ne označuje prenesenega pomena tega dejanja, je okrnjeni primerjalni frazem (27) hitro]²¹ **kot bi z očmi trenil** 'zelo hitro'. Sem bi lahko uvrstili tudi frazem (35) **najti (narediti) kaj** [čtetudi bi imel] **z zavezanimi (zaprtimi) očmi** 'z lahkoto najti (narediti) kaj /zaradi dobrega poznavanja, znanja tega/', čeprav se v njem odraža tudi pomen 2.3.

1.2 Oko kot čutilo za vid (oko = vid)

Oko je organ, čutilo za vid, kar pomeni, da je njegova osnovna funkcija zaznavati svetlobo/temo in barve, s tem pa predmetni in pojavni svet v manjši ali večji oddaljenosti. Človek (žival) z očmi, ki to funkcijo dobro opravljajo, ima dober vid – ta pa je lahko boljše ali slabše razvit glede na posebne pogoje. Frazem (12) **imeti mačje oči** 'dobro videti ponoči' izraža posebno sposobnost človeka, lastno ponavadi mačkam. Frazemom (10) **imeti dobro oko** 'hitro opaziti kaj', (18) **imeti oči spred in zad** 'vse videti, opaziti', (20) **imeti povsod oči** 'vse videti, opaziti', pa tudi (55) **s prostimi očmi** 'brez očal, pomagal' lahko pripišemo pomen 'imeti dober ali celo odličen vid /in to sposobnost izkoristiti/', pri frazemu (19) **imeti oči za kaj** 'hitro opaziti, najti kaj' pa je ta sposobnost ožje določena, morda celo omejena (npr. imeti oči za gobe, ne pa npr. za regrat). Frazem (33) **na oko** 'brez metra, pripomočkov; približno' lahko izraža sposobnost nekoga, da oceni/odmeri kaj brez pripomočkov, lahko pa (hkrati) opozarja tudi na približnost ugotovljene količine. Prav tako frazem (38) **ne imeti oči na riti** 'ne moči videti nazaj /tako se reče, če pri gibanju nazaj koga npr. pohodiš, porineš ipd./' z navedbo nemožnega mesta za oči poudari nezmožnost opazovanja položaja in smeri, ki sta očem skrita.

¹⁹ Opazovana stvar bi bila lahko posebna pomenska kategorija, a imajo oči tak pomen samo v tem pregovoru in v nobenem od frazemov.

²⁰ Dejansko pa se ob strahu razširijo tako zenice kot veke, kar vzbuja videz večjih oči (gl. 1.1.1.2).

²¹ Oglati oklepaj označuje leksično neizraženo sestavino, druge vrste oklepajev so razložene pred gradivom.

1.3 Oko glede na dejavnost (oko = pogled)

Sposobnost videnja predmetnega in pojavnega sveta je odvisna tudi od njegove oddaljenosti. Frazem (5) **dokjer (ti) oči nesejo** 'kolikor daleč se vidi, do kamor ti seže pogled' običajno izraža veliko količino videnega, frazem (47) **pasti z oči kdo komu** star. 'izgubiti koga z vida' pa odhod neke osebe iz vidnega polja opazovalca oziroma njegovo veliko oddaljitev ali pa samo npr. izgubo v množici, ki je še v njegovem vidnem polju.

Dolžina pogleda ima poleg prostorske tudi časovno dimenzijo; v dolžini trajanja pogleda se ponavadi izraža vsečnost opazovanega oziroma zanimanje za to, kar vidimo v frazemih (36) **napasti si oči** 'nagledati se česa, dolgo kaj vsečnega gledati' in (37) **ne odmakniti/odtrgati oči od koga** 'dolgo in nepretrgoma gledati koga'. Isto izraža tudi nenadna intenzivnost pogleda v frazemu (46) **pasti v oči komu kdo, kaj** 'pritegniti pozornost kdo, kaj, biti všeč komu kdo, kaj', ali njegovo ponavljanje v frazemu (30) **metati oči po puncah** 'opazovati, zanimati se za dekleta'.

Z omejitvijo pogleda samo na eno oko ni nujno, da se zmanjša intenzivnost gledanja za opazovalca, ampak se ta dejavnost lahko drugim prikrije: (49) **postrani gledati, samo z enim oče(so)m** 'gledati, ogledovati si koga, kaj skrivaj, da drugi ne opazijo'. Oči so venomer prejemnik močnih zunanjih dražljajev, s katerimi se intenzivnost njihovega delovanja – pogleda lahko močno stopnjuje in vzpodbudi želje še po drugih dejavnostih,²² npr. ob pogledu na (dobro ali lepo pripravljeno) hrano željo, da bi jedel. To izražata frazema (69) **že z očmi požirati** 'poželjivo gledati kakšno hrano' in (2) **biti lačne koga samo oči** 'hoteti se komu jesti /ker vidi hrano, v resnici pa ne biti lačen/', pri čemer je iz drugega frazema razvidno, da je pogled vzbudil le lažno občutje lakote.

2 Oko v prenesenem (simboličnem, metaforičnem) pomenu

Razumljivo, da se skoraj v dveh tretjinah frazemov osnovna sestavina *oko, oči* pojavlja v prenesenem pomenu. Prav tako je pričakovano, da se bodo v njih odražali vsaj nekateri od pomenov, ki izhajajo iz simboličnih pomenov leksema *oko* v različnih verah in kulturah.

Bolj presenetljivo pa je dejstvo, da so prav v teh pomenih čutila za vid pripisujejo raznovrstne sposobnosti, za katere nimamo posebnega organa (-ih -ov) oziroma čutila, ker so ta določena samo za zaznavanje fizičnih dražljajev. Kljub temu pa tudi oko ni čutilo za zaznavanje nefizičnih dražljajev, ampak organ, v katerem se ti dražljaji odražajo – vendar ne toliko »lastniku« tega organa kot opazovalcu. To velja za frazeme, uvrščene v prvo podpolje; z njimi lahko potrdimo rek, da so oči

²² Sestavina *oko* oziroma mn. oblika *oči* se nahaja tudi v frazemu (48) **poslušati z očmi in ušesi** 'zelo pozorno in z zanimanjem poslušati', vendar se ne nanaša na dejavnost gledanja, pač pa samo stopnjuje dejavnost poslušanja, zato ni uvrščen nikamor.

»ogledalo duše«, a z dodatkom, da so tudi »ogledalo razuma« v smislu najširšega dojemanja sveta in življenja. Obenem nas ti frazemi opozarjajo na pomen, ki ga imajo oči v poteku neverbalne komunikacije. Očem pa je v frazemih pripisanih še nekaj sposobnosti, ki pa so sicer pomensko bližje osnovni funkciji gledanja, videanja oziroma so njena nadgradnja; ti frazemi so zbrani v drugem podpolju.

2.1 Oko glede na sposobnost odražanja dojemanja človekovega notranjega sveta

Tu se je umestno vprašati, zakaj imajo to sposobnost prav oči. Tudi bogata simbolika oči v različnih jezikih in kulturah ima verjetno vzrok čisto empiričen, in sicer v širjenju oziroma krčenju zenice, na kar poleg količine svetlobe vplivajo tudi čustva in razpoloženje: načeloma se pri pozitivnih čustvih in razpoloženjih ob enaki prisotnosti svetlobe zenica širi, pri negativnih pa krči. Če se drugih vrst govorice telesa, vključno z načinom pogleda, lahko naučimo, pa na širjenje in krčenje zenice zavestno ne moremo vplivati – z očmi torej ne moremo lagati (povzeto po Pease 1986: 112–113).

2.1.1 Oko glede na sposobnost odražanje čustev, razpoloženja

Iz načina, kako kdo pogleda, kakšna sta položaj in dejavnost oči ter pomožnih struktur, je mogoče opazovalcu razbrati čustva in razpoloženja. Pri čustvih se v očeh lahko izraža jeza, npr. v frazemu (53) **prešiniti z očmi koga** 'ostro, jezo pogledati' in enako v okrnjenem frazemu (24) [biti jezen, da bi] **izkrpati [-l] oči komu** 'zelo se jeziti na koga', ali sovrašstvo (51) [sovražiti koga, da bi] **požreti [-rl] z očmi koga** 'ne marati, sovražiti koga'. Jeza ali celo gnev se izraža v frazemu (39) **ne se prikazati pred oči komu** 'ne hoditi blizu komu', ko nekdo drugi osebi prepove pojavljati se v njegovi prostorski bližini; če si tega ne upa oseba sama, je ponavadi kriv občutek strahu ali sramu. V očeh se zlahka prepoznata tudi začudenje in presenečenje, npr. (8) **gledati z izbuljenimi očmi** 'začudeno gledati', (23) **izbuljiti oči** 'biti presenečen', kakor tudi naklonjenost komu, npr. (54) **pustiti oči na kom, čem** 's (pre)velikim zanimanjem, pretirano gledati koga, kaj', (59) **upirati oči v koga** 'rad gledati koga'. V očeh se odražata tudi neprizadetost oziroma nezainteresiranost, npr. v frazemu (41) **ne treniti z očmi** 'ostati popolnoma neprizadet, nezainteresiran', pa tudi nezadovoljstvo (68) **zavijati z očmi** 'krožiti z očmi v znak nezadovoljstva'.

2.1.2 Oko glede na sposobnost odražanja lastnosti, značaja

Po videzu oči se da sklepati na nekatere značajske lastnosti, npr. 1) na radovednost, zainteresiranost, neprestano čuječnost v frazemih (1) 3. **biti koga same oči** 3. 'biti zelo radoveden, z zanimanjem gledati, opazovati kaj', (25) **kar oči izbuljiti**

‘zelo z zanimanjem gledati’ in (16) **imeti oči kot zajec** ‘biti na preži, vedno opazovati, biti na vse pozoren’ (oči imajo v tem frazemu lahko tudi pomen 2.2.1), pa tudi 2) na zlobo, škodoželjnost (11) **imeti hude oči** ‘biti hudoben, škodoželjen’.²³

Po načinu reagiranja se prepoznata poštenost in odkritost, npr. v frazemih (32) **moči vsakemu pogledati v oči** ‘biti pošten, imeti čisto vest, ne se imeti česa bati’ in (50) **povedati komu iz oči v oči** star.; ‘povedati naravnost, odkrito’, kakor tudi neodkritost, namerno zavajanje, npr. v frazemu (31) **metati pesek v oči** ‘zavajati, lagati, prikrivati resnico’.

2.1.3 Oko glede na sposobnost odražanja dojetja, razumevanja (tj. slisnega in vidnega zaznavanja)

V najširšem smislu se ta pomen odraža v frazemu (52) **prebrati iz oči komu kaj** ‘ugotoviti, kaj kdo misli, čuti /z opazovanjem njegovih oči/’. Zaprtost ali zakritost oči simbolično izražata nesposobnost videnja in posledično dojetja, spoznanja; tako stanje pa je lahko povzročeno namerno, npr. v frazemu (65) **zatiskati si oči** ‘ne hoteti spoznati resnice’ (9) ali je pasivno, npr. **imeti dilco pred očmi** nov. ‘ne (hoteti/moči) opaziti, kar bi moral, oz. spregledati, da kdo koga vara, goljufa’; nedojetje, nerazumevanje se lahko odpravi samo po sebi, npr. (45) **odpreti se oči komu** ‘spregledati, spoznati resnico’, ali pa mora kdo posredovati, npr. (44) **odpreti oči komu** ‘omogočiti, pomagati komu, da zagleda, spozna stvar, kakršna dejansko je’. Podobno vlogo kot zaprtost ali zakritost ima tudi nekakšna odsotnost oči, izražena v frazemu (26) **kje imeti oči kdo** ‘ne opaziti, spregledati negativne lastnosti koga ali česa’. Frazem (6) **pogledati resnici v oči** ‘sprijazniti se z resnico’ lahko uvrstimo tudi k 2.2.2, saj poleg sposobnosti dojetja in razumevanja resnice to odraža simbolično tudi s prostorsko bližino, tj. z neposrednim stikom s personificirano resnico.

2.1.4 Oko glede na sposobnost odražanja neprijetnega občutka zaradi videza česa

Oči so zelo občutljiv organ, bolečino pa jim poleg fizičnih dražljajev lahko povzročajo tudi estetski – to se izraža v frazemih (4) **bosti v oči** ‘ne biti všeč komu kaj, ne pristajati komu kaj /ker je preveč opazno, kričeče/’ in (57) **trgati oči kaj komu** ‘(neprijetno) kaj izstopati po videzu /zaradi močnih, pisanih barv/’.

²³ V (dolenjskem) vaškem okolju so se bali zlasti žensk s hudim pogledom; niso jim hoteli pokazati npr. mladih prašičkov, ker ti potem naj ne bi rasli in se dobro redili.

2.2 Oko glede na opravljanje zanj neobičajnih dejavnosti

2.2.1 Oko glede na sposobnost opravljanja pozornosti, nadzora

Metaforičen pomen je leksem *oko*, *oči* v sledečih frazemih dobil zaradi stopnjevanja oziroma pretvorbe svoje primarne dejavnosti gledanja in opazovanja v izražanje pozornosti in nadzora. Izražanje pozornosti, ki je pravzaprav osebi/stvari naklonjen nadzor, vidimo v dveh po pomenu skoraj enakih primerjalnih frazemih, in sicer (29) **merkati na kaj ko na svoje oči** 'zelo paziti kaj, koga' in (28) **merkati kaj, koga ko punčico v očeh** 'zelo paziti kaj, koga', pri čemer je z drugim frazemom izražena še večja intenzivnost naklonjenosti. Naklonjenost je zaznati tudi pri drugem pomenu frazemov (22) **imeti skozi na očeh kaj, koga** 1. 'opazovati, se zanimati, nadzirati koga' in 2. 'paziti na koga'; (40) **ne spustiti izpred oči koga** 1. 'ves čas nadzorovati koga'; 2. 'paziti na koga', pri prvem pomenu pa gre za nevtralnno ali celo negativno nadzorovanost. V obeh frazemih (22 in 40) je opazen tudi pomen leksema *oko* glede na sposobnost izražanja (prostorske) bližine (2.2.2), kar pa je že samo po sebi vključeno v pomen nadzorovanja. Zavestno omiljen, spregledan nadzor je viden v frazemu (63) **zamižati na eno oko** 'namenoma kaj prezreti'.

2.2.2 Oko glede na sposobnost izražanja bližine (prostorske in časovne)

Omenili smo že, da je sposobnost vida prostorsko omejena in tako je lahko leksem *oko* dobil pomen izražanja prostorske, v prenesenem pomenu pa tudi časovne bližine. V frazemu (34) **na štiri oči** 'na samem, brez prič /brez prisotnosti ali posredovanja koga tretjega/' je prostorska bližina z omejenostjo števila oči (= dve osebi) pridobila še pomen intimnosti, v frazemih (60) **videti na svoje (lastne) oči** 'biti priča čemu, biti zraven' in (67) **zatisniti oči komu** 'biti zraven ob smrti koga /in mu zapreti oči/' je poleg prostorske bližine pomembna tudi časovna, medtem ko se v frazemu (7) **gledati smrti v oči** 'biti tik pred smrtjo' zaradi pojma smrt, čeprav perzonificiranega, ta omeji samo na časovno bližino.

2.2.3 Oko glede na sposobnost izražanja budnosti, življenja

Spimo ponavadi z zaprtimi očmi, zato odprte oči simbolizirajo budnost, zaprte pa spanje – slednje v prenesenem pomenu tudi smrt. Nezmožnost zapreti/zatisniti oči, seveda v prenesenem pomenu, v frazemih (42) **ne zatisniti očesa** 'ne (za)spati' in (58) **tudi malo ne zapreti oči** 'nič (za)spati' pomeni ostati buden, nehoteno zapiranje oči v frazemu (43) **oči lezejo komu skup(aj)** 'postajati zelo zaspan' pa zaspanost, potrebo po spanju. Smrt je v evfemističnem smislu večno spanje, vanj pa stopiš z zaprtimi/zatisnjenimi očmi, kot izražata frazema (64) **zapreti (zatisniti) oči za zmeraj** 'umreti' in (66) **zatisniti oči** star. 'umreti'.

2.2.4 Oko glede na sposobnost izražanja izpostavljenosti

Prostor, ki ga doseže mnogo pogledov oziroma je na kakršen koli način dobro viden, je izpostavljen. V veliko situacijah ima človek možnost, da tak prostor izbere, se izpostavi, ali pa se mu izogne in se tako bolj prikrije. To se lahko izrazi s frazemom (3) **biti (ne biti) na očeh** 'biti (ne biti) v ospredju, dobro viden'.

2.2.5 Oko glede na sposobnost priklica neke (neprisotne) pojavnosti

Kako pojavnost, zaznano z vidom (in drugimi čutili), si lahko v katerem koli času in prostoru prikličemo v spomin in imamo občutek, da jo spet gledamo, torej imamo pred očmi; in prav to izraža frazem (21) **imeti pred očmi koga, kaj** 'dobro se spominjati koga, česa, dobro si predstavljati koga, kaj'.

III Zaključek

V bogatem naboru somatičnih frazemov (67 + 3 pregovori) s sestavino *oko, oči* v vzhodnodolenjskem šentruperskem govoru se je pokazalo presenetljivo veliko število bolj ali manj sorodnih pomenov tega leksema, zato jih je kazalo sistemizirati. Z določitvijo osnovnih pomenskih polj s podpolji je morda uspel poskus sintetičnega semantičnega kategoriziranja leksema *oko, oči*, ki bistveno dopolnjuje za slovenski jezik do sedaj najtemeljitejšo pomensko razlago tega leksema v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Deloma pogojena z naravo gradiva, frazemi, je dopolnitev največja v pomenskem polju, kjer ima leksem *oko, oči* prenesen (simboličen, metaforičen, figurativen) pomen: iz devetih pomenov v dveh podpoljih razberemo, koliko različnih sposobnosti se pravzaprav pripisuje organu, katerega osnovna funkcija je čutilo za vid, in kako pomembno vlogo ima tudi v poteku neverbalne komunikacije.

Primerjava pojavnosti šentruperskih frazemov s sestavino *oko* s pojavnostjo v relevantnih slovaropisnih delih za frazeme, tj. SSF in SSKJ, je ponovno potrdila dejstvo, da je v SSKJ za to sestavino več frazeološkega gradiva, kot ga vsebuje SSF, in sicer je v SSKJ prisotnih 36, v SSF pa 19 frazemov (in pregovorov) od 70 šentruperskih. To hkrati pove, da je slovenska frazeologija veliko bogatejša, kot jo izkazujeta ti deli knjižnega jezika, saj ima šentruperski govor (vsaj še) 29 v njiju ne vsebovanih frazemov.

Literatura

- Chevalier, Jean in Gheerbrant, Alain, 1995: *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Guilbert, Louis idr., 1976: *Grand Larousse de la langue française en sept volumes*. Tome cinquième, O-PSI. Pariz: Librairie Larousse.
- Kržišnik - Kolšek, Erika, 1990: Sestavina *roka* v frazeologemih slovenskega knjižnega jezika. Pretnar, Tone in Počaj-Rus, Darinka (ur.): *XXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 141–154.

Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka in Venturin, Radomir, 2003: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Pease, Allan, 1986: *Govorica telesa*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Smole, Vera, 2007: Pomen leksema oko kot sestavine frazemov v slovenskem vzhodnodolenjskem govoru Šentruperta. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 50. Novi Sad: Matica srpska. [853]–862.

Snoj, Marko, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.

SSF = Keber, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: www.fran.si. (Dostop 30. 5. 2023.)

SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*: www.fran.si. (Dostop 30. 5. 2023.)

Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Gradivo:²⁴

1. Vzorec navajanja gradiva:

(Številka frazema) **Narečni frazem v poknjiženi²⁵ obliki²⁶ • vzhod.-dol. šentru-perski frazem²⁷**

razlaga frazema

narečni besedilni zgled – narečni besedilni zgled v fonetično poknjiženi obliki (knjižna ustreznica ali razlaga narečnega leksema je v oklepaju)

2. Okrajšave:

Rabita se dve okrajšavi za časovna kvalifikatorja²⁸ star. = starejše in nov. = novejši in ena za preg. = pregovor.

3. Oklepaji in druga znamenja:

() označuje med sabo zamenljive dele frazema

< > označuje fakultativne dele frazema

// označuje dodatno razlago frazema

/ (stično) označuje fonetično ali morfološko varianto leksema

²⁴ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

²⁵ Poknjižena oblika pomeni, da je frazem tvorjen po pravilih knjižnega jezika (fonetičnih, morfoloških in skladenjskih), ni pa nujno, da se s knjižnim frazemom v teh lastnostih in v pomenu ujema.

²⁶ V frazemu so podčrtane tiste besede, ki bi bile v frazeološkem slovarju geselske (iztočnice).

²⁷ V pokončnem tisku so pregovori (nepravi frazemi).

²⁸ Frazem je bil dodan prvotni zbirki. Večina frazemov je bila zapisana v letu 2004, ko sem začela s sistematičnim zbiranjem v svojem narečnem govoru. Glavna informatorka je bila moja mama Slavka Kovač (1940–2015).

- ~ označuje približen pomen ali sestavino frazema v SSF ali SSKJ²
 [] označuje nevsebnost knjižnega pomena frazema v šentruperskem govoru ali SSKJ²

4. Vsebnost šentruperskega frazema v SSF in SSKJ:

- SSF–, SSKJ²– frazem ni vsebovan
 SSF~, SSKJ²~ frazem vsebuje sestavino, ki je leksično drugačna, pomensko pa bolj ali manj prekrivna, neprekrivni pomen je označen s p–; sledi izpis frazema in pomena
 SSF+, SSKJ²+ frazem je vsebovan in pomensko prekriven vsaj v enem pomenu

(1) **biti koga same oči • bêt kiêrga sà:mjê ačj:**

1. imeti velike oči, 2. biti zelo shujšan /in zato ustvarjati videz velikih oči/, 3. biti zelo radoveden, z zanimanjem gledati, opazovati kaj

1. Tà:ga sa pa sà:mjê ačj:. – Tega so pa same oči. 2. Ka nêč na jâ:š, sê sa tje že sà:me ačj:!. – Kaj nič ne ješ, saj so te že same oči! 3. Puglêj ga, sê sa ga sà:mjê ačj:!. – Poglej ga, saj so ga same oči!

SSF–, SSKJ²; 1. p–; 2. ekspr. ko so prišli iz taborišč, so jih bile same oči *bili so zelo suhi, shujšani*; 3. ekspr. pred izložbo so ga bile same oči *zelo jo je gledal*

(2) **biti lačne koga samo oči • bêt kiêrga samù ačj: lá:čne**

hoteti se komu jesti /ker vidi hrano, v resnici pa ne biti lačen/

Sa ga blê samù ačj: lá:čne. – So ga bile samo oči lačne.

SSF–, SSKJ² ekspr. samo oči so lačne *ko človek vidi jed, si je zaželi, čeprav ne čuti potrebe po njej*

(3) **biti (ne biti) na očeh • bêt (njê bêt) na ačjêx**

biti (ne biti) v ospredju, dobro viden

Nuôčëm bêt na ačjêx, se-m rà:j buol ažà:t usêdù. – Nočem biti na očeh, se bom raje bolj odzadaj 'zadaj' usedel.

SSF–, SSKJ² ekspr. to je preveč na očeh *vzbuja preveč pozornosti*

(4) **bosti v oči • u ačj: bjuêt**

ne biti všeč komu kaj, ne pristajati komu kaj /ker je preveč opazno, kričeče/

Tà: fà:rba pa takù u ačj: bjuà:djê. – Ta farba 'barva' pa tako v oči bode.

SSF **bôsti v oči** nevtr.; mn., navadno 3. os. ed. **bode** [1. *motiti koga, vzbujati zavist*]; 2. *biti zelo opazen*, SSKJ² rumena barva bije, bode v oči *neprijetno učinkuje*

(4a)²⁹ **črno se delati pred očmi komu • čërnjù: se dâ:lat prad ačmj: kiêrmu/kuôm**

zaradi slabosti, bolezni videti pred očmi črne lise, ploskve

Žjê cà:u dà:n sê mi dâ:la čërnjù: prad ačmj:, na vâ:m, kya bu tù:. – Že cel dan se mi dela črno pred očmi, ne vem, kaj bo to (kaj to pomeni).

SSF–, SSKJ črno se mi dela pred očmi *zaradi slabosti, bolezni se mi zdi, da vidim pred očmi črne lise, ploskve*

²⁹ Frazem je bil dodan prvotnemu gradivu.

(5) **dokjer <ti> oči nesejo • dakjɛr <ti> ačɪ: njá:seje**

kolikor daleč se vidi

Dakjɛr ti ačɪ: njá:seje, je sà:m pù:le. – Dokjer ‘do kamor’ ti oči nesejo, je samo polje.

SSF–, SSKJ² ekspr. kamor oči nesejo, sežejo, so sama polja vsenaokrog(6) **pogledati³⁰ resnici v oči • rəsɲɪ:c ʋ ačɪ: gliɛdat**

sprijazniti se z resnico

Puglɛj rəsɲɪ:c ʋ-ačɪ:, pa-ʋš vɪ:du, de-j takù:. – Poglej resnici v oči, pa boš videl, da je [res] tako.

SSF+, SSKJ²+(7) **gledati smrti v oči • smərt ʋ ačɪ: gliɛdat**

biti tik pred smrtjo

Zdɛj pa žɛ smərt ʋ ačɪ: gliɛda. – Zdaj pa že gleda smrti v oči.

SSF+, SSKJ²+(8) **gledati z izbuljenimi očmi • z-zbɪ:lənəm ačmɪ: gliɛdat**

začudeno gledati

Ga-j gliɛdaʋ čɪ:st z-zbɪ:lənəm ačmɪ:.. – Ga je gledal čisto z izbuljenimi, ven izstopajočimi očmi.

SSF–, SSKJ²–(9) **imeti dilco pred očmi • mɛt dɪ:lca prad ačmɪ: nov.**

ne (hoteti) opaziti, kar bi moral; spregledati, da kdo koga vara, goljufa

Dà:c ma skɪ:s drɪ:ge, sá:ma pa dɪ:lca prad ačmɪ:. – Dedec ima skozi ‘ves čas’ druge [ženske], sama ‘žena’ pa [ima] dilco ‘desčico’ pred očmi.

SSF–, SSKJ²–(10) **imeti dobro oko • duɔbar ʋ:č mɛt**

hitro opaziti kaj

Tà: ma pa duɔbar ʋ:č. – Ta ima pa dober oč ‘dobro oko’.

SSF–, SSKJ²–(11) **imeti hude oči • hɪ:dɛ ačɪ: mɛt**

biti hudoben, škodoželjen

Je mǎ:la takù hɪ:dɛ ačɪ:, dɛ smo se je kar bà:l. – Je imela tako hude oči, da smo se je kar bali.

SSF–, SSKJ²–(12) **imeti mačje oči • mà:čje ačɪ: mɛt**

dobro videti ponoči

Nàš á:čje je mù čɪ:st mà:čje ačɪ:. – Naš oče je imel čisto mačje oči.

SSF–, SSKJ²–³⁰ Dovršna oblika je bila postavljena kasneje, zato frazem izstopa glede na abecedno ureditev.

(13) **imeti oči kot maček** • *mèt ačj: ku má:čk*

imeti svetle oči

Ma tá:ke ačj: ku má:čk. – Ima take oči ko maček.

SSF–, SSKJ²–

(14) **imeti oči kot oglje** • *mèt ačj: ku uógu*

imeti črne, zelo temne oči

Je mǎ:la ačj: ku uógu, dǝrgǎ:č pa čj:st blò:nt. – Je imela oči ko oglje, drugače [pa je bila] čisto blond.

SSF– [črn kot óglje *zelo črn*], SSKJ²–

(15) **imeti oči kot sova** • *mèt ačj: ku só:va*

imeti velike oči

Ma ačj: ku só:va. – Ima oči kot sova.

SSF–, SSKJ²–

(16) **imeti oči kot zajec** • *mèt ačj: ku zǎ:jc*

biti na preži, vedno opazovati, biti na vse pozoren

Naš šǎ:f ma ačj: ku zǎ:jc, usjǎ vj:t. – Naš šef ima oči kot zajec, vse vidi.

SSF–, SSKJ²–

(17) **imeti oči na pecljih** • *mèt ačj: na pǝclǝx* redko, poznajo, ne rabijo

radovedno, pozorno gledati

SSF+, SSKJ²+

(18) **imeti oči spred in zad** • *mèt ačj: sprǎ:t in zǎ:t*

vse videti, opaziti

Tǎ: ma pa mǝndjǎ sprǎ:t in zǎ:t ačj:!. – Ta ima pa menda oči spred(aj) in zad(aj)!

SSF–, SSKJ²–

(19) **imeti oči za kaj** • *mèt ačj: za kǝj*

hitro opaziti, najti kaj

Tǎ: pa mǎ: ačj: za guǝbjǎ! – Ta pa ima oči za gobe!

SSF–, SSKJ² ekspr. imeti oči za kaj *spodobnost za opazovanje, proučevanje*

(20) **imeti povsod oči** • *mèt paʊsʊɔt ačj:*

vse videti, opaziti

Ǽ:n mǎ:je paʊsʊɔt ačj:, mǝnjǎ pa tǝ: na zanǝ:ma; rǎ:j sje zǎ:sje brǝ:gam. – Eni imajo povsod oči, mene pa to ne zanima; raje se zase brigam 'skrbim'.

SSF–, SSKJ² ekspr. povsod ima oči *vse vidi, opazi*

(21) **imeti pred očmi koga, kaj** • *mèt prǎd ačmǝ: kiǝrga, kǝj*

dobro se spominjati koga, česa; dobro si predstavljati koga, kaj

Ǻ:tǝta mam šje zmǎram prǎd ačmǝ:. – Ateta imam še zmerom pred očmi. Šje zdǝj

mam prad ačmì:, kukù:-j xí:šje gurà:la. – Še sedaj imam pred očmi, kako je hiša gorela.

SSF–, SSKJ² ekspr. ta dogodek mi je neprestano, živo pred očmi *mislim nanj*

(22) **imeti skozi na očeh koga** • *na ačìex mèt kèj, kièrga*

1. opazovati, se zanimati za kaj, koga, nadzirati koga; 2. paziti na kaj, koga

1. Ga-j mu skù:s na ačìex. – Ga je imel skozi 'ves čas, vseskozi' na očeh. 2. Atrá:ka (mlá:k) mỳòraš mǎ:t skù:s na ačìex. – Otroka (mleko) moraš imeti skozi na očeh.

SSF–, SSKJ² ekspr. neprestano ga ima na očeh *ga opazuje, nadzoruje*

(23) **izbuljiti oči** • *ačì: zbù:lt*

biti presenečen

Je zbù:lu ačì:, ku dje sǎm mu na vǎ:m kugá: puvá:daù. – Je izbuljil oči, kot da sem mu ne vem kaj [novega, strašnega ...] povedal.

SSF–, SSKJ²~ izbuljiti oči od strahu, začudenja; ekspr. ko je to slišal, videl, je kar oči izbuljil *presenečeno se je začudil*

(24) **izkrpati oči komu** • *skórpāt ačì: kièrmu*

zelo se jeziti na koga

Nà:rraj bi-j ačì: skórpà:la, tù:k sǎm jèzna nà:je! – Najraje bi ji izkrpala oči, tako sem jezna nanjo!

SSF–, SSKJ²~ ekspr. oči bi ji izkopala, izpraskala *zelo sem jezna nanjo*

(25) **kar oči izbuljiti** • *kar ačì: zbù:lt*

zelo z zanimanjem gledati

Je kar ačì: zbù:lu, takù je je glièdaù. – Je kar oči izbuljil, tako jo je gledal.

SSF–, SSKJ²p- ekspr. ko je to slišal, videl, je kar oči izbuljil *presenečeno se je začudil*

(26) **kje imeti oči kdo** • *kjiè mèt ačì: gdù:*

ne opaziti, spregledati negativne lastnosti koga ali česa

Le kjiè s-mu ačì:, dje-s gli:x tùò bá:bùo trà:pasta truòfu! – Le kje si imel oči, da si glih 'ravno' to babo trapasto trofil 'našel'!

SSF–, SSKJ² ekspr. le kje imaš oči *ali nič ne vidiš, čutiš, da tako delaš, ravnaš*

(27) **kot bi z očmi trenil** • *ku-b z ačmì: trjá:nu*

zelo hitro

Je pǎršù, ku-b z ačmì: trjá:nu. – Je prišel, ko bi z očmi trenil.

SSF~ **kot bi trénil [z očmí]** ekspr.; primera, 3. os. ed., s pogoj. **bi zelo hitro, naglo**, SSKJ²~ kot bi trenil, je bilo vsega konec *zelo hitro*

(28) **merkati koga kot punčico v očeh** • *mièrkat kèj, kièrga ku pù:nčica ỳ ačìex*

zelo paziti kaj, koga

Ga miérka ku pù:nčica ỳ ačìex. – Ga merka 'pazi' ko punčico 'zenico' v očeh.

SSF+, SSKJ²+

(29) **merkati na kaj ko na svoje oči** • *miérkat na kèj, kiérga ku na sujiè ačj*:

zelo paziti kaj, koga

Miérkej na tų:, ku na sujiè ačj:. – Merkaj na to, ko na svoje oči.

SSF–, SSKJ2–

(30) **metati oči po puncáh** • *ačj: pu pų:ncax mjá:tat*

opazovati, zanimati se za dekleta

Je šù ačj: pu pų:ncax mjá:tat. – Je šel oči po puncáh 'dekletih' metat.

SSF~ **vréči okó na kóga/kàj** ekspr.; pren., tudi mn. **oči želeti si, rad imeti koga, kaj**, SSKJ2–

(31) **metati pesek v oči** • *pá:sék ũ ačj: mjá:tat*

zavajati, lagati, prikrivati resnico

Na mjá:č mi pá:ska ũ-ačj:. – Ne meči mi peska v oči.

SSF+, SSKJ2+

(32) **moči vsakemu pogledati v oči** • *laxkù usà:kmu ũ ačj: puglièdat*

biti pošten, imeti čisto vest, ne se imeti česa bati

Zankrát laxkù šje usà:kmu ũ-ačj: puglièdam. – Zaenkrat lahko še vsakemu v oči pogledam.

SSF–, SSKJ2–

(33) **na oko** • *na ũ:č*

brez metra, pripomočkov

Je kər na ũ:č admièru. – Je kar na uč 'na oko' odmeril.

SSF–, [SSKJ2p- ekspr. na oko ni napačna *po videzu, zunanjosti*]; SSKJ2~ pomeriti na oko *po videzu oceniti velikost česa*

(34) **na štiri oči** • *na štíer ačj*:

na samem, brez prič /brez prisotnosti ali posredovanja koga tretjega/

Sta sje zmənj:la na štíer ačj:. – Sta se zmenila 'dogovorila' na štiri oči.

SSF+, SSKJ2+

(35) **najti (narediti) kaj z zavezanimi (zaprtimi) očmi** • *ná:jdèt (nardèt) kej z zavièzanəm (zapərtəm) ačmј*:

z lahkoto najti (narediti) kaj /zaradi dobrega poznavanja, znanja tega/

Sasá:daųo ř:ųo bi pa z zavièzanəm/zapərtəm ačmј: nà:jdla, tų:kat səm bla tàm. – Sosedovo njivo bi pa z zavezanimi/zaprtimi očmi najdla 'našla', tolikokrat sem bila tam.

SSF–, SSKJ2–

(36) **napasti si oči** • *ačj: si napàst*

nagledati se česa

Si sje zdej napà:su ačj:, laxkù griéma? – Si se zdaj napasel oči, lahko greva?

SSF–, SSKJ2 ekspr. v zvezi z **oči nagledati se**: otroci so si napasli oči nad bleščečimi izložbami

(37) **ne odmakniti (odtrgati) oči od koga** • *nje admá:kənt (attárgat) ačj: at kięrga* nagledati se koga

Na muǫra ačj: admá:kənt (attárgat) ad nię (nóga). – Ne more odmakniti (odtrgati) oči od nje (njega).

SSF–, SSKJ² ekspr. ni odmaknil pogleda z njega *ni ga prenehal gledati*; ekspr. ni mogel odtrgati oči, pogleda od nje *neprestano jo je gledal*

(38) **ne imeti oči na riti** • *nje mět na rì:t ačj:*

ne moči videti nazaj (tako se reče, če pri gibanju nazaj koga npr. pohodiš, porineš ipd.)

Umá:kən sje, jěst nà:mam na rì:t ačj:! – Umakni se, jaz nimam na riti oči!

SSF–, SSKJ²–

(39) **ne se prikazati pred oči komu** • *nje se pərká:zat prad ačj: kięrmu*

ne hoditi blizu komu /kot grožnja/

Na pərká:š sje mi prad ačj:! = Dje tje na vj:dəm vjěč! – Ne prikaži se mi pred oči! = Da te ne vidim več!; Sje mu nà:səm ỳ:paų prad ačj: pərká:zat, tỳ:k me-j blu srà:m. – Se mu nisem upal prikazati pred oči, toliko (tako zelo) me je bilo sram.

SSF–, SSKJ²–

(40) **ne spustiti izpred oči koga** • *nje spestět sprad ačj: kięrga*

1. ves čas nadzorovati koga, 2. paziti na koga

Mà:xənga atrá:ka tut anmà:ų na smà:š spestět sprad ačj:, prəc kej ušpí:lje. – Majhnega otroka tudi (eno)malo ne smeš spustiti izpred oči, prec(ej) kaj ušpilja 'ušpiči'.

SSF–, SSKJ² ekspr. ne izpusti ga iz oči *neprestano ga gleda, nadzoruje*

(41) **ne treniti z očmi** • *nje trjá:nt z ačmj:*

ostati popolnoma neprizadet, nezainteresiran

Šje z ačmj: náj trjá:nu, ku səm mu puvá:daų, dje mu-j sjá:stra umórla. – Še z očmi ni trenil, ko sem mu povedal, da mu je sestra umrla.

SSF–, SSKJ² ekspr. obsojeni ni niti trenil, ko je slišal obsodbo *ni pokazal nobene prizadetosti, vznemirjenosti*; ekspr. podpisal je, ne da bi trenil (z očesom) *brez obotavljanja, neprizadeto*

(42) **ne zatisniti očesa** • *nje ačjěsa zatj:sənt*

ne zaspati, spati

Cà:la nỳ:č nà:səm muǫgla ačjěsa zatj:sənt, tỳ:k me-j skərbá:ų, kugá: bű. – Celo noč nisem mogla zatisniti očesa, toliko 'tako zelo' me je skrbelo, kaj bo.

SSF+, SSKJ²+

(43) **oči lezejo komu skupaj** • *ačj: kięrmu lă:zeje skų:pej*

postajati zelo zaspan

Grięm spà:t, mi žje ačj: lă:zeje skų:pej. – Grem spat, mi že oči lezejo skupaj.

SSF–, SSKJ² pog. oči mu že lezejo skupaj *postaja zelo zaspan*

(44) **odpreti oči komu** • *atpərt ačj: kiěrmu*

omogočiti, pomagati komu, da zagleda, spozna stvar, kakršna dejansko je
Šje kār mǐ:səl, dǐe-ŭ ỳ:n jiěrbau – mu-ŭ muògu é:n ačj: atpərt. – Še kar misli, da bo
jērbal 'dedoval' – mu bo moral en 'nekdo' oči odpreti.
SSF+, SSKJ²+

(45) **odpreti se oči komu** • *ačj: sje atpərt kiěrmu*

spregledati, spoznati resnico
Sa sje mu ačj: atpərlē, ku-j tǔ: šlj:šəu. – So se mu odprle oči, ko je to slišal.
SSF–, SSKJ²–

(46) **pasti v oči komu kdo, kaj** • *u ačj: pàst gǔy: kěj kiěrmu*

pritegniti pozornost, biti všeč
Mǐ:-j prəc u ačj: pǎu. – Mi je precej pa(de)l v oči.
SSF–, SSKJ² pog. to mi je takoj padlo v oči *udarilo*

(47) **pasti z oči kdo komu** • *z ačj: pàst gǔy: kiěrmu* star.

izgubiti koga z vida
Mi-j z ačj: pǎu. – Mi je z oči pa(de)l.
SSF–, SSKJ² ekspr. drug drugega smo izgubili iz oči *se nismo videli*

(48) **poslušati z očmi in ušesi** • *z ačmǐ:/ačiem in z-ušiesəm pušlǔ:šət*

zelo pozorno in z zanimanjem poslušati
Má:muo smuo z ačmǐ:/ačiem in z-ušiesəm pušlěšǎ:l, ku-j kej parpudvǎ:la. – Mamo
smo z očmi in ušesi poslušali, ko je kaj pripovedovala.
SSF+, SSKJ²+

(49) **postrani gledati, samo z enim oče(so)m** • *pustrán gliědat, samù z é:nəm ỳ:čəm*

gledati, ogledovati si koga, kaj skrivaj, da drugi ne opazijo
Jē je čj:st pustrán gliědaŭ, samù z é:nəm ỳ:čəm. – Jo je čisto postrani gledal, samo
z enim oče(so)m.
SSF–, SSKJ² ekspr. ekspr. poslušal ga je, z enim očesom pa opazoval ljudi *neopa-
zno; hkrati, obenem*

(50) **povedati komu iz oči v oči** • *z ačj: ŭ ačj: puvǎ:dat* star.

povedati naravnost, odkrito
Səm mu puvǎ:daŭ z-ačj: ŭ-ačj:.. – Sem mu povedal iz oči v oči.
SSF+, SSKJ²+

(51) **požreti z očmi koga = utopiti v žlici vode koga** • *z ačmǐ: pužǎrt kiěrga*

ne marati, sovražiti koga
Čje-b muògu, ga-p z ačmǐ: pužǎru. – Če bi mogel bi ga z očmi požrl.
SSF–, SSKJ²–

(52) **prebrati iz oči komu kaj** • *prabràt z açì: kièrmu kèj*
 ugotoviti, kaj kdo misli, čuti /z opazovanjem njegovih oči/
 Səm mu z-açì: prabrà:l, ðje ma ná:kej za brà:gam. – Sem mu iz oči prebral, da ima
 nekaj za bregom.

SSF–, SSKJ²–

(53) **prešiniti z očmi koga** • *z açmì: prašì:nt kièrga*
 ostro, ježno pogledati

Ga-j z açmì: prašì:nu. – Ga je z očmi prešinil.

SSF–, SSKJ²–

(54) **pustiti oči na kom, čem** • *açì: pèstèt na kuóm³¹*

s (pre)velikim zanimanjem, zelo gledati *koga, kaj*

Ðej, ðje na-uš açì: na já:j pù:stu! – Daj, da ne boš oči na njej pustil!

SSF–, SSKJ²–

(55) **s prostimi očmi** • *s prá:stəm açièm/açmì:*

brez očal, pomagal

S prá:stəm açièm na vj:ðəm vjèč bràt. – S prostimi očmi ne vidim več brati.

SSF–, SSKJ² 8. *ki opravlja svoje delo, dejavnost brez pripomočkov*: risati s prosto roko; s prostim očesom nevidna žival

(56) **Strah ima velike oči.** (preg.) *Strà:x ma vèlì:kje açì:.*

če se kdo česa boji, se mu zdi to še nevarnejše, kot je v resnici

SSF+, SSKJ²+

(57) **trgati oči kaj komu** • *tárgat kièrmu kèj* star.

(neprijetno) kaj izstopati po videzu /zaradi močnih, pisanih barv/

Ma tà:k gvànt, ðje ti kar açì: tàrga. – Ima tak gvant 'obleko', da ti kar oči trga.

SSF–, SSKJ²–

(58) **tudi malo ne zapreti oči** • *tut anmà:ù nje açì: zapèrt*

nič (za)spati

Tut anmà:ù ná:səm açì: zapórla, cà:la nù:č. – Tudi malo nisem oči zaprla, celo noč.

SSF–, SSKJ²–

(59) **upirati oči v koga** • *upìèrat u kièrga*

rad gledati *koga*

Je takù upìèrau açì: uà:je. – Je tako upiral oči vanjo.

SSF–, SSKJ²–

(60) **videti na svoje (lastne) oči** • *na sujìè (là:stne) açì: vj:ðèt*

biti priča, zraven

³¹ Zaimek za živo se rabi tudi za neživo.

Səm na sujič (lâ:stne) ačj: vj:du, de-j kriëu. – Sem na svoje/lastne oči videl, da je kra(de)l.

SSF–, SSKJ² ekspr. videl sem ga na (svoje) lastne oči, s svojimi lastnimi očmi *sam, osebno*

(61) **Vrana vrani ni še nikoli skljuvala oči.** (= Iste sorte ptiči skup drže/letajo.)

preg. • Urâ:na urâ:n nej šje ankuòl ačj: sklý:vala/sklëvá:la.

tisti, ki so, navadno v nepoštenih zadevah, enakega mišljenja, prepričanja, drug drugemu ne nasprotujejo, ne škodujejo

Ka pa češ – urâ:na urâ:n nej šje ankuòl ačj: sklý:vala/sklëvá:la! – Kaj pa hočeš (= moreš) – vrana vrani ni še nikoli oči izkljuvala!

SSF+, SSKJ²+

(62) **Vsake oči imajo svojega malarja** (preg.) • Usâ:kje ačj: mà:je suójga mà:larje. vsakdo ima drugačna lepota merila, drugačen okus

Šje dá:bar, dje mà:je usâ:kje ačj: suójga mà:larje. – Še dobro, da imajo vsake oči svojega malarja 'slikarja'.

SSF+, SSKJ²+

(63) **zamižati na eno oko** • na-n ù:č zamj:žet

namenoma kaj prezreti

Səm rà:j na-n ù:č zamj:žeu. – Sem raje na en oč 'na eno oko' zamižal.

SSF+, SSKJ²+

(64) **zapreti (zatisniti) oči za zmeraj** • za zmièrej ačj: zapèrt (zatj:sənt)

umreti

Je za zmièrej ačj: zapèru (zatj:snu). – Je za zmeraj oči zaprl (zatisnil).

SSF–, SSKJ²–

(65) **zatiskati si oči** • ačj: si zatj:skat gdù:

ne hoteti spoznati resnice

Si zastuòj ačj: zatj:skaš, takù: jè, pa nêč dèrgà:č – jèt buš muògu. – Si zastonj 'zaman' zatiskaš oči, tako je pa nič drugače – oditi boš mogel 'moral'.

SSF+, SSKJ²–

(66) **zatisniti oči** • ačj: zatj:sənt star.

umreti

Lâ:ni je ačj: zatj:snu. – Lani je oči zatisnil.

SSF –, SSKJ² ekspr. zaprl, zatisnil je svoje trudne oči *umrl je*

(67) **zatisniti oči komu** • ačj: zatj:sənt kièrmu

biti zraven ob smrti koga /in mu zapreti oči/

Dësièt lâ:t je biù mlâ:j, pa səm mu jèt ačj: zatj:snu. – Deset let je bil mlaj(ši) [od mene], pa sem mu jaz oči zatisnil.

SSF –, SSKJ² ekspr. ko je umiral, sem mu zatisnil oči *pokril oči z vekami*

(68) **zavijati z očmi** • *z ačmì: zaví:jět*

krožiti z očmi v znak nezadovoljstva

Tì: kar zaví:jěj z-ačmì:, buòt vėsięu, dje s-saj tų:k dù:bu! – Ti kar zavijaj z očmi, [a] bodi vesel, da si vsaj toliko dobil!

SSF–, SSKJ²–

(69) **že z očmi požirati** • *že z ačmì: pužierat*

poželjivo gledati kakšno hrano

Puglèj, tà: pa že z ačmì: pužiera! – Poglej, ta pa že z očmi požira!

SSF –, SSKJ²~p- požirati koga s pogledi *poželjivo ogledovati*

The meaning of the lexeme *eye* as a component of phrases in the eastern lower Carniolan Dialect of Šentrupert

The present study aims to achieve the following objectives regarding dialectal phrasemes containing the component OKO: 1) to contribute to the Slovenian (dialectal) corpus of phraseological material by collecting phrasemes with this component in the eastern lower Carniolan dialect of Šentrupert and compare their occurrence with that in standard language; 2) based on this material, to conduct an attempt at synthetic semantic categorization of the lexeme *eye* with the possibility of applying it to other dialectal variations and to the standard Slovenian language; 3) to identify typical characteristics of the lexeme *eye* in phrasemes with this component in the eastern lower Carniolan dialect of Šentrupert.

Keywords: dialectal phraseology, somatic phrasemes, Lower Carniolan dialect, semantic categorization, eye

FRAZELOGIJA V MLADINSKEM ROMANU *POLETJE POD LASTOVIČJIM ZVONIKOM*

Slavko Pregl je slovenski mladinski pisatelj, ki v svojih delih prepleta najstniški vsakdan s svetom odraslih. V romanu *Poletje pod lastovičjim zvonikom* prekine prikazano vsakdanjost nenačuden zaplet, ki ga rešujejo prebivalci v vedrem vzdušju. Vsakdanjost je začinjena s humorjem, k čemur pripomore pogosta raba stalnih besednih zvez ter frazeoloških prenovitev. Z opravljeno analizo frazeološkega gradiva v izbranem korpusu se razkrijejo tendence rabe frazeologije v umetnostnem delu. V pričujočem prispevku želimo ugotoviti, v kolikšni meri je frazeologija opazen stilistični element v Preglovem delu, kakšno vlogo igra frazeologija v mladinskem romanu in na kakšen način frazem pripomore k ustvarjanju jezikovnih portretov.

Ključne besede: frazeologija, pogostnost, prenovitvena raba, portretiranje, mladinski roman

0 Uvod

Frazemi so jezikovne enote z lastnostmi večbesednosti ter strukturno in pomensko ustaljenostjo. Kot vsaka jezikovna enota z lastnim pomenom imajo tudi frazemi zaznamovalno in sozaznamovalno pomensko sestavino. V besedilih so njihove sozaznamovalne pomenske sestavine izrazitejše in učinkujejo kot jezikovnostilistično sredstvo (prim. Kržišnik 1990: 399).

V pričujočem prispevku želimo ugotoviti, v kolikšni meri je frazeologija opazen stilistični element v mladinskem romanu. Pisatelj ustvari za svoje literarne like jezikovni portret. V literarni upodobitvi nameni posameznim likom izbrano besedišče. Na ta način upodobi njihovo individualnost, mišljenje, značajske poteze, notranjo naravnost, odnos do okolice in do samega sebe. Zanimalo nas je, v

kolikšni meri sodelujejo frazeološke enote pri upodobitvi jezikovnega portreta in v kolikšni meri frazeologija prispeva h komičnemu učinku, ki pri bralcu vzbuja smeh. Predpostavljamo tudi, da frazemi, še posebej v prenovitvenih oblikah, prispevajo k besedni komiki.

1 Frazeologija v umetnostnem besedilu

S frazeologijo v umetnostnih besedilih so se ukvarjali različni raziskovalci. Fleischer (1997: 226) je izpostavil frazeologijo kot sredstvo za portretiranje in opisovanje značajskih potez posameznih literarnih likov. Palm (1989: 314) meni, da se frazeologija v umetnostnih besedilih pojavlja v svoji »čisti obliki«, saj literarno delo v primerjavi z drugimi besedilnimi vrstami vključuje najbolj kakovostno izrabo stilističnih možnosti, ki jih frazeologija ponuja. Vsekakor je raba frazeologije odvisna od avtorjevega razumevanja, kreativne ustvarjalnosti ter pripravljenosti, do kolikšne mere bo izkoristil frazeološki potencial. Christophe (1997: 28) ugotavlja, da so frazemi v besedilu sprva pokazatelji »vitalnosti« jezika, kasneje pa značilnost konvencionalnosti. Koller (1977) je analiziral vlogo frazeologije v beletristiki pri različnih avtorjih. Izpostavil je vlogo frazemov pri poimenovanju določenih vsakdanjih vzorcev. V slovenskem prostoru se je s sodobno frazeologijo ukvarjala slovenska jezikoslovka Erika Kržišnik (1988, 1990). Frazeme v *Pločevinastem bobnu* nemškega pisatelja Günterja Grassa je s kontrastivnega vidika v nemščini in slovenščini primerjala Vesna Nedelko (2006). Izrazito rabo frazeologije v Prešernovih *Poezijah* je raziskovala Sara Primec (2019). Burger (2022) je v analizi proznih del Theodorja Fontaneja ugotovil, da je pisatelj krilatice, citate, sklope, pregovore in pragmatične frazeme uporabil v besedilotvorni funkciji in pretežno v dialogih. Izpostavil je tudi vlogo frazeologije pri portretiranju literarnih likov. S frazeologijo v otroških in mladinskih romanih se je ukvarjala Richter-Vaapaatalo (2007), s prevodoslovnimi vidiki v delih avstrijske pisateljice Christine Nöstlinger v jezikovnem paru nemščina-slovenščina pa Valenčič Arh (2014).

Blažič (2014: 7) opredeljuje pojem »mladinska književnost« kot nadpomenko za dve področji: za področje literarnega ustvarjanja za otroke (od rojstva do približno 12. leta) in mladostnike (od 12. do 18. leta) ter za »književnost, ki je sčasoma postala primerna za mlade bralce, čeprav je bila prvotno napisana za odrasle in ima status klasike.« Po Ewersovi (2000: 16) definiciji sta otroška in mladinska literatura vsa literatura, ki jo prebirajo otroci in mladostniki. Z vidika naše raziskave je mladinsko literarno delo namenjeno bralcem, ki so vrstniki glavnih literarnih likov.

Avtorji uporabljajo frazeologijo v besedilih na različne načine in z različnimi nameni. Nekateri jih namenoma izpostavljajo in pogosto uporabljajo, drugi se frazemov izogibajo. Burger (1997: 237) razlikuje štiri tipe mladinskih avtorjev. V prvo skupino uvršča »abstinenčne« avtorje, ki uporabljajo frazeme pretežno za opisovanje upodobitev v slikanicah za najmlajše bralce. V drugi skupini so

avtorji, ki frazeme pazljivo in previdno umeščajo v besedilo. Pri tem si pomagajo z različnimi postopki v sobesedilni okolici, kot so parafraziranje ter pomenski in razlagalni opisi. Povsem drugačno rabo pripisuje Burger avtorjem v tretji skupini, ki ustvarjajo nove besedne zveze in kreirajo različne frazeološke prenovitve brez dodatnih razlag. Pri tem se ne ozirajo na morebitno nerazumevanje pri bralcih. Bralec je prepuščen lastnemu razumevanju in mora sam prepoznati razmerje med frazeološkim in prostim pomenom ali morebitnim dvojnim branjem. V zadnjo skupino spadajo avtorji, ki se s frazeologijo poigravajo na pomenljiv in hudomušen način. Njihove frazeološke prenovitve so premišljene in ustvarjalne. V okolici besedila avtor dodaja pomenske ustreznice in poskrbi za pravilno razumevanje frazeološkega pomena, humorja, satiričnosti ali duhovitosti. Raziskave frazeologije v literarnih besedilih so pokazale tri različne perspektive: besedilotvorno vlogo, jezikovno poigravanje s prenovitvami in jezikovno portretiranje literarnih oseb (prim. Valenčič Arh 2014: 81). V pričujočem prispevku bomo izpostavili portretiranje posameznih književnih likov, ki je podkrepljeno s humorjem.

2 O analiziranem gradivu

Slavko Pregl velja za mladinskega prozaista, ki v svojih delih izpostavlja tematično »neproblematičnega otroštva, polnega avanturizma, močno podkrepljenega s komiko« (Haramija 2005: 6). Mladinski roman *Poletje pod lastovičjim zvonikom* sodi med realistične avanturistične komične pripovedi. Gre za humoren zapis o dogajanju v majhnem mestu, v katerem prebivalci poskušajo razvozlati skrivnost, zakaj je prenehal zvoniti mestni zvon. Ker je mestni zvon samoumevna stalnica v njihovem vsakdanjiku, ta na novo nastala situacija poruši ustaljenost in red med prebivalci. Z njo se ukvarjajo skorajda vsi prebivalci mesteca. Poleg zapleta in opisovanja dogajanja na političnem parketu v majhnem mestu je v ospredje postavljen glavni literarni lik Luka, dijak prvega letnika srednje šole. Njegova prijatelja Srečko in Tine sta še osnovnošolca. Luka se zagleda v Martino, ki je prišla v mesto na počitnice k stricu. Odraslim likom nameni Pregl lastna imena, ki so povezana z njihovo dejavnostjo, s katero se ukvarjajo, kot na primer: gospod Glavina je župan, gospa Tajnikar je tajnica, gospod Mokar je mestni pek, gospod Zdravič je zdravnik, gospod Naglič je mestni kurir, gospod Metlič je mestni smetar, gospa Nitkar je mestna šivilja, gospa Meta je zeliščarica, gospod Saje je dimnikar ipd. Napeto dogajanje je prežeto s Preglovim humorjem, ki se izraža tako na besedni ravni kot tudi v opisovanju na situacijski ravni. Avtorjev satiričen slog na zbadljiv način prikazuje resnično življenje. Mladostniki so vpeti v lenobno preživljanje počitnic in deloma pustolovsko zgodbo, ki jo razpletejo z odkritjem ptičjega gnezda v zvoniku. Odrasli se zadeve neuspešno lotijo s sestankovanjem in dogovarjanjem. Tretjeosebni pripovedovalec s perspektive odraslega prikaže njihovo politično reševanje zadev na humoren, deloma ciničen način in v ospredje postavlja (marsikje aktualen) boj za županski stolček (prim. Vidali 2017).

3 Metodologija

Osrednji del korpusne analize predstavlja opis frazeoloških enot v izbranem delu *Poletje pod lastovičjim zvonikom* Slavka Pregla, kjer smo izpisali vsak frazem posebej in določili njegovo vlogo v razmerju do celotnega besedila ter umeščenost v sobesedilo. Predvsem smo bili pozorni na rabo frazemov, ki so bili obravnavani izpostavljenost. Enote smo zapisali v tabelo Excel. Z analizo smo želeli ugotoviti rabo frazeologije v izbranem korpusu in pogostnost frazemov. Pridobljeni rezultati so služili kot podlaga za kvantitativni vidik rabe, s katerim smo želeli zaznati dinamiko v rabi frazemov v umetnostnem besedilu.

4 Ugotovitve

Pogostnost frazemov je prikazana glede na število frazemov na posamezni strani (prim. Richter-Vapaatalo 2007: 158).¹ Ena stran romana obsega 28 ali 29 vrstic. Strani z ilustracijami so imele v povprečju polovico vrstic. Na nepolnih straneh so bile vrstice preštete. Pogostnost frazemov na stran besedila znaša 1,59. Primerjava z raziskavo Richter-Vapaatalo (2007), ki meni, da je besedilo bogato s frazemi, če se v njem pojavlja vsaj 1,5 frazema na stran, kaže, da je raba frazeologije v izbranem delu Slavka Pregla opazna.² Korpusna analiza je pokazala 153 frazemov v celotnem romanu. Pogostnost rabe frazemov v besedilu je precej sorazmerno razporejena na premi govor (72 frazemov) in raven pripovedovalca (81 frazemov). Primerjava med neprenovitveno in prenovitveno rabo je pokazala, da je bilo v besedilu 40 odstotkov (58 frazemov) frazemov rabljenih v modificirani obliki. Raba frazeoloških prenovitev je pogostejša na ravni pripovedovalca. To dokazuje avtorjev humorni slog, s katerim na satiričen in zbadljiv način prikazuje resnično življenje. Pripovedovalec z rabo frazemov komentira posamezni literarni lik, njegov značaj in njegovo trenutno razpoloženje. Na tak način ustvari določen jezikovni profil. V izbranem romanu nastopajo številni literarni liki, ki so del dogajanja v majhnem mestu. Vsaj en frazem na ravni pripovedovalca ali v premem govoru se pojavi pri 34 osebah. Izpostavili smo načine, kako so frazemi umeščeni v besedilno okolico in kakšna je njihova predstavitevna funkcija.

4.1 Portretiranje literarnih likov z nizanjem frazemov v besedilnem okolju

Nizanje različnih frazemov pri posameznih literarnih likih v besedilnem okolju ima predstavitevno funkcijo. Avtor je z rabo frazemov predstavil gospoda Janeža, mestnega notarja.

¹ Kržišnik (2018: 11, po Čermák 1985) navaja, da je besedilo bogato s frazemi, če se v njem pojavlja en frazem na 80–120 besed. Valenčič Arh (2014: 263) je ugotovila 2 frazema na stran v izbranih delih pisateljice Christine Nöstlinger.

² Richter-Vapaatalo (2007) je pri nemškem mladinskem pisatelju Erichu Kästnerju ugotovila, da je uporabil 1,68 frazema na stran.

- (1) Prav tako je zelo rad, kadar je **vstal z levo nogo** ali so to pač terjale razmere, mestni opravljivki, šivilji gospe Nitkar, strogo zaupno povedal kaj primerno zanimivega o kom, ki mu je šel **zelo na živce**, kar nikakor ne bi smelo **priti nikomur na ušesa** (str. 59).

Frazema *vstati z levo nogo* in *iti na živce* sta uporabljena v neprenoviteni obliki, razen pri drugem je stopnjevano s prislovom »zelo«. Ker je gospod Janež mestni notar, mora strogo zaupne zadeve seveda zadržati zase. Opravljanje je nezaželeno. Raba frazema *priti komu na ušesa* z neosebni samostalniškim zaimkom v nikalni obliki *nikomur* je v povedi zelo ustrezna. Kombinacija vseh treh frazemov nakazuje na to, da gospod Janež, kadar je slabe volje, ne ravna v skladu s svojo profesijo.

Ribič Mrežar je že kot otrok spremljal svojega očeta na ribolov in je bil izkušen ribič.

- (2) Gospod Mrežar pa, ki je bil doslej **kos vsem viharjem**, je dokončno podlegel pletenki. Počasi se mu je zazdelo, da bosta **prej ali slej** že kako priplula v pristanišče, četudi čoln zanaša **sem ter tja**. Saj še nikoli ni ostal sredi morja (str. 27).

Kljub izkušnjam, ki si jih je ribič pridobil v svojem poklicu, je v zgornjem odlomku zaznati šibkost v značaju gospoda Mrežarja. Frazemu *biti kos čemu* sledi protipomenski opis 'je podlegel'. Raba dvojčičev *prej ali slej* ter *sem ter tja* daje vtis časovne in lokalne negotovosti.

Gospod Merc je ravnatelj, ki se izraža z izbranim besediščem, kar pritiče učenim ljudem in to ravnatelj zagotovo so.

- (3) Gospod ravnatelj Merc je zato brž **posegel v besedo**, oznanil, da si je prejšnji dan skoraj **obrabil nogo**, ko je hodil **gor in dol** po mestnih ulicah ter glasno razlagal, da je vse v najlepšem redu. Poleg tega je v časopis Mestni pogledi napisal zelo dolg esej o tem, da če je veliki in slavni pesnik v davnihi lahko brez ključa prišel celo v pekel, bo tudi župan Glavina nedvomno uredil zadeve z zvonikom. Če **komu zdajle še ne zvoni, bo kmalu zvonilo vsem nam**, je zaključil (str. 61–62).

V pripovedovalčevem opisu je gospod Merc uglajen gospod, ki ne *vzame komu besede*, kot bi to narekoval ustaljeni frazem, ampak mu je namenjena manj agresivna besedna zveza *poseči v besedo*. Čeprav besedna zveza ni zapisana v slovarju, je dokumentirana tako v korpusu Gigafida kot tudi v korpusu Nova beseda. Metaforični opis nadaljuje kolokacija *obrabiti si nogo*, ki izpostavi ravnateljovo odlično in izborno izražanje. Binom ali dvojčič *gor in dol* potencira vsebino povedi. Besedna zveza *komu zvoni* ima po *SSKJ2* v krščanskem okolju pomen 'kdo je umrl'. Kot svarilo pred nečim hudim se nadaljuje besedilna aktualizacija »bo kmalu zvonilo vsem«. Bržkone je ravnatelj strasten bralec in poznavalec svetovne literarne klasike, v katero spada tudi roman *Komu zvoni* pisatelja Ernesta Hemingwaya. Zato menimo, da se je avtor (tudi) poigral s krilatico tega zgodovinskega in vojnega romana iz leta 1940.

4.2 Portretiranje literarnih likov z nizanjem posameznega frazema v besedilnem okolju v neprenovitveni in prenovitveni rabi

V naslednjih primerih gre za postopek, pri katerem aktualizacija in ponavljanje frazema ali njegovih posameznih sestavin v bližnji okolici omogočata humoren in komičen učinek. Pri ponovni omembi nastopi sobesedilna prenovitev osnovnega frazema. Po Kržišnik (1990: 411) frazem »ohranja svojo notranjo zgradbo in zunanjo povezovalnost, je pa uporabljen v takem besedilnem okolju, ki povzroča njegovo dvojno denotacijo.« Frazemi so sestavljeni iz pomenonosnih jezikovnih znakov in obstajajo na dveh ravneh: na ravni proste besedne zveze in na ravni frazeološke besedne zveze. Tretjo raven predstavlja razmerje med obema pomenoma. Vse tri ravni skupaj sestavljajo semantično potenco frazemov (Kržišnik 2006: 260).³ V zvezi z razumevanjem pomena frazeoloških enot se je v germanistični frazeologiji ustalil pojem »dvojno branje« (Burger 2015: 14). Glede na to, kako bralec razume in realizira semantično raven frazeološke enote, se frazemi delijo na tri načine branja: (1) frazemi z enojnim, tj. samo frazeološkim branjem, (2) frazemi z dvojnimi branjem, pri čemer gre za sinhrono razumevanje dvojnosti ter (3) kombinirani tip frazemov, pri katerih del sestavin ohrani uslovarjeni pomen, del sestavin pa ima dvojno branje ali določeno razmerje med frazeološkim in dobesednim branjem (prim. Kržišnik 2006: 260).

V zgledu (4) je opisana značajska lastnost gospe Igličar, medicinske sestre in Lukove mame, ki je radovedna in želi biti z vsem na tekočem.

- (4) Mama in oče sta bila sicer poročena, ampak gospa Igličar nikakor ni hotela sprejeti moževega priimka, ker bi sicer vsi že na daleč mislili, da tudi ona **vtika nos** v vse stvari. Mestne opravljivke so sicer znale povedati, da gospa Igličar kljub **temu vtika nos v vse, v kar se ga da vtakniti**, da pa to počne samo takrat, kadar misli, da je nihče ne vidi (str. 39–40).

Frazem *vtikati [svoj] nos v kaj* v zgledu (4) lahko razumemo kot frazem v pomenu 'vmešavati se' in gospa Igličar se ne želi vmešavati v vse stvari. Pri naslednji omembi »kljub temu vtika nos v vse, v kar se ga da vtakniti« razumemo sestavino *vtakniti* kot besedo v slovarskem pomenu. Frazem v prenovitveni obliki v nadaljevanju omogoči dvojno branje. Komika na ravni besed preide v situacijsko komiko. Stalno besedno zvezo si lahko konkretno predstavljamo v dobesednem pomenu.

- (5) Nikakor ni mogel skriti tega, kar je vedelo vse mesto. Vedela je tudi gospodična Tajnikar, a se je seveda delala, da tega ne ve. Skratka, mladi poštar je bil **do ušes zaljubljen** v županovo tajnico. Zato si je lepo **poštarsko kapo vedno potisnil čez ušesa**, da ta ne bi že na daleč razkrivala tega, česar se sicer ni dalo zakriti. Gospodična Tajnikar ga je prav tako veselo pogledovala, takoj zatem zardela

³ S pojmom »besedilna potencia« je Černyševa (1980: 93) frazeologijo umestila na raven besedila in izpostavila njeno funkcijsko vlogo. Gréciano (1994) je lastnosti in funkcije stalnih besednih zvez v besedilu, kjer frazeološke enote presežejo oziroma prekoračijo svojo denotativno vlogo, imenovala »frazeološka aktivnost«.

in oči obrnila v tla. Nikakor ni mogla skriti tega, kar je vedelo vse mesto. Vedel je tudi mladi gospod Medved, a se je seveda delal, da tega ne ve. Skratka, gospodična tajnica je **bila do ušes zaljubljena** v mladega poštarja. Svoja **ušesca je ljubko skrivala** za svojimi, za to zelo uporabnimi pričeskami (str. 20–21).

Mladi gospod Medved, eden od treh mestnih poštarjev, je bil tako močno zaljubljen v tajnico, gospodično Tajnikar, da je na tem mestu uporabljen frazem *biti zaljubljen do ušes*. Gospodična Tajnikar je bila prav tako zelo zaljubljena in frazem se v bližini opisa ponovi. Keber (2011: 1003) meni, da frazem »temelji na predstavi o potopitvi, pogreznjenosti človeka do ušes«. Sestavina *ušesa* je na dveh mestih tik za frazemom (»poštarsko kapo vedno potisnil čez ušesa«, »Svoja ušesca je ljubko skrivala za svojimi, za to zelo uporabnimi pričeskami«) uporabljena kot pomenonosna enota, s čimer izzove branje na dveh ravneh in obenem dobi hudomušen prizvok.

4.3 Portretiranje literarnega lika z nizanjem posameznega frazema v celotnem romanu v neprenovitveni in prenovitveni rabi

Večkratna pojavitev frazema *zgrabiti bika za roge* v romanu *Poletje pod lastovičjim zvonikom* zaznamuje lik župana Glavine in deluje kot nekakšen leitmotiv, vodilna misel njegovega delovanja v uradu župana. Je njegov najljubši frazem v uslovarjenem pomenu, saj si prizadeva »odločno se lotiti težkega, zahtevnega dela« (Keber 2011: 74). Frazem je vseevropski in se uporablja od 19. stoletja dalje (prim. Röhrich 1994: 1556). V prenesenem pomenu se je potrebno lotiti bika oziroma problema tam, kjer je njegova obrambna moč največja, torej pri rogovih. Nasprotniku se moraš zoperstaviti tako, da ga izločiš iz igre, in na takšen način boš uspešno opravil nalogo ali rešil problem. Poleg odločnosti Röhrich našteva tudi pogumnost, ki pripomore k temu, da se lažje zoperstaviš nasprotniku, in drznost, s katero se soočiš s problemom ali razjarjenim nasprotnikom (prim. Kremer in Richarz 2015: 147).

V romanu *Poletje pod lastovičjim zvonikom* je frazem *zgrabiti bika za roge* uporabljen na dvanajstih mestih v prenovitveni in v neprenovitveni obliki zelo premišljeno. Ponavljanje frazema sprva poveča njegovo učinkovitost, a sčasoma dobi nasproten učinek in deluje komično. Obenem s pogostno rabo v daljših presledkih karikira prazno govoričenje in izgublja vsebinsko vrednost.

- (6) V svoji županski pisarni je gospod Glavina medtem že skušal **zgrabiti bika za roge**. Če smo natančni, v njegovi pisarni ni bilo nobenega **bika**, ki bi se ga lahko kakorkoli **zgrabljalo**. Ampak gospod Glavina je postal župan točno zato, ker je znal ravnati odločno. In sem je spadalo, da je vedno vzkliknil »**Zgrabimo bika za roge!**«, pri tem pa je mislil, da je treba hitro poprijeti za delo povsod tam, kjer je bilo res treba hitro poprijeti (str. 16).

Pri prvi omembi na začetku dogajanja je frazem na pripovedni ravni previdno vpeljan v besedišče in v nadaljevanju nazorno obrazložen. V mestu se pojavi resen problem, ker ura v zvoniku ne bije, kar mnoge prebivalce vrže iz vsakodnevnega

tira. Župan se mora resno lotiti tega problema. O tem, da se župan Glavina problemov loteva resno in odločno, priča razlaga »ker je znal ravnati odločno« in zapis o njegovi navadi, da je ob tem vedno vzkliknil »Zgrabimo bika za roge!« Sestavini *bik* in *zgrabiti* preideta v dobesedno branje v drugi povedi »ni bilo nobenega bika, ki bi se ga lahko kakorkoli zgrabljalo«. V sobesedilni prenovitvi nastopa sestavina frazema *bik* kot beseda v svojem slovarskem pomenu (prim. Kržišnik 1990: 411).

- (7) »Možje, spoštovani županski svet, razmere so resne. Zbrali smo se, da jih uredimo! **Zgrabili bomo bika za roge!**« je rekel in vse lepo po vrsti pogledal v oči. Ko so izpili vsak po en požirek čaja, je odločno dodal: »No, pa dajmo!« (str. 24).

Frazem *zgrabiti bika za roge* uporabi župan Glavina v zgledu (7) v svojem nagovoru pred županskim svetom v velelnem naklonu. Župan Glavina frazem *zgrabiti bika za roge* uporabi petkrat v premem govoru. Problem v mestu postaja resna in nujna zadeva, zato se mu je potrebno odločno zoperstaviti in župan uporabi frazem pred svojimi sodelavci. Pisatelj ponovi frazem *zgrabiti bika za roge* v županovem govoru in prepriča bralca, da je omenjeni frazem županov priljubljeni vzklik.

- (8) »A vidite, ljudje? Ta naš župan ni sposoben urediti niti tega, da bi naš ljubi mestni zvon lepo zvonil! Da ga ni sram!«
Mestni župani so navajeni zabavljanja svojih meščanov in se ne vznemirjajo preveč. Vznemirjajo se še malo manj, če zabavljanja ne slišijo.
Župan Glavina je medtem na seji županskega sveta skušal **zgrabiti bika za roge**.
»Naš zvon v našem zvoniku ne zvonil!« je odločno rekel in odločno pogledal vse prisotne. (str. 29).

Avtorjev satiričen slog ostro prikazuje konkurenčni boj za županski stolček. Gospod Kostak je bil mestni mesar. Na zadnjih volitvah za župana ga je gospod Glavina premagal, to pa gospodu Kostku ni bilo v veselje. Ko je izvedel, da mestni zvon ne zvonil, se je pred svojo mesnico ustavil in na ves glas robantil. Pripovedovalec v zgledu (8) frazem *zgrabiti bika za roge* dvakrat podkrepi z načinovnim prislovom »odločno«, da še dodatno poudari močno voljo in trdnost gospoda župana.

- (9) Župan Glavina je potem zelo zadovoljno vsakemu članu stisnil roko in jih z občutkom, **da je precej bika že zgrabljenega za roge**, povabil na skodelico krepčilnega čaja spet jutri, približno ob času, ko bi mestni zvon, če bi zvonil, udaril desetkrat (str. 38).

Kržišnik (2006: 266) izpostavlja, da so med prenovitvenimi posegi v besedilih najpogostejše uresničene in najbolj običajne prenovitve frazeoloških enot. Ker so frazemi ustaljene enote, pomeni kakršnakoli sprememba ustaljene sestavinske zgradbe takoj prenovitev frazema in »povečuje možnosti (npr. v primerjavi z besedo) za izrabo semantične potence« (prim. Kržišnik 2006: 266). Znotrajfrazemska prenovitev pomenotvorne glagolske sestavine »zgrabiti« v deležnik »zgrabljen« v zgledu (9) še vedno kaže razmerje do izhodiščne sestavine. Prenovitev učinkuje pasivno in namiguje na to, da župan Glavina ni bil glavni akter pri odločni akciji.

- (10) Gospod Glavina je bil svetel zgled tudi pri pitju. Nenadoma je vstal, negotovo dvignil kozarec in vzkliknil, se pravi, skušal vzklikniti, ker se mu je jezik začel čudno vesti v lastnih ustih: »Gospodje, **zgrabili smo**, torej, **bik se je zgrabil**, torej, v zvezi z **rogovi**, odločno in enotno smo ...« Potem je omahnil (str. 106–107).

Ko je skrivnost romana razrešena in zvon zvoni na vse strani, se na trati pred zvonikom veselijo vsi prebivalci mesta. Župan pripravi slavnostni govor. Ker je globoko je pogledal v kozarec, se mu je jezik zapletal. Opitost je obenem razlog za prenovitveni postopek v zgledu (10), ki izraža ne preveč razsodno in preudarno govorjenje. Razstavljenost posameznih frazeoloških sestavin omogoči možnost dvojnega branja frazema s frazeološkim in dobesednim pomenom. Prenovitev prizadene skladenjsko zgradbo frazema in se kaže v zunanji kolokabilnosti frazema, ki vzpostavlja pomensko razmerje do dobesednega pomena sestavin. Glede na pomen sestavin izhodiščnega frazema in sobesedila ter dejstva, da frazem *zgrabiti bika za roge* v romanu uporablja en in isti literarni lik, lahko razberemo pomen razstavljenega frazema. Kljub temu da je osnovna oblika frazema ukinjena, se njegov pomen ohranja v sobesedilu (prim. Kržišnik 1990: 414–417).

5 Sklep

V prispevku smo orisali vlogo frazeologije v romanu, ki je prežet z duhovitostjo in humorjem. Roman *Poletje pod lastovičjim zvonikom* je prepleten s humorjem na besedni in situacijski ravni. Situacijska komika se navezuje na besedno in obe skupaj učinkujeta še bolj smešno. Pri besedni komiki se avtor poigrava s pomeni besed, besednimi igrami, večpomenskostjo in ponavljanjem. Humor izvira iz pisateljevega načina izražanja, opisovanja literarnih likov in dogodkov, pri čemer uporablja tudi frazeologijo. Pri portretiranju literarnih likov pisatelj uporablja frazeologijo z namenom podrobnejšega opisa značajskih potez ali za doseganje komičnega z jezikovnimi sredstvi, prikazovanja odnosov med posameznimi osebami ali značajskimi pomanjkljivostmi. Povsem vsakdanje situacije avtor humorno prepleta z dvopomenskostjo, tako da doživetja in dogodivščine književnih likov pri mladih bralcih vzbudijo smeh. Tudi frazeološke prenovitve v sobesedilnem okolju, ki omogoča dvojno branje frazemov (kot prosto besedno zvezo ali kot frazeološko besedno zvezo) ter dvopomenskost posameznih sestavin dodatno poskrbijo za razgibano dogajanje, lahkotnost in duhovitost. Najžlahtnejši elementi besedne komike so položeni na jezik župana Glavine. S kopičenjem frazema *zgrabiti bika za roge* v celotnem romanu je portretiranje literarnega lika zelo performativno in opazno. Pisatelj Slavko Pregl z izbranim frazemom prikaže ne samo jezikovni profil določenega literarnega lika, temveč tudi ponavljajoči označevalec, ki potrjuje značajske poteze in posebnost župana majhnega mesta. Za Preglovo pisanje je humor značilna stalnica, ki ji ostaja zvest tudi v izbranem romanu. V svojem književnem izrazu teži k uporabi takšnih sredstev, ki zbujajo smeh, med katere sodijo tudi frazeološke enote. Vse naštetu tvori njegov osebni stil, ki je vesel, veder in komičen.

Viri

Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0: <https://viri.ejvt.si/gigafida/>. (Dostop 3. 5. 2023.)

Nova beseda: Besedilni korpus na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ter ZRC SAZU: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda3.html. (Dostop 3. 5. 2023.)

Pregl, Slavko, 2017: *Poletje pod lastovičjim zvonikom*. Dob pri Domžalah: Miš.

Slovarski portal Fran. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: <http://www.fran.si>. (Dostop 27. 4. 2023.)

Literatura

Blažič, Milena Mileva, 2014: *Branja mladinske književnosti: izbor člankov in razprav*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Burger, Harald, 1997: Phraseologie im Kinder- und Jugendbuch. Rainer Wimmer, Rainer in Berens, Franz-Josef (ur.): *Wortbildung und Phraseologie*. Tübingen: Gunter Narr. 233–254.

Burger, Harald, 2015: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Burger, Harald, 2022: »Das ist auch ein weites Feld«. *Theodor Fontanes Phraseologie*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren GmbH.

Christophe, Alain, 1997: Literarischer Phrasengebrauch in Stefan Zweigs Schachnovelle. Gréciano, Gertrud in Rothkegel, Annely (ur.): *Phraseme in Kontext und Kontrast*. Bochum: Norbert Borchmeyer. 17–30.

Čermák, František, 1985: Frazeeologie a idiomatika. Filipec, Josef in Čermák, František (ur.): *Česká lexikologie*. Praha: ACADEMIA, nakladatelství Československé akademie věd. 166–236.

Černyševa, Irina I., 1980: *Feste Wortkomplexe des Deutschen in Sprache und Rede*. Moskau: Vysšaja škola.

Ewers, Hans-Heino, 2000: *Literatur für Kinder und Jugendliche. Eine Einführung*. München: Wilhelm Fink Verlag.

Fleischer, Wolfgang, 1997: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Gréciano, Gertrud, 1994: »Vorsicht, Phraseoaktivität«. Sandig, Barbara (ur.): *EUROPHRAS 92. Tendenzen der Phraseologieforschung*. Bochum: Brochmeyer. 203–218.

Haramija, Dragica, 2005: Mladinska proza Slavka Pregla. *Otrok in knjiga* 32/64. 5–14.

Keber, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Koller, Werner, 1977: *Redensarten: Linguistische Aspekte, Vorkommensanalysen, Sprachspiel*. Tübingen: Niemeyer.

Kremer, Bruno P. in Richarz, Klaus, 2015: *Ins Bockshorn gejagt. Tierische Sprichwörter und blumige Redewendungen*. Darmstadt: Konrad Theiss Verlag.

Kržišnik, Erika, 1988: *Frazeologija v moderni*. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Kržišnik, Erika, 1990: Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih prozih besedilih. *Slavistična revija* 38/4. 399–420.

Kržišnik, Erika, 2006: Izraba semantične potence frazemov. *Slavistična revija* 54, posebna številka. 259–279.

Kržišnik, Erika, 2018: Vinjete in Podobe iz sanj - mejnika v stilistični izrabi frazeologije. Smolej, Mojca (ur.): *1918 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 54. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–19.

Nedelko, Vesna, 2006: *Frazeologija pri prevajanju umetnostnih besedil: izdelava teorije prevajanja frazemov in frazeoloških ponovitev s pomočjo opisa in klasifikacije nemških frazemov in njihovih prevodov ob primeru romana Pločevinasti boben avtorja Günterja Grassa*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Palm, Christine, 1989: Die konnotative Potenz usueller und okkasioneller Phraseologismen und anderer festgeprägter Konstruktionen in Christa Wolfs Roman Kindheitsmuster. Gréciano, Gertrud (ur.): *Europhras 88. Phraséologie Contrastive*. Strassbourg. Collection Recherches Germaniques 2. 313–326.

Primec, Sara, 2019: *Frazeologija v Prešernovih Poezijah*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Richter-Vapaatalo, Ulrike, 2007: *Da hatte das Pferd die Nüstern voll. Gebrauch und Funktion von Phraseologie im Kinderbuch. Untersuchungen zu Erich Kästner und anderen Autoren*. Frankfurt a. M.: Peter Lang.

Röhrich, Lutz, 1994: *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Freiburg, Basel, Wien: Herder.

Valenčič Arh, Urška, 2014: »Ein Prinz auf der Erbse«. *Phraseologie und Übersetzung. Am Beispiel der Kinder- und Jugendliteratur von Christine Nöstlinger im Deutschen und Slowenischen*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren GmbH.

Vidali, Petra, 2017: Slavko Pregl, Poletje pod lastovičjim zvonikom. *Večer* 18. 5. 2017.

Phraseology in the young adult novel *Poletje pod lastovičjim zvonikom*

Slavko Pregl is a Slovenian writer of children's and young adult literature, intertwining the everyday lives of young people with the world of adults. In his novel *Poletje pod lastovičjim zvonikom*, everyday life is interrupted by an unusual problem which is resolved by the characters and their cheerful mood. The everyday scenes that are depicted are spiced with humour and characterized by the frequent use of phraseological units. The data presented in the article are obtained by means of an analysis of phraseological material in the selected corpus. They show the tendency of using phraseology in literary works. The article presents to what an extent phraseology is a stylistic element, what the role of phraseology is, and how phraseology contributes to the creation of linguistic portraits.

Keywords: phraseology, frequency, modification, portrait, youth literary work

FRAZEOLOŠKI NEOLOGIZMI V SLOVENSKIH IN NEMŠKIH SLOVARJIH

Frazeološke neologizme uvrščamo med večbesedne neologizme, zanje pa je značilen znan čas nastanka in sprejetja v slovar. Članek obravnava frazeme v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB) in nemških slovarjih neologizmov. Iskanje v slovenskem slovarju je potekalo tako, da so bila najprej zbrana večbesedna gesla z ekspresivnimi kvalifikatorji, nato pa so bili dodani tudi frazemi brez ekspresivnih kvalifikatorjev. Natančna predstavitev neologizmov v nemških slovarjih omogoča avtomatsko iskanje. Od skupno 2519 neologizmov je večbesednih 134, kar znaša 5,3 % gesel. Spletna orodja omogočajo izbiranje gesel po različnih kriterijih, pri čemer je za frazeme pomemben kriterij idiomatičnost, po katerem ločujemo popolna, delna in neidiomatična slovarska gesla.

Raziskovanje frazeoloških neologizmov je v slovenskem jezikoslovju novo znanstveno področje. Analiza nemškega gradiva kaže, da je pri raziskovanju smiselna širša opredelitev frazeologije brez izločanja (idiomatičnih) terminoloških večbesednih leksemov. Poseben izziv pri raziskovanju frazeoloških neologizmov je zbiranje gradiva. Za boljšo uporabnost slovenskih slovarjev neologizmov bi bilo smiselno bolj natančno označevanje gesel tudi s stališča zgradbe in idiomatičnosti. To bi omogočalo boljšo uporabo gradiva za raziskovanje različnih vrst neologizmov in pridobivanje informacij o leksikalnih spremembah.

Ključne besede: leksika, frazem, idiomatičnost, slovenščina, nemščina

0 Uvod

Vsi živi jeziki se spreminjajo in prilagajajo poimenovalnim potrebam. Brez tega jezik in z njim jezikovna skupnost ne bi preživela. Z jezikom se spreminjajo tudi poimenovalne enote, torej leksemi, ki so lahko po zgradbi enobesedni in večbesedni. Med večbesedne leksikalne enote uvrščamo frazeme, ki tako kot druge leksikalne enote iz jezika odhajajo, se spreminjajo in nastajajo na novo.

V slovenskem jezikoslovju časovni vidik pri raziskovanju frazemov še ni pogosto obravnavan,¹ zato je predstavitev jezikoslovnega raziskovanja in nemškega slovaropisja tudi spodbuda za pripravo novih priročnikov in dopolnitev raziskovanja novejših frazemov.

1 Poimenovanja in opredelitve leksikalnih novosti

Za leksikalne novosti imamo več različnih poimenovanj. V nemščini je ustaljena raba termina neologizem oziroma Neologismus (Kinne 1996; Gstöttner 2003; Elsen 2004), v slovenščini rabimo poimenovanja neologizem (Bajec idr. 1964: 8), nove besede (Korošec 1976), novota, neologizem (Toporišč idr. 1990), novejša leksika (Štumberger 2011) in novejše besedje (Bokal idr. 2003).²

Novejša leksika je opredeljena po naslednjih kriterijih (povzeto po Štumberger 2015a): razmerje med vsebino in izrazom, časovni vidik in razširjenost leksema. V slovenskih člankih, ki so nastali ob zbiranju gradiva na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, ločijo naslednje tipe (Gložančev in Kostanjevec 2006: 91):

- (1) beseda je (tvorbeno) nova, torej nov izraz za novo predmetnost /.../,
- (2) lahko je novoopomenjen izraz, ki predstavlja a) širjenje pomenja besede, ki je zaradi splošne uveljavljenosti in uzaveščenosti že predstavljena v SSKJ /.../, b) širjenje pomenja besede (tudi v smislu pomenske specifikacije v jeziku že obstoječe besede s širšim pomenskim obsegom), ki ni bila sprejeta v SSKJ /.../.

V zvezi s terminološko rabo je zanimivo, da avtorici pišeta o besedah, ne leksemih, čeprav so gesla v SNB po izrazni podobi enobesedna in večbesedna, torej tudi frazemi. S stališča terminologije bi bila posebno v zvezi s frazemi bolj natančna raba termina leksem, kajti pojem leksikaliziranost je povezan z avtomatizirano, ki je »razpoznavna lastnost večbesednih leksemov« (Vidovič Muha 2021: 27).

Časovni vidik zajema »čas, ki je pretekel od nastanka iz lastnega jezika ali od prevzemanja iz tujega jezika« (Štumberger 2015a: 154). Zaradi nedoločenosti časovne kategorije je za časovni vidik smiselna naslednja definicija: »Neologizme obravnavam kot lekseme, katerih čas nastanka je znan in ki jih je večina ljudi jezikovne skupnosti v tem času sicer sprejela, jih pa še vedno dojema kot nove« (Schippan 2002: 244).

Pomembnost časovne opredelitve kaže npr. frazem *biti na isti valovni dolžini*, ki ga Ettinger (2019: 103) navaja kot primer frazeološkega neologizma. E. Piirainen (2005: 65) njegov nastanek pojasnjuje s tehničnim razvojem in radiem, zato najdemo podoben frazem v različnih jezikih. Frazem *biti na isti valovni dolžini* najdemo

¹ Spodbudo za raziskovanje je ob izidu *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (v nadaljevanju SNB) dala N. Jakop (2013).

² Poimenovanja so natančno predstavljena v članku Leksikološka opredelitev novejše leksike in terminološka raba v slovenskem jezikoslovju (Štumberger 2015b).

že v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ), uvrščanje med neologizme leta 2019 pa kaže pomembnost natančne časovne opredelitve.

Razširjenost novejšje leksike povezujemo z razmerjem novejšje leksike do strokovne in neknjižne leksike ter do priložnostnih/enkratnih tvorb (okazionalizmov). Razmerje do strokovne in neknjižne leksike je »pogosto povezano z razširitvijo denotata na področja vsakdanjega življenja« (Štumberger 2015a: 154). Razmerje med novejšjo leksiko in priložnostnimi besedami zajema ločevanje med leksemom in »priložnostno besedo«, ki »se sem ter tja pojavi, ni pa podružbljena, ker se nekako sama poda iz določenega govornega ali besedilnega položaja« (Toporišič 1992: 222).

Leksikalne novosti praviloma najprej nastajajo v govorjenem jeziku, zato jih lahko pri omejitvi analize na pisni prenosnik spregledamo. V zvezi s frazemi se je pomembno zavedati tudi tega, da na pogostost rabe vpliva njihova zaznamovanost.

Izčrpno predstavitev prepoznavanja in vrednotenja frazeoloških neologizmov najdemo v članku *Phraseologische Neologismen: Identifikation und Validierung* (Schreiber, Mahlow in Juska-Bacher 2012). V članku predlagajo za identifikacijo in validacijo frazeoloških neologizmov naslednjo kombinacijo metod (Schreiber, Mahlow in Juska-Bacher 2012: 7, prevod po Polajnar 2013: 7):

- a) primerjava najnovejših izdaj izbranih frazeoloških slovarjev oz. zbirk,
- b) korpusna analiza oz. analiza s spletnimi iskalniki,
- c) zbiranje primerov/introspekcija ter
- d) anketiranje maternih govorcev.

Rezultat obsežne raziskave 2577 strojno izbranih frazeoloških kandidatov je bilo samo 15 frazeoloških neologizmov iz časa po letu 2000 (Schreiber, Mahlow in Juska-Bacher 2012: 27). Analiza je pokazala, da so mlajše osebe poznale več neologizmov kot starejše. Iz tega lahko sklepamo, da veliko neologizmov izhaja iz slenga. Ker je to pretežno govorjeni jezik, ga je težje zajeti in ustrezno raziskovati.

2 Poimenovanja in opredelitve frazeoloških enot

Za poimenovanje frazeoloških enot je bilo v slovenščini v rabi več izrazov, npr. fraza ali rečenica (Pavlica 1960: 1), frazeologem (Toporišič 1973/1974) in frazeološka zveza (fraz) (Uvod v SSKJ). Aktualna terminološka raba je frazem, ki ga je prvi uporabil J. Petermann (Vidovič Muha 2021: 107, op. 113):

»Namesto izraza frazeologem (Toporišič npr. 1973/4) za vsakršno stalno besedno zvezo je izraz frazem v ožjem pomenu (načeloma konotativni 'frazologem') v slov-

enskem jezikoslovju prvi uporabil J. Peterman³ (1986)⁴ v kritiki predstavitve tovrstne leksike v SSKJ.«

Petermann je rabo termina frazem utemeljil z naslednjimi argumenti (1988: 307, op. 1):

»Frazeološko enoto« bom imenoval »frazem« v skladu s terminologijo, ki je rabljena pri nas v Mannheimu. Termin »frazelogem«, ki ga je uvažal TOPORIŠIČ 1974, se mi ne zdi dober, ker ni oblikovan analogno terminološki vrsti »fonem, morfem, leksem«. »Frazelogem« bi bil po mojem mnenju neke vrste »teorem«, namreč dogma frazeološke teorije.

V slovenskem prostoru se je danes ustalil termin frazem,⁵ v nemščini pa je terminološka raba zelo neenotna. E. Donalies predstavlja terminološko tematiko v članku *Idiom, Phraseologismus oder Phrasem: zum Oberbegriff eines Bereichs der Linguistik*. V članku so z natančno navedbo virov zbrana poimenovanja, ki so se rabila v nemškem govornem prostoru. Predstavljeni so kriteriji za frazeološke enote, npr. večbesednost in status enote (Donalies 1994: 344). Večbesednost pomeni, da je frazeološka enota zgrajena iz vsaj dveh besed, status enote pomeni sprejemanje, pomnjenje in rabo jezikovne enote kot celote.

E. Donalies kot nevtralen pojem za področje frazeologije (*Phraseologie*) navaja frazeologizem (*Phraseologismus*), ki je po tvorjenosti podoben neologizmu (*Neologismus*) (Donalies 1994: 345). Kot ustrezen termin je naveden tudi frazem (*Phrasem*), ki se uveljavlja mednarodno in nadaljuje uveljavljene jezikoslovne termine (Donalies 1994: 347): »fonem, grafem, morfem, leksem, frazem, tekstem.«

Aktualna raba kaže pogostost obeh izrazov, *Phrasem* in *Phraseologismus* pa najdemo tudi v istem besedilu, npr. Brehmer 2009.

Pri opredelitvah frazeoloških enot je veliko neenotnosti. Opredelitve zajemajo ločevanje frazeologije v širšem in ožjem pomenu (npr. Kržišnik 1994a: 24, op. 50) ter jedrne in obrobne (mejne) frazeologije, ki ju ločimo »na podlagi njihove ekspresivnosti oz. neekspresivnosti« (Kržišnik 1994b: 92).

Po tej opredelitvi spadajo v »obrobni (mejni) del« zglede kot *mačje oko*, *materina dušica*; *zbujati pozornost/radovednost/poželenje/neprijetne občutke*; *dati predlog/pobudo*« (Kržišnik 1994b: 92). V magistrski nalogi je E. Kržišnik frazeme, ki

³ Petermann (op. S. Š.).

⁴ Članek je »zaradi gmotnih težav« pri izdaji zbornika (Paternu in Jakopin 1988: 5) izšel šele leta 1988, gl. Petermann 1988.

⁵ V prvi večavtorski in večjezični monografiji (ur. Jakop in Jemec Tomazin 2013) je frazeologem rabljen v zgodovinskem pregledu (Kržišnik 2013), seznamih literature in citatu iz druge izdaje knjige *Leksikon imen: izvor imen na Slovenskem* Janeza Kebra (1996). Samo v seznamu literature je frazeologem naveden v monografiji *Prostor in čas v frazeologiji* (ur. Kržišnik, Jakop in Jemec Tomazin 2016).

spadajo v obrobni del frazeologije, po Čermáku uvrstila v naslednje skupine (Kržišnik 1988: 68):

- a) izrazi s konkretnim denotatom: *mačje oko*;
- b) izrazi terminološkega značaja: *prosti pad*, *povedkov prilastek*;
- c) izrazi z omejeno kolokabilnostjo: *odpreti nastežaj*, *širno morje*;
- č) nekateri glagolsko-imenski izrazi z abstraktnim samostalnikom (njihova kolokabilnost je omejena na abstraktne samostalnike): *vzeti v poštev* 'upoštevati', *vzbujati pozornost* (*poželenje*, *zanimanje*, *interes*).

V nemški literaturi so frazemi opredeljeni kot »stabilne enote iz več kot ene besede« (Schippan 2002: 47), jedro frazeologije pa zaznamujejo »reproduktibilnost, stabilnost, leksikalnost in idiomatičnost«. V nadaljevanju je pojasnjeno, da nimajo vsi frazemi vseh značilnosti, kajti tudi tukaj ločujemo obrobje in središče.

Širšo opredelitev najdemo v knjigi Haralda Burgerja,⁶ ki navaja dve lastnosti frazemov (Burger 2015: 11):

Prvič, te enote so sestavljene iz več besed, drugič, te besede niso združene samo za to enkratno priložnost, temveč gre za kombinacije besed, ki so nam kot nemško govorečim znane prav v tej kombinaciji (morda z variantami), podobno kot poznamo (kot posamezne enote) nemške besede.

Razlike v opredelitvah so povezane tudi z jezikovno zgradbo slovenščine in nemščine, kajti veliko izrazja ima v slovenščini večbesedno zgradbo in bi ga torej prištevali k frazeologiji, npr. skupini a in b v razvrstitvi E. Kržišnik (1988). V nemščini so taki izrazi pogosto zloženke in že po kriteriju večbesednosti izločeni iz frazeologije, npr. *Katzenauge* za *mačje oko*, še več primerov pa navaja A. Vidovič Muha (1988), npr.: *Lehrerkollegium* – učiteljski zbor (316), *Meerwasser* – morska voda (317), *Trinkmilch* – mleko za pitje (317), *Kindergarten* – otroški vrtec (317), *Halsnerv* – živec v grlu (317), *Milchsuppe* – mlečna juha (317).

3 Frazeološki neologizmi v splošnih slovarjih

Leksikalne novosti v splošnih slovarjih praviloma niso posebej označene. Izjema pri tem je vzhodnonemški slovar Sodobnega nemškega jezika, ki ga je izdala Nemška akademija znanosti (Klappenbach in Steinitz 1967) in je kot novo obravnaval leksiko po letu 1945, npr. *Automation* – avtomatizacija, *campen* – kampirati; *Atomenergie* – atomska energija, *bombengeschädigt* – zbombardiran; *Brigade* – brigada v novem pomenu delovne skupine (Klappenbach in Steinitz 1967: 14, poglavje B. Označevanje, zgledi navedeni po Štumberger 2011: 30–31). V nemščini so vsa navedena gesla enobesedna, v slovenščini pa je med novostmi tudi stalna besedna zveza *atomska energija*, ki jo uvrščamo v frazeologijo v širšem smislu.

⁶ Burger (2015: 11, op. 1) navaja, da je še v četrti izdaji rabljen termin *Phraseologismus*, za termin *Phrasem* pa so se odločili v 5. izdaji.

V slovenskem slovaropisju je bil poseben kvalifikator neologizem naveden v poskusnem snopiču *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Bajec idr. 1964),⁷ s kvalifikatorjem neol. pa je bil označen tudi primer v frazeološkem gnezdu (Bajec idr. 1964: 18): neol. na sliki dela že tri leta *slika ima v delu*.

Kvalifikator neologizem v SSKJ ni bil sprejet, oznako neologizem z dvojnico novota pa je nato uvedel *Slovenski pravopis* (Toporišič idr. 1990). Neologizem oziroma novota je opredeljena kot »jezikovna prvina, katere novost še čutimo« (Toporišič idr. 1990: § 1064), med 22 gesli s to oznako pa so vsa enobesedna.

4 Frazeološki neologizmi v slovarjih neologizmov

SNB obravnava »splošno, t. i. dejavno, živo besedje, ki se je v slovenščini pojavilo oz. uveljavilo v približnem časovnem okviru zadnjih dvajsetih let, kar pomeni, da to besedje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika ni obravnavano« (Gložančev in Kostanjevec 2006: 90). Primerjava z nemškimi slovarji kaže, da so si Nemci za slovarsko obravnavo izbirali krajša časovna obdobja desetih let, tako da imamo na spletu slovarje neologizmov za naslednja obdobja: 1991–2000, 2001–2010 in 2011–2020 (gl. Neologismenwörterbuch v virih).

SNB nima posebnega frazeološkega gnezda, zato je iskanje potekalo z izpisovanjem in določanjem večbesednih leksemov. V nemških slovarjih ločujejo naslednje vrste neologizmov: novi leksem – Neulexem in novopomenka – Neubedeutung, novi leksemi pa so razdeljeni še na kategoriji: novi leksem (samo besede) – Neulexem (nur Wörter) in novi leksem (samo frazeologizmi) – Neulexem (nur Phraseologismen). Ker so leksemi v nemških slovarjih natančneje označeni kot v slovenskem, je iskanje potekalo elektronsko.

4.1 Frazeološki neologizmi v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika*

Raziskava je potekala tako, da sem najprej pregledala vsa gesla z ekspresivnimi kvalifikatorji (ekspresivno, slabšalno in vulgarno), nato pa zbrano dopolnila z gradivom avtoric, ki so frazeološke neologizme iskale po drugih virih in metodah (Antloga in Race 2013; Petric 2011; Jakop 2013).

Kvalifikator ekspresivno je imelo 212 gesel, slabšalno 14, vulgarno pa 12. Avtomatsko iskanje je zajelo tako enobesedne kot večbesedne lekseme, zato je bilo treba večbesedne izločiti ročno. S kvalifikatorjem ekspresivno je v SNB 29 večbesednih

⁷ O posebnem kvalifikatorju za leksikalne novosti je kritično pisala B. Pogorelec in opozorila na to, da »se je treba vprašati, glede na kaj je ta beseda nova. Zdi se nam, da bi bilo potrebno imenovati neologizme besede, ki jih jezik še čuti kot tuje, nenavadne, ki pa še niso docela prodrle. Morda bi bil boljši kvalifikator novejša ali kaj podobnega. Preden bo slovar izšel, bo takle neologizem, kolikor se bo prijel, že zdavnaj ustaljen in bo kvalifikator stilne plasti zgrešil svoj namen« (Pogorelec 1963/64: 236).

leksemov, eno poimenovanje pa ima kvalifikator slabšalno. Natančnejša analiza kaže, da za označevanje s kvalifikatorji »ne obstajajo zanesljiva in splošno sprejeta merila« (Antloga in Race 2013: 4), to pa se kaže v razlikah pri označevanju med SNB in *Slovarjem slovenskih frazemov* (Keber 2011).

Gradivno širše je bila zasnovana raziskava Š. Antloga in D. Race, ki se nista omejili na večbesedne lekseme z ekspresivnimi kvalifikatorji. V SNB sta našli stalne besedne zveze in frazeme, ki so označeni (Antloga in Race 2013: 3–4):

- a) s kvalifikatorjem eksp.: *balkanska krčma, bela smrt, beli ovratnik, lovec na glave, malo morje, modri angel, može v modrem, napolniti/polniti si baterije, prati/oprati denar, pralnica denarja, pasja procesija, prazni tek, prodajati/prodati meglo, veliki brat, svetovna vas, smetišče zgodovine, sive celice* idr.;
- b) s kvalifikatorjem slabš.: *banana republika* ali
- c) so brez kvalifikatorja: *bela halja, bela karavana, beli cirkus, bela knjiga, črna luknja, črna točka, dežela na sončni strani Alp, dežurni krivec, modri planet, siva ekonomija, siva pega, veliki met, veliki pok* idr.

Leksem *črna luknja* je termin s področja astronomije in s pomenom 'območje v vesolju s tako močno gravitacijo, da posrka vase celo svetlobo' (Bizjak Končar in Snoj 2012: 101). Po determinologizaciji se je razvil pomen 'kar povzroča veliko izgubo, škodo, navadno materialno', ki je v SNB in SSKJ² brez ekspresivnega kvalifikatorja (Jakop 2016: 151).⁸ V *Slovarju slovenskih frazemov* ima frazem *črna luknja* kvalifikatorje »eksp., pren.; tudi kot primera« (Antloga in Race 2013: 4), zato Š. Antloga in D. Race razmišljata o tem, da bi ga lahko dodali tudi v SNB (Antloga in Race 2013: 5).

Zanimivi so večbesedni leksemi *oprati denar, prati denar* in *pranje denarja*,⁹ ki jih v *Slovarju slovenskih frazemov* ni, v SNB pa imajo vsi trije kvalifikator ekspresivno. N. Jakop navaja, da je »p/rehod v splošno rabo potrdljiv s statističnim podatkom o rabi te besedne zveze v korpusu« (Jakop 2013: 164). To drži, opozarjam pa, da pri geslu *pranje denarja* pomenska opredelitev in zgledi iz SNB ne potrjujejo ekspresivnosti (Bizjak Končar in Snoj 2012: 289): »spravljanje nelegalno pridobljenega denarja v legalni obtok z namenom zabrisati njegov izvor: *odkrivanje pranja denarja; preprečevanje pranja denarja; Finančne ustanove niso najboljše kraji za pranje denarja.*«¹⁰

⁸ »Zveza *črna luknja* je bila v svojem neterminološkem pomenu prvič registrirana v *Slovarju novejšega besedja*, vendar še brez oznake ekspresivnosti, v drugi izdaji SSKJ (SSKJ²) je bila vključena v frazeološko gnezdo (tudi brez oznake ekspresivnosti)« (Jakop 2016: 151, op. 3).

⁹ N. Jakop primer *pranje denarja* uvrsti v »še ne raziskano področje nastanka frazeoloških neologizmov« na stičišču »terminologije in frazeologije«. To področje zajema »prehajanje terminov v splošno rabo, npr. *pranje denarja*, in frazeološko poimenovanje terminološkega denotata, ki je neologizem, npr. *ležeči policaj – cestna (talna) hitrostna ovira na cestišču*« (Jakop 2013: 163).

¹⁰ Neekspresivnost potrjuje tudi raba stalne besedne zveze v *Davčnem terminološkem slovarju* (2022) in *Pravnem terminološkem slovarju* (2018) ter v imenu institucije Urad Republike Slovenije za preprečevanje pranja denarja.

Analize novejših večbesednih leksemov (npr. Petric 2011) sodijo v frazeologijo v širšem smislu, ukvarjajo pa se tudi z razmerjem med pomenom enot stalne besedne zveze in frazeološkim pomenom. Pri tovrstni analizi preverjamo, ali »katera od sestavin ne nastopa v svojem slovarskem pomenu« (Petric 2011: 146). Glede na predvidljivost pomena po Toporišiču (1973/74) ločujemo sestave, skupe, sklope in zrasleke. Pri sestavah je pomen frazema »enak vsoti pomenov posameznih njegovih sestavin, tj. besed.« (Toporišič 1973/74: 146), pri skupih »imajo posamezne besede čisto poseben, enkraten pomen« (Toporišič 1973/74: 148), sklopi so stalne besedne zveze »s prenesenim pomenom«, ki imajo »kot proste seveda slovarsko docela predvidljiv pomen, ki pa je različen od frazeološkega« (Toporišič 1973/74: 152), pomena zraslekov pa »niti približno ne moremo uganiti iz besed, ki ga tvorijo« (Toporišič 1973/74: 153).

Š. Petric je analizirala gradivo iz geslovnika SNB, pri tem pa se raziskava »ni posebej osredotočala na (ne)ekspresivnost leksemov, saj ta lastnost za tovrstno razvrščanje ni relevantno merilo« (Petric 2011: 155). Rezultati so pokazali, da »je bilo največ takih z lastnostmi sestav (27) in skupov (28); sledijo sklopi (11), zrasleka pa v obravnavanem gradivu ni bilo. Pretežno gre za terminološke večbesedne iztočnice, večina teh pa je prevedena, navadno iz angleščine« (Petric 2011: 154).

4.2 Frazeološki neologizmi v nemških slovarjih neologizmov

Ker je iskanje frazeoloških neologizmov zahteven postopek, je v slovarjih pomembno natančno opisovanje leksemov. V nemški zbirki neologizmov je zbranih 2519 novih besed, frazemov in pomenov, ki so v splošni slovar vstopili po letu 1991.¹¹ Slovarji so razdeljeni na obdobja 1991–20, 2001–2010 in 2011–2020.

Vsi slovarji neologizmov so dostopni na spletu, pri iskanju pa lahko gesla izbiramo po različnih kriterijih, npr. čas sprejetja v splošni slovar, izvorni jezik, besedotvorna vrsta in sestavni deli tvorjenk, besedna vrsta, spol, število, člen, vrsta glagola (pravilni ali nepravilni) in možnost tvorjenja trpnika. Za frazeme je pomemben kriterij idiomatičnost, s katerim ločujejo popolne, delne in neidiomatične stalne besedne zveze, pomenski prenosi, stilna in pragmatična zaznamovanost, slovar pa navaja tudi frazemske variante in sinonime.

Urejenost slovarja nam omogoča iskanje po različnih kriterijih in hitro pridobivanje gradiva za jezikoslovne analize. Z vpisom iskalnega pogoja *Phraseologismus* nam slovar izpiše 134 večbesednih gesel,¹² to pa znaša 5,3 % vseh neologizmov. Večbesedni leksemi so po stopnji idiomatičnosti razdeljeni na naslednje skupine:

¹¹ Seznam vseh 2519 neologizmov je na strani https://www.owid.de/service/stichwortlisten/neo_all (30. 5. 2023).

¹² Pregled večbesednih leksemov (nem. *Phraseologismen*) je na strani <https://www.owid.de/docs/neo/suche/index.jsp> (30. 5. 2023).

- a) 62 je popolnoma idiomatičnih gesel, npr. v *zelenem območju*¹³ – *im grünen Bereich* z začetka 90. let, *slon v sobi*¹⁴ – *ein Elephant im Zimmer* z začetka 21. stoletja. Frazem je prevod angleške zveze *an elephant in the (living) room*.
- b) Delno idiomatičnih je 42 gesel, npr. *globalna vas*¹⁵ – *globales Dorf* z začetka 90. let 20. stoletja. Frazem je prevod angleške zveze *Global Village*, v nemščini pa ima enobesedni sinonim *Weltdorf*.
- c) Neidiomatičnih je 30 gesel, npr. *digitalni podpis*¹⁶ – *digitale Signatur* s srede 90. let 20. stoletja.

Natančen opis gesel omogoča nove raziskave jezikovnih novosti. D. Steffens je v raziskavi poimenovalne funkcije ugotovila, da so glagolski frazemi pogosto slikoviti in da so nastali po metaforičnem prenosu, npr. s področja športa kot *den Ball flach halten* (dobesedno držati žogo nizko v pomenu 'zadržati se, ostati miren' (Steffens 2015: 59).

Podatki o razvrstitvi po frazemskih vrstah, ki zajemajo samostalniške, glagolske, predložne, pridevniške in stavčne frazeme, kažejo, da je največ frazemov uvrščenih v samostalniško in glagolsko frazemsko vrsto (Steffens 2015: 60–61).

Analiza samostalniških frazemov kaže, da je največ zvez pridevnika in samostalnika (Steffens 2015: 63). V levem prilastku so pogosto pridevniki, sedanjiški in pretekli deležniki in števniki. Pridevniki pogosto označujejo barve, pri tem pa je npr. zelena različno motivirana. V *zelenem receptu* (*grünes Rezept*) je barva povezana z barvo papirja, na katerem je napisan recept,¹⁷ zelena pa je povezana tudi z varstvom okolja, npr. *zelena elektrika*¹⁸ (*grüner Strom*). Predložna zveza v *zelenem območju* (*im grünen Bereich*) ima pomen 'brez nevarnosti neuresničitve, v redu'.

L. Kovbasyuk ugotavlja, da so frazeološki neologizmi po zgradbi samostalniški, predložni in prislovni (Kovbasyuk 2018: 127). Razdeljeni so v naslednje skupine: a) primerjalni frazemi, b) lastnoimenski frazemi, c) frazeološki termini, d) modelna tvorba.¹⁹ S kognitivno-semantičnega vidika so frazeološke nove enote uvrščene na področje človekovega (93 %) in kulturnega sveta (7 %). Človekov svet zajema področja, povezana s človekom, njegovo osebnostjo, čustvi, poklici, zdravjem, hrano, zakonom; kulturni svet opredeljujejo področja, povezana z mediji, koledarjem, jezikom (Kovbasyuk 2018: 128).

¹³ GF 2.0 242 pojavitev.

¹⁴ GF 2.0 18 pojavitev.

¹⁵ GF 2.0 657 pojavitev, obravnava tudi v SNB in SSKJ².

¹⁶ GF 2.0 454 pojavitev, obravnava tudi v SNB in SSKJ².

¹⁷ V slovenskem slovaropisju je *zeleni recept* naveden v *Farmaceutskem terminološkem slovarju*, 2., dopolnjena in pregledana izdaja (2019).

¹⁸ GF 2.0 143 pojavitev.

¹⁹ Prevod Modellbildung po Kržišnik 2014: 16.

Rezultati analiz so lahko osnova za študije na področju frazeologije in jezikovnega razvoja, praktično vrednost pa pri primerjalnih analizah L. Kovbasyuk vidi tudi pri pouku tujega jezika.

5 Sklep

Raziskovanje frazeoloških neologizmov je v slovenščini novo področje, za katerega je pomembna natančna opredelitev jezikovnih novosti in raziskavam primerna opredelitev frazemov. Predstavitev nemškega slovaropisja neologizmov je pokazala, da izločevanje idiomatičnih terminoloških zvez iz frazeologije ni smiselno, kajti frazeološki termini se lahko po prehodu v splošni jezik spet frazeologizirajo.

Za slovenske slovarje neologizmov bi bilo smiselno bolj natančno označevanje gesel tudi s stališča zgradbe in idiomatičnosti. To bi nam omogočilo boljšo uporabo slovarskega gradiva tudi za raziskovanje različnih vrst neologizmov in pridobivanje novih informacij o novejši leksiki.

Viri

GF 2.0 = *Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0*: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 30. 5. 2023.)

Keber, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Neologismenwörterbuch. Leibniz-Institut für Deutsche Sprache (IDS): <https://www.owid.de/docs/neo/suche/index.jsp>. (Dostop 30. 5. 2023.)

SNB = Bizjak Končar, Aleksandra in Snoj, Marko (ur.), 2012: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: www.fran.si. (Dostop 30. 5. 2023.)

SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*: www.fran.si. (Dostop 30. 5. 2023.)

Literatura

Accetto, Matej idr., 2018: *Pravni terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Antloga, Špela in Race, Duša, 2013: Potencialno novi frazemi in njihova umeščenost v Slovar novejšega besedja slovenskega jezika. *Jezikoslovnica*, 5. 12. 2013. https://www.academia.edu/25487078/Potencialno_novi_frazemi_in_njihova_ume%C5%A1%C4%8Denost_v_Slovar_novej%C5%A1ega_besedja_slovenskega_jezika.

Bajec, Anton idr. (ur.), 1964: *Slovar slovenskega knjižnega jezika: poskusni snopič*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Bokal, Ljudmila, Gložančev, Alenka, Jakop, Nataša, Kostanjevec, Polona in Vojnovič, Nastja, 2003: O načrtovanem slovarju novejšega besedja slovenskega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 9/1. 7–47.

Brehmer, Bernhard, 2009: Äquivalenzbeziehungen zwischen komparativen Phraseologismen im Serbischen und Deutschen. *Südslawistik online. Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen* 1. 141–164.

Burger, Harald, 2015⁵ (2010, 2007, 2003, 1998): *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Donalies, Elke, 1994: Idiom, Phraseologismus oder Phrasem: zum Oberbegriff eines Bereichs der Linguistik. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 22. 334–349.

Elsen, Hilke, 2004: *Neologismen. Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Ettinger, Stefan, 2019: Leistung und Grenzen der Phraseodidaktik. Zehn kritische Fragen zum gegenwärtigen Forschungsstand. *Philologie im Netz (PhilN)* 87. 84–124.

Gložančev, Alenka in Kostanjevec, Polona, 2006. Novejše besedje slovenskega knjižnega jezika – seznam (A–O). *Jezikoslovni zapiski* 12/2. 89–159.

Gstöttner, Maria, 2003: *Neologismen in der deutschen Gegenwartssprache*. Dunaj: GRIN Verlag.

Hudej, Nika idr., 2022: *Davčni terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.

Jakop, Nataša, 2013: Frazeološki neologizmi v slovenščini. Jakop, Nataša in Jemec Tomazin, Mateja (ur.): *Frazeološka simfonija: sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC. 157–166.

Jakop, Nataša, 2016: Sestavine kozmosa v slovenski frazeologiji. Kržišnik, Erika, Jakop, Nataša in Jemec Tomazin, Mateja (ur.): *Prostor in čas v frazeologiji*. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 149–156.

Jakop, Nataša in Jemec Tomazin, Mateja (ur.), 2013: *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Keber, Janez, 1996: *Leksikon imen: izvor imen na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba.

Kinne, Michael, 1996. Neologismen und Neologismenlexikographie im Deutschen. *Deutsche Sprache* 24/4. 327–358.

Klappenbach, Ruth in Steinitz, Wolfgang (ur.), 1967 (1964): *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. 1. Band. Berlin: Akademie-Verlag.

Korošec, Tomo, 1976: Nove besede v časopisnih žanrih dnevnika Delo 1969–1975. *Slaviistična revija* 24/2–3. 219–236.

Kovbasyuk, Larysa, 2018: Deutsche phraseologische Neologismen (am Beispiel der Null- und Zehnjahre). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Лінгвістика*: 36. наук. пр 34/2. Херсон: Вид-во ХДУ. 125–129.

[Kovbasyuk, Larysa, 2018: Deutsche phraseologische Neologismen (am Beispiel der Null- und Zehnjahre). *Naukovyy visnyk Hersons'kogo deržavnogo universytetu*. Serija Lingvistyka: Zb. nauk. pr 34/2. Herson: Vyd-vo HDU. 125–129.]

Kržišnik - Kolšek, Erika, 1988: *Frazeologija v modemi*. Magistrska naloga. Ljubljana.

- Kržišnik, Erika, 1994a: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- Kržišnik, Erika, 1994b: Frazelogija kot izražanje v »podobah«. *Pouk slovenščine malo drugače*. Trzin: Založba Different, d. o. o. 91–103.
- Kržišnik, Erika, 2013: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. Jakop, Nataša in Jemec Tomazin, Mateja (ur.): *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 15–26.
- Kržišnik, Erika, 2014: Zoonimi v slovenskih frazeoloških primerah. Vidović Bolt, Ivana (ur.): *Životinje u frazeološkom ruhu*. Zagreb: FF press. 1–20.
- Kržišnik, Erika, Jakop, Nataša in Jemec Tomazin, Mateja (ur.), 2016: *Prostor in čas v frazeologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Paternu, Boris in Jakopin, Franc (ur.), 1988: Predgovor. *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura: mednarodni simpozij od 1. do 3. julija 1986*. Obdobja 8. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 5–6.
- Pavlica, Josip, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana: DZS.
- Petermann, Jürgen, 1988: Frazelogija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV): nekaj osnovnih vprašanj vloge frazeologije v slovarju. Paternu, Boris in Jakopin, Franc (ur.): *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura: mednarodni simpozij od 1. do 3. julija 1986*. Obdobja 8. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 301–310.
- Petric, Špela, 2011: Novejši večbesedni leksemi v slovenščini z vidika slovaropisja. *Jezikoslovni zapiski* 17/1. 143–156.
- Piirainen, Elisabeth, 2005: *Europeanism, internationalism or something else?* Proposal for a cross-linguistic and cross-cultural research project on widespread idioms in Europe and beyond. *Hermes. Journal of Linguistics* 35. 45–75.
- Pogorelec, Breda, 1963/64: O poskusnem snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 9/7–8. 232–242.
- Polajnar, Janja, 2013: *Neprodani in trdni. Ja, seveda, potem pa svizec ...* Osamosvajanje oglasnih sloganov v slovenskem jeziku. *Jezik in slovstvo* 58/3. 3–19.
- Schippan, Thea, 2002² (1992): *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Schreiber, David, Mahlow, Cerstin in Juska-Bacher, Britta, 2012: Phraseologische Neologismen: Identifikation und Validierung. *Yearbook of Phraseology* 3/1. 3–30.
- Steffens, Doris, 2015: Zur Benennungsfunktion von Neologismen am Beispiel von phraseologischen Einheiten. *Der Deutschunterricht* 67/3. 58–67.
- Štumberger, Saška, 2011: *Pojmovni svet in struktura novejšje slovenske leksike*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Štumberger, Saška, 2015a: Slovaropisna obravnava novejšje leksike. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10. 153–166.
- Štumberger, Saška, 2015b: Leksikološka opredelitev novejšje leksike in terminološka raba v slovenskem jezikoslovju. *Slavistična revija* 63/2. 249–59.
- Toporišič, Jože, 1973/1974: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19/8. 273–279.

Toporišič, Jože idr. (ur.), 1990: *Slovenski pravopis. 1, Pravila*. Ljubljana: DZS.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vidovič Muha, Ada, 1988: Kontrastive slowenisch-deutsche Typologie der Nominalkomposition. *Wiener Slawistischer Almanach* 22. 311–322.

Vidovič Muha, Ada, 2021 (2000): *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Phraseological Neologisms in Slovenian and German Dictionaries

Phraseological neologisms are a category of multi-word neologisms, characterized by a known time of origin and acceptance in the vocabulary. This paper examines the presence of phrasemes in the Dictionary of Recent Vocabulary of the Slovenian Language (SNB) and German dictionaries of neologisms. The search process in the Slovenian dictionary involved collecting multi-word entries with expressive qualifiers and also including phrasemes without expressive qualifiers. The precise presentation of neologisms in German dictionaries allowed for an automatic search. Out of a total of 2,519 neologisms, 134 were identified as phrasemes, which amounts to 5,3%. Online search enables selection based on various criteria, with idiomaticity being an important criterion for phrasemes, distinguishing complete, partial, and non-idiomatic vocabulary entries.

Researching phraseological neologisms is a new scientific area in Slovenian linguistics. The analysis of German materials revealed the relevance of a broader definition of phraseology in neologism research, without excluding (idiomatic) terminological multi-word lexemes. However, one of the main challenges in studying phraseological neologisms lies in data collection. In Slovenian dictionaries of neologisms, improving the labelling in terms of structure and idiomaticity would greatly enhance the usability of the material for researching different types of neologisms and obtaining new information about lexical change.

Keywords: lexis, phraseme, idiomaticity, dictionaries, Slovenian, German

INTERVJU

TIMOTHY POGAČAR, AMERIŠKI SLAVIST, SLOVENIST IN TAVČAROSLOVEC

S Timothyjem Pogačarjem se je pogovarjal red. prof. dr. Miran Hladnik.

Spomladi leta 2009 je študentka Anita M.[arenk] v seminarju na ljubljanski slovenistiki zastavila wikipedijsko geslo o Timu Pogačarju. Iz njega povzemam, da je bil ameriško-slovenski literarni zgodovinar, urednik in prevajalec Tim Pogačar rojen 30. decembra 1955 v Clevelandu, Ohio. Diplomiral je iz ruščine in španščine, magistriral iz ruske književnosti in doktoriral iz slovanskih jezikov in književnosti. Poučuje in raziskuje na Univerzi Bowling Green State in je hkrati dejaven član Society for Slovene Studies (kot blagajnik, urednik časopisa *Slovene Studies* in predsednik društva). Kot prevajalec skrbi za angleščino v *Slavistični reviji*, tudi za celotne tematske številke (npr. *Slovene literary studies today*). V angleščino je prevedel znanstveno monografijo Marka Juvana *History and poetics of intertextuality* in Luka Vidmarja *A Slavic republic of letters: The correspondence between Jernej Kopitar and baron Žiga Zois*. Njegova literarna prevodna bibliografija vključuje romane Evalda Flisarja (*On the gold coast, A journey too far, The girl who would rather be elsewhere, That's where you'll find me, Words above the clouds, Who can say where the road goes*) in Tavčarjevo *Visoško kroniko*. Med domačimi literarnimi zgodovinarji je poznan kot tavčaroslovec in pisec ocen slovenskih strokovnih knjig za revijo *Slovene Studies*. Za nameček naj bo podatek, da je v prostem času ribič in golfist. Intervju s tavčaroslovcem Timom Pogačarjem je nastal ob 100. obletnici Tavčarjeve smrti, v Tavčarjevem letu 2023.

Živijo, Tim. Ker sva iz iste generacije, se mi zdi predlog uredništva, da te za *Jezik in slovstvo* izprašam jaz, primeren. Strokovno smo rasli iz istega duha časa in se zato morda bolje razumemo. Midva se pozna od leta 1984, ko sem z družino pripotoval poučevat slovenščino na Univerzo v Kansasu v mestu Lawrence, kjer si bil takrat asistent na oddelku za slavistiko. Od kod si prišel tja in kako si se odločil za študij slavistike?

Vesel sem, da si se z uredništvom dogovoril za ta pogovor, Miran. Da, sva iz iste generacije, čeprav si bil od časa najinega bivanja v Kansasu naprej moj učitelj. V Kansas sem prišel z univerze Georgetown, tako kot nekateri pred mano – na primer puškinist David Bethea na univerzi Wisconsin. Na univerzo Georgetown sem se vpisal po zaslugi svojega srednješolskega učitelja latinščine in ruščine v Clevelandu, ki je emigriral iz Hrvaške. Kar zadeva učitelje, mislim, da smo imeli mnogi kakega posebnega učitelja, ki nas je usmerjal. Zame je bil to Branko Jurković. Zate je bila to Marija Žagar, kajne? Prav je, da je tvoja študentka Urška Perenič uredila njeno korespondenco z Borisom Pahorjem. Mimogrede, rad se spominjam, kako sta me s tvojo ženo Miro peljala na obisk v njeno kočo na Uskovnici nad Bohinjskim jezerom. Za slavistiko in zlasti slovenistiko so me opogumljali učitelj na srednji šoli, odlični profesorji na univerzi Georgetown in lektorji za slovenščino v Kansasu (Velemir Gjurin, Ljubica Černivec in ti).

Pogačar je slovenski priimek, v Ameriki ga izgovarjajo „po:gakar“. Kje so njegove korenine?

Ja, dva brata ga tako izgovarjata, ampak ko sem šel v slavistiko, sem postal Pogačar, kot se je pisal ded, ki je prišel v Ameriko iz vasi Poženik pri Cerkljah na Gorenjskem. Njegovi sorodniki še živijo v domači hiši, čeprav se pišejo drugače. Strara mama pa je bila s Krasa.

Zbirališče slavističnih študentov v Lawrencu je bilo v »ruski hiši«, kjer so ljudje bivali, študirali in se družili tudi po koncu predavanj. Doma sem tako simbiozo študija in prostega časa dajal za zgled; takrat mi je bila Amerika še za zgled v marsičem. Ti si si že ustvaril družino in živel z njo posebej, dobivali pa smo se ob koncu tedna na obiskih pri tem ali onem profesorju. Kdo vse so bili tvoji kolegi in učitelji?

To je bila čudovita skupina podiplomskih študentov in učiteljev na fakulteti. Zagotovo se spomniš Alexandra Boguslawskega, ki se je ukvarjal z rusko ikonografijo, in Leonarda Stantona, ki je študiral Dostojevskega. Tam je bil tudi Michael Biggins, eden najboljših prevajalcev iz slovenščine v angleščino. Trenutno je predsednik Društva za slovenske študije. Mila Šašková Pierce je Michaela in mene učila češčino; še vedno poučuje češčino na Univerzi v Nebraski. Gerald Mickelson je redno vabil na obisk ruske pisateljke. Bil je mentor pri moji disertaciji o sovjetski ruski književnosti. Pri svojem prvem članku o Vasiliju Aksenovu sem sodeloval s podiplomskim študentom Anatolijem Viševskim. Naš mentor je bil tudi Stephen

Parker, ki je bil nekoč študent Vladimirja Nabokova na univerzi Cornell. Vsaj dvakrat se je ljubljanskega Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, na katerem sem bil tudi sam, udeležil Joseph Conrad, specialist za južnoslovansko folkloro. Člani fakultete so bili izredno velikodušni. Heinrich Stammeler je na primer majhno skupino izmed nas povabil k sebi domov na pijačo in pogovor o »čeških stvareh«, kot se je sam izrazil. Ta imena (bilo jih je še več!) navajam zato, da bi pokazal, kako raznoliki so bili interesi v Kansasu. In tako smo skupaj kuhali, peli in igrali, kolikor pogosto smo le mogli.

Bivanje v ZDA se mi je močno vtisnilo v zavest zaradi vrste kulturnih presenečenj, ki so se porajala ob srečanju z drugačnimi navadami, vrednotami, življenjskim slogom in funkcioniranjem javnih reči. Tudi ti si med študijem drugod po svetu verjetno doživljal nekaj podobnega. Spominjam se najin pogovorov o kulturnih razlikah med Vzhodom in Zahodom – se jih da preprosto povzeti?

Slovenija ni bila Vzhod, ko je bila del Jugoslavije, ne na način, kot sem ga doživljal v Sovjetski zvezi in pozneje v postsovjetski Rusiji. Kar zadeva Slovenijo in ZDA, mislim, da je moj bratranec iz Clevelanda, Američan tretje generacije, dobro povzel eno od razlik, ko je po prvem obisku Slovenije dejal: »Tam je toliko zgodovine.« V mislih je imel, da je v Srednji Evropi zavedanje ljudi o preteklosti, vključno s kulturno dediščino dežele, pomembnejše kot drugod. To se vidi že na ulici. V ZDA moraš dobro pogledati, da najdeš kak spomenik, na primer pisateljem, v Sloveniji pa jih je težko spregledati. Američani so na splošno bolj usmerjeni v prihodnost. Seveda so takšna posploševanja tvegana, vendar naj omenim še eno, osnovno razliko – pojem prostora. Za Američane je nenavadno sedeti tako blizu drug drugemu, kot sedijo učenci v slovenskem razredu, živeti v slovenski študentski sobi ali ležati tesno ob drugih na plaži. Pa ne zato, ker je država geografsko majhna. To je povezano s pričakovanjem glede prostora zasebnosti. Toda ljudje se lahko prilagodijo in se tudi prilagodijo. Nikoli ne bom pozabil, kako si kupil velik ameriški avto in družino odpeljal v Skalno gorovje. Čeprav obstajajo razlike v pogledih na temeljne stvari, kot sta čas in prostor, sta si slovenski in (splošni) ameriški odnos do dela, tudi na področju izobraževanja, podobna. Ko sem prvič obiskal Slovenijo, sem bil zelo navdušen nad kakovostjo izobraževanja v Sloveniji. Srečanje z mladimi znanstveniki, kot sta ti in Marko Juvan, mi je dalo misliti, da je podiplomski študij v Sloveniji v nekaterih pogledih boljši od podiplomskega študija v ZDA; slovenski znanstveniki so se specializirali in izpopolnjevali v Avstriji, Nemčiji in drugod.

Slovenski lektorat na univerzi, ki ga je financirala Fulbrightova fundacija, je ponujal svoje usluge tudi slovenskim izseljencem v uro oddaljenem Kansas Cityju v sosednji državi Missouri in v tri ure oddaljenem Pittsburgu na jugu države. Jaz sem udeležence tečajev učil sklanjati besedo *ljubezen*, ti pa si jim razlagal o panjskih končnicah. Kako si povezan s slovensko ameriško skupnostjo?

Da, spomnim se skupine približno petdesetih učencev vseh starosti, ki si jo imel v Pittsburgu v Kansasu. Bili so zabavni. Pravzaprav so slovensko-ameriška naselja nekoliko oddaljena od kraja, kjer zdaj živim in delam. Sem pa bil v zadnjih mesecih dvakrat v Clevelandu, kjer sem predaval o Ivanu Tavčarju. Sedež Slovenske narodne podporne jednote v Pittsburghu v Pensilvaniji obiščem približno enkrat na leto zaradi raziskovanja. In moji sorodniki so seveda člani te organizacije. Nekatere povezave so osebne. Tako je na primer glasbeni in filmski strokovnjak Joseph Valencic v Clevelandu obiskal Bowling Green in tam predaval.

Po tvoji zaslugi sem spoznal profesorja Toussainta Hočevarja z Univerze v New Orleansu, ki me je nagovoril za pisanje priročnika *Slovene for Travelers*, akademsko slovenistično sceno v ZDA pa je povezal prek Society for Slovene Studies (Združenja za slovenske študije). Kako si ti prišel zraven in postal njen nepogrešljivi član: urednik revije *Slovene Studies* in blagajnik društva?

Ko sem bil na univerzi Georgetown v Washingtonu, sem se udeležil konference Ameriškega združenja za razvoj slovanskih in vzhodnoevropskih študij (American Association for the Advancement of Slavic and East European Studies). Društvo za slovenske študije (Society for Slovene Studies) je imelo tam svoje sekcije. Bil sem šele študent, vendar so me ljudje, kot je Joseph Paternost (Univerza v Pensilvaniji), sprejeli in pridružil sem se organizaciji. Že leta 1989 je William Derbyshire (Univerza Rutgers) name prenesel naloge blagajnika. Nato sem se dobro spoznal s člani, kot so Rado Lencek (Univerza Columbia), Henry Cooper (Univerza Indiana) in Carole Rogel (Državna univerza Ohio). Veliko so mi pomagali. Leta 1995 mi je Tom M. S. Priestly (Univerza v Alberti, Kanada) zaupal uredniške naloge. S Henryjem in Tomom smo junija 2022 sodelovali na posvetu, posvečenem Radu Lencku na Slovenski matici. Tesni stiki med ustanovitelji društva, med katerimi sta bila tudi Toussaint Hočevar in Joseph Velikonja, so pripomogli k rasti organizacije in pridobivanju novih članov. Mimogrede, spomnim se, kako sva s tabo sedela ob mestnem bazenu v Lawrenceu v Kansasu in se pogovarjala o poglavjih *Slovenščine za popotnike*.

Res je, sam sem želel v priročnik vključiti tudi kak ljubezenski dialog med Američanom in Slovenko, ti in Toussaint pa sta take moje izpade brzdala.

Tega se ne spomnim, Miran, ampak se bi zdaj strinjal. Romantičnih in družinskih stikov je dosti, in so taki dialogi potrebni. Verjetno najboljši primer v ameriški slavistiki sta Marc Greenberg in Marta Pirnat Greenberg.

Profesorsko mesto si po doktoratu dobil na Univerzi v Bowling Greenu v državi Ohio. Kakšno je življenje ameriškega slavista? Kako si kombiniral rusistiko, bohemistiko in slovenistiko in kako si ohranjal slavistiko med drugo jezikoslovno ponudbo na univerzi?

Resnici na ljubo slovanske študije obstajajo le na velikih ameriških univerzah, kot so Ohio State, University of Washington, Harvard in Princeton. Na srednje velikih univerzah, kot je Bowling Green, imamo samo rusistiko. In rusistika bo na takšni univerzi preživela le v okviru evropskih ali mednarodnih študij. Ruske študije so bile v ZDA v šestdesetih letih 20. stoletja novost. Lencek je bil v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja eden od vodilnih pri spodbujanju slovanskih študij na ameriških univerzah. Razvoju slovanskih študij v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja je sledil počasen upad, ki je bil vzporeden z upadom humanistike na splošno. Prihodnost slovanskih študij je lahko delno povezana s tvojim prejšnjim vprašanjem o stikih s skupnostjo. Današnji ekvivalent tega, kar si počel v Pittsburgu v Kansasu, so tečaji slovenskega jezika na daljavo Luke Zibelnika z državne univerze v Clevelandu. Doseči moramo več ljudi, ne le tradicionalne univerzitetne študente, čeprav so ti še vedno osrednja publika. Geslo Bowling Green State University »javna univerza za javno dobro« odraža to potrebo.

Med poletnimi počitnicami si prihajal v Slovenijo: na SSJLK, na simpozij Obdobja, na prevajalske delavnice in srečanja, hčer Tonjo si vpisal na Poletno šolo slovenščine. Konec tedna smo se v družbi drugih seminaristov podajali v gore. Si že napravil statistiko svojih potovanj v stari svet?

Ne, nisem še napravil statistike svojih potovanj v Evropo, ampak pred covidom je bilo to skoraj vsako leto, potoval sem bodisi v Rusijo s študenti ali na raziskave bodisi v Slovenijo na konference ali delavnice. Težko je verjeti, da je bil še ne tako dolgo nazaj za obisk Češke, Slovenije in Ukrajine potreben vizum. V zadnjem desetletju je postajalo vse težje dobiti vizum za Rusijo. Zdaj se sprašujem, ali bom še kdaj šel tja.

Med tvojimi simpozijскими referati in objavami v strokovnem časopisju mi je v spominu ostala obravnava slovenskega liberalizma v 19. stoletju. Jo povzameš?

Študija o slovenskem liberalizmu je bila povezana z mojim zanimanjem za koncept jaza v analitični filozofiji na splošno. Koncepti jaza običajno poudarjajo metafizične, družbene ali fizične vidike. Mislim, da je v slovenski družbi relativno pomembnejši družbeni vidik. Knjiga Gretchen Bakke *The Likeness: Semblance and Self in Slovene Society* (2020) se zdi, da potrjuje to misel.

Ko na predavanjih pridem do Ivana Tavčarja, študentom pripovedujem o ameriškem Slovencu, ki se je z avtobusom ali kar peš odpravil na romanje po dogajališčih Tavčarjevih povesti v Poljanski dolini in nad njo, s Tavčarjevim *Zbranim delom* v uredništvu Marje Boršnik kot edino prtljago. Sam nisem imel pojma, od kod je bila stasita Ana Renata iz *Višoške kronike*, ti si mi s prstom pokazal njeno hišo, ko sva kolesarila mimo. Kdaj si se zaljubil v Ivana Tavčarja in kako ti je vračal ljubezen?

Zanimiv je konec tvojega vprašanja. Ali ni ljubezen Tavčarjeva osrednja tema? Mislim, da je bila Ljubica Černivec tista, ki nas je v Kansasu vodila v pozorno branje nekaterih zgodb iz zbirke *Med gorami*, potem pa si mi podaril Tavčarjeva *Zbrana dela*. Še posebej mi je bila všeč *Visoška kronika*, morda deloma tudi zaradi moje katoliške vzgoje in izzivov, ki jih ta prinaša! Izidorjevo pot od Visokega okoli Blegoša do Davče sem najbrž prehodil na dan, ko je bil leta 1989 objavljen prevod prvega poglavja *Visoške kronike* v reviji za Slovence po svetu *Slovenija*. K dokončanemu prevodu sem se vračal, dokler ni leta 2022 izšel pri Central European University Press. Na tej poti mi je pomagal Velemir Gjurić. Njegovo znanje angleščine je odlično. Mimogrede, se strinjaš, da je portret Jurija Šubica iz leta 1885 ena najbolj privlačnih podob slovenskega pisatelja?

Hm, Tavčarjevih slikarskih upodobitev ne znam pravično tehtati, nazadnje me je navdušila Smrekarjeva karikatura tega pomembnega moža iz leta 1913.

Sprašujem se, ali je prevzel Savinšek obliko brade na kipu od Smrekarja, saj je brada na doprskih kipih v mavzoleju na Visokem in nasproti rojstne hiše v Poljanah čisto drugačna.

Veliko raziskovalno delo si opravil v zvezi z enigmatično figuro Johna Thatcherja, ki je kot donator zapisan v vznožju velikega Savinškovega kipa Ivana Tavčarja iz leta 1957 na Visokem.

Knjižničarka iz Gallupa v Novi Mehiki mi je pred kratkim poslala fotografije Johna Thatcherja na izletih po podeželju. Nadel si je obleko in kravato ter se s svojim Hudsonom – takrat najhitrejšim avtomobilom v ZDA – s prijatelji odpeljal iz mesta. (To je bilo v prvem desetletju prejšnjega stoletja.) Lahko si predstavljaš, da je Tavčar počel nekaj podobnega. Thatcher je bil tako kot Tavčar ribič in se je vozil v Utah in Kolorado loviti postrvi. Lansko poletje sem obiskal njegovega pravnuka v Pittsburgu v Pensilvaniji, ki se po njem imenuje John H. Thatcher. Donator Thatcher je svoje ameriško ime dobil po lastniku rudnika premoga v bližini Gallupa, kjer je delal kratek čas, preden je postal lastnik trgovine. Dotlej se je pisal Janez Tavčar in je bil iz Vrbnačeve veje Tavčarjeve družine (pisatelj pa iz Kosmove veje), ki je izhajala od Jerneja Tavčarja, rojenega okrog 1674. Zgodba tega revnega fanta iz Poljan, ki je postal milijonar in prodajal kavbojke Levis v Gallupu, na znameniti cesti Route 66, je neverjetna. Je utelešenje Tavčarjevih liberalnih teženj. Resnično mislim, da je Savinškova skulptura tako spomenik slovenskim izseljencem kot pisatelju. Tavčar z roko kaže proti darovalcu, ki je poimenovan na podstavku, in gleda proti zahodu, izza Poljan. Skulptura je dialog med dvema sorodnikoma – emigrantom v ZDA in pisateljem-politikom, ki je nasprotoval izseljevanju.

Mimogrede, po intervjuju z mlajšo sestro Thatcherja Franciško, edinim otrokom od sedmih, ki ni šel v Ameriko, vemo, da je Thatcher obiskal pisatelja leta 1910 in/ali 1914 ali mogoče po prvi svetovni vojni na Visokem. Intervju je objavila Irma

Jelovčan leta 2007 v *Vaščanu*, *glasilu krajevnih skupnosti* (33/111: 8–10). Thatcher je bil v državi Novi Mehiki poznan kot filantrop. Po drugi svetovni vojni je podaril precej denarja Poljancem. Govoril sem z ljudmi v Poljanah, ki so se spominjali njegove radodarnosti. V tem smislu je bil spomenik nekaj posebnega, saj je Thatcher raje pomagal revnim, na primer Indijancem, in mladini.

Slovenisti, ki delujete po svetu, ste praviloma tudi prevajalci. Tvoja prevodna tlaka (ali rečemo raje prevodna rekreacija?) zadeva povzetke študij v *Slavistični reviji* in drugod, prevajal pa si tudi cele knjige, leposlovne in literarnovedne, npr. Evalda Flisarja, Luka Vidmarja, Marka Juvana. Kakšne so tvoje prevajalske izkušnje in kdaj praviš, bodo prevajalniki nadomestili človeka? Tudi pri temle pogovoru sva si pomagala s fascinantnim prevajalskim orodjem Deepl.

Strojno prevajanje je v številnih primerih že nadomestilo prevajalce (in tolmače), kar je dobro. Če je bolj ekonomično in hitrejše, uporabljajmo strojno prevajanje. Za prevajanje književnosti pa se ne bo obneslo. Vse, kar je treba storiti, da se v to prepričamo, je, da primerjamo dva dobra prevoda kakega literarnega dela in vidimo, koliko se razlikujeta. Prevajalci nenehno sprejemajo ključne odločitve in, no, uveljavljajo svoje prevajalske spretnosti. V resnici torej govorimo o interpretaciji dela in ne le o njegovem prenosu v drugi jezik. Zanimive so tudi medosebne situacije. Nekoč sem tolmačil na sestanku med obrtniki iz Toleda v Ohio in ruskimi obiskovalci, ki so želeli pri njih kupiti proizvodne stroje. Na koncu dolgega sestanka so imeli Američani v resnici samo eno vprašanje – ali jim lahko zaupamo?

Tvoje zadnje veliko tavčaroslovsko dejanje je prevod *Višoške kronike* v angleščino. Pred tem je bil roman preveden v deset jezikov.

Vprašanje me je spomnilo na knjigo Marka Juvana *Worlding a Peripheral Literature*, ki obravnava idejo svetovne književnosti, prevajalske študije in osebnosti, kot je Prešeren. Da bi posamezni pisatelji prišli do mednarodnega občinstva, so potrebni ogromni napor in dolgotrajna prizadevanja, veliko manj velja to za nacionalno književnost. Prvi vrhunski prevodi Prešernove poezije Henryja Cooperja in Toma Priestlyja so izšli šele leta 1999. Cankarjeve drame so v angleščini izšle leta 2021. Mimogrede, Michael Biggins letos vodi dramsko branje Jakoba Rude (ki ga je prevedel) na konferenci na državni univerzi v Ohio. Nisem prepričan, da je bil Cankar kdaj uprizorjen v angleščini v ZDA. Status častne gostje Slovenije na Frankfurtskem knjižnem sejmu leta 2023 je lahko velik korak v smeri svetovne književnosti, vsaj v Evropi. Severna Amerika je druga zgodba. Nekoč si na prevajalski delavnici Javne agencije za knjigo predaval o bralcih in literarnih prevodih. Kot se spomnim, so Nemci med najboljšimi kupci, medtem ko se Američani – no, angleško govoreči – uvrščajo zelo nizko. Vrnimo se k vprašanju o Vzhodu in Zahodu. Lani sem govoril na konferenci z naslovom *Prevajanje socializma*. Večinoma je šlo za literarne stike med špansko govorečimi državami in nekdanjimi socialističnimi državami v Evropi. Veliko latinskoameriške literature je bilo

prevedene v slovanske jezike. Ruski pesnik Jevgenij Jevtušenko mi je nekoč dejal, da branje Gabriela Garcíe Marqueza pomaga razumeti trende v (takratni) sodobni ruski književnosti. Rusi in drugi so bili preprosto navajeni iskati dobro tujo literaturo. Mimogrede, moja žena Irina, ki je odrasčala v Rusiji, je velika ljubiteljica skandinavskih kriminalnih romanov.

Virtualni svet, v katerega smo potopljani, ima pred fizičnim to prednost, da je posamezna reč v njem hkrati del različnih množic in je ni treba tlačiti v en sam predalček. Tebe smo že pred desetletjem in več na Wikipediji brez zadreg uvrščali med slovenske literarne zgodovinarje (ups, vidim, da geslo že dolgo ni bilo deležno skrbi in ga bo treba ažurirati), kar pa študentov prvega letnika ne odreši nuje, da pri vprašanju Naštej tri tuje literarne zgodovinarje ne zapišejo tudi tvojega imena. Slovenski literarni zgodovinar je ta, ki raziskuje slovensko književnosti, tuji literarni zgodovinar pa je ta, ki deluje zunaj matičnega slovenskega prostora – prilegata se ti obe oznaki. Kako se sam znajdeš na prepihu med »domačim« in »tujim«? Sta to sploh še antonima? Je metafora ameriškega talilnega lonca še uporabna za opis razmerja med njima?

To je odlična metafora! Samo pomisli na sloveniste na univerzah po svetu, kot je jezikoslovec Peter Jurgec na Univerzi v Torontu. Ali pa na delo Ameriške fundacije za slovensko izobraževanje (ASEF, American Slovenian Education Foundation), ki v Slovenijo pošilja mlade ameriške raziskovalce. In raziskovalne izmenjave med Slovenijo ter Univerzo v Washingtonu in Državno univerzo v Ohio. Seveda se večina raziskovalnega sodelovanja nanaša na druga področja, ne na literaturo. Po drugi strani pa so bili stiki na teh področjih pred nekaj desetletji redki. Lahko smo samo veseli, da so se močno razširili. Veliko bližje smo si kot nekoč – »sosedu in mejaku«.

Ocena knjig Anje Moric *Vilko Klepec*, *Mikulov vrag* in *Polšji možic*

Knjige *Vilko Klepec*, *Mikulov vrag* in *Polšji možic* so opazno dejanje v slovenskem založništvu, saj so izšle v njegovi razpoki – s samozaložništvom nasičeni regiji Kočevskega, kjer je nuja takojšnje javne prezentacije (za)pisane besede, vstale iz notranjega nemira, sama zase argument za književno kvalificiranost. Že desetletja na Kočevskem ni izšla leposlovna knjiga v skladu s standardi založniškega sistema ter v soodvisnosti s širšim poljem književnosti, zdaj pa to prakso izvaja Zavod Putscherle iz Stare Cerkve. Programski okvir Zavoda Putscherle je raziskovanje in ohranjanje lokalne kulturne dediščine in združuje raziskovalno, pedagoško, umetnostno ter širšo kulturno dejavnost. V tem okviru se vrši produkcija številnih formatov, značilnih za kreativni sektor industrije, med njimi filmov, knjig in razstav.

Tukaj ocenjene knjige so izšle leta 2021, obremenjene s sistemom financiranja, ki je omogočil literarno ustvarjanje zanje. Pridobljena sredstva iz projekta *Junaki skrivnostnih gozdov*, ki financira obravnavo pripovednega izročila na območju občin jugovzhodne Slovenije in se napaja iz sredstev EU za razvoj podeželja, so usmerila vsebino literature v njih. Zaradi izvira financiranja knjig tudi ne preseneča, da je njihova vsebinska struktura kompozitna: literarnemu besedilu z ilustracijami

sledijo zgodovinska, etnografska, geografska in naravoslovna pojasnila. V *Polšjem možicu*, ki je dodatno zaznamovan kot *Medvedu prijazna knjiga* (blagovni znak za promocijske izdelke, ki ga podeljuje medovarstveni mednarodni projekt *Life Dinalp Bear*), so objavljena še priporočila za ustrezno vedenje v gozdu. Decembra 2022 je bil ponatisnjen in preveden v nemški jezik.

To, da je literatura v opisanih stegah, sicer ne bi bila posebnost, vredna podčrtanja, saj v slovenskem jeziku mrgoli stvaritev, ki poudarjeno kažejo, da so jih omogočili projekti kulturnih in drugih politik. Prednost v knjigah objavljenih dopolnil pa je ta, da je vzporedno objavljena literatura zaradi njih razbremenjena sholastične didaktičnosti in se lahko samostojno vklopi v književnost. Pričakovati je, da bodo knjige tržiško beneficirale tako iz klasične distribucije v knjigotržnem sistemu kot iz dejavnosti v projektih, v katere so finančno vpete, kar utegne knjige potisniti v roke večjega števila kupcev in/ali bralcev, kot pa bi jih uspevale dosežati brez tega.

Besedila v knjigah *Vilko Klepec*, *Mikulov vrag* in *Polšji možic* so namenjena otrokom, to je bralstvu, ki ga na Kočevskem nagovarja dobrih devet desetih vseh knjig, izdanih v regiji. Za avtorico naštetih besedil Anjo Moric, doktorico znanstvenih ved, politologinjo

in etnologinjo, to niso njeni prvenci na področju leposlovja, ne avtorski ne založniško-uredniški, saj je leto pred tem prvenec že izdala na isti način. Gre za slikanico *Čebelarske domislice Jurija Jonkeja*. Prvenec Moricove in vse tri knjige iz leta 2021 je ilustrirala Barbara Koblar, gradbena tehnica, ki se je že predtem izkazala s kvalitetno književno produkcijo, v tem primeru pa poleg likovnega urejanja poskrbela za tri različne likovne podobe ilustracij, izmed katerih so tiste v *Polšjem možicu* stilsko najbolj bazične, a stripovsko komunikativne, one v *Vilku Klepcu* pa kompozicijsko najbolj kompleksne, atmosfersko razgibane in izrazno večplastne. V ilustracije v *Mikulovem vragu* so integrirani elementi (foto)dokumentarnega značaja, v glavnem pa so monomotivne, skorajda vinjete. Obravnavane tri knjige povezuje enotna grafična izvedba.

Podnaslov knjige *Mikulov vrag* je *Vragolije iz Kostela*. Skozi niz dvanajstih pripovednih miniatur sledimo mozaiku dogodivščin osebe iz ljudskega izročila, po kateri je naslovljena knjiga, ki pa ji je Moricova v svoji literaturi dodelila fiktivno usodo po lastni zamisli. Ko opisuje, kako Mikulov vrag nagaja Kostelcem in vmes malo še sebi, Moricova izpisuje govorico, ki obstaja v napetosti med deskripcijo objektivnega opazovalca in liričnostjo doživljajskosti – slednje poudarja ritmika kratkih stavkov, ki jih uporablja, saj je mestoma poetična. Jukstapozicija besedila in ilustracij ustreza vživetvenemu načinu branja, ki ga založniki pričakujejo od precej mladih bralcev; težišče samega razbiranja pomena je namreč v soočenju s podrobnostmi risbe, in ne toliko v dojemanju literature. V zadnjih treh

miniaturah, ki so nekoliko daljše, pa v ospredje stopi zgodba, ki meri na postvarjanje ljudskega pripovedovanja.

Knjiga *Polšji možic* je podnaslovljena z *Zgodba iz kočevskih gozdov*. Enovito besedilo je pridobilo s tem, da ni bilo založniško vkleščeno v normative za najbolj ustrezne dolžine besedil za določeno starostno skupino bralcev. Moricova je lahko prosto razvila epskost svojega upovedovanja. Uporabila je nekoliko vzneseno govorico, ki čisto na koncu postane rahlo melanholična. Zunanajnormativnost je koristila tudi ilustriranju, ker v tej knjigi slikovno mestoma razvije svojo fabulo znotraj posamezne ilustracije, mestoma pa učinkuje vzajemnost grafične postavitve besed in risb.

Polšji možic je sicer pripovedna figura, ki jo je na Kočevskem v književnosti leta 1931 zanesel Wilhelm Tschinkel, ko je opisoval folkloro Kočevjarjev (tj. nemškega dela prebivalstva), in je v tej figuri utelesil, kar človek opaža pri polhih in si ne zna razložiti. Njegove pripovedi je leta 2004 ponatisnila Založba ZRC in jim dodala slovenski prevod. Moricova je Polšjemu možicu dodelila še vlogo promotorja gozdov. V njeni zgodbi se vmešava v življenje živali, ki imajo človeške lastnosti in človeku podobno kulturo. Med njimi so polhi, ki jim polharji strežejo po življenju in s tem namenom uničujejo gozd.

Moricova vpelje logične povezave med polholovom in tradicionalnim načinom reševanja zdrah v človeški družbi, se zavzame za spoštovanje prastarih modrosti, izpostavi moč skupne volje in ravnanja, polhov pa navsezadnje le ne povzdigne iz položaja žrtev. Polšji možic jih povede, da se umaknejo tja,

kamor polholovska oz. človeška noga nasploh nima vstopa – v pragozd. Ker se s polhi umaknejo tudi druge živali, ki niso neposredno ogrožene, Moricova v poanti svoje zgodbe uveljavi solidarnost.

Knjiga *Vilko Klepec* je nadnaslovljena *Kako je volkec Vilko postal junak* in posvečena geografskemu območju Osilnice. V njej si je Moricova zadala več nalog, kot pa v *Mikulovem vragu* ali v *Polšjem možicu*. Zoperstavila se je stereotipnim predstavam o živalih, ustvarila zrcaljenje na osi pripovedovanja o pripovedovanju, orisala model moralnega zgledovanja, prikazala izgradnjo sebstva skozi preizkušnje na potovanju po neznanem in povečala emancipatoričnost priznanja posameznika v njegovi izvorni skupnosti. V *Vilku Klepcu* se pojavijo hrvatizmi – sicer značilnost v vsakdanjem govoru prebivalcev Osilniške doline. Moricova v tej knjigi epskost pripovedovanja dosega z nizanjem hitropotezne shematičnosti, kar literaturo v njej po eni strani naredi bolj privlačno od *Polšjega možica* zaradi večje narativne dinamike, po drugi pa z izjemo glavnega junaka liki v zgodbi izgubijo globino osebnosti, kakršno imajo v *Polšjem možicu*.

V vseh treh knjigah je opazen razvoj specifičnega književnega glasu Moricove. Analitično koreninjenje fabule v lokalni kulturni dediščini ves čas ostaja očitno. Avtorski pogum oblikovanja pripovedk narašča od knjige do knjige. Naracija je povsod linearna, napreduje s stopnjevanjem ter se zaključi s preobratom. Prevladujoča kompozicijska tehnika je zgoščenost dialogov. Kot izhodišče literarnega ustvarjanja se kaže struktura sveta, ki nastopa kot

obečloveška in pooblašča za lastno izpisovanje za razvidnost v labirintu časa in prostora. Literarni slog je najbolj enoten v knjigah *Vilko Klepec* in *Polšji možic*. Knjigi povezuje tudi poanta, da ni dosežen želeni cilj, ampak je nadomeščen. Glavni junaki vseh treh knjig so literarni liki, ki jih preizkuša usoda. V literaturi Moricove je najbolj izrazita volja ubesedovanja moralčnih sporočil, kar sicer izvaja decentno, vendar osredotočeno, brez tekstološke razvejanosti. Najbolj izdelana v njeni literaturi je perspektiva na individualnost, ki je naivna, izgubljena, odvisna od arbitramosti, hlepeča po avtoritativnosti; toda ta perspektiva ni izvirna, pač pa jo je glede na literarni kontekst, ki ga je pritegnila Moricova, mogoče povezati s tradicijo velikih besedil evropske književnosti, v kateri človeka izigravajo sile, ki ga presegajo. Knjige *Vilko Klepec*, *Mikulov vrag* in *Polšji možic* bralca prepričajo, da je načitanost mogočen izvir volje za literarno ustvarjanje in njegova solidna utemeljitev.

Zato velja opozoriti na razmerje literarnega in folklornega žanra v teh treh knjigah. Če je folklorni žanr nekaj subliterarnega, iz česar literatura črpa, da bi se obnavljala (J. Šklovski), žanri vseh vrst predstavljajo skupen literarni podsistem (D. S. Lihačov). Moč folklornega je v tem podsistemu odvisna od tega, ali dosega vsesplošno človeško skupnost (M. Stanonik), torej ne nujno le bralce. Sila doseganja občestva je svetovni nazor, ki ga ponuja žanr. Moricova v svojih besedilih spaja dva historično raznorodna nazora: na strani folklorne so misli iz tradicije, ki danes živijo kot nepovezani fragmenti, saj se zunaj književnosti le (še) priložnostno srečujejo z vzorci življenja in

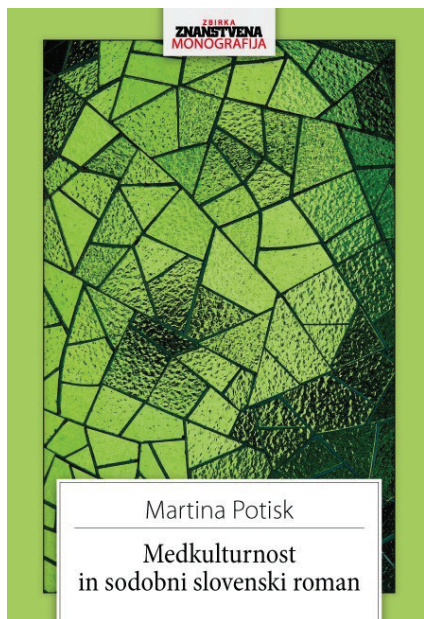
nimajo velikega vpliva na duha družbe; na drugi strani je njen aktualni avtorski splet psihološke mreže pripovedi in moralnih vrednot v njej, ki nastopa kot oseben, dokler se ne izkaže njegov življenjsko-družbeni vpliv, oz. je najprej literaren, z možnostjo, da doživi uporabo v vsakdanjosti. Dodati je treba, da Moricova v svoje pripovedi poleg folklornega vpleta še etnološko: govori o izginulih poklicih in običajih, tradicionalnih jedeh in pijačah ipd.

Četudi je jasen namen knjig obuditi zanimanje za nekdanje oz. folklorno, je folklorno v tem primeru vendarle bolj sredstvo za posredovanje literarnega kot pa predlagani življenjski vzorec. V njenih besedilih se folklorni žanr vdaja literarnemu. So nekaj enkratnega, posebnega, njihovo avtorstvo je samosvoje, žanr je v tem primeru umeten izdelek (A. Jollés), torej na literarni strani podsistema žanra. Prav po tem lahko prepoznamo Moricovo kot književnico. Kljub zunajliterarnim vzrokom za nastanek, svoje knjige prepušča prej književni skupnosti kot pa vgraditvi v vsakdanjost družbe: te knjige ljudi povezujejo kot bralce, in ne kot soustvarjalce upovedanega žanra. Folklorno v literarnih besedilih v knjigah *Vilko Klepec*, *Mikulov vrag* in *Polšji možic* opravlja delo navdiha za avtorsko prozo.

Lela Angela Mršek Bajda

V BRANJE VAM PRIPOROČAMO

Iz »zakulisja« knjižne izdaje: Martina Potisk: *Medkulturnost in sodobni slovenski roman*. Kulturni center Maribor, 2022. 217 str.

Poanta tega komentarja je postaviti in prikazati raziskavo *Medkulturnost in sodobni slovenski roman* znotraj primarnih premišljevalsko-idejnih podstat in predstavnostnih praks, ki omenjeno pisanje pomembneje ali podrobneje opredeljujejo, a vsaj na prvi pogled pogostejše postajajo pritajene in postranske. Naj povemo, da je pričujoče premišljanje prvenstveno in prednostno projektirano kot disertacija ter v kasnejšem knjižnem poskusu kot modularna raziskava, in sicer ne samo zavoljo zagonetnega pomanjkanja primerljivejših študij, ampak predvsem pod prevlado dejstva, da dosedanja predočanja in idejne podmene

medkulturnih stanj ali pojavnosti v preiskavah slovenske literarnovedne stroke slonijo v glavnem na predvidljivih praksah. Te v svoje osrednje polje pritegujejo predvsem permanentne motivno-tematske konstante, katalizirane skozi individualne intervencije ali itinerarije in pretežno povzemale prikaze, ki torej posledično poredkoma pretresavajo preostale plasti preiskovanega predmeta. Od tod skoraj paradno »prepakiranje« književnosti v kategorijo ogledala ali odslikovalca dejanskega stanja. Da bi neovrgljivo prešli preteča in pretekla preiskovalna krnjenja, pa je nujno in nasploh najbolj merodajno poseči po prav vseh nivojih naslovljenega gradiva.

Knjiga najavlja prepletanje polivalenčnega teoretskega temelja in pluralnih preučevalnih pretresavanj; spomnimo, da semantika medkulturnosti sodi k bolj neoprijemljivim postavkam postmoderne humanistike. Še več, nimalokdaj jo najdevamo v nezdružljivih prekrivanjih in povezovanjih s sociologijo, antropologijo, prevodoslovjem, pedagogiko, kulturologijo, lingvistiko, literarno vedo in drugimi podobnimi praksami, kar konstantno kliče h korenitejšim premislekom o raziskovalnih nastavkih. Iz tega razloga je nujno privzeti presojevalsko podlago, ki deluje detajlno, a poenoteno in obenem dovolj plastovito, da dostojno opredeli odslikane »odmerke« medkulturnosti.

Ne moremo namreč mimo neverjetno pogosto spregledanega in skrajno nedoločnega razlikovanja med idejama medkulturnosti in multikulturnosti; seveda sta ideji medsebojno prepleteni in genealoško sorodni, a njunih stanj, pojavnosti in posledic preprosto ne gre pojmovati pavšalno, jih popolnoma poljubno podrežati poetikam ali preiskovalnim navdihom.

Teoretski kontekst, kakršnega gradimo in posledično izrabljamo, prikimava precedenčnemu modelu medkulturnosti ter nadalje narekuje presek najplodnejših in najpovednejših predstavljaj s poudarkom na prevladujočih praksah predočanja tega pojma. Kar med drugim pomeni, da v svoje presojevalsko polje pritegnemo prostrani spekter standardnih, sodobnih in metabesedilnih modalnosti, ki nudijo nepogrešljive in predvsem mnogoplastne perspektive za preiskovanje pridružene palete besedil.

Že iz naslova vidimo, da status središčnega predmeta preiskovanja pripada sodobnemu slovenskemu romanu. V tem markantnem »bazenu« nadalje naslavljamo predvsem besedila, ki izidejo po prelomnem letu 1991, katerega premise, pomeni in preroditveni podtoni so jasni in neogibni tudi brez morebitnega posebno intenzivnega pojasnjevanja. Pa vendar velja povedati, da se roman ravno v omenjenem negotovem obdobju preobraža v pogostejše prakticirano in potemtakem prebirano obliko tudi na Slovenskem, kar dodatno določa in izostri izbiro. Izbor bazira na romanih, ki ustrezajo sprotnim in predstavnostno podnetnim kazalnikom, kakršni so: »odskočno« leto 1991, avtorska odmevnost

in mobilnost, osebna enakost ter neizključujoča in nasploh nepogrešljiva generacijska pestrost. Zlasti zadnja postavka pelje k postrojitvi in primerjalnemu pregledovanju generacijskih skupin, tj. starejše (roj. do 1950), srednje (roj. med 1950 in 1970) in mlajše (roj. po 1970), z jedrnim poudarkom na posameznih romanih Borisa Pahorja, Zorka Simčiča, Alojza Rebule, Lojzeta Kovačiča, Jožeta Snoja, Florjana Lipuša, Marjana Tomšiča, Evalda Flisarja, Maruše Krese, Draga Jančarja, Brine Svit, Marka Sosiča, Ferija Lainščka, Borisa Kolarja, Maje Novak, Sonje Porle, Maje Haderlap, Erice Johnson Debeljak, Andreja Blatnika, Andreja E. Skubica, Sebastijana Preglja, Polone Glavan, Gabriele Babnik, Gorana Vojnoviča in Nataše Kramberger.

Teza, ki jo razvijamo in sproti potrjujemo, govori o nemajhnih medsebojnih prekrivanjih, prepletanjih in prevojih projiciranih (upovedanih) medkulturnih modalitet. Ne samo znotraj generiranih generacijskih gledišč, ampak predvsem med in nad le-temi. Zato rej postane nujno najprej premisliti in opredeliti osrednje pokazatelje in podstati preiskovanega predmeta. S tem namenom se raziskava vodi v treh tendenčnih turnusih: uvodno iskanje preseka med modalitetami medkulturnosti in romanesknim modeliranjem preide v interakcijsko poantirana in idejno nadgrajevana jedrna pleksusa poglavij; preučevane romane in vanje prevedene podobe prvenstveno prebiramo kronološko in skozi sklicevanje na generacijske »grozde«, kasneje jih pregledujemo s primerjalne perspektive in predvsem glede na pridružene pokazatelje.

Temeljni predmet preiskave predstavljajo poglavitnejše pripovedne modalitete medkulturnosti. Iz tega razloga jih problemsko naslovimo in nanje naposled pogledamo tudi skozi kolesje konotacijskega dialoga med krojenimi generacijami. Tukaj podrobneje opredelimo in v ospredje pomaknemo pokazatelje poustvarjene (upovedane) medkulturnosti v preiskovanih romanih; mednje postavimo predvideni dogajalni prostor, položaj izkušajočega subjekta, prakso izrekanjskega preklapljanja in markacije medbesedilnega predstavljanja, sploh prostori postajajo posebej pomenljivi »pričevalci«: ker konstantneje kolorirajo premike medkulturnih konstelacij, nudijo prikladno kuliso, ki ustroji podtöne poant in ne-prestano gradi tudi druge pokazatelje.

Raziskava krene k nastavkom medkulturne literarne vede, a se od teh tendenc tudi nenehno odmika; obravnava se namreč ne nanaša samo na razvidne ali videne vsebinske okvire, ampak je posebna pozornost privedena k obojim, k idejno-pomenskim in jezikovno-slogovnim podlagam podmen. Če na ravni nazorno-snovnega inventarja prevladajo plastovita okolja, poantiranja nestalnega prostora in praviloma ponotranjene problematike, pa na izrazni ravni namerimo nemalo modulacij kodnega prehajanja ali preskakovanja in medbesedilnega konotiranja, ki bodisi barvajo bivanjsko podstat bodisi botrujejo priklicevanju in predelovanju tradicije. A šele skozi raziskovanje vsega naštetega nastajajo pomenljive postavke o gradnji, premisah in premenah medkulturnih modalitet, ki resneje pričajo o posameznih praksah in podobah v predločenih romaneskih svetovih.

Recenzentki, ki med drugim priporočita natisnjenje, namigneta, da izdaja posreduje pomembnejše predstavnostno-procesualne poante in je v glavnem pregledno priglašena, kar umerja nesporno sprejemanje in spremljanje preiskovane problematike naposled tudi sredi semantično slovenskega prostora. Pričujoča prizadevanja prepoznavata kot temeljito študijo stanja, postrojeno na perspektivah predstavljanja in poustvarjanja prevalentnih podmen medkulturnosti v sodobnem slovenskem romanu (načeloma) od leta 1991 dalje; prof. dr. Blanka Bošnjak poudari, da raziskavo karakterizira »kleno« leto, ki ima na ravni osredinjenega slovenskega prostora posebno mesto, saj je povezano s precej prevratnim, nenadejanim in nepredvidljivim dogajanjem, tj. s prelomno narodno notacijo, prof. dr. Katja Mihurko Poniž nadaljuje, da knjiga ponudi poglobljeno in podrobno branje, podstavljeno s prikladno literaturo, inovativnejšimi interpretativnimi pristopi in prostranstvi primerjalnega pogleda v prepletanja med njimi. Tu v artikulacijsko jedro prehaja pripovedovalsko-idejna in nasploh transgeneracijska prevodnost preiskovanih romaneskih modeliranj, naslonjenih na silovitejša in slikovitejša stanja, spontano pretakana od modularne medkulturnosti k tendenčni transkulturnosti.

S sosledjem sodobnejših teorij, pe-strostjo teoretskega sidranja in prakticiranjem polivalentnih interpretacij napotujemo k nadaljnjim preiskovanjem in nadgradnjam dosedanjih primarnih ali primerljivejših študij. Zato-rej znotraj prikazane palete teoretskih tolmačenj, plasti in prepletanj peljemo

k premočrtnim metodično-raziskovalnim razmahom in razširitvam ter v navezovanju na pripete interpretacije pletemo premisleke okrog pripovednih modalitet medkulturnosti, ki med drugim presegajo pogosto prisotne pristranosti in pavšalnosti v preteklih preučevalnih prijemih. V raziskavi naslovimo nemalokatero loke ali linije, pridane bodisi k slovenski bodisi k odsevajočim drugim/tujim tradicijam, ne nazadnje pa jo velja z merodajnimi medmedijskimi parametri prenesti (»prevesti«) na polja preostalih umetnosti. Iz tega razloga monografija v mnogih pogledih predstavlja podlago za primerljive prihodnje preiskave, ponudi pa tudi temeljne predikate in poudarke za idejno nadgradnjo in dopolnjenje dosedanjih študij. (M. P.)